

**MAGYAR TUDOMÁNYOS
MŰHELYEK SZLOVÁKIÁBAN**

Comenius Egyetem
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Gondova 2., 818 01 Bratislava
Dušík Anikó tanszékvezető
Tel.: 00421- 2- 593-39-484
E-mail: kmjl(at)fphil.uniba.sk

Bél Mátyás Egyetem
Hungarisztika Tanszék
Alabán Ferenc tanszékvezető
Tajovského 40.,
974 01 Banská Bystrica
Tel.: 00421-446-4145

Gramma Nyelvi Iroda
Bacsákova 240/13.
929 01 Dunajská Streda
Tel.: 00421-31-550 42 61
Fax: 00421-31-550 42 62
E-mail: gramma@real-net.sk
www.gramma.sk
Szabó Mihály Gizella irodavezető

**Mercurius Társadalomtudományi
Kutatócsoport**
Klariská 7., 811 03 Bratislava
Tel., fax: 00421-2-544 31 842
E-mail: mercurius@ba.sknet.sk
Vadkerty Katalin elnök
Gyurgyík László titkár

Katedra Társaság
Dom podnikateľov, Kukučínova 459.
929 01 Dunajská Streda
Tel., fax: 00421-31-552 90 28
E-mail: katedra@katedra.sk
Németh Margit elnök

Gömör-Kishonti Múzeumegyesület
Daxnerova 34., 979 01 Rim. Sobota
Tel.: 00421-47-562 66 82, 00421-47-
563 45 42
B. Kovács István elnök

Mátyusföldi Muzeológiai Társaság
925 26 Boldog 159.
Tel.: 00421-2-459 15 298
Danter Izabella ügyvivő

Ára: 80 Sk

Új könyvek:

József Fazekas – Péter Hunčík (ed.): Maďari na Slovensku (1989 – 2004).
Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie. Šamorín,
Fórum inštitút pre výskum menšín, 2008.

Hushegyi Gábor: Németh. Pozsony, Kalligram, 2008.

Hushegyi Gábor–Sörös Zsolt: Transart communication. Pozsony, Kalligram, 2008.

**Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar kö-
zösségek a 20. században.** Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Inté-
zet, 2008.

**Popély Árpád–Šutaj, Štefan–Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a
magyarkérdés 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok.**
Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2007.

**Eiler Ferenc: Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai
Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939).** Budapest, MTA Kisebbségkutató Inté-
zet–Gondolat Kiadó, 2007.

Majtényi Balázs: A nemzetállam új ruhája. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007.

**Papp Richárd (szerk.): Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmá-
nyok.** Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2007.

**Horváth Sz. Ferenc: Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar
kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940).** Csíkszereda, Pro-Print Könyv-
kiadó, 2007.

**Balogh Balázs–Bodó Barna–Ilyés Zoltán (szerk.): Regionális identitás, közös-
ségépítés, szórványgondozás.** Budapest, Lucidus Kiadó, 2007. /Kisebbségkuta-
tás könyvek./

A szerkesztőség címe:

Fórum Kisebbségkutató Intézet
P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 90
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: fazekas@foruminst.sk; torok@foruminst.sk

Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Vadkerty Katalin

A szlovák népbíróságok
történetéből

Fedinec Csilla

Magyarok kerestetnek az
ukrajnai tankönyvekben

Lintner Anita

Kétnyelvűség a két
világháború között

Bauko János

A ragadványnévadás
indítékai

Andrej Tóth

Habsburg Károly első
magyarországi
restaurációs kísérlete

N. Tóth Anikó

Kovács Magda prózájáról

A kisebbségi lét kötelez

Beszélgetés Vadkerty
Katalinnal

Bibliográfia

Agora

FÓRUM KISEBBSÉGGUTATÓ INTÉZET

P. O. Box 52.
Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 90
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: forum@foruminst.sk
Tóth Károly igazgató

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Könyvtára – Bibliotheca Hungarica

P. O. Box 52.
Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 97
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: bibliotheca@foruminst.sk
Végh László igazgató

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja – Komárom

P. O. Box 154., Župná 16.
945 01 Komárno 1
Tel.: 00421-35-773 28 54
E-mail: etnologia@foruminst.sk
Liszka József igazgató

MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰHELYEK SZLOVÁKIÁBAN

Selye János Egyetem

Roľníckej školy 1519.,
945 01 Komárno
Albert Sándor rektor
Tel.: 00421-35-773-3073
E-mail: sje@selyeuni.sk

Konstantin Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara
Dražovská cesta 4., 949 74 Nitra
Komzšík Attila dékán
Tel.: 00421-37-6408 853
E-mail: dfss@ukf.sk

A folyóirat megrendelhető és előfizet-
hető az alábbi címen:
Lilium Aurum, Dom podnikateľov, Kuku-
čínova ul. 459., 929 01 Dunajská Stre-
da. Tel., fax: 00421-31-552 90 28
E-mail: lilium@liliumaurum.sk

2008

2

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

X. évfolyam

Főszerkesztő
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő
TÖRÖK TAMÁS

Szerkesztőbizottság
Csanda Gábor, Gyurgyík László, Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József,
Lampl Zsuzsanna, Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András,
Simon Attila, Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

VADKERTY KATALIN	
Vádak, vádlottak, ítéletek. A szlovák népbíróságok történetéből	3
FEDINEC CSILLA	
Magyarok kerestetnek az ukrainai történelem- és földrajztankönyvekben	15
LINTNER ANITA	
Kétnyelvűség a két világháború közti Somorja hivatali nyelvében	45
BAUKO JÁNOS	
A ragadványnévadás indítékai négy szlovákiai magyar településen	85
ANDREJ TÓTH	
Habsburg Károly első magyarországi restaurációs kísérletének eredménye 1921 tavaszán – a csehszlovák–román szövetségi egyezmény megkötése	111
N. TÓTH ANIKÓ	
Tündéri, titokzatos. Kovács Magda prózájáról.....	127

Pályakép

A kisebbségi lét kötelez. Beszélgetés Vadkerty Katalinnal (Fazekas József)	137
---	-----

Bibliográfia

Szlovákiai magyar református vonatkozású könyvek
válogatott bibliográfiája (1990–2007) (A. Kis Béla)147

Agora

GAUCSÍK ISTVÁN
A szlovák pártstruktúra 1945–1948 között159
KOCIS ARANKA
Kultúrák találkozása – a falu és város között. Az OS, Slovenská
kultúra medzi ruralnosťou s urbánnosťou 2007. 6. számához167

S FINANČNOU PODPOROU MINISTERSTVA KULTÚRY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRES-PRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma és a Szülőföld Alap támogatásával • Példányszám: 700 • Ára: 80 Sk • Reg. szám: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: EXPRES-PRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným príspevkom MK SR • Náklad: 700 • Cena: 80 Sk • Reg. číslo: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

VADKERTY KATALIN

Vádak, vádlottak, ítéletek

A szlovák népbíróságok történetéből

KATALIN VADKERTY
PROSECUTION, ACCUSED PERSONS, JUDGEMENTS
FROM THE HISTORY OF SLOVAK PEOPLE'S COURTS

347.9(437.6)
343.161(437.6)
343.3(437.6)

District People's Courts. Fictitious Charges. Judgements. Collective legal proceedings.

A mai Szlovákia területén a második világháború után a háborús bűnösök felelősségre vonását a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) 1945. május 15-én kihirdetett 33/1945. számú rendelete szabályozta.¹ Ez tételesen felsorolja a bűncselekményeket s az értük kiszabható büntetéseket. A bűncselekményeket öt paragrafusban sorolja fel. Az első négy paragrafusba kerültek az országos jelentőségű bűncselekmények (ezek elkövetőit „nagy háborús bűnösök”-nek nevezték), az 5. paragrafusba pedig a többi bűnelkövetőt sorolja, azokat, akiket az első négy paragrafus nem érint.

Az első négy paragrafus valójában az ötödik paragrafusban leírtakat variálja, s talán ez lehet az oka annak, hogy a rendelethez kiadott végrehajtási utasítások ezeket a paragrafusokat szinte egyként értelmezik. Az első négy paragrafus közös jellemzője, hogy a felsorolt háborús, emberellenes tevékenységért halálbüntetés, illetve 30 évi fegyházbüntetés szabható ki.

A népbíróságok munkájához vádlottak kellettek, akiket a vádlók – gyakran egyben a tanúk – feljelentései alapján idéztek a bíróság elé. A vádlók személyéről a Belügyi Megbízotti Hivatal (BMH) az 1945 júniusában kiadott utasításában rendelkezik, amelyben a vádlókat magánszemélyekre és szervezetekre osztotta. A BMH a magánvádlók egy részét a járási és a helyi rendőrpáncsnokságok segítségével választotta ki, amelyeknek kezdetben hetente, később havonta kellett átfogó, ún. „helyzetjelentések”-ben felvázolni a körzetükben eluralkodott „közhangulatot”, s egyben megnevezni azokat a személyeket, akik ellenségesen vagy kihívóan viselkedtek az új hatalommal szemben. A politikai, a nemzetiségi, a gazdasági helyzetet nyíltan elítélők voltak a potenciális vádlottak, de lehettek vádlók, sőt tanúk is. Az 1945-ös rendőri jelentések szerint a déli járásokban egyre erősödik a magyar lakosság „magyarságtudata”, ezért figyelmeztették a felettes szerveiket, hogy ezzel kapcsolatban „komoly következményekkel kell számolni”.

A vádemelésben, a vádirat kidolgozásában meghatározó jelentősége volt a tanú vallomásának, azaz a tanú személyének, mert az Igazságügyi Megbízotti Hivatal (IMH) 10761/1946. számú utasítása értelmében a „tanú vallomása az esküvel egyenlő”.

A tanúkat – a feltárt iratanyag alapján – két csoportra oszthatjuk: az önkéntesekre és a rendőrség által ígérekkel, fenyegetésekkel megnyert személyekre. A rendőrség csak elvétve vizsgálta meg a tanú szavahihetőségét, de a vádlót szinte sohasem. Kirívó esetekben ez a feladat a bíróra hárult.

A bírósági tárgyalásra beidézt tanúk számos esetben bevallották, hogy a rendőrség kényszerítésére előre megírt jegyzőkönyvet írtak alá, melyet a tárgyalás során sok egy esetben visszavontak, mert annyira nyilvánvaló volt a hazugság, a valótlan-ság. A tanúk között voltak börtönviselt személyek is. A garamlői evangélikus lelkészt vádló két tanú közül az egyiket – 1938 előtt – lopásért hathónapos börtönbüntetésre ítélték, míg a másikat, aki a tárgyalás előtt éppen a lelkésztől lopott, a lévai rendőrség egyik nyomozója szervezte be.²

A tanúk zöme szlovák volt, többnyire 1945 után, illetve még 1919-et követően betelepült kolonista vagy helyi lakos. Akadtak magyar nemzetiségűek is, de a „magyarok általában nem szívesen tanúskodtak” a falubeliek vagy általában a magyar nemzetiségű vádlottak perében. A tanúskodás indítéka „lehetett régi sérelem, irigység vagy vagyonszerezés, esetleg ezek kombinációja”. Ennek ismeretében a szenátusok elnökei – általában még a bírósági eljárás megkezdése előtt – kivizsgáltatták a kétes tanúvallomásokat, valamint a tanúk szavahihetőségét. Elvetették azok tanúvallomásait, akik pl. a feljelentés előtt nem töltötték be a 18. életévüket, akik a vád alapját képező cselekmények megtörténte idején nem éltek a vádlott lakóhelyén vagy 1938-at követően nem éltek Magyarország területén. Elutasították azok vallomásait is, akik „egyszerre voltak jelen” ugyanabban az időben a járás több településén. Az ilyen tanút nevezték „általános tanú”-nak. Állításaik kivizsgálása bizonyította, hogy „vallomásaik” nem fedik a valóságot. Ezek a tanúk – élvezve a hivatalos szervek támogatását – az általuk vádoltak felmentését követően megvádolták a bírókat vagy panaszt tettek a szenátus elnöke ellen. A Komáromi Járási Népbíróság elnökét az ide 1945 után betelepített kolonisták azzal vádolták meg, hogy „azért magyarpárti, mert maga is magyar”. A vádat aláírók személyét kutatva kiderült, hogy a feljelentők egy szerteágazó család tagjai, akiket azzal küldött el a bíró, hogy „a vádokban nem hinni kell, hanem be kell bizonyítani”. Hasonló esetekkel találkozhatunk a Tardoskedden bíróság elé idézett gazdák esetében is, ahol a feljelentést aláíró hat-hét tanú is csak „hitte”, illetve „úgy hallotta” megjegyzéssel válaszolt a bíró kérdésére. Az ilyen tanúk egy részének a vádjai annyira hihetetlenek voltak, hogy azokat sok esetben már az ügyész is elutasította.³

A népbíróságokon tett feljelentéseket a vádiratot előkészítő vádló ellenőrizte. Ha úgy vélte, a feljelentés jogos, akkor nyolc napon belül elkészítette a vádiratot. A vádlottak kijelölésének egy másik forrását az 1938–1944 között Magyarországon kiadott különböző emlékiratok, emlékkönyvek, életrajzok, valamint a magyar nyelvű – helyi és országos – sajtó szolgáltatta. Ezek tanulmányozását, értékelését, a vádolható személyek kiválasztását a BHM által e célra kinevezett „tanácsadó testület” végezte. A vádiratok kidolgozása során leggyakrabban *A visszatért Felvidék* című kiadványra hivatkoztak. A Tiso-féle szlovák állam területén élő háborús bűnösséggel vádolható személyek felelősségre vonásának a mértéke kisebb volt, mint az ún.

„kassai szakaszon”, vagyis az 1938 őszén Magyarországnak ítélt területeken, ahol már 1945 után az állampolgárságot is megvonták a magyar lakosságtól.⁴

A vádlottak személyéről és azok kiválasztásáról a Belügyi Megbízotti Hivatal Nemzetbiztonsági Osztályának az 1945. szeptember 11-i, „A fasisztáknak és a Csehszlovák Köztársaság ellenségeinek” összeírását elrendelő utasítása rendelkezik. A hivatalos nyomtatványon az érintettek személyi adatai mellett fel kellett tüntetni a vagyoni helyzetüket, földbirtokaik nagyságát, a lakóházak esetében a méreteket is, továbbá fel kellett sorolni az értékesebb ingóságaikat, legyenek azok a napi személyes használat vagy a gazdaság működésének kellékei (kiemelten a gazdasági felszerelést, benne első helyen a cséplőgépekkel), valamint az állatállományt.⁵ A járási jelentések szerint összeállított országos jegyzékben a módos földművesek, a pedagógusok, a lelkészek mellett megtalálhatjuk az iparosokat és a kereskedőket is.

A Belügyi Megbízotti Hivatal által az „államellenes bűncselekményekkel” vádolható személyek névsorát a hivatal 31801-VII-7/1946. számú körlevele tartalmazza. A feltüntetett 227 személy „bűne”, hogy 1938-ban magyarnak jelentkeztek, kabátjukon „magyar kokárdát” viseltek, s ezzel provokálták a cseh és a szlovák lakosságot, azaz „megbotránkoztatták” őket. Bűncselekménynek számított, hogy e jelzett évben „nyilvánosan éljenezték Horthyt, magyar röpcédulákat terjesztettek, s Pozsonynak Magyarországhoz való csatolását kérelmezték”.⁶

Látható, hogy a körlevél körvonalazta az alapvádakat, melyeket az Igazságügyi Megbízotti Hivatal, valamint a rendőrpáncsnokságok – elsősorban az SZNT 33/1945. számú rendelete alapján – kiegészítettek. Az összefoglalással a helyi népbírók munkáját akarták segíteni, a járási népbírók esetében pedig a „bírószági folyamat lerövidítése” szerepelt indokként. Az egyik ilyen ajánlott listán a következő „bűncselekményeket” tüntették fel: „üldözte a demokratikus és antifasiszta személyeket”, „meggyőződésből támogatta a polgári személyek külföldre való elhurcolását”, „a német hadsereg érdekében tevékenykedett”, „mások kárára meggazdagodott”.

A magyarlakta járásokban a magyarságtudattal s ennek megnyilvánulásával kapcsolatos vádak domináltak, de gyakoriak voltak olyan vádak is, mint a „partizánmozgalom ellensége, fékezője”, „a Szovjetunió ellensége”. A Komáromi járásban például több esetben a partizánmozgalom akadályozása, a partizánok gyűlölete volt az ítéletet megalapozó vád.⁷

A rendőri jelentésekben és a vádiratokban a vádlott magyar nemzetiségével kapcsolatban olyan fokozatok szerepelnek, mint „megrögzött magyar”, „nagy magyar”, „a magyarok szószólója”, s a „Csehszlovák Köztársaság ellensége” vád gyakran együtt szerepel a revizionizmus vádjával. A helyi népbírók anyagának ismeretében állíthatjuk, hogy a vád megfogalmazói – a gyakran még alapiskolai végzettséggel sem rendelkező tanúk, illetve komisszárok – ezt a számukra ismeretlen kifejezést (revizionizmus) okos, imponáló vádnak vélték, annál is inkább, mert ott szerepelt minden, a járási hatóságok által összeállított „vádjegyzékben”, de a szó jelentését kevesen ismerték.

A vádemelés számtalan lehetőségét rejtette „a magyar megszállókkal való együttműködés” vádja, s e vádak közel egyharmada a magyar hadsereg 1938 őszi bevonulásához kapcsolódik. A nők többségét a magyar kokárda kitűzéséért, díszmagyar viseléséért ítélték el, míg a férfiaknál a díszbeszéd megtartásától, a bevonuló honvédség megvendégelésétől a díszkapu építéséig, a magyar zászló kitűzéséig, a harangok megkongatásáig sok más lehetőség is szerepelt. Általános – de csak el-

vétve konkretizált – vád volt, hogy „másokat üldözött a nemzetiségük miatt”. Külön csoportot képeztek „a magyar kultúra terjesztői”. A pedagógusok, a lelkészek, valamint a kulturális szövetségek vagy egyesületek tagjainak vádirataiban ez a legjelentősebb „bűncselekmény”.

A párttagságok okán megvádoltak s elítéltek esetében, például a legálisan működött Egyesült Magyar Párt tisztségviselői és tagjainak iratanyagában a pártot nacionalista, szlávellenes, „Nagy-Magyarországért” harcoló szervezetként mutatták be. Nagy általánosságban elmondható, hogy ha valamilyen kiszemelt vádlott ellen semmilyen „komoly” vádat nem hozhattak fel, akkor „nyilassággal” gyanúsították. A levonták és a parancsnokaik felett általában „fegyveres bandákban” elkövetett bűncselekmények vádjával ítélték. Súlyos vádként szerepelt a Magyarország érdekében való kémkedés és a rémhírterjesztés.

A vádemelések, a bíróságra való idézések megviselték a vádlottakat, s befolyásolták az egész család, sőt a rokonság mindennapjait is. Mivel egy-egy településen belül több családot is érintett a vádemelés, gyakran a letartóztatás is, ez félelmet, bizonytalanságot jelentett az egész település számára. Bizonytalanság, félelem uralta elsősorban azokat a községeket, ahol naponta 20-30 (vagy ennél is több) idézést kézbesítettek.

Az eddigi kutatások szerint Baracsán 45, Deákiban 36, Negyeden 26 idézést kézbesítettek ki egy nap alatt. Hodosban szinte az egész férfilakosságot beidézték. Pontosan, házszám szerint dokumentálhatjuk a balonyi helyzetet, ahol a település 174 házából 125 házba, összesen 135 idézést kézbesítettek, vagyis nem volt egyedi jelenség, hogy egy-egy portán belül két, illetve egy esetben három felnőtt férfit idéztek be a járási népbíróság elé.⁸

Nem volt sokkal jobb a helyzet a Zoborán sem. Kolon, Zsére, Gímes és Lédec 3254 fős magyar lakosságából 1064 férfit, vagyis szinte mindegyik családfőt „háborús főbűnösséggel” vádoltak meg, s állítottak bíróság elé. A Nyitra-vidék többi magyarlakta, de szlovák vonzáskörzetben található települését, Vicsápapátit, Egerszeget, Menyhét és Gerencsért „elkerülte” a népbíróságok által végzett nagybani tisztogatás, ugyanis az ottani magyarok gyermekei és unokái már zömmel be- sorakoztak a szlovák társadalomba.⁹

A „felelősségre vonás” nem került el a szlovák állam nagyobb városainak magyar lakosságát sem. A vádlottak általában idősebb polgárok voltak, s gyerekeik már teljesen beolvadtak a szlovák társadalomba, s érzelmileg sem kötődnek felmenőik nemzetiségéhez.

A vádlottak megoszlása Szlovákia jelentősebb városaiban¹⁰

	Magyar lakosság	Vádlottak száma
Nyitra	101	75
Aranyosmarót	229	136
Zólyom	864	112
Trencsén	212	167
Poprád	133	87
Késmárk	133	51
Lőcse	280	200
Nagymihály	467	220
Gölnicbánya	156	nincs megadva

A rendőrségi jelentésekben visszatérő megállapítás, hogy a magyar lakosság többsége várja a Magyarországhoz való visszacsatolást, a Belügyi Megbízotti Hivatal pedig kijelenti, hogy „Szlovákiában dolgozik egy olyan földalatti mozgalom, amely az ország déli járásait Magyarországhoz akarja csatolni”. Ennek ellenére a népbírói vádak között ez a „bűncselekmény” nem szerepel, s csupán a hasonló tevékenységért 1938 őszén és 1939 tavaszán tevékenykedő személyeket állították bíróság elé.¹¹

A Lévai Járási Népbíróóság 1946-ban tárgyalta a Bori és Szántó községben 1939 tavaszán lezajlott eseményeket. A vádirat szerint Boriban több helyi lakos 1939. december 1-jén aláírásgyűjtésbe kezdett a faluban és a közeli településeken. Állítólag a Magyarországhoz való csatolást kérők aláírásáért szalonnát és több szalmát ígértek. Mivel a vádlók a vádat nem tudták bizonyítani, a bíróság a vádlottakat felmentette.

A Magyarországhoz való csatolás érdekében Szántó községben 1939. április 15–16-án megrendezett tüntetés 24 szervezője és résztvevője – a vádirat szerint szlovák nemzetiségűek – felett ítéleztek, mert nevezettek a tüntetésen magyarul skandáltak a következőket: „Éljen Magyarország!”, „Éljen Horthy!”, „Éljen a magyar hadsereg!”. Bizonyítékok hiányában az ítélet ebben az esetben is a felmentés volt.¹²

A Verebéli Járási Népbíróóság már két év szabadságvesztésre ítélte azt a két nagyhindi férfit, akik 1938 őszén a Magyarországhoz való csatolás érdekében aláírásokat gyűjtöttek.¹³ Az ítélet szerint a büntetés második évében a községben ingyenes éjjeli őrszolgálatot kell teljesíteniük.

A rendőrségi jelentések, a helyi komisszárok értesítéseire alapozva, rámutattak, hogy a déli járásokban – s nemcsak az ország délnyugati, hanem keleti jáásaiban is – egyre nyíltabban terjed a hír, amely szerint a „magyarlakta járásokat újból Magyarországhoz csatolják, csak ki kell várni”. Kifejtették, hogy a „magyarok nem képesek belenyugodni, hogy újból a Csehszlovák Köztársaság polgárai lettek”. Magatartásuk a rendőrség szerint „az ellenséges, fasiszta, illetve nyilas meggyőződésük” egyenes következménye. 1945 májusában a Dunaszerdahelyi és a Somorjai járásban, majd később a többi járásban is figyelni kezdték a magyar kommunisták szervezkedéseit. Jelezték, hogy az említett két járásban láthatóan erősödik a kommunisták befolyása, akik nyíltan hirdetik, hogy a békekötést követően a Csehszlovák Köztársaságot a Szovjetunióhoz csatolják, s a magyarlakta járásokat Magyarországnak ítélik. Ezek szellemében hívta össze 1945. május 21-re Békére a Somorjai járás kommunistáit a szervezet elnöke, Grünfeld Zoltán, aki az összegyűlteket előtt állítólag kijelentette, hogy „a Csallóköz sohasem volt szlovák, a szlovákoknak van hazájuk, menjenek oda”. A jelentés ezt állította, de az elhangzottakat semmivel sem tudták igazolni.¹⁴

A jelentést követően leváltották a járási és a helyi kommunista pártszervezet elnökét, s ennek következtében „elcsendesedtek” a tagok is. A jelentések szerint a Demokrata Párt által irányított magyarlakta településeken „politikai csend” tapasztalható.¹⁵

A vádak között gyakori a leventeparancsnoksággal, illetve a leventeszolgálattal kapcsolatos felelősségre vonás. (Magyarországon a hatályos törvény értelmében minden 12–21 éves fiú számára köteles testnevelési képzés 1939-től egyúttal kötelező honvédelmi kötelezettséget is jelentett, ezért a fogságba esett leventéket hadifoglyoknak tekintették.) Az ügyészek a leventéket oktatókra és „sorleventékre” osztották. Az első csoportba sorolták a fiatalok testnevelését oktató pedagógusokat is, míg a második csoportba kerültek a testneveléssel párhuzamosan a fasiszta ideológiát erőszakkal, vagyis fegyverrel is támogató oktatók. Közülük kerültek ki

a katonai csendőrséget mindenben támogatók. A második csoportba sorolt levonték parancsra mentek ki a frontra.

Az ügyészek nem vették figyelembe, de a népbírók tudatosították, hogy Magyarországon a levontemmozgalom legálisan működött, s működését törvények és rendeletek szabályozták. A pedagógusok kötelezően lettek oktatók. A vád szerint sokan „magyar szellemben nevelték a fiatalokat”, s ez már büntetendő cselekedet volt.¹⁶

A bírók minden esetben kivizsgáltatták, hogy a vádlott népszerűsítette-e a háborút. A levonteoctatók közül többen – kiemelten Szálasi hatalomátvételét követően 1944. október második felétől – nyíltan kezdték hirdetni a párt hungarista elveit, s fegyverrel kényszerítették a hatáskörükbe tartozó fiatalokat a lakóhelyük, majd az ország elhagyására. A levonték engedelmeskedtek, de akadtak köztük olyanok is, akik nem akarták elhagyni az országot. Az egyik ilyen csoporttal érkezett Szombathelyre Zs. F. somorjai levont. Szökés közben elfogták, s parancsnoka feljelentése alapján a helyi hadbírótság halálra ítélte. A végrehajtást az egyik, akkor már gyakori légiradió hírsíította meg, miközben az elítélt, feltehetően mások támogatásával, megszökött.¹⁷ Az őt feljelentő parancsnok ilyen múlttal is hazatért. Feljelentették, megvádolták, s a népbírótság két év munkatáborra és polgári jogainak két évre való megvonására ítélte.¹⁸

Öt év szabadságvesztésre és polgári jogainak 10 évre való megvonására ítélték azt a gútai levonteoctatót, aki 1944 őszén a helybeli kocsmába rendelte a kisváros levonteköteles fiataljait, s arra kényszerítette őket, hogy „önként jelentkezzenek németországi munkára”. Ennek alapján elvitetett 11 levontét, akik közül a per idején, 1945 decemberében négyen még nem tértek haza.¹⁹

Az Érsekújvári járásban a tótmegeyeri levonteparancsnokot vádolták meg, mert 1944-ben részt vett egy „átképző” tanfolyamon. A vád szerint ezt követően „durva volt a beosztottjaihoz, különösen a szlovák nemzetiségűekhez”. A vád furcsasága, hogy a vádlott 1938–1944 között is szlovák nemzetiségűnek jelentette magát, míg vádlói közül nemegy megtagadta szlovák elődeit. A vádlott tanúkkal igazolta, hogy nem ő, hanem Z. A. volt a parancsnok. Ő csak alkalmanként kiségitőként vezetett gyakorlatokat. A bírótság a vádlottat felmentette.²⁰

A levonték közül csak két-három, a zsidó ingóságok őrzésével, a szállításra alkalmas bútorok és más értékek csomagolásával megbízott fiatal állt a bírótság előtt. A népbíróságok ezeket a fiatalokat, ha más vádat a vádló nem tudott igazolni, felmentette.²¹

A szlovák népbíróságok iratanyagában alig található olyan vádirat, amelyben ne szerepelne a „nyilas párttagság”, illetve a „nyilas-hungarista eszmékkel való szimpatizálás” vádja. Az iratanyag jellemzője, hogy sem a vádiratokban, sem a főhivatalok, a Belügyi Megbízotti Hivatal, illetve az Igazságügyi Megbízotti Hivatal utasításában és más levelezésében alig találkozunk a párt hivatalos megnevezésével: Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom.²²

A Nyilaskeresztes Párt az 1938. november 2-tól Magyarországhoz tartozó területeken 1940-től, Szálasi Ferenc elnöksége kezdetétől terjedt el. Ebben az évben a terület magyar lakossága még „sokat várt” a visszatéréstől, örömteli elvárásaik közepette elhitték, hogy a párt földeket ad nekik. Keszegfalván például 17 ezer kat. hold szétosztásának ígéretével szerveztek be mezőgazdasági munkásokat, kis- és középgazdaságok tulajdonosait. Az általános csalódást a párt ignorálása követte.²³ A fennmaradt iratok szerint a párt tisztségviselőinek többsége alapiskolai végzett-

séggel vagy még ezzel sem rendelkező segédmunkás, kisiparos és alacsonyabb beosztású tisztviselő volt.²⁴

A csehszlovák kormány és a Szlovák Nemzeti Tanács „nagy reményekkel” figyelte a „nyilasok felelősségeire vonását”. 150 ezer magyar elítélését várta. Meggyőződésük szerint alig él a „betelepített övezetben” olyan magyar, aki ne lett volna tagja, illetve szimpatizánsa a nyilas-hungarista mozgalomnak. Ennek szellemében rendelkezte el 1945 őszén az Igazságügyi Megbízotti Hivatal a csehszlovák katonai főparancsnokság utasítására a „magyar nyilasok névsorának” összeállítását.²⁵

A „nyilas vád”-dal bíróság elé állítottakat két csoportba oszthatjuk. Az elsőbe kerülnek a bizonyítottan rasszista, kegyetlenkedő, mások kárára meggazdagodó, zömmel járási vagy helyi pártvezetők s más tisztséget betöltő személyek. A második csoportot két alcsoportra oszthatjuk. Az első alcsoportba kerülnek az ún. „alvó” párttagok, akik 1940-et követően a földhöz juttatás reményében beléptek ugyan a pártba, de miután reményeik szertefoszlottak, a párttagságukat ugyan nem szüntették meg, de nem is vállalták. Szálasi hatalomátvétele után – a frontszolgálattól való felmentés reményében – a csoport második részébe sorolhatók helyi rendfenntartó „pártszolgálatot” teljesítettek, amire néhányukat katonai behívóval kényszerítették. Feladatuk a település „rendjének” biztosítása, a jegyre kapható élelmiszerek, ruházati cikkek kiosztásának ellenőrzése, a polgárok vagyonának védelme, illetve a front közeledtével a védelmi övezet – például lövészárkok – kialakításával kapcsolatos munkák megszervezése, irányítása volt. Az átvizsgált anyagokban önkéntes jelentkezésre csak elvétve akadt példa.

Az 1944 őszén aktív szerepet vállaló tagok között voltak kegyetlenkedő, zsidógyűlölő, a német győzelem érdekében tevékenykedő helyi, illetve járási pártvezetők. Felkutatták a katonaszökevényeket, s átadták őket a Gestapónak, elvitették a leventéket, a német nemzetiségű fiatalokat arra kényszerítették, hogy lépjenek be az SS-be. Általában fekete vagy kaki színű egyenruhát viseltek, karjukon nyilaskeresztes karszalaggal. Pisztolyt, később puskát hordtak, akadtak, akik mindkettőt.

A bíróságok által az első csoportba sorolt vádlottak között voltak az európai normák szerinti háborús bűnösök is. Ezért a népbíróságok több esetben is hoztak – általában a vádlott távollétében – halálos ítéleteket, ám ezek közül csak egyet hajtottak végre. Az egyetlen végrehajtott halálos ítéletet a Komáromi Járási Népbíróság hozta a városban csak „hóhérként” emlegetett Szoboszlay Imrének, a Nyilaskeresztes Párt járási elnökének, a Nemzeti Számonkérő Szék tagjának perében. A szenátus elnöke a bevezetőjében kijelentette, hogy szigorúan betartották a szövetséges nagyhatalmak utasítását, hogy a háborús bűnösök halálra ítéletét megelőzően vizsgáljanak ki s ellenőrizzenek minden, az ügyész által beterjesztett vádpontot. A tanúk vallomásai, ezek ellenőrzése bizonyította a vádlott bűnösségét. A vádlott, Szoboszlay Imre szadista módon kegyetlenkedett, feljelentette a bujkáló zsidókat, a katonaszökevényeket, a egyes házasságban élőket. Jelen volt a kivégzésekénél, s maga is vezényelt kivégzőosztagokat.

A bizonyítékok alapján a vádlottat a szenátus a 33/1945. számú SZNT-rendelet 3. §-a alapján kötél általi halálra ítélte, kegyelmi kérvényét elutasították. Mivel – adminisztratív hiányosságok miatt – a kötél általi kivégzést nem tudták végrehajtani, a vádlottat golyó általi halálra ítélték, s 1945. október 27-én kivégezték.²⁶

Az SZNT 33/1945. számú rendelete második része 10. §-ának első bekezdése szerint: „A népbíróság nem folytathat eljárást a vádlott távollétében”.²⁷ Ez az ítéle-

zés első évében, 1945-ben jelentősen megnehezítette a népbíróságok tevékenységét, ezért az Igazságügyi Megbízotti Hivatal 1946. október 4-i 41751/1946-13. számú utasításában lehetővé tette, hogy a népbíróság az ügyészség vádirata alapján a vádlott távollétében is ítélkezzen. Kijelenti, hogy „az ismeretlen helyen tartózkodó vádlottak esetében a népbíróságok számára nem kötelező a vádlottak személyes kihallgatása”, vagyis a jelenléte.

A távollét részben a front közeledtével Magyarországra vagy más nyugati országba való távozással, részben, s az esetek többségét ez képezi, a csehszlovák rendőrség által 1945 tavaszától fokozatosan megvalósított kitoloncolással magyarázható.

A népbíróságok csupán töredékében fennmaradt iratanyaga alapján a távollétükben elítélteket két nagy csoportba oszthatjuk. Az elsőbe a politikai okokból, a ténylegesen elkövetett háborús bűnök miatt elítéltek kerülnek. Ezek nem Magyarországon, hanem valamelyik nyugati országban telepedtek le. A második csoportba a nemzetiségük mellett nem a „bűncselekményeik”, hanem a vagyonuk alapján megvádoltak kerülnek.

Az Igazságügyi Megbízotti Hivatal utasítása alapján a járási népbíróságok ügye-szeinek legkésőbb 1946. december 31-ig ki kellett dolgozni a „be nem idézhető” vádlottak vádiratát, majd ezt követően a szenátus elnöke köteles volt lefolytatni a tárgyalást, s ítélkezni. A népbíróságok munkájáról szóló havi jelentésekben – az Igazságügyi Megbízotti Hivatal 1946. július 13-i 20032/1946-III/19-es utasítása értelmében – ezeket a pereket piros ceruzával kellett megjelölni.²⁸

A Szlovák Telepítési Hivatal által az 1946. október 31-ig elítélteket összesítő kimutatásban több olyan személy neve szerepel, akit távollétében ítéltek el. Mivel az összesítés országos jellegű, jól látható, hogy az ítélkezés a magyar etnikai területre összpontosult. A magyar etnikai területen honos távollévőket halálra, börtönbüntetésre, vagyonelkobzásra ítélték, a szlovák etnikai közegekben élőket felmentették, illetve többen nyilvános megrovást kaptak.²⁹

A Kassai Járási Népbíróság ítéletei közül kiemelkedik a dr. Mihálik Sándor, a Kassai Múzeum volt igazgatója ellen a távollétében hozott ítélet. Dr. Mihálik Sándort a szenátus – az ügyész javaslatára – két év börtönbüntetéssel sújtotta, valamint állampolgári jogainak gyakorlását öt évre megvonta. Az ítélet kuriózuma, hogy olyan személyiségről van szó, aki az első Csehszlovák Köztársaságban sokat tett a szlovák kultúra és muzeológia fejlesztése érdekében. Tudományos munkásságát nagyra becsülte a baráti társaságához tartozó Ladislav Novomeský is. Ez a barátság egyben jelzi a vádlott politikai beállítottságát is. A vádlott 1941-től a Kassai Múzeum igazgatója volt, s a front átvonulását követően csupán az oktatásügyi és kulturális megbízotti hivatalt betöltő Ondrej Pavlík kérésére maradt Kassán, s vezette továbbra is a múzeumot. A Szlovákiában kialakult helyzetet látva 1945 tavaszán elfogadta a magyar kormány felkérését, s főigazgatóként átvette a Magyar Nemzeti Múzeum irányítását. Mivel az ingóságait nem vihette magával, azokat a múzeum egyik raktárába vitette.

A „Mihálik-ügy” akkor került a szlovák politika látószögébe, amikor Vladimír Clementis külügyi államtitkár és Gyöngyösi János magyar külügyminiszter az 1946. február 27-én aláírt csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményt követően meg-egyeztek, hogy az egyezményt megelőző hónapokban a Magyarországra távozott szlovákiai lakosok visszatérhetnek, s kivihetik ingóságaikat. A beutazást dr. Miháliktól háromszor is megtagadták, mert a Kassai Járási Népbíróság az SZNT

33/1945. számú rendeletének 3. paragrafusa alapján elítélte. A vád: „a magyar ideológi[a] nem csupán szóval, hanem tettekkel való terjesztése” és harc a Csehszlovák Köztársaság ellen. Magyarbarát érzelmeit 1938-at követően a magyar kormány „Nemzetvédelmi Kereszttel jutalmazta”.

A vádlott magyarnak vallotta magát, de kassai működése folyamán mintegy ötezer műkincssel gazdagította a múzeum állagát. 1943–1945-ben több szlovák nyelvű tanulmányt is publikált. A front közeledtével úgy rejtette el a múzeum kincseit, hogy azok hiánytalanul megmaradtak, s az ítélet kimondása idején az eredeti helyükön voltak. Novomeský Daniel Okálit és Vladimír Clementist kérte dr. Mihálik visszatérésének engedélyezésére. Az érintett – a háromszori elutasítást követően megadott beutazási engedély kézhez vétele után – a szlovákiai helyzet ismeretében – ingóságai kiszállítására dr. Wagner Ferencet, a magyar áttelepítési kormánybiztost kérte fel. A határt a felesége, dr. Dutko Margit lépte át. Mivel az ingóságokat a csehszlovák–magyar vegyes bizottság 22. határozata szerint csak Daniel Okáli engedélyével vihették ki, a kivétel is csak Ladislav Novomeský személyes közbenjárására valósulhatott meg. Dr. Mihálik ügyének ilyen befejezése szinte egyedülálló, hiszen a köztársaságot elhagyni kényszerült magyarok ingóságait vagy széthordták, vagy hivatalosan a szlovák telepeselemeknek utalták ki.³⁰

1946 júniusában, a lakosságcsere előkészítésének első szakaszában felmerült a „kiválasztás” kérdése. A Belügyi Megbízotti Hivatal és a Szlovák Telepítési Hivatal elhatározta, hogy meggyorsíttatja a magyarok elítélését, így növelve a lakosságcsere-egyezmény VIII. cikkelye alapján egyoldalúan kitelepíthetők számát. Mivel az SZNT 33/1945. számú rendeletében előírt tárgyalási időt nem lehetett lerövidíteni, ezért az Igazságügyi Megbízotti Hivatal az 1946. október 8-i 26120/1946-13-as bizalmas rendeletében azt ajánlotta a népbíróságok bíróinak, hogy egy per keretében több vádlottat állítsanak bíróság elé. Ez az „ajánlás” lett az alapja az ún. csoportos pereknek, s a továbbiak során ez a forma lett a népbírói ítélezés egyik alapformája. A csoportok „kialakításánál” a közös lakóhely, illetve a „hasonló bűncselekmény” volt az alap.

Az egy per keretében a bíróság elé állított személyek száma változó volt, s két vádlottól kezdve elérte a 715 főt. A két legnagyobb csoportos perben a Kassai Népbíróság ítélezett. 1946. júniusában 715 kassai polgárt vádoltak meg kollaborációval, magyarbarátsággal, s az SZNT 33/1946-os rendeletében található szinte minden „államellenes tevékenységgel”. 676 férfi mellett 39 nőt is megvádoltak. Ez a kassai per érintette a kassai magyar társadalom szinte minden rétegét. Igaz, hogy az értelmiségiek aránya nem érte el a vádlottak egynegyedét, de benne volt a kassai erdőigazgatóság teljes állománya, benne voltak a nagyobb erdőterületek erdőszelvényei. Magas volt a mérnökök, a pedagógusok, alacsonyabb a lelkészek, a jogászok, a bírók, az orvosok aránya. A vádlottak fele volt kereskedő, vendéglős és iparos, s szinte jelentéktelen volt a munkások és a földművesek száma.

A másik kassai perben 441 személyt állítottak bíróság elé, s ezek mindössze alig több mint egy százaléka volt értelmiségi. A vádlottak többsége kereskedő, iparos, szakmunkás volt, az értelmiségiek arányszáma megközelítőleg tíz százalékos volt, ennél valamivel magasabb volt a nyugdíjasok, illetve a szabadfoglalkozásúak aránya. A kassai csoportos perek a legnagyobbak voltak, de jelentősen megváltoztatták a magyar társadalom összetételét a lévai, a pozsonyi, a vágsellyei és a dunaszerdahelyi csoportos perek. Töredékes levéltári anyag szerint a Dunaszerdahelyi Járási Népbíró-

ság 47, az Érsekújvári Járási Népbíróság 7, a Komáromi Járási Népbíróság 21 csoportos perében összesen 3595 személy felett ítélezett. Ezek csak töredékek, de az eddig feltárt népbírósági perek ismeretében úgy véljük, hogy a csoportos perekben megvádoltak száma megközelíti a népbíróságok által elítéltek 40 százalékát.³¹

Jegyzetek

1. Erről részletesebben lásd Vadkerty Katalin: Néhány adat a szlovákiai népbíróságok történetéből. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 9. évf. (2007) 3. sz. 87–97. p.
2. Állami Területi Levéltár, Pozsony (a továbbiakban: ÁTL-Po), JNB-Dunaszerdahely, 3. karton 384/46; uo. KB-Nyitra, JNB-Léva, OŁud 7/45-3, 75/54-3, 79/45-3.
3. ÁTL-Po, KB-Po, JNB-Dunaszerdahely, Vádló, 1. karton, TLud 135/46-62, OŁud 5/1946-tól a 19/1946-os jelzetig; 4. karton, TLud 1/1946, uo. JNB-Pozsony, 5. karton, TLu 423/1946; ÁTL-Po, KB-Nyitra, 2. karton TLud 67/1945-14, OŁud 72/45-6; Debreceni Irodalmi Múzeum, DS X. 93. Dr. Boros Zoltán hagyatéka.
4. Lipták, Ľubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava, Politologický kabinet SAV, 1992, 262. p.
5. Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony (a továbbiakban: SZNL-Po), NMH Államvédelmi Osztály, 25. karton; több, jelzet nélküli kimutatás.
6. ÁTL-Po, KS, JNB-Po, Elnöki iratok, 1945–1946, I. karton 2. faszcz.
7. ÁTL-Po, KB, JNB-Komárom, Vádló, 1. karton, 2. karton, 133/45-20. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) KÜK-TÜK, Csehszlovákia, XIX-J-1-j, 16/b, 34. doboz, 2710/pol-1946.
8. ÁTL-Po, KB-Po, JNB-Dunaszerdahely, Vádló, 4. karton 467/1946; MOL, KÜM-TÜK, XIX-J-1-J, 16/b, 37. doboz, VIII. Memorandumok, 46-pol/1946. júl. 22.
9. SZNL-Po, IMH, 540. karton, II. faszcz. Jelentés, 1946. júl. 15–25.; MOL KÜM-TÜK, Csehszlovákia, XIX-J-1-j, 16/b, 37. doboz, 2609/pol., 1946.
10. ÁTL-Po, KB-Kassa, 2. karton, OŁud I. 1311/46-2.
11. ÁTL-Po, KB-Po, Elnöki iratok, 1. karton, 2. faszcz. 1947-2/47; SZNL-Po, BMH Államvédelmi Osztály, 2. karton, 180/1/45-III/2-bizalmas.
12. SZNL-Po, IMH-Büntető iratok, 548. karton. Bori: TLud 117/11-11-45, Szántó: TLud 56-46.
13. SZNL-Po, IMH-Büntető iratok, 381. karton, 1/1948-as jelentés, valamint 779/1946.
14. Járási Levéltár, Vágsellye, JNB-Somorja, Elnöki iratok, 1. karton, 98/2-45-eln. A helyi komisszár jelentése szerint Grünfeld Zoltán „zsidó vallású, írni, olvasni tudó, magát magyarnak valló négygyermekes családapá, fűtő, munkanélküli”. A további fejleményekről nincs tudomásunk.
15. Járási Levéltár, Vágsellye, JNB-Somorja, Elnöki iratok, 3. karton 7/1947-eln. A jelentés rámutat, hogy például Légen nem magyar–szlovák, hanem szlovák–cseh ellentétet tapasztaltak. Szó szerint: „Slováci a Češi sa neznášajú” [A szlovákok és a csehek ki nem állhatják egymást].
16. ÁTL-Po, KB-Nyitra, Ógyallai járás, 1. karton, 83/1945.
17. ÁTL-Po, KB-Po, Dunaszerdahelyi Járási Népbíróság, 3. karton, 236/46-13.
18. SZNL-Po, IMH, Büntető iratok, 547. karton, Dunaszerdahelyi járás, JNB, TLud 1/1945; ÁTL-Po, KB-Nyitra, Somorjai JNB, 3. karton, Oud 1/1946.
19. ÁTL-Po, KB-Po, Komáromi JNB, 2. karton, OŁud 153/1945.
20. ÁTL-Po, KB-Nyitra, JNB Érsekújvár, 2. karton, 59/1945.
21. ÁTL-Po, KB-Po, KNB-Somorja, Vádló, 1. karton, több irat.
22. SZNL-Po, BMH karton, 8326/4-IV/2-1946.
23. SZNL-Po, IMH-Büntető iratok, 547. karton, KB-Nyitra, JNB-Komárom, szign. nélkül.
24. ÁTL-Po, LB-Po, JNB-Komárom, Vádló, 3. karton, OŁud 1/1946.

25. SZNL-Po, IMH-Civil iratok, 374. karton, 519/1947-el. jelentés.
26. ÁTL-Po, Elnöki iratok, 1945–1946, 1. karton, 1. fasz. 3/1945-el. Uo. JNB-Lomárom, 1. karton, TLud 1/1945 és regiszter; SZNL-Po, IMH-Büntető iratok, 547. karton TLud 2/1945-13. Szoboszlai Imre 1922-ben született Komáromban. A per során szlovák nemzetiségűnek vallotta magát. Autószerelő volt.
27. Szarka László (szerk.): *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949*. Budapest–Komárom, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kecskés László Társaság, 2005, 170. p.
28. SZNL-Po, IMH-Büntető iratok, az egész 540. karton, benne található a 47669/1945-ös iratban az utasítások.
29. SZNL-Po, IMH-Büntető iratok, 540. karton, 47669/1946.
30. SZNL-Po, BMH-Titkárság, 101. karton, 2572/1948-Titk. A Kassai Járási Népbíróóság ítéletének száma: TLud 141/79-9/1946.
31. ÁTL-Po, KB-Po, JNB-Elnöki iratok, 1945–1946, 1. karton, OLud 28/1946-3. Uo. JNB-Komárom, 3. karton, TLud 37/46-3, TLud 43/46-2. MOL KÜM-TÜK, Csehszlovákia, XIX-J-1-j, 16/b, 33. doboz, 623/pol. – 1946. március 19-i anyagban.

KATALIN VADKERTY
 PROSECUTION, ACCUSED PERSONS, JUDGEMENTS
 FROM THE HISTORY OF SLOVAK PEOPLE'S COURTS

After the Second World War on the territory of present Slovakia the calling for responsibility of war criminals was regulated by order No. 33/1945 of the Slovak National Committee that itemises the criminal acts and the punishment that can be imposed for them.

The author illustrates the activity of the People's Courts on concrete cases. For the work of People's Courts accused persons were necessary, who were summoned on the basis of accusers - many times witnesses.

The order of the Representative Office of Justice No. 41751/1946-13 dated Oct. 4, 1946 enabled that the People's Court on the basis of the bill of indictment from the prosecutor could pass a judgement even in the absence of the accused person.

The Representative Office of Home Affairs and the Slovak Settlement Office decided that it would speed up the conviction of Hungarians, thus on the basis of the 8th article of the agreement on population exchange it increased the number of people who can be deported unilaterally. Since it was not possible to shorten the time of hearing, thus within one proceeding more accused persons were set before the court. This became the basis of the so-called collective proceedings.

KALLIGRAM

MAĐARSKÁ OTÁZKA V ČESKOSLOVENSKU 1945–1948

Dekréty prezidenta Beneša
a ich dôsledky na deportácie
a reslovakizáciu

KATALIN VADKERTY

Magyarok kerestetnek az ukrainai történelem- és földrajztankönyvekben*

CSILLA FEDINEC

LOOKING FOR HUNGARIANS IN THE UKRAINIAN TEXTBOOKS OF HISTORY AND GEOGRAPHY

94(=511.141)(477.87)

372.894(=511.141)

94(439)

Ukraine. Textbooks in Hungarian language. History. Geography.

Nem véletlen a cím felhangja. Kiinduló tétellem ugyanis a következő: a magyarság-kép vizsgálata önmagában értelmetlen; el kell helyezni a tankönyvek általános történelemszemléletének, a többi népről, nemzetről alkotott képének mezejében, illetve az ukrán történelem konstruálásának folyamatában, hiszen az ukrán államiság új keletű, viszont a tankönyvek mintegy ezerévnnyi történelemről beszélnek. Fontos viszonyítási pont ezen kívül az a kép, amit a magyar történészek által írt magyar történelemkönyv közvetít az ukrainai magyar iskolákban. És fontos a földrajztankönyvek természetföldrajzi és politikai szempontú Európa-szemléletének érzékeltetése, s benne Magyarország helyének bemutatása is.

Szovjet örökség

Az 1917-es forradalom, majd az azt követő polgárháború utáni Szovjetunió iskoláiban a történelmet nem klasszikus tantárgy keretében oktatták, hanem egy-egy témakört tanulmányoztak a pedagógus irányításával, akinek feladata nem a tanítás, hanem a tanulók önálló munkájának szervezése volt. Ehhez a „brigádmódszerhez” igazodtak a tankönyvek is. Az 1931-es *Az elemi és a középiskoláról*, az 1932-es *Az elemi és a középiskolai tantervekről* szóló párhataározatok elítélték ezt a fajta oktatási módszert. Az 1934-es *Történelemtanítás a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének iskoláiban* című párhataározat bevezette a Szovjetunió történelme és a világtörténelem tantárgyait. A 3–4. osztályban az ország történelmét; az 5–7. osztályban világtörténelemből az ókor és a középkor történelmét, a 8–10. osztályban pedig a Szovjetunió történelmével párhuzamosan világtörténelmet oktattak. Az első történelemtankönyvek megjelenéséig a pedagógus feladata volt a tananyag kidolgozása; a tanóra pedig azzal telt el, hogy folyamatosan diktálta a leckét, hogy

* Elhangzott az MTA–PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport *Magyarságkép változásai a közép-európai tankönyvekben a 20. században* című konferenciáján (Pécs, 2007. november 22.).

otthon legyen miből tanulni. 1937–1945 között valamennyi osztályra sikerült kiadni az első tankönyveket. A szerző szövege mellett fotók és térképek kerültek bele. Az 1940-es évek második felében az ukrain tankönyvekből kiiktatták az ukránok múltját, nemzeti érzületét a szovjet ideológiával összeegyeztethetetlenül hangsúlyozó műveket. Még egy nagy tisztogatásra Sztálin halála után, az 1950-es évek közepén került sor, amikor a vezérkultusz elemeit kellett kiiktatni. Az 1970-es évektől kezdtek ezek a tankönyvek módszertani szempontból hasonlítani a maiakra. A másik fontos újdonság, hogy külön tantárgy lett az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság rövid története. „Steril” történelmet oktattak, kiiktatták a problémás tényeket, eseményeket, a hangsúly azon volt, hogy moralizáló hatás érdekében mechanikus módon elsajátíttassanak bizonyos empirikus tananyagot. A nemzetiségi iskolák számára a tankönyveket fordítják. Így magyar nyelven 1946 óta mind a mai napig az ungvári tankönyvkiadóban – amelynek neve hivatalosan többször változott¹ – készülnek, illetve jelennek meg. Ukrajna 1991-es függetlenné válásával véget ért a szovjet történelem. Az országnak meg kellett teremtenie saját történelmi kánonját, ki kellett termelnie saját tanterveit és tankönyveit. Ebben a folyamatban a nemzeti identitás és a nacionalizmus kérdése szorosan összefonódott.

Historiográfia

A magyarságkép vizsgálata nem előzmény nélküli.² Bár csak közvetve tartozik ide, fontosnak tartom megemlíteni a magyar irodalom oktatásának 20. századi Kárpát-medencei tapasztalatait összefoglaló tanulmánykötetet,³ mivel a határon túli magyar területeken a magyar történelem oktatásának lehetősége hiányában az irodalomoktatásnak volt ilyen funkciója is.

A „magyarságkép” nemcsak a szomszédos – vagy bármely más nép – magyarokkal kapcsolatos képzeteket jelenti, hanem a határon túlra került, a magyar történelem tanulásának lehetőségétől, a magyarság történelmére való reflexiótól részben vagy egészben megfosztott nemzetrészek (a határok mozgatásával létrejött kényszerközösségek) Magyarország-képét, valamint a Kárpát-medencén kívül diaszpórában élők (migráció révén létrejött kényszerközösségek) óhaza-képét is. Beleértjük a magyarországi magyarok tudását a határon túli magyarokról, a szétfejlődött magyar világok megjelenítését a magyar népről szóló hivatalos történetírásban, jó esetben az együtt élő népek együtt megélt történelmének kontextusába helyezve. A magyarságkép ily módon sokrétű önreflexiót is magában foglal. A határon túli magyarok kérdése a magyarországi politikai közbeszédben a rendszerváltás óta hangsúlyos elem, a magyar nép kanonikus történetében azonban periférikus jelenség. Ebben a kontextusban sajátos értelmet nyer Pierre Nora megállapítása, miszerint „a történelmi események és könyvek [...] nem az emlékezet és a történelem keveredései, hanem a történelemben az emlékezet par excellence eszközei”.⁴ Vagyis a történelemkönyvek is az „emlékhelyek” sorába tartoznak.

Az adott téma – magyarságkép az ukrain tankönyvekben – része egy komplex területnek, amely vizsgálja az ukrán történelem, a kollektív identitás konstruálását, az ország történelmében meghatározó szerepet játszó népek és államok megjelenítésének problematikáját, a közös történelemírás, vagy legalábbis a kontextusában

egymáshoz igazodás lehetőségeit, vagy még enyhébb formában – a lehetőség keresését, hogy legalább beszéljünk róla.

Az ukrainai iskolai történelemkönyveknek egy-egy nép szempontjából való vizsgálatával, illetve az adott népnek az ukrán történetírásban való megjelenítése problematikájával számos szaktudományos munka foglalkozik. Többek között bemutatják ilyen szempontból a zsidóságot,⁵ a németeket,⁶ az oroszokat,⁷ a magyarokat,⁸ a lengyeleket.⁹ Az ukrán és a lengyel történészek együttműködése igen sokrétű.¹⁰ A magyar–ukrán kapcsolatokban leginkább egy-egy „fehér foltról” való egymás mellett beszélésről, mint közös gondolkodásról van szó.¹¹ Az Oroszországgal való viszonyban az első gyakorlati lépés, amikor 2006 végén a két ország oktatási miniszterei egyezményt írtak alá arról, hogy az orosz és az ukrán szakemberek kidolgoznak egy közös történelemkönyvet, amelyet természetesen mindkét nyelven és mindkét országban kiadnak majd – vagy nem.¹²

Az ukránoknak nem csak azzal a nemzetképpel kell szembenézniük, amit a szomszédos, főleg velük közös történelmet megélt népek alkotnak róluk, hanem meg kell teremteniük azt az egységes nemzetképet, amely közös nevezője a sokféle regionális hagyományt ötvöző, a 20. század végén történelmében először önálló államot alkotó történelmüknek. A mai Ukrajna történelmi előképének az 1918–1920-ban fennálló Ukrán Népköztársaságot tartja. Az ukrán etnikai területek unióját ukrán tagköztársaságként való körülhatárolással legitimálta az 1922-ben megalakuló Szovjetunió, amely az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területét tovább növelte további etnikai szállásterületeknek tekintett régiók (a Molotov–Ribbentrop-paktum, valamint a második világháború utáni szovjet–lengyel, szovjet–csehszlovák egyezmények és az 1947-es párizsi békék eredményeképpen), illetve a Krím hozzácsatolásával (egyfajta „hálából” a kelet-ukrán területeket az Orosz Birodalomhoz csatoló perejaszlavi egyezmény 300. évfordulóján, 1954-ben¹³). A nemzeti történelem mint önálló diszciplína a 19. sz. végén jelent csak meg Mihajlo Hruszevszkijnek és iskolájának köszönhetően. Hruszevszkij elsőként tette az ukrán történelem tárgyává az „ukrán népet”; azaz az ukrán etnikai közösség történelmével azonosította az ukrán történelmet, függetlenül az etnikai közösség tagjainak állami széttagoltságától a különböző történelmi időszakokban. Hruszevszkij megkonstruálta az ukrán történelmet az által, hogy kiemelte az ukránok társadalmi-kulturális különállásának elemeit a szomszédos, illetve az együtt élő népek, mindenekelőtt a lengyelek és az oroszok történelméből.¹⁴ A nemzeti újjászületés időszaka az 1991-es függetlenedés után vette kezdetét. Ez jelentette többek között, hogy megindult a kanonizált ukrán történelem konstruálása – a szovjet időszakban nem nemzeti történelmet írtak, hanem a keleti szlávok (oroszok, ukránok és beloruszok) egységét, a nemzetek fölötti szovjet történelmet propagálták. Ebben a folyamatban az iskolai tankönyvek megírása megelőzte, de legalábbis párhuzamosan folyt az akadémiai ukrán történelem megírásával.¹⁵

Tankönyvek

A legutóbbi népszámlálást – a független Ukrajnában az elsőt – 2001 decemberében tartották. Az ország összlakossága drámaian csökkent: az 1989-es közel 51 és fél millióról 48 és fél millió alá. Az ukránok részaránya 77,8%, az oroszoké 17,3%, va-

lamint 0,6 és 0,1% között vannak – csökkenő sorrendben – az egyéb nemzetiségek: beloruszok, moldovánok, krími tatárok, bolgárok, magyarok, románok, lengyelek, zsidók, örmények, görögök, tatárok, romák, azerbajdzsánok, grúzok, németek, gagauzok.¹⁶ A nemzetiségi oktatási intézmények orosz, román, magyar, moldován, krími tatár, lengyel tannyelvűek. Mindegyikben tanítják az adott nép nyelvét és irodalmát, ezenkívül oktatott nemzetiségi nyelv még a bolgár, a héber, a roma és a gagauz. Minden nemzetiségi oktatási intézményben természetesen külön tantárgy az ukrán nyelv és az ukrán irodalom. Kötelező tantárgy az idegen nyelv – tannyelv-től függetlenül –, választható nyelvek az angol, a spanyol a német és a francia.¹⁷

Az 1989/1990-es tanévben Ukrajnában 420-féle iskolai tankönyv volt használatban. 1997-ben már 820-féle, 2000-ben 2407-féle, 2001-ben 2908-féle, 2002-ben 980-féle tankönyv jelent meg – beleértve az újrakiadásokat (ami minden esetben javított változatot jelent) – három kategóriában: kötelező, alternatív és kísérleti.¹⁸

Az elemzéshez a magyar tannyelvű iskolákban használatos tankönyveket használtam, arra való tekintettel, hogy – bár ez nem tartozik e tanulmány keretébe – a nyelvi megformálás, a fordítás minősége önmagában is jelzés értékű. Anélkül, hogy belemennénk a fordítással kapcsolatos szakmai kritériumokba –, hiszen a fordítás képessége nem egyenlő a nyelvtudással –, leszögezhetjük, hogy a fordítási pongyolaság, vétség nyilvánvalóan nem az eredeti mű hibája. 2007 nyarán a Bányai Középiskolában kértem el az éppen használatos tankönyveket, ezzel is életszerűbbé téve a vizsgálatot: világosan kiderül, melyek azok a tankönyvek, amelyek rendelkezésre állnak az új tanév küszöbén, illetve rámutat arra az állandó problémára is, amikor egy-egy tankönyv még valamely korábbi tantervi állapotot tükröz, illetve egyáltalán nincs tankönyv, mert az érvényes tankönyvet nem adták még ki magyarul, netán meg sem írták. Bármennyire is fragmentálissá válik ily módon az elemzés, a feltároló mozaikok barométerként mérik a történelemszemléletet.

A tanterv mindig a tankönyv előtt jár, illetve a nemzetiségi iskolák tekintetében újabb fáziseltolódást okozhat, hogy a megszülető tankönyvet le is kell fordítani. A nyelvi interpretáció, illetve a tanterv-tankönyv egymáshoz viszonyított fáziseltolódásának közvetett jelzésére is alkalmas tehát ez a megközelítés. A tankönyvkiadás legfőbb hátráltatója az állandó pénzhiány. Ez a probléma nem csupán a nemzetiségeket érinti, tény viszont, hogy finanszírozási gondok esetén minél lejjebb megyünk a rendszerben, a pénz egyre kevesebb, s a nemzetiségi tankönyvkiadás a rendszer alsó „fertályában” helyezkedik el. A kérdés másik vetülete, hogy jelenleg a tankönyveket minden iskolás ingyen kapja meg.

Ukrajna történelme

Az ukrainai iskolai oktatás állami szabványa a társadalomtudományokhoz sorolja a szülőföld történelmét, Ukrajna történelmét és a világtörténelmet.¹⁹ Az Ukrajna történelmét bemutató tankönyvek elemzői alapvetően a következő hiányosságokat emelik ki: egyes régiók túlsúlya, mások háttérbe szorulása; az ukrán történelmi régiók állami hovatartozásának kérdését érintő döntések felülírják fontosságban az adott történelmi időszak minden egyéb problematikáját; folyamatos küzdelem a mítoszokkal és a sztereotípiákkal. A tankönyvek érzelmi szempontból semleges hangnemben emlegetik a nem ukrán etnikumok képviselőit, a hozzájuk tartozó államalakulatok

képe azonban negatív, mivel abból indul ki, hogy nemzeti-állami szempontból hódító, megszálló, elnyomó stb. politikát folytattak az ukránokkal szemben. Bizonyos esetekben az ukránok úgy vesznek részt az éppen főhatóságot gyakorló ország életében, mint kívülálló tényezők. Például a lengyelek az ukrán katonaságnak köszönhetően nyernek csatát; a valóságban az ukrán seregetest a lengyel hadsereg része volt, a csatát „együtt” nyerték meg. Vagy ugyanilyen ferdítés a kettős mérce: az ukránok kegyetlenkedését bizonyos történelmi helyzetekben igyekeznek úgymond történelmi tényezőkkel magyarázni, míg mások hasonló magatartására nincs mentés.²⁰

Az ukrán történelem oktatása lineáris tanterv szerint történik.²¹ Az 5. osztályban a „bevezetés a történelembe” az ukrán történelem egészét jelenti a Kijevi Rusz korától napjainkig. Az 5. osztályos tantervben követett korszakolás mentén osztják fel a tananyagot a 7. osztálytól a 12. osztályig, az 5. osztályos vázlatos történelmet mélyebben, részletesebben kifejtve (lásd 1. táblázat²²). Az ukrán történelemből kétezer oldalt (!) kell megtanulnia egy érettségizett embernek.

1. táblázat. Az ukrán történelemtankönyvek magyar nyelvű változatainak terjedelme és példányszáma (2007)

	5. osztály	7. osztály	8. osztály	9. osztály	10. osztály	11. osztály
Oldalszám ²³	200	320	383	248	400	416
Kiadói év ²⁴	16,36	18,13	25,18	19,23	23,38	23,32
Példányszám	2 040	2 800	2 700	2 400	1 600	1 840

Nézzünk bele a tankönyvekbe. Az 5. osztályosban²⁵ a 19. század elejét tárgyaló *Az újjászületés kezdete* című paragrafus így indít: „A 19. század elején Ukrajna továbbra is elnyomás alatt volt. Igaz, a területén osztozkodó államok száma kevesebb lett. Most Ukrajnát két birodalom – az orosz és az osztrák – bírta. A Jobb Part, a Bal Part, Szlobozsanscsina és Dél-Ukrajna a cár, Galícia, Dél-Bukovina és Kárpátalja a császár uralma alá tartozott. Bár a két birodalom élete sok tekintetben eltért egymástól, ugyanakkor mindkét uralkodó egyformán bánt az ukrán néppel: az ukránokat nem tekintették önálló történelemmel és gazdag kultúrával rendelkező népek.”²⁶ Ugyanehhez a részhez tartozó fogalommagyarázat külön kis ablakban: „Császár – uralkodó, az Osztrák Birodalom ura.” Mindkét birodalom elnyomóként jelenik meg, kulcsfogalom az „önálló” ukrán nemzet számonkérése. Viszont a történelemmel eddig nem találkozott tanulóknak valahonnan tudnia kell, hogy ki a cár. A császár kilétére magyarázatot kap, bár ez a rövid mondat azt sugalmazza, hogy csak az Osztrák Birodalomban van császár, másutt nincs.

A 7. osztályos tankönyv²⁷ felütése, hogy „úgy olvasd a tankönyvet, mint egy izgalmas regényt. Olyan dolgokat tudhatsz meg belőle, amelyekről valószínűleg már hallottál gyermekkorodban meseolvasás közben: népünk gazdasági tevékenységéről, társadalmi viszonyairól, kultúrájáról, életviteléről.”²⁸ Az *Összlávok Ukrajna területén (I–V. század)* című paragrafus a szlávok őshazájára vonatkozó feltételezések ismertetésével kezdődik. Megjelenik a „Duna völgye” mint amely „az egyik XI. században született elmélet szerint a szlávok őshazája”.²⁹

A Kijevi Rusz időszakához érve az „összlávokból” „óoroszok” lesznek. Bölcs Jaroszláv kijevi fejedelem európai rangját jelzik dinasztikus kapcsolatai, többek kö-

zött egyik lányát, Anasztáziát I. András magyar király „vette nőül”.³⁰ „A rusz fejedelmek [...] kereskedelmi, politikai, kulturális kapcsolatokat”³¹ ápoltak Európa országaival, köztük megemlíti Magyarországot is.

A 33. paragrafusból kiderül, hogy a belháborúkat a „magyar és lengyel királyok arra használták ki, hogy elfoglalják a halics-volhíniai földeket. [...] 1214-ben Halicsot elfoglalták a magyarok, és az ötéves Kálmán herceget kiáltották ki fejedelemnek [...] A magyar megszállás alól Úgyes Msztyiszláv novgorodi fejedelem szabadította fel a halicsiakat 1219-ben, és vejével, Danilo Romanoviccsal sikeresen visszaverte a magyar és a lengyel seregek támadását. Ugyanakkor Msztyiszláv nem Danilónak adta át a hatalmat, hanem András magyar hercegnek [...] Elhúzódo harcok után Danilo [...] 1238-ban visszaszerezte Halicsot.”³² 1245-ben „Halicsi Dániel fényes győzelmet aratott a magyar sereg fölött Jaroszlavl városánál [...] A jaroszlavli ütközet hosszú időre visszavetette a Magyar Királyság expanzióját.”³³ A tanulók összezavarásának hatékony eszköze, hogy csak ezen az egyetlen paragrafuson belül ugyanazt a fejedelmet a következő neveken nevezik: Danilo, Danilo (Dániel), Danilo Romanovics, Danilo Halickij, Danilo Halickij (Halicsi), Halicsi Dániel.

Amikor a mai értelemben vett ukrán etnikai területek valamelyikét a keleti szlávokhoz tartozó uralkodó („rusz fejedelem” és „rusz fejedelemség”) hódítja meg, akkor felszabadításról beszélnek, amikor viszont nem szlávok – lásd magyarok, lengyelek, tatárok stb. – teszik ugyanezt, akkor mint hódítókról beszélnek róluk. A tankönyv különbséget tesz keleti és nyugati hódítók között. A nyugatiakkal – Lengyelország, Magyarország, Csehország, Litvánia – hol természetes szövetséget kötnek, hol háborúznak; a keletiek ellen harcolnak, megakadályozzák Európa belsejébe nyomulásukat, ugyanakkor, ha a körülmények úgy hozzák, Danilo egyik utóda természetellenesen „kénytelen volt segítséget nyújtani az Arany Horda seregeinek Litvánia és Lengyelország elleni hadjáratában.”³⁴

I. Anjou Lajos magyar király és III. Kázmér lengyel uralkodó közösen, majd Lajos mint magyar és lengyel király többször is háborúzott Litvánia ellen, nem más okból, minthogy „megszerezzék Volhíniát és Halicsot”. Lajos halála után Halics végérvényesen „Lengyelország kötelékébe került, és eleinte még teljes autonómiáját is megőrizhette.”³⁵ Ugyanezen az oldalon külön ablakban a szómagyarázat: „Autonómia – az állam egy részének önkormányzati joga.”

A 38–39., összevont paragrafusból – *Az ukrán földek a magyar, a török és a moszkvai hódoltság idején* – „Kárpátalja” középkori történelmének foglalatát találjuk: a 6. századtól szlávok által „benépesített” terület, a 10. századtól a Kijevi Rusz „része”, a 12. században „a magyar hűbérurak fokozatosan meghódították”, a „Kárpátok hegylánca lett a határ Rusz és Magyarország között”.³⁶ Az összegző kérdésekből viszont az derül ki, hogy az „ukrán földeket” a 15. század végén „osztották fel” a Moszkvai Fejedelemség, Litvánia, Lengyelország, Magyarország és Törökország között.³⁷

A 8. osztályos tankönyv³⁸ középpontjában a kozák korszak áll. A paragrafusok két típusba sorolhatók: vagy valamely etnikai ukrán terület történetét mondják el – ezek a politikátörténeti részek –, vagy a mai ukrán területre vonatkoznak, minden egyéb vonatkozásban. Az utóbbiból következően fordulhatnak elő olyan típusú megállapítások, mint például: „Ukrajna lakosságának túlnyomó többségét ukránok alkották. Ugyanakkor a városokban, különösen a nagyvárosokban számos lengyel, német, örmény, zsidó, görög, tatár, török, karaita, oláh élt, lényegesen kisebb szám-

ban pedig szerbek, magyarok, cigányok fordultak elő.”³⁹ Vagy: „Ahogy a XVI. században Nyugat-Európában a katolicizmusból kivált a protestantizmus, ugyanúgy Ukrajnában és Fehéroroszországban a pravoszláv egyháztól elkülönült a görög katolikus egyház.”⁴⁰

Az etnikai területek sorában Kárpátalja két paragrafusban is központba kerül. A 11. paragrafus *Kárpátontúli Ukrajna a XVII. század közepéig* címmel tárgyalja a régió történelmét.⁴¹ A megállapítások lényege a következő: „Kárpátalja Ukrajna etnikai és állami területének szerves része. A történelem különböző szakaszaiban mindig más néven volt ismert: Kárpát-Oroszország, Magyar Oroszország, Podkarpatszka Rusz, Kárpát-Ukrajna, Kárpátontúli Ukrajna, valamint egyszerűen Kárpátalja.”⁴² A kőkorszaktól ismerjük a terület történelmét. Az „ősszláv elemek” az időszámítás kezdete előtti időszakból kimutathatók. A 9–10. században a keleti szlávokhoz tartozó fehérorvátok éltek itt. Ekkor „Kárpátalja szlovákiai része Morvaországhoz tartozott. A IX. század végén pedig Délkelet-Európában létrejött a magyar állam.”⁴³ A magyarok a dél-uráli előhegyekből jöttek, „elfoglalták” a Tisza és a Duna vidékét. Az őslakos szlávok „ellenálltak a hódítóknak”. Maga Kárpátalja a Kijevi Rusz „délnyugati határvidéke” volt, amit „a magyar hűbérurak fokozatosan vettek birtokukba” a 13. század közepére, majd német telepéseket telepítettek itt le. Az 1514-es „antifeudális felkelés” „Kárpátaljára is kiterjedt”. Az „1526. évi katasztrófa” után Kárpátalja területe az Erdélyi Fejedelemség és Ausztria „szinte folyamatos harcainak színterévé vált”. A görög katolikus unió kevésbé volt drasztikus, mint Lengyelországban, mert Kárpátalján „a katolikusok hajlandók voltak bizonyos engedményeket tenni a pravoszlávoknak,”⁴⁴ többek között megőrizhették a szertartásrendet, az anyanyelven folytatott istentiszteletet azzal a feltétellel, hogy elismerik a római pápa fennhatóságát.”⁴⁵ Kárpátalja „az egyik színtere” Bocskai István szabadságharcának és Császár Péter parasztfelkelésének.

A következő paragrafus, amelyik Kárpátalja történelmét tárgyalja, a 46. számú. Címe: *A nyugat-ukrán földek a XVII. század második felében – a XVIII. században (Galícia, Kárpátalja, Bukovina).*⁴⁶ Ausztria „kiszorította a törököket a mai Kárpátalját is magában foglaló Magyarországról”.⁴⁷ A néptömegek elégedetlensége a Habsburgok uralmával „hűbérelles harcba torkollott”: ez volt a Rákóczi-szabadságharc, melynek fontos helyszínei találhatók a mai Kárpátalján. A megtorlás egyik következménye volt, hogy elvették a Rákócziak „munkácsi uradalmát” és a Schönbornoknak adták. A 18. sz. második felében gazdasági fellendülés következett be. A görög katolikus vallás, azáltal, hogy „a keleti szertartásrendet követte és egyházi szláv nyelvű volt [...] elősegítette a kárpátaljai ukránok (»ruszinok«, »kárpátoroszok«) nemzeti öntudatra ébredését”.⁴⁸

A mondanivaló lényege, hogy az erdélyi fejedelmek inkább jó, mint rossz hatással voltak „Kárpátalja” fejlődésére. Ezzel szemben Ausztria képe egyértelműen negatív. Ez a hozzáállás megmagyarázható az erdélyi magyar–ruszin/ukrán kapcsolatokkal: II. Rákóczi György „szövetségese volt” Bohdan Hmelnickij hetmannak,⁴⁹ II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában fontos szerepet játszottak a „ruszinok”. A tankönyv végén található, az ukrán területek történelmi-földrajzi elnevezéseit magyarázó kiegészítő szerint: „Kárpátalja – a mai Kárpátontúli terület, valamint Szlovákia és Románia ruszinok-ukránok lakta területei.”⁵⁰

A 9. osztályos⁵¹ tankönyv három fejezetre tagolódik: az első a 19. század első felében „az orosz és az osztrák birodalom uralmát”, a második a század második

felében az orosz és a lengyel uralom alatti területek, valamint az ukrán diaszpóra történetét, a harmadik pedig a 20. század első két évtizedében alapvetően az orosz-orosz ukrán terület történetét tárgyalja.

Lengyelország felosztása után a nyugat-ukrán területeken az „új osztrák uralom” épp olyan érzéketlen volt az etnikai viszonyok iránt, mint korábban Lengyelország. A galíciai és a bukovinai területeket „egy területi-adminisztratív egységbe” vonták „Galíciai és Lodomériai királyság” néven. Kárpátalja pedig „a magyar királyság pozsonyi (bratiszlavai) helytartóságának irányítása alá tartozott [...] 4 adminisztratív-politikai régióra (ispánságra), ill. vármegyére osztották: az Ungi, Beregi, Ugocsai és Máramaros vármegyére.”⁵² Galíciában és Kárpátalján „a nemzeti-kulturális újjászületés első ébresztői” az „ukrán görög katolikus (unitus) papság köréből kerültek ki”.⁵³

A 1848-ban, a „népek tavasza” idején Galíciában „nemzeti kormány” alakult, „galíciai ukrán nemzeti forradalom” tört ki, ami ellenforradalomba torkollott, az osztrák hatóságok visszaállították „fennhatóságukat” az országrészben.⁵⁴ „Az orosz, osztrák hadsereg közös erőfeszítéseivel a magyarországi szabadságharcot elfojtották. Ez volt az orosz cárizmus legnagyobb akciója az elnyomott népek, köztük az ukrán nép, nemzeti-felszabadító mozgalmainak elfojtásában az 1848–49-es európai forradalom idején.”⁵⁵ Az „Orosz Birodalom fennhatósága alatti Ukrajnában” szimpátiamegmozdulásokra került sor. Emiatt többek között Tarasz Sevcsenkót, az ukránok nemzeti költőjét orenburgi fogolyszázadba száműzték.

A „jobbágyviszonyok eltörlése” után felgyorsult „az ukrán nemzet etnikai alapú konszolidációjának folyamata”. A 19. század végén Ukrajna területéből „9/10 rész az Orosz Birodalom, a többi pedig az Osztrák–Magyar Monarchia uralma alatt volt. Kelet-Galícia, Észak-Bukovina és Kárpátalja ukrán lakossága a Dnyepermenti Ukrajnában látta természetes központját és szeretett volna egyesülni vele, hogy egy egységes (egyesült) független nemzeti államot alkothasson.”⁵⁶ A 20. század elejére „Ukrajna lakosságának a háromnegyed része két birodalom uralma alatt még írástudatlan volt. [...] Az ukrán nemzet normális fejlődését akadályozta a népgazdaság gyarmati kizsákmányolása az Orosz Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia részéről.”⁵⁷ „[A] kierőszakolt orosz-osztrák határ megnehezítette a kapcsolatot a nyugat- és a kelet-ukrán területek között. Ennek határozottan negatív hatása volt az ukrán nemzet konszolidációjára, ami csak akkor fejeződhetett volna be, ha az összes ukrán területek egy egységes államban egyesülnek.”⁵⁸

Az osztrák és az orosz birodalom negatív imázsa nivellálódik, mindkettőt aszerint ítéli meg a tankönyv, hogy akarta-e támogatni az ukránok nemzeti mozgalmát, s a válasz minden esetben a nem. Mind a Hasburgok, mind a Romanovok „erőszakos asszimilációs”, „gyarmatosító” politikát folytattak. Magyarország hozzáállása nem válik külön, mint történt ez a kozák korban, ahol az elnyomó Ausztriával szemben ott állt a szövetséges Erdélyi Fejedelemség pozitívabb képe. Magyarországot nem lehet elkülöníteni az Osztrák Birodalomtól; 1848–1849 azonban úgy jelenik meg mint magyarországi forradalom, amit az osztrákok és az oroszok közös erővel fojtottak vérbé.

A 10. osztályos⁵⁹ tankönyvben az 1. paragrafus első témája: *Az ukrán nép legfontosabb feladata a XX. században.* „Ukrajnán a XX. sz. elején még mindig a két hatalmas nagy szomszédos birodalom, Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia osztozott. Területével, lakosságával, természeti kincseivel mindkét birodalom a saját belátása szerint rendelkezett. Saját kormány, hadsereg, bíróság, rendőrség,

hivatalnokok és diplomaták hiányában az ukránok kénytelenek voltak a birodalmiakat eltartani. Mivel nem volt saját önálló államuk, az Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia valamennyi háborújában kötelesek voltak a birodalmakért vérüket ontani. [...] Ebből kifolyólag a XX. században az egységes, független, önálló Ukrajna megteremtése volt az ukrán nép legfontosabb feladata.”⁶⁰ Az első világháborúban a két birodalom újabb ukrán területek „megkaparintására” törekedett.

A tankönyv nagy témái: az első világháború, az 1917-es oroszországi forradalom, az ukrán állami-függetlenségi kísérletek 1918–1920-ban, Ukrajna a szovjet hatalom alatt és a „nyugat-ukrajnai területek” 1920–1939-ben. Ez utóbbi keretében külön paragrafus, a 66. foglalkozik Kárpátaljával „Csehszlovákia kötelékében”.⁶¹ Ez az ukrán Kárpátalja története, melyben nincs szó a magyarokról, a magyarkérdésről. Akkor derül ki, hogy éltek itt magyarok, amikor az első bécsi döntéssel kapcsolatban megállapítást nyer, hogy nem csak magyarlakta területeket csatoltak vissza Magyarországhoz.

1918 végén „szétesik” az Osztrák-Magyar Monarchia, a „magyarországi ukránok” Huszton kongresszust hívnak össze, melyen kinyilvánítják egyesülési szándékukat Ukrajnával, ám a Nyugat-Ukrán Népköztársaság hadban áll Lengyelországgal, így nem tud a segítségükre sietni. Magyarországon a kommunisták veszik át a hatalmat, a menekülési útvonal az egyesülés Csehszlovákiával. Kárpátalja „Csehszlovákia távoli peremvidéke volt”, ahol „olyan politikát folytatott, amely egyesítette a gyarmatosítás elemeit és a vidék gazdasági fellendítését”. 1938 őszén Kárpátalja „megkapta az autonómiát” Csehszlovákiától. Azonban „a magyarok és a lengyelek amellet agitáltak, hogy Kárpát-Ukrajnát újra csatolják Magyarországhoz, és ismét legyen magyar–lengyel határ. Kárpát-Ukrajna területére fegyveres csoportokat küldtek, amelyeknek a zavarkeltés volt a feladata, meg az, hogy megteremtsék a feltételeket Magyarország fegyveres beavatkozásához. A német–olasz döntőbíróság 1938. november 2-i döntése nemcsak a magyaroklakta területeket juttatta Magyarországnak, hanem Ungvárt és Munkácsot, valamint néhány ukrán falut is. Romániával és Szlovákiával megszakadt a vasúti összeköttetés.”⁶² 1939 márciusában a „nemzetközileg elszigetelődött” Kárpát-Ukrajna kikiáltotta függetlenségét, azonban „a fasiszta Németország által támogatott Magyarország megszállta” a területet.

Az időszak történelmében Csehszlovákia képe semleges, Magyarországé azonban többszörösen terhelt: az első világháború frontjain és az oroszországi vöröskel is küzdő, végül az utóbbiak által véglegesen legyűrt Ukrán Népköztársaság visszfényében a kárpátaljai ukránok megrettennek a magyarországi kommunista hatalomátvételtől, s mivel nem egyesülhetnek a Kárpátok túloldalán élő testvéreikkel, egy másik szláv állam, Csehszlovákia kötelékébe menekülnek. Magyarország azonban, amikor ezt a nemzetközi események lehetővé teszik, ismét megszálló hatalomként jelenik meg, ahogy végig a közös történelem évszázadai folyamán. A megszállás aktusa tényközlés, elborzasztó színekkel való lefestése elmarad. Így Magyarország képe negatív, a magyar népre azonban ez az ítélet nem vonatkozik. A kommentár annyi, hogy Sztálin, a szovjet állam vezetője is nevetségesnek tartotta az ukránok függetlenedési szándékát.

A 11. osztályos⁶³ tankönyv tárgyalja a második világháború, a háború utáni újjáépítés, a desztalinizáció, a szovjet rendszer válságának, bukásának időszakát, a független Ukrajna első éveit. „Különleges történelem” ez, nemcsak „a letűnt korok generációinak a története, hanem az élő nemzedékeké” is.⁶⁴

A „szovjet–német meg nem támadási szerződés” „titkos jegyzőkönyvével” kapcsolatban a tankönyv kiemeli, hogy a Szovjetunió új területekkel gyarapodott, Németország pedig „teljes mozgásszabadságot kapott Európában, biztosította magának a Szovjetunióból a katonai-stratégiai és az élelmiszer-utánpótlást.”⁶⁵ A Vörös Hadsereg „betolakodó” volt ezeken az újonnan szerzett területeken és „kegyetlen politikai terort” alkalmazott. „A „leszámolás”, a „megtorlás” „óriási méreteket” öltött, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolt területekkel azonban „az ukránok több évszázados történelmük folyamán először érezhették otthon magukat egy közös hazában”.⁶⁶ A „Vörös Hadsereg szuronyain behozott megtorló rezsim” azonban „végérvényesen bebizonyította” az ukrán lakosságnak, hogy a jövője nem „a Szovjetunióba való beolvadás”, hanem a független állam megteremtése.⁶⁷ Ugyanez a helyzet Kárpátaljával is, amely a második világháború végén került az USZSZK-hoz. „Kárpátontúl” kérdését „azután oldották meg, miután kiűzték innen a megszálló német csapatokat.”⁶⁸ Kárpátalja szovjetizálása nincs részletezve a tankönyvben, mivel itt az ukránokat nem érték nemzetellenes támadások, a deportálás sorsára a teljes német lakosság és a magyar férfilakosság jutott, és mindez mintha eltörpülne a történelmi ukrán területek újabb szeletének egyesítése felett érzett öröm fényében.

Világtörténelem

A világtörténelem oktatása a 6. osztályban kezdődik, lineárisan. A világtörténelem tagolása két szinten történik: egyes országok története, illetve az ismert világ nagyobb részére kiterjedő, világméretű események – például reformáció, első és második világháború stb. – mentén rendezve. A középkorban és az újkorban Európa a nyugati államokat, illetve az ukrán területek fölött főhatóságot gyakorló államokat, illetve vele háborús konfliktusba kerülő államokat jelenti. A 20. században Nyugat-Európa mellett megjelenik a „Közép- és Kelet-Európa” tagolás (lásd a tanterv⁶⁹ összefoglalását a 2. táblázatban). Az ukrán történelem és a világtörténelem oktatása azonos osztályban azonos korszakok szerint – párhuzamosan – történik (lásd 3. táblázat). Világtörténelemből az érettségiig vezető úton közel ezerötyszáz oldalnyi tananyagot kell túljutni.

2. táblázat. A világtörténelem tankönyvek magyar nyelvű változatainak terjedelme és példányszáma (2007)

	6. osztály	7. osztály	8. osztály	9. osztály	10. osztály
Oldalszám	288	368	196	240	288
Kiadói év	23,04	21,01	17,52	22,18	22,08
Példányszám	2 380	4 300	2 480	2 400	1 685

Vegyük sorra a tankönyveket. A 6. osztályos⁷⁰ az ősszel és az ősszel foglalkozik az őszember megjelenésétől az ókori Egyiptomtól át a Római Birodalom bukásáig. Ez után következik egy utolsó fejezet: *Az ősi szlávok és szomszédai*, a következő paragrafusokra tagolva: *A szlávok a nagy népvándorlás küszöbén*, *Az őszi szlávok szomszédai*, *A gótok és hunok Ukrajna területén*, *Az ukrán nép eredete*. Ez számunkra a következő, természeti determináltságból eredő Nyugat-Európa-meghatározás miatt érdekes: megindul a szlávok „szétteltelepülése”, „északról ugyanis a gótok,

keletről, a sztyeppe térségei felől pedig szüntelenül nomád hordák támadták és fosztogatták a földművelő szlávokat. Az utolsó ilyen nomád betörés Batu kán mongol-tatár hordáinak a támadása volt 1240-ben. Ukrajna földrajzi helyzete, termékeny feketeföldje, mérsékelt éghajlata egyben áldást és átkot jelentett számára. Közben Nyugat-Európát védték a Kárpátok, a Tátra és az Alpok hegyvonulatai, addig Ukrajna minden oldalról nyitott volt az idegen javakra éhes nomádok hordái előtt.⁷¹

A 7. osztályos tankönyv⁷² a középkort tárgyalja. „Tankönyvünk a nyugat-, közép- és kelet-európai középkort, a keleti civilizációk stb. középkorát vizsgálja.”⁷³ „Közép-Európa” azonban a „lengyel-litván államot” és „Csehországot” jelenti, „Kelet-Európa” pedig a keleti szláv fejedelemségeket.

A 8. osztályban használatos tankönyv⁷⁴ 16 témája közül egy a harmincéves háborúval, egy pedig az Osztrák Birodalommal foglalkozik. „[A] Habsburgok – Ausztriában uralkodott (1282–1918) dinasztia. A német nemzet Szent Római Birodalmának császárai (1438–1806).”⁷⁵ A harmincéves háborúnak „a Habsburgok és Franciaország közötti ellentétek jelentették az okát”. „Ürügyül [...] az szolgált, hogy a Habsburg hatóságok Prágában (1618 májusában) üldözni kezdték a protestánsokat és a függetlenség valamennyi támogatóját.”⁷⁶ A háború „szakaszai”: cseh szakasz (1618–1624), dán szakasz (1625–1629), svéd szakasz (1630–1635), francia–svéd szakasz (1635–1648). A háború következménye, hogy „példátlan pusztítást okozott Németországnak és a Habsburg Birodalom minden országának”.⁷⁷ A Habsburg Birodalom mibenlétét, azt, hogy melyek voltak „országai”, nem sikerül megtudni ebből a 7. számú témából. A 15. téma – *Az Osztrák Birodalom a XVIII. században* – első pontja ad erre vonatkozóan eligazítást: a török fenyegetés segítette elő, hogy „a Habsburgok birtokaiból fokozatosan kialakult egy központosított állam”. „A Habsburgok államának magját a következő tartományok képezték: Ausztria, Tirol, Svábföld [...] a XVI. században hozzácsatolták Csehországot és Magyarország egy részét [...]. Lakosságát tekintve a birodalom soknemzetiségű államként jött létre (németek, magyarok, szlovének).”⁷⁸ Ezt az igen nehezen érthető képet hivatott tisztázni a tankönyv egy táblázata, amelyik a Habsburg Birodalom nemzetiségeit a következőképpen tagolja: „németek (Ausztria, Stíria, Tirol stb.), hollandok (osztrák Hollandia), csehek és szlovákok (Morvaország, Csehország, Szlovákia), lengyelek (Sziilézia stb.), magyarok (Magyarország), ukránok (Bukovina, Galícia, Kárpátalja), románok (Erdély, Bánság, Havasalföld), horvátok, szerbek (Horvátország, Szlavónia, Szerbia), olaszok (Trentino)”⁷⁹ Ha van igazság a szenzualizmus tanában, akkor itt biztos a megbukás. Az ideológiai megközelítés viszont jól látszik: Kárpátalja ukrán terület (Erdély pedig román), a magyaroké Magyarország, amelynek Kárpátalja mintha nem lenne integráns része, hanem az Osztrák Birodalomé, mint Galícia vagy Bukovina is.

A 9. osztályos tankönyv⁸⁰ a 18. sz. végétől a 20. sz. elejéig jut el. *Az 1848–1849-es európai forradalmak* című lecke 6. pontja: *A magyarországi forradalom. A függetlenség kikiáltása. Az orosz intervenció és a forradalom bukása*. Már nem csak a magyarországi forradalomról olvashatunk, mint a párhuzamosan tanított ukrán történelemkönyvben: „A bécsi forradalmi eseményeket követően Magyarországon is kirobbant a forradalom. [...] A birodalom nemzetiségi megyéiben – Erdélyben, Horvátországban, a Vajdaságban, Kárpátalján, Szlovéniában az osztrák és a magyar események hatására megmozdulások kezdődtek. [...] A kárpátaljai ukránok képviselőket követeltek maguknak a bécsi parlamentben, és síkra szálltak a jobbágyrendszer eltörléséért. [...] Prágában is forradalom volt.”⁸¹

Batthyány Lajos kormányának „monarchikus-liberális jellegű politikája a Habsburgokkal való kapcsolat fenntartására irányult. Ezzel a kormánnyal a demokratáknak Petőfi Sándorral, a nagy magyar költővel élükön, sok vitájuk volt.”⁸² Kossuth Lajos kormánya abba bukott bele, hogy „a forradalom ideje alatt nem tudta megoldani fő feladatát – megerősíteni kapcsolatát a parasztsággal, azáltal, hogy földet ad neki, nem ígért egyenlő jogokat a kihirdetett magyar állam szláv nemzetiségeinek”.⁸³ Az orosz „intervenció” nyomán „Magyarországon véres megtorlás kezdődött”.⁸⁴ A kvintesszencia: az osztrákok elnyomták az összes nemzetiséget, az oroszok letartották a magyarok függetlenségét, akik viszont ezt megelőzően nem törődtek a nemzetiségekkel, csak saját nemzeti céljaikat követték.

A 10. osztályos tankönyv⁸⁵ 1914–1939 között tárgyalja a világtörténelmet. Az első világháborút lezáró békék sorában a trianoni békeszerződéssel kapcsolatban többek között az derül ki, hogy mivel Kun Béla és a kommunisták „ragadták magukhoz a hatalmat”, annak aláírását „a kommunista kormány megdöntéséig elhalasztották. Amint ez megtörtént, Horthy Miklós tengernagy, az ország majdani kormányzója által irányított új magyar kormány 1920. június 4-én Trianonban aláírta a békeszerződést. A magyar területek kétharmad részét átadták Csehszlovákiának, Jugoszláviának és Romániának.”⁸⁶

Közép- és Kelet-Európa országai sorában megjelenő Csehszlovákia története az ország nemzetiségei közül csak a szudétanémetekkel foglalkozik.⁸⁷ Ugyanitt Magyarországot három időszakra tagolva tárgyalja a tankönyv: *Az 1918-as forradalom; A Magyar Tanácsköztársaság kora; Magyarország a Horthy-rendszer idején*. Az 1918-as forradalommal kapcsolatban kiderül, hogy a háborús vereség következtében a közhangulat is megérett az Ausztriától való elszakadásra. 1918. október 29-én Budapesten tüntetés, majd „fegyveres felkelés” kezdődött, végül kikiáltották a köztársaságot. *Ab ovo* kellene értenünk, hogy ezzel Magyarország függetlenné vált.

A Tanácsköztársaság korát a tankönyv a következőképpen interpretálja. „Moszkvában felkészített hadifoglyokból” alakították meg a Kommunisták Magyarországi Pártját Kun Béla vezetésével. „1919 januárjában titokban Oroszországból Magyarországra szállították az osztrák-magyar hadsereg 18 ezer kommunistabarát magyar hadifoglyát, valamint 2,5 ezer golyószórót, 30 ágyút, valamint egyéb fegyverzetet és töltenytárat. [...] egy újabb bolsevik európai állam miatt aggódó antantállamok az úgynevezett Vix-jegyzékben figyelmeztették a magyar kormányt, hogy egy összeesküvés megelőzése céljából készek akár csapatokkal is bevonulni Magyarországra. A köztársasági kormány nem volt hajlandó magára vállalni egy intervenció esetleges következményeit és átadta a hatalmat a baloldali pártoknak.”⁸⁸ Az állami berendezkedést, az alkotmányt, a módszereket „orosz mintáról másolták le”, illetve „az orosz bolsevikokhoz hasonlóan se szeri, se száma nem volt az ígéreteknek”. A magyar kommunisták „a Komintern jóváhagyásával betörték a szomszédos Szlovákia területére. 1919. júniusában Szlovákiában is kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Az új szlovák hatalom első intézkedése az volt, hogy Szlovákiát Magyarországhoz csatolta. [...] július 7-én, amikor G. Clemenceau francia külügyminiszter követelésére a magyar csapatok kivonultak Szlovákiából, meg is szűnt a Szlovák Tanácsköztársaság. [...] 133 nap után lemondott Magyarország kommunista kormánya, az országot pedig megszállták az antanthatalmak. November 16-án Budapestre bevonultak Horthy Miklós magyar tengernagy Jugoszláviában megalakított csapatai.”⁸⁹

Horthy „diktatórikus autoritárius rendszert” vezetett be. A választások mindig „teljesen formálisak voltak”, mivel a kormánypárt – „nemzeti Egységpárt” – biztosan győzött. A nyugati államoktól kapott kölcsönök révén az ipari termelés már az 1920-as évek elején elérte a háború előtti szintet, 1936-ban pedig túl is szárnyalta a gazdasági világválság előtti mutatókat. A mezőgazdaság továbbra is „a magyar gazdaság legérzékenyebb pontja” maradt. Külpolitikájában „bonyolult diplomáciai játszmát folytatott”, ami Olaszország és Németország közötti lavírozásban nyilvánult meg. „A németbarát politika révén” Magyarország az első bécsi döntésnek köszönhetően „részt vett a Csehszlovák Köztársaság feldarabolásában”. „Horthy tenger-nagy csapatai” 1939 márciusában „megszállták Kárpátalját”. A második bécsi döntéssel Magyarország „visszaszerezte magának Erdélyt”.⁹⁰

A két világháború közötti Romániánál⁹¹ és Jugoszláviánál⁹² a magyarkérdéssel semmilyen formában nem foglalkozik a tankönyv. Mindkét téma esetében egy-egy, a nemzetiségi viszonyokat bemutató táblázatban⁹³ szerepel.

Saját konklúzióm a tankönyv átolvasása kapcsán: Magyarország helytelen politikájának, illetve a kommunizmus Moszkvából történt exportja miatti nyugat-európai félelmek következtében veszítette el területei nagy részét, majd a későbbiekben a sikeres külpolitikai helyezkedése vezetett a területi revízióhoz. Az ukránok az etnikai területeket próbálták történelmük során közös határ mögé vonni, Magyarország viszont a két világháború között történeti, de nem magyar etnikai területreszei visszaszerzésén fáradozott.

A magyar nép története

Mielőtt bármilyen következtetést vonnánk le az ukránai tankönyvek történelemábrázolását illetően, szembesülnünk kell azzal, hogy mit tanítanak a helyi magyar iskolákban *A magyar nép története* című tantárgy keretében. E tantárgyat két olyan tankönyvből tanítják, melyeket magyarországi – a tankönyvszerzés jeles személyiségei – és helyi szakemberek – középiskolai és egyetemi tanárok – közösen írtak.⁹⁴ Természetesen nem tisztem részletesen elemezni e munkákat, csak néhány sajátosságra hívom fel a figyelmet.

Az 1. rész bevezető gondolatai szerint: „Könyvünk [...] a magyar nép történetét tárgyalja, s talán kísérletet tesz Magyarország történetének ábrázolására is.”⁹⁵ Az alábbiakban kérdéseket teszek fel – abban a stílusban, ahogy ezt a tankönyv teszi az egyes paragrafusok végén –, majd a tankönyvből kikeresem a kérdésre adandó választ. Íme.

Hogyan került a mai Magyarország területe a bronzkor állapotába? „Az időszámításunk előtti IV. évezredben Mezopotámiában és Egyiptomban felfedezték a réznek azt a tulajdonságát, hogy ha megfelelő arányban ónnal vagy antimonnal keverik, a réznél sokkal keményebb, jobb nyersanyagot kapnak, a bronzot, amely kiválóan önthető. Ez a tudás lassan terjedt észak felé, és i. e. a II. évezred elején különösen kedvező talajra talált a Kárpát-medencében, mert itt a réz és az antimon egyaránt megtalálható.”⁹⁶

Hogyan kerültek a rómaiak a Kárpát-medencébe? „A rómaiak Pannóniában (i. e. 12 – i. sz. 433) és Dáciában (i. sz. 101–271). Miért kellett Rómának Pannónia (így nevezték a Dunán túli területet) és Dácia (Erdély)? Úgy látszik, a görög föld meghó-

dítása után elsőrangú fontosságú lett a Balkánon keresztül húzódó nagy hadiút védelme, és meg akarták szerezni az erdélyi aranyat, sőt, vasat.”⁹⁷

Hogyan írható le a hunok Kárpát-medencei története? „Magyarország területén 433-ban tűntek föl. Érdekes módon alakult az új hódító nép és a Római Birodalom kapcsolata. Hosszú, tartós szövetségük majdnem a cataunumi csatáig (451) tartott, amikor is az eddigi két szövetséges, Attila és Aëtius szembekerült egymással. Az összecsapás nem hozott döntést, mégis véget vetett Attila világhódító terveinek. Az »Isten ostora« 453-ban, új házassága napján agyvérzésben meghalt.”⁹⁸

Miért került sor a magyar honfoglalásra? „Miért költöztek az etelközi magyarok új hazába? Az önállóvá vált, egységes etelközi magyarság vezetői hamar fölismerték, hogy etelközi szállásaik nem nyújtanak számukra békés és biztonságos otthont. [...] A Kárpátok övezte vidékek védettebbek voltak. [...] A magyarok jól ismerték a Kárpát-medence földrajzi és politikai viszonyait. 862-től nyugatiakkal szövetkezve egyre többször vonultak át ezen a területen. A 890-es években fölváltva vezettek sikeres hadjáratokat a morvák, frankok és bolgárok ellen. Őseink tudatosan készültek a Kárpát-medence megszállására [...]”⁹⁹

Ki volt II. Rákóczi Ferenc? „Rákóczi nem rendhagyó főnemes, még kevésbé a nemesség képviselője, hanem a szerveződő független magyar állam feje volt. Egyszerre kellett a hadsereget szerveznie és a termelőmunka folyamatosságát biztosítania.”¹⁰⁰

Olvasmányként bekerült a tankönyvbe Váradi-Sternberg János, az ungvári egyetem történész professzora magyar–oros–ukrán történelmi kapcsolatokat feltáró munkáiból néhány szemelvény.¹⁰¹ Ezen túlmenően a szerzők törekedtek arra, hogy a tankönyv főszevevényében megjelenítsék a helytörténeti vonatkozásokat. Tekintsünk bele ezekbe a helytörténeti részekbe.

A Kárpátalja a XIII–XIV. században című alpont így szól: „A kárpátaljai vármegyék hasonló módon fejlődtek, mint Magyarország többi része. A magyar–ukrán kapcsolatok szempontjából érdekes, hogy Lev Danilovics halicsi fejedelem volt IV. Béla Konstancia leányának férje.

Károly Róbertnek Kárpátalján birtokos tartományurakkal is meg kellett küzdeni. Az Amadék bukásáig Munkács és Ungvár ennek a családnak a kezében volt. Munkácsot 1312-ben foglalta vissza a király, a lázadó zempléni Petenye fia Péter[t] pedig 1316-ban verte le. Ungvár új tulajdonosai a Károly Róberthez hű olasz származású Drugethek lettek.

Munkács ura királyi adomány révén egy ideig a Magyarországra menekült litván herceg, Koriatowicz volt.”¹⁰²

Még egy példa: Ungvár ostroma 1703-ban, a Rákóczi-szabadságharc idején. „Ungvár, Munkács és Huszt várát császári őrségek védték, de ide húzódott be sok környékbeli nemes is. Különösen Ungvárt, Bercsényi Miklós várát, erősítették meg. Augusztus 18-án Beca, a leleményes parasztember vezetésével gubás had ereszkedett le a hegyekből, és Ungvárra támadt. Kiragadták a németek kezéből Bercsényi elkobzott gulyáját, de elhajtották a várban lapuló urak marháit is. Szeptember 17-én aztán Beca ruszin és magyar kurucával elfoglalta a várost, és ostrom alá vette a várat.

Rákóczi tapasztalt katonát (Perényi Farkast) küldött az ostromlók segítségére. A várban levő nemesek meggyőződtek arról, hogy az országban nem parasztháború, hanem függetlenségi harc folyik. Látták, hogy ha kuruccá lesznek, megmenthetik a

birtokaikat. Végül, miután Munkács is meghódolt, 1704. március 16-án a német őrség szabad elvonulás mellett átadta a kurucoknak a várat.”¹⁰³

Lássuk a 2. részt. Ezt is színesítik a Váradi-Sternberg professzor munkáiból vett személyvények. A tankönyv megszövegezése sokkal letisztultabb, jól követhető tagolású. A Kárpátaljára vonatkozó mondatok megfogalmazása a tankönyv egészének szintjére van emelve, súlyában és stílusában egyaránt. Egy példa: „1944 október végére a szovjet csapatok kiűzték ellenségeiket egész Kárpátaljáról. Novemberben a kárpátaljai ukránok kimondták a terület csatlakozását az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz. Ugyanakkor Kárpátalja magyarságának férfilakosságát táborokba hurcolták, kegyetlen körülmények közé, ahonnan csak nagyon kevesen térhettek haza.

A kárpátaljai magyarság 1944 végén nem szólhatott bele sorsa alakulásába. Hosszú éveken keresztül megfélemlítve élt, s ha tudta, inkább elhallgatta magyar voltát, esetenként ukrán, orosz, szlovák, román nemzetiségűnek vallotta magát. A későbbiek során a helyzet enyhülésével a hivatalos fórumok sajnálatosnak minősítették ugyan a korábbi évek túlkapásait, de a szabadabb politikai viszonyok csak az 1960-as években teremődtek meg. Kárpátalján 1941-ben több mint 240 ezer magyar élt, 1949-ben már csak 140 ezer.”¹⁰⁴

Földrajzoktatás

A földrajz tanterv¹⁰⁵ tartalmi követelményeit a 4. táblázatban foglaltam össze. Nézzünk bele az érvényes tankönyvekbe. Magyarságképre nyilvánvalóan ezekből aligha lehet következtetni; legfeljebb a Közép-Európára – különös tekintettel a Kárpát-medence keleti csücskére – vonatkozó földrajzi szemléletet hámozhatjuk ki belőlük. Ez azonban fontos adalék a történelemszemlélethez is.

3. táblázat. A földrajztankönyvek magyar nyelvű változatainak terjedelme és példányszáma (2007)

	6. osztály	7. osztály	8. osztály	8–9. osztály	10. osztály
Oldalszám	240	352	239	432	248
Kiadói év	19,35	22,47	15,40	30,01	22,06
Példányszám	2 380	3 000	2 470	5 000	1 300

A 6. osztályos tankönyvből¹⁰⁶ a *Mit nevezünk földrajznak?* kérdésre adott választ idézem, amely válasz a tantárgy tárgyát illető kérdésre is: „A földrajz a Földről szóló tudomány. [...] Manapság a földrajz komplex tudomány, egyaránt tanulmányozza a domborzatot, időjárást, éghajlatot, szárazföldi vizeket, tengereket és óceánokat, talajokat, a növények és állatok elterjedtségét a földgolyón, a népesség és a gazdaság térbeli eloszlását. Mindent átszövő földrajztudományi ág a térképészet (kartográfia). [...] A jelenlegi viszonyok közepette mindegyik földrajztudományi ág erőfeszítése egyaránt a természet megőrzésére és erőforrásainak gazdaságos kiaknázására irányul.”¹⁰⁷

A 7. osztályos tankönyvben¹⁰⁸ *Eurázsia európai részének természeti vidékei* négy csoportba vannak sorolva: Észak-Európa, Dél-Európa, Közép-Európa, Kelet-Európa. Közép-Európa „természeti vidékei”: a „Közép-európai síkság” („az Északi- és a Bal-

ti tenger partvidékén húzódik és a fiatal tábla sülyedékeit foglalja el”¹⁰⁹), az „ős-masszívumok” („Közép-Európa őshegyei és síkságai a gyűrődéses hegységképződés idején létrejött középmagas, közel 1500 m-es, erősen lepusztult hegységekből állnak [...] Ezen a részen maradtak fenn a lomblevelű erdők egykori összefüggő övezetének kisebb területei. Erről tanúskodik a hegységek neve is: Cseh-erdő, Tübingiai-erdő, Fekete-erdő stb.”¹¹⁰) és az „Alpesi-kárpáti-vidék” („2700 kilométeres hosszúságban húzódik és magában foglalja az Alpokat, a Kárpátokat, a Sztara Planinát a hozzá tartozó Aldunai- és Középdunai-alfölddel”¹¹¹).

A Kárpátokról szóló részt – egy bekezdés – teljes terjedelmében idézem: „Az erózióknak kevésbé ellenálló kőzetekből álló Kárpátok alacsonyabb az Alpoknál, legmagasabb csúcsa 2655 m. (Keressétek meg a térképen.) Ugyanakkor a Kárpátok gazdag ásványi kincsekben. Előfordul itt kőolaj és földgáz, rézérc, arany, ezüst, higany, urán stb. Az éghajlat túlnyomórészt mérsékelt szarazföldi. Ez Kelet-Európa [sic!] egyik leginkább erdősült vidéke, ezért a Keleti-Kárpátokat még Erdős-Kárpátoknak is nevezik. A Kárpátokban több ismert üdülő jött létre, amihez hozzájárult a sok ásványvízforrás.”¹¹²

A 8. osztályos tankönyv¹¹³ Bevezetésének tanulságos első bekezdése így szól: „Ifjú barátaink! Gazdaságos és változatos Ukrajna természetvilága. Elvárásznak szépségükkel dél határtalan sík sztyepei, a Kárpátok és Polisszja erdőrengetegek, Voliny és Észak-Krím tavai, a fekete-tengermelléki limánok égszínké víztükre, a Dnyeper, a Duna és más folyók kék szalagjai. Területét tekintve országunk (Oroszországot kivéve) az első helyen áll Európában. Nálunk található a világ legnagyobb kiterjedésű feketeföldű talajai, nagy tartalékaink vannak érces ásványi anyagokból, egyedüliek a Fekete-tengermellék, az Azovmellék és az Ukrán Kárpátok rekreációs erőforrásai.”¹¹⁴ Később kiderül, hogy a természeti adottságot illetően már Hérodotosz is azonos véleményen volt: „Érdekesen írja le az ukrán Dnyepermelléket: »A negyedik folyó a Boriszphenesz (Dnyeper), amely az Isztria (Duna) után a legnagyobb; szerintünk ez a folyó a leggazdagabb, és nemcsak a szkíta folyók között. Itt találhatók a legjobb és a leghasználhatóbb legelők a jószág számára. A folyóban tömegtelen a jó hal. Vize a legkellemesebb ivóvíz.«”¹¹⁵

A *hegységek. Antropogén domborzati formák* című 14. paragrafus megállapítja, hogy „Ukrajna területének legnyugatibb (Kárpátok) és legdélibb (Krími-hegység) részén vonulnak hegységek. A Kárpátok nagy hegységrendszere Ukrajnán kívül hat közép-európai ország – Románia, Magyarország, Lengyelország, Csehország, Ausztria, Szlovákia – területén húzódik. Ukrajnába csak egy része nyúlik be ennek a hegységrendszernek, ezt Ukrán- vagy Erdős-Kárpátoknak nevezzük.

Az Ukrán-Kárpátok viszonylag keskeny (100 kilométert meghaladó) sáv, mely északnyugat-délkelet irányban 280 kilométeren húzódik. Az Ukrán-Kárpátok három részegységből áll: a Kárpátok hegyvidéki része, az Elő-Kárpátok megemelkedett síksága és a Kárpátaljai-alföld.

A Kárpátok hegyvidéki része több párhuzamos hegyvonulatból áll. Az északi hegygerincek alkotják a *Külső-Kárpátokat*. Ide tartoznak a Keleti Beszkidek, a Gorgánok és a Pokuttya-Bukovinai Kárpátok. A hegyeknek lepusztult kupolaszerű domborzatformájuk van.”¹¹⁶

A *rekreációs és turisztikai erőforrások* című 33. paragrafus külön kiemeli: „Különlegesen a Kárpátok vidékének rekreációs és turisztikai erőforrásai.”¹¹⁷

Külön nagy fejezet *Az Ukrán-Kárpátok*,¹¹⁸ amely 6 paragrafusban (a könyv összesen 55 paragrafusból áll) tárgyalja a geológiai sajátosságokat, a domborzatot, az ásványkincseket, az éghajlatot, a belvizeket, a talajokat, a növényzetet, az állatvilágot, a természetvédelmi területeket stb. Az 50. paragrafusban, melynek címe: *A Kárpátok természetvilágának területi sajátossága*¹¹⁹ megállapítást nyer, hogy az „Ukrán-Kárpátok [...] fontosabb részei [...] a Külső-Kárpátok, a Verhovinai Vízvázlatzó-Kárpátok, a Polonina-Csornohorai-Kárpátok, a Rahói-Csivcsini-Kárpátok és a Vulkanikus-Kárpátok”.¹²⁰ A paragrafus ezeknek a „részeknek” a természetföldrajzi leírása.

Az 51. paragrafus¹²¹ az „Előkárpáti-síkságot” („Lviv, Ivano-Frankivszk és Csernyivci megyék területén fekszik”) és a „Kárpátaljai-alföldet” tárgyalja. Az utóbbi meghatározása: „A Kárpátaljai-alföld a Középdunai-alföld északkeleti része. A Kárpátok hegységvidékétől délnyugatra terül el. Északnyugati határa az ukrán–szlovák határ mentén, déli határa az ukrán–román határon, délnyugati határa pedig az ukrán–magyar határ mentén húzódik. A Kárpátaljai-alföld természetes határa a Vihorlát-Gutin vulkanikus hegylánc és a Középdunai-alföld északkeleti része. Északnyugatról délkelet felé húzódik, hossza 80-90 km, szélessége 22-35 km. A Kárpátaljai-alföld egybeesik a Kárpátaljai-süllyedéssel, amely mint az Előkárpátok, szintén gyűrődésekbe tömörült, neogén időszaki üledékekből képződött, ahol ásványlelőhelyek összpontosulnak.”¹²²

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az „Ukrán-Kárpátok” a Kárpátok Ukrajna határain belül eső részét jelenti az „Előkárpátok-síksággal” (a Kárpátoktól keletre) és a „Kárpátaljai-alfölddel” (a Kárpátoktól nyugatra). A „Kárpátaljai-alföld” mint földrajzi képződmény határai egybeesnek a politikai államhatárral, amely államhatár egyébként követi a természetföldrajzi határt.

A 8–9. osztálynak szóló kísérleti tankönyv¹²³ első mondatai: „Kedves tanulók! Elkezdek Ukrajna földrajzának tanulmányozását, melyből megtudjátok, hogy országunk földje gazdag és termékeny, természeti kincseinknek se szeri, se száma, népünk jó és munkaszerető, agrár- és ipari komplexumunk hatalmas. Sajnos, a piacgazdaságra való áttérésből és az ökológiai válsághelyzetből adódóan akadnak problémák is. Ukrajnában az élet minőségének javítása érdekében minél jobban meg kell ismerni szülőföldünket, amelyet szeretnünk kell, ismerni kell természetét és a gazdaságát, készülni kell arra, hogy valamelyik ágazatában fogtok dolgozni. Ebben segítségetekre lesz az Ukrajna földrajzának tankönyve.”¹²⁴

Ukrajna elhelyezkedéséről: „Ukrajnának hét országgal van közvetlen határa [...] A határok összhossza 7590 km.

Ukrajnának széles, csaknem 2590 km-es kijárata van a közép- és nyugat-európai országok felé. Európa feltételes fővárosáig, Strasbourgig nem egész 2000 km a távolság.

Ukrajna Kelet-Európában a nyugati és a keleti népek és kultúrák találkozásánál fekszik. Az elmúlt évszázadokban ez nem mindig vált hasznára az ukrán népnek. Szomszédai időnként nem tudtak ellenállni a kísértésnek, hogy a területét fel ne szabdalják, teljes egészében vagy részben meg ne hódítsák.”¹²⁵

Az előző tankönyv állításaival érdemes összehasonlítani az Ukrán-Kárpátok meghatározását: „Az Ukrán- vagy Keleti-Kárpátok a Kárpátok nagy rendszerének része, amely fiatal, középmagas, az alpesi gyűrődéses korban keletkezett hegység. Átlagos magassága 1200 és 1600 m között ingadozik. Több párhuzamos vonulatból áll, amelyek 270 km-en húzódnak északnyugatról délkelet felé. A keleten található vo-

nyulat a Külső-Kárpátok nevet kapta. Itt találjuk a Beszkideket, a Gorgánokat és a Pokutski–Bukovinai-hegyet. A központi részt az alacsony hegyekből álló Vízválasztó-verhovinai-Kárpátok, a Poloninai–csornahorai-gerinc, a Rahói- és a Csivcsini-hegy foglalja el. Az Ukrán-Kárpátok legmagasabb része a Csornahora-masszívum, amelynek több csúcsa, például a Hoverla is, 2000 m fölé emelkedik. Az Ukrán-Kárpátokban az Uzsoki-, a Verecke-, a Viskivszki-, a Jablunicei-hágó a legalkalmasabb a közlekedésre. Ezeken keresztül vezetnek a legfontosabb köz- és vasutak.”¹²⁶

A tankönyv gazdasági földrajzi kérdéseket is érint, külön fejezet¹²⁷ tárgyalja a „gazdasági vidékek”-et, melyek a következők: „doneci körzet”, „dnyepermelléki körzet”, „északkeleti körzet”, „fővárosi körzet”, „központi körzet”, „fekete-tenger melléki körzet”, „podóliai körzet”, „északnyugati körzet”, „kárpáti körzet.”

A 10. osztályos tankönyv¹²⁸ megállapítja: „A legnagyobb régiók a földrészek.” Ezek egyike Európa. „Ezen a földrészen 45 független állam (beleszámítva Oroszországot is) és egy gyarmat van. [...] A hegy- és vízrajzi térkép Európa és Ázsia közötti választóvonalára eléggé feltételeken érzékelhető a világ politikai térképén. Ugyanis Oroszországot, Törökországot, a kaukázusontúli országokat, de még Kazahsztánt is, amelyek területének nagyobb része Ázsiában fekszik, természetesen az európai problémakörhöz tartozónak tekintik.”¹²⁹ Európa tagolódása: Nyugat-Európa, Közép-Európa, Kelet-Európa.¹³⁰ „Közép-Európa országai Nyugat-Európa és Észak-Eurázsia között északon a Balti-tengertől a Fekete- és az Adriai-tengerig délen egy egységes területet képeznek. Nyugaton Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Románia és a többi európai volt szocialista ország fekszik. Keleten a fiatal független országok, az egykori SZSZKSZ európai köztársaságai, és pedig Litvánia, Lettország, Észtország, valamint Belarusz, Ukrajna és Moldova találhatók.”¹³¹ „A közép-európai országok földrajzi helyzetét előnyösnek kell elismerni és a következő módon jellemezhetők: a) elhelyezkedésük Európa központjában Nyugat- és Kelet között egységes [...] b) a régió 15 országa közül 11 tengeri kijáráttal is rendelkezik [...] c) fejlett a közlekedési rendszere [...] d) [...] a közép-európai országok többsége területét tekintve nem nagy és könnyen megközelíthető.”¹³² „Közép-Európa népessége aránylag nem nagyon sokszínű. Itt két nyelvcsaládhoz tartozó népek élnek: a) az indoeurópai [és] b) az uráli nyelvek [...] A régióban találhatunk mind egynemzetiségű, mind többnemzetiségű országot, jelenleg azonban az egynemzetiségű államok kialakulásának folyamatai az erősebbek.”¹³³

Magyarország „a reformok stabil, fokozatos bevezetését követő országok” sorába tartozik. A reformok megvalósításához korán, rögtön a Szovjetunió szétesése után hozzálátott, így azon közép-európai országok közé tartozik, amelyeknek a többiekénél előbb sikerül kijutniuk az „európai piacra”. „Gazdasági fejlődés szerint” a közepesen fejlett országokhoz tartozik, megelőzi Csehországot, Szlovénia és a három balti állam.¹³⁴ Magyarországon a nyolcvanas években gyors ütemben kezdett fejlődni az „atomenergetika”.¹³⁵ Magyarországon „az alumínium-termelés a színesfém-ipar vezető ágazata”, „növekedik a gyógyszeripar”, „különösen fejlett a gépkocsigyártás”, „a precíz gépgyártás ágazatai között legjobban fejlett az elektrotechnika és az elektronika”,¹³⁶ „részben” vannak kőolaj- és földgázmezők, „vasérc-tartalékokkal” rendelkezik, bauxitot „termelnek”.

Az „agráripari komplexumban” Magyarországon a „regionális szakosodás ágazatai”: „a hús-, a vaj- és zsírtermelés”, „a zöldség- és gyümölcskonzervipar”, „a bortermelés”, „a frissen mélyhűtött élelmiszerek előállítás”.¹³⁷ A „közlekedési komp-

lexumban” nincs emlegetve. A „külgazdasági kapcsolatok” terén „üdültetési terület” a Balaton.¹³⁸

Magyarország a legsűrűbben lakott országok közé tartozik a térségben. „Kiemelkedő példája a lakosság összpontosulásának egy nagyvárosban Budapest Magyarországon (57. ábra).¹³⁹ Itt az ország városi lakosságának csaknem 40%-a található, ugyanakkor egészében véve a városi települések sűrűsége nem nagy.”¹⁴⁰

Összefoglalva, a földrajztankönyvekből az derül ki, hogy Európa háromosztatú: Nyugat-Európa, Közép-Európa és Kelet-Európa. Közép-Európához tartoznak a volt szocialista országok, valamint a volt szovjet tagköztársaságok közül a balti államok, Belorusszia, Ukrajna és Moldávia. A volt szocialista köztársaság eltávolodása a volt szovjetunióbeli piacoktól és nyitása a Nyugat felé a Szovjetunió felbomlása után vált lehetővé. A közép-európai országok, Ukrajna kivételével, méretüket tekintve kis országok, a létrejövő új államok egyre inkább az etnikai országok képére alakítják a korábban soknemzetiségű államokat. Ukrajna etnicizálja a földrajzi tájegységeket. Így tesz például, amikor Ukrán-Kárpátokról beszél, noha a Kárpátok egyéb országokbeli szakaszait nem nevezi Szlovák-Kárpátoknak vagy Román-Kárpátoknak. Az Ukrán-Kárpátok fogalomban nemcsak a hegyvidék, hanem a környező, vele érintkező síkság is hozzátartozik, mind keletről, mind nyugatról, földrajzi határai kimondva, ki nem mondva egybeesnek a volt monarchiabeli területekkel: Kárpátalja, Galícia, Bukovina.

Következtések

1. Az ukrán történészek igyekeznek együttműködni más országok történészeivel a közös történelemről, illetve egymás történelemszemléletéről alkotott nézetek ütköztetése céljából. Ez különösen jól működik a lengyelekkel, ennek ellenére a két nép történelemkönyveiben az egymásról alkotott kép még messze nem mentes a sztereotípiáktól és a mítoszoktól, vannak még szép számmal tisztázásra, közös végiggondolásra váró kérdések. E problémák ellenére több ukrainai szociológiai vizsgálat arról tanúskodik, hogy az iskolai oktatásban megjelenő negatív képek nincsenek közvetlen hatással az embereknek az adott népcsoport tagjairól alkotott véleményére. Ennek egyik okát abban látják a szakemberek, hogy a tankönyvek az országot, az ország politikáját írják le negatív színekkel, s azt nem viszik át a népcsoport tagjaira. Magyar szempontból az említett együttműködés nem hatékony.

2. A tankönyvekből az derül ki, hogy Ukrajna számára Közép-Európa az Oroszországtól nyugatra eső volt szocialista térséget jelenti, ahol a soknemzetiségű államok helyén etnikai államok alakulnak ki. Ukrajna történelme az etnikai ukrán területek történelmét jelenti. Az etnikai jelleget a népre, az adott nép által lakott történelmi régióra és természetföldrajzi területre is kiterjesztik. Kárpátalja is ukrán etnikai terület történelmi és természetföldrajzi vonatkozásban egyaránt. Ezt a fajta etnikai jelleget átviszik a többi közép-európai országra is. Erdély például román etnikai terület. A magyarkérdés Románia vagy Jugoszlávia történelme esetében nem merül fel az ukrainai történelemkönyvekben. Az adott ország történelme az államalkotó nemzet etnikai történelmét jelenti.

3. Magyarország tekintélyes középkori állam, amely szoros politikai kapcsolatokat tart fenn a Kijevi Russzal és utódfejedelemségeivel. A honfoglalás korában még

délkelet-európai állam, ám amikor a „ruszok” számára a diplomáciai kapcsolatok alanya lesz, már a Nyugatot jelenti. A Habsburgok alatt Magyarország háttérbe szorul. A Habsburg Birodalom a nyugat-ukrán etnikai területek hódítójaként jelenik meg. Az Erdélyi Fejedelemség ezzel szemben politikai szövetséges a kozák kori ukrán világban. Lengyelország felosztása után az ukrán területek az Osztrák és az Orosz Birodalom között őrldnek az első világháború végéig. Az Osztrák–Magyar Monarchia korában is az elnyomók a Habsburgok és nem a magyarok. A 20. században befejeződik Ukrajna etnikai területeinek egyesítése. Kárpátalja megszerzéséhez nincs köze Magyarországnak, azt Csehszlovákiától csatolják a szovjet tagköztársasághoz. Az 1938/1939-es visszacsatolást Magyarországhoz a történeti területek egyesítésének kísérleteként értékelik. A mai Magyarország a közép-európai térségben közepesen fejlett ország. A rendszerváltás után az élmezőnyben volt, utána azonban lemaradt. Ugyanúgy Nyugat-Európa felé orientálódik, mint ami Ukrajna törekvése is. Kelet-Európa, elsősorban Oroszország ázsiai mentalitású.

4. Ha megnézzük az 1. és a 2. táblázatot, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy Magyarország, Kárpátalja vagy az Osztrák Birodalom minden történelmi korszakban jelen van, illetve valamennyi korszakban külön tételként van beiktatva a szűkebb pártia történelme – természetesen tartalmi részletezés nélkül. A tankönyvek is meghagyják ezt a rést: a feladatok sorában ráirányítják a figyelmet a szűkebb vidék történelmével való foglalkozásra. Ki kell használni ezt a lehetőséget arra, hogy Kárpátalja történelméből olyan tankönyv szülessen, amit használni tudnak az iskolákban. Helytelen lenne „magyar” történelmet írni. Kárpátalja történelme nem a magyarok történelme, hanem a régió valamennyi etnikumának a közös történelme. A nemzeti bezárkózás helyett, ami a nacionalizmusra való hajlandóság egyik mutatója, magyar és ukrán szakembereknek közösen kellene megírniuk ez(eke)t a tankönyv(eke)t, amely(ek) ettől kezdve Kárpátalja valamennyi iskolájában, tannyelvűtől függetlenül, használható(k) lenné(nek). Ugyanígy meg lehetne írni Kárpátalja földrajzát is. A 4. táblázatból jól látszik, hogy ennek is meg van a helye a tantervben, nem kell külön harcot vívni azért, hogy bekerüljön. Csak élni kell a lehetőséggel. A tankönyvírást ne hazafias tetteknek, hanem szakmának fogjuk fel. Ha nem tartanék a modernkori bosszorkányégetéstől, azt mondanám, hogy példa erre *A magyar nép története* 1. része. És legyen szakma a tankönyvfordítás is. A jelenlegi tankönyveken az eredetihez képest láthatóan rontanak a fordításbeli problémák. Hogy mennyire nem természet ellen való a saját regionális történelem és földrajz megírása, arra ad tanúbizonyságot a zaporozseji példa.¹⁴¹

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, X. évfolyam 2008/2, Somorjai

Melléklet

1. táblázat. Az ukrán történelem az ukrainai tantervekben (2007)

5. osztály	7. osztály	8. osztály	9. osztály	10. osztály	11. osztály	12. osztály
Kezdetektől napjainkig	7. osztály Középkor	8. osztály 16–18. század	9. osztály 18. sz. vége – 19. sz.	10. osztály 1900–1920	11. osztály Legújabb kor 1921–1953	12. osztály 1953-tól napjainkig
Kieveti Rusz (→ 7. osz.) – kereszténység – hodolság – lublini unió (1569)	Kieveti Rusz: – emikai szállástertület – Ruszka Pravda – külkapcsolatok – fejlődélemiségekre (→ 8. osz.) – Kozákság kora (→ 8. osz.) – Zaporozsjei Szics – Himehnikij – perjaszlavi szerződés (1654) – Mazepa	A kozákság kialakulása Nemzeti felszabadító mozgalmak Lengyelország felosztása (1772, 1793, 1795)	„Kelet-Ukrájna” (Orosz Birodalom) „Nyugat-Ukrájna” (Osztrák Birodalom) Háborúk: – orosz–török (1806– 1812, 1828–1829) – orosz–francia (1812) Mozgalmak: – dekabristák – parasztlázadások – 1848–1849 – első politikai pártok Gazdaság: – modernizáció – emigráció – „nemzeti válság”	Századelő 1. világháború Nemzeti-állami törekvések: – „fetherek” – „vörösek” – „ukrán nemzeti” Ukrán Népköztársaság – Nyugat-Ukrán Népköztársaság (többek között Kárpátalja) – Egyesülés – Hetmanscina – Direktórium Tertületi veszteségek: – Észak-Bukovina – Bessarábia – Kárpátalja	Az 1920–1930-as évek: – szovjetítés („új gazdaságotlita”, kollektivizálás, ötéves tervek, nemeklatúra, „szovjet ember”) – „trának” (éhség, repressziók) – nyugat-ukrán tertületek (Románia, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország)	1953-tól napjainkig Tertületi változás X. pártkongresszus Pangás Diszidálás (2 hullámban) Ellenzéki mozgalmak Gorbacsovi reformok Többpártrendszer Függetlenség Reformok Állami berendezkedés Társadalmi szerkezet Atomfegyverek leszerelése Részvétel békemissziókban
1991-től napjainkig (→ 12. osz.) – ukrán függetlenség – alkotmány – tertület, lakosság (nemzetiségek is) – Európában és a világban				Kultúra Nők	A 2. világháború után: – tertületi változások – traumák – ENSZ	Ukrájna helye a világban és Európában

2. táblázat. A világtörténelem az ukrainai tantervekben (2007)

6. osztály	7. osztály	8. osztály 15. sz. vége – 18. sz. első fele	9. osztály 18. sz. vége – 19. sz.	10. osztály 20. század eleje	11. osztály	12. osztály 20. sz. második fele – 21. sz. eleje
Ókor	Középkor	15. sz. vége – 18. sz. első fele	18. sz. vége – 19. sz.	20. század eleje	1930–1940-es évek	20. sz. második fele – 21. sz. eleje
Egyiptom	Európa:	Nagy földrajzi felfedezések	Nagy francia forradalom	Századelő	Világ gazdasági válság:	Az amerikai kontinens (az ukrán diaszpóra kérdése is)
Élő-Azsia országai	– Skandinávia	Reformáció,	Napóleoni háborúk	Az 1. világháború:	– Észak-Amerika	– Észak-Amerika
India	– Németország	ellenreformáció	1848/1849:	– Wilson rendezési terve	– Dél-Amerika	– Dél-Amerika
Kína	– Franciaország	A modernizáció	– Nagy-Britannia	– párizsi	– Ázsia	Nyugat-Európa országai
Görögország	– Anglia	A modernizáció	– Franciaország	békekonferencia	– Nyugat-Európa	Közép- és Kelet- Európa országai
Róma	– A Földközi-tenger medencéjének országai	kezdet:	– Ausztria	– versailles-i rendszer	– Közép- és Kelet- Európa	(Lengyelország, Magyarország, Bulgária, Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia)
Óslávok és szomszédaik a nagy népvándorlás korában	– Bizánc	– angol polgári forradalom	– „népek tavasza” (Franciaország, Ausztria és Magyarország, Itália)	– birodalmak felbomlása – nemzetállamok kialakulása – új államok (Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia)	– Közép- és Kelet- Európa	
	Arab világ					
	India	Felvilágosodás			A 2. világháború:	Jugoszlávia, Szovjetunió, Orosz Föderáció)
	Kína	Országok:	Európa és Amerika:	Forradalmak:	– Róma–Berlin–Tokio tengely	Ázsia és Afrika országai
	Szlávok és szomszédaik:	– Franciaország	– országgyűlések (Németország, Itália, USA stb., az Osztrák Birodalom dualista állammá alakulása)	– Oroszország	– Spanyol polgárháború	Nemzetközi kapcsolatok:
	– Cseh Királyság	– Spanyolország		– Németország	– müncheni egyezmény	– hidegháború
	– Magyarország	– Németalföld		– Magyarország	– Molotov– Ribbentrop-paktum	– NATO
	– Lengyel Királyság	– Anglia		– Törökország	– hadiesemények	– EU
	– Litván Nagyfejed- elemség	– A lengyel állam		Stabilizálódás	– Délkelet-Ázsiában, a Csendes-óceánon, Észak-Afrikában,	– nemzetközi terrorizmus
	– Arany Horda	– Poroszország		Európában és Észak- Amerikában (1924– 1929)		– Ukrajna helye
	– A moszkvai állam	– Osztrák Birodalom				Az emberiség globális problémái
	– Oszmán Birodalom	– USA				
		– Oroszország				
		– Keleti birodalmak				

4. táblázat. Földrajz az ukrainai tantervekben (2007)

6. osztály	7. osztály	8. osztály	9. osztály	10. osztály	11. osztály
Általános földrajz	Kontinensek és óceánok földrajza	Ukrájna fizikai földrajza	Ukrájna gazdasági és szociális földrajza	A világ szociális-gazdasági földrajza	Gazdaságtan
Földrajzi felfedezések és kutatások	Óceánok	Földrajzi felfedezések	Történelmi tájegységek (régiónk), kialakulásuk	Általános földrajz	Mi a gazdaságtan?
Földrajzi térképek	Kontinensek (közülk Európa)	Természeti viszonyok és természeti források		Régiók és országok: – Európa (Nyugat-Európa, Ukrajna szomszédai)	Házitai és magánvállalkozás:
A Föld burkai	Ökológia	Tájak, vidékek	Lakosság		– piac
Lakosság, népek, államok		Geoökológia, természetvédelem	Gazdaság	– Ázsia	– jövedelem
Az ember és a természet kölcsönhatása			Közigazgatás	– Észak-Amerika	– infrastruktúra
				– Latin-Amerika	– menedzsment
				– Afrika, Ausztrália, Óceánia	– marketing
			Saját megye (szűkebb pártia) földrajza	Világ gazdasági kapcsolatok	Nemzetgazdaság
					Világ gazdaság
					Ukrájna és a világ gazdasága

3. táblázat. Az ukrán és a világtörténelem korszakolása az iskolai osztályokban (2007)

	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály	9. osztály	10. osztály	11. osztály	12. osztály
Ukrán történelem	Kezdetektől napjainkig	–	9–15. sz.	16–18. sz.	18. sz. vége – 19. sz.	1900–1920	1921–1953	1953-tól napjainkig
Oraszám/tanév	35	–	35	52	52	35	35	70
Történelmi korszakok		Ókor	Középkor	Újkor			Legújabb kor	
Oraszám/tanév	–	35	35	35	35	35	35	35
Világtörténelem	–	Ókor	3–15. sz.	15. sz. vége – 18. sz. első fele	18. sz. vége – 19. sz.	1900–1920	1930–40-es évek	20. sz. második fele – 21. sz. eleje

Jegyzetek

1. Ma: a lemergi Szvit Kiadó ungvári magyar szerkesztősége. A Szvit Kiadó honlapja: <http://www.dsv-svit.lviv.ua> (2007. november 11.).
2. A teljesség igénye nélkül néhány példa: *História*, 1989/9–10. sz.; a *Regio* 2002/2. számának tematikus blokkja: *Magyarország és a magyarság történelme a közép-európai történetírásban*; Marác László: *Hungarian revival. Political reflections on Central Europe*. Nieuwegein, Aspekt, 1996, <http://mek.oszk.hu/04500/04508/04508.pdf> (2007. november 9.); Simon, Andrew L.: *John Hunyadi. Hungary in American history textbooks*. 1996, <http://mek.oszk.hu/02000/02084/02084.pdf> (2007. november 9.); Pataki Ferenc–Ritoók Zsigmond (szerk.): *Magyarságkép és történeti változásai*. Budapest, MTA, 1999. /Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok./; *Hogyan látjuk egymást? Látjuk-e egymást (Közép-)Európában?* Hága, Mikes International, 2004, <http://mek.oszk.hu/01900/01996/01996.pdf> (2007-11-09)
3. Sipos Lajos (szerk.): *Iskolaszervezet és irodalomtanítás a Kárpát-medencében*. Budapest, Pont Kiadó, 2003.
4. Pierre Nóra: Emléklezet és történelem között. *Aetas*, 1999/3, 154. p.
5. Кабанчик, І.: Висвітлення історії євреїв в Україні в підручниках з історії держави. Проблеми викладання. *Голокост і сучасність*, 2007/11; Potichnyj, Peter J. – Aster, Howard (eds.): *Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective*. Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1990.
6. Torke, Hans-Joachim – Himka, John-Paul (eds.): *German-Ukrainian Relations in Historical Perspective*. Edmonton–Toronto, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994; Jilge, Wilfried: *Dialog mit Defiziten. Die deutsch-ukrainischen Kulturbeziehungen. Bestandsaufnahme und Empfehlungen*. Stuttgart, Ifa, 2001.
7. Potichnyj, Peter J. – Raeff, Marc – Pelenski, Jaroslaw – Zekulin, Gleb N. (eds.): *Ukraine and Russia in their Historical Encounter*. Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1992; Kappeler, Andreas – Kohut, Zenon E. – Sysyn, Frank E. – Hagen, Mark von (eds.): *Culture, Nation and Identity: The Ukrainian-Russian Encounter 1600–1945*. Edmonton–Toronto, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2003; Shkandrij, Miroslav: *Russia and Ukraine: Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times*. Montreal, McGill-Queen's University Press, 2001; Yekelchik, Serhy: *Stalin's Empire of Memory: Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination*. Toronto, University of Toronto Press, 2003.
8. Medvecz Andrea: A magyar nép történetének ábrázolása az Ukrajnában megjelent általános- és középiskolai tankönyvekben. *KÚT*, 1. évf. (2003) 2. sz. 43–61. p.; Uő: Adalékok az ukrán magyarságkép kérdéséhez. Kárpátaljai történelemkönyvek képe a magyar történelemről. *Könyv és Nevelés*, 2004/2, 29–40. p.; Soós Kálmán: A kárpátaljai magyarság anyaország-képének változása 1944–1991. In Glatz Ferenc–Szarka László (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek. Történeti és mai tendenciák*. Budapest, MTA, 2002, 97–110. p.; Uő: Adalékok a kivándorlók és a maradék haza- és anyaországgépéhez. *Acta Beregsasiensis*, 3. évf. (2003) 3. sz. 111–125. p. /A II. Rákóczi Ferenc KMF tudományos közleményei./; Szamborovszkyné Nagy Ibolya: A történelem-oktatás rendszere Ukrajnában (Az általános- és középiskolákban, megkülönböztetett figyelmet fordítva a magyar tannyelvű iskolákra). *Közoktatás*, 2001/1, 10–12. p.; Uő: Nemzeti történelemoktatás Kárpátalján. Hogyan lehetne összehangolni a magyar történelem oktatását a kisebbségi magyar iskolákban? *Új Pedagógiai Szemle*, 2001/10, 17–20. p.; Uő: A történelemoktatás jelenlegi helyzete Ukrajnában (eredmények és problémák; rövid kitekintéssel a jövőre). *Történelempedagógiai Füzetek*, 2003/15; Uő: A történelemoktatás tüdőklése és bukása (Reformok és kísérletek Ukrajnában). In Gabóda

- Béla-Lipcsei Imre (szerk.): *Közös értékeink*. Ungvár, PoliPrint, 2004, 178–190. p.; Kobály József: A magyarság és Magyarország az ukrán történetírás tükrében. *Regio*, 2000/2, 109–127. p.
9. Зашкільняк, Леонід: *Історія Польщі в українській історіографії і суспільній свідомості українців початку ХХІ століття*. <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/zaszkilniak.pdf> (2007. november 10.); Уő: Канонічна історія стереотипного сусіда. *Критика*, 2006/3; Середа, В.: Вплив польських та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Вип. 35–36. Львів, 2000; Konieczna, Joanna: *Polska–Ukraina wzajemny wizerunek*. Warszawa, Instytut Spraw Publicznych, 2001; Bonusiak, Włodzimierz (red.): *Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku*. Rzeszów, Wyd. WSP, 2000; Уő. (red.): *Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich*. Rzeszów, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001; Уő. (red.): *Sterotypy narodowościowe na pograniczu*. Rzeszów, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002.
 10. Тöbbek között 1992 óta működik a történelem- és a földrajztankönyvek tartalmi kérdéseit napirenden tartó bizottság. A megbeszélések tárgya többek között a földrajzi és a történelmi nevek helyesírásának, a statisztikák harmonizálásának kérdése is. Az első évek tapasztalatairól: Полянський, П.: Про Українсько-польську комісію експертів з удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії. *Український історичний журнал*, 1999/1, 151–153. p.
 11. 2005-ben megalakult az akadémiai szintű magyar–ukrán történész vegyes bizottság; az első közös – kijevei – konferencia anyagaiból jelent meg kétnyelvű kötet *Magyar–ukrán közös múlt és jelen* címmel 2006-ban (http://www.ukrajinci.hu/kerek_asztal_06/index.html [2007. november 10]). Ugyanebben az évben Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékét nyitottak az Ungvári Nemzeti Egyetemen. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének kutatási programjai között szerepel többek között a magyarságkép, a magyar–ukrán történelmi kapcsolatok vizsgálata (<http://www.kmtf.uz.ua/egysegek/kutatomuhelyek/limes/index.html> [2007. november 10.]). Az időközben megszüntetett budapesti Teleki László Intézet Közép-európai Tanulmányok Központjában készült: Fedinec Csilla (összeáll., szerk., ford.): *Kárpát-alja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004. /Regio könyvek./
 12. Мамонтов, Дмитрий: Россия и Украина наконец созрели к совместному выпуску учебников истории. *Новый Регион*, 2006. 12. 01. <http://www.nr2.ru/ua/94467.html> (2007. november 10.); *Україна і Росія переписують підручники з історії*. http://www.harmony.com.ua/news_ua.php?id=1544 (2007. november 10).
 13. A Krim problematikájával, közte a Krim történelmének az oktatásban való interpretálásával foglalkozik: *Крим в історичних реаліях України*. Матеріали наукової конференції „Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСРі. Київ, Інститут історії України НАН України, 2004.
 14. Itt emlékeztetnék arra, hogy az oroszok az ukránokat „kisoroszoknak”, Kelet-Ukrajnát „Kis-Oroszországnak”, a lengyelek viszont „kislengyeleknek”, Galíciát „Kis-Lengyelországnak” tekintették. Ugyanez a típusú megközelítés, amikor a magyarok ugyanennek a népnek a vele egy országban élő tagjait „magyaroroszoknak” nevezik.
 15. Az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia intézeteinek történészei által írt 15 kötetes *Ukraina történelme 1998–2000 között* jelent meg: *Україна крізь віки*. Київ, Видавничий Дом „Альтернативиі.
 16. *Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року*. <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (2007. november 9.).
 17. http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr (2007. november 9.).

18. Івашук, Олена: *Новий зміст підручників: чи вилетить із кокона метелик? Книжковий огляд*, 2007/7. A 12 osztályos iskola óratervei (tantárgyi osztás) az Oktatási és Tudományos Minisztérium honlapján olvashatók: http://www.mon.gov.ua/laws/MON_357_07_1.doc (2007. november 11.).
19. *Державний стандарт базової і повної середньої освіти*. Київ, КНТ, 2004. 24. p.
20. Lásd többek között: Терно, Сергій: *Підручник з історії сьогодні: стан і перспективи. Історія в школах України, 2004/1, 6–8. p.*; Терно, Сергій: *Проблема нації в сучасних українських підручниках з історії*. In: *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, ЗНУ, 2006, 464–469. p.*; Поліна Вербицька: *Сучасні підходи до підручника з історії в Україні*. <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/polina2.html> (2007. november 10.); Яковенко, Наталя: *Академічний підручник: канон і новація*. Критика, 2007/7–8, http://krytyka.kiev.ua/articles/s.3_7_2007.html (2007. november 10.).
21. Ukrajna történelme és a világtörténelem tanterv az Oktatási és Tudományos Minisztérium honlapján: *Історія України. Всесвітня історія, 5–12 кл.* http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr/hist.doc (2007. november 11.).
22. Ebben és a többi táblázatban, illetve a főszövegben mindig azt az országnevet – államformáció megnevezését – veszem át, amelyet az adott tanterv és az adott tankönyv is használ.
23. Az oldalszám mindig azonos az eredeti, ukrán nyelvű változattal – minden tankönyv (nem csak a történelem) esetében –, mivel az illusztrációk helyét nem lehet megváltoztatni a más nyelvű kiadásban az eredetihez képest.
24. Ez azért fontos adat, mivel a tankönyvek különböző formátumúak.
25. Vlaszov, Vitalij–Danilevszka, Okszana: *Bevezetés Ukrajna történetébe. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 5. osztálya számára*. Fordította Jánki András. Lviv, Szvit Kiadó, 2005. (Kézirat jóváhagyva: 2005. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2005.)
26. Uo. 137. p. Minden tankönyvi idézet pontos: az idézet forrásának helyesírását követi.
27. Ljah, Roman–Temirova, Nagyija: *Ukrajna története. Az ősidőktől a XV. századig. Tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára*. Fordította Kulin Zoltán. Lviv, Szvit Kiadó, 2001. (Kézirat jóváhagyva: 1997. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1998.)
28. Uo. 5. p.
29. Uo. 76. p.
30. Uo. 147. p.
31. Uo.
32. Uo. 246. p.
33. Uo. 247. p.
34. Uo. 253. p.
35. Uo. 263. p.
36. Uo. 283–284. p.
37. Uo. 309. p.
38. Sviogyko, Hanna: *Ukrajna története. XVI–XVIII. század*. Fordította: Fedinec Csilla. Lviv, Szvit Kiadó, 2001. (A kézirat jóváhagyásának dátuma nem derül ki a kolonból. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1997.)
39. Uo. 21. p.
40. Uo. 129. p.
41. Uo. 92–98. p.
42. Uo. 92. p.
43. Uo. 93. p.
44. Sic! Nyilvánvalóan a görög katolikus vallásra áttért (volt) pravoszlávokról van szó.
45. Sviogyko: i. m. 97. p.
46. Uo. 350–360. p.

47. Uo. 352. p.
48. Uo. 357. p.
49. Magyarul: vezérlő fejedelem.
50. Svigjko: i. m. 365. p.
51. Szarbej, Vitalij: *Ukrajna története. A XIX. század és a XX. század kezdete. Tankönyv a középiskolák 9. osztálya számára.* Fordította Kótyuk István. Lviv, Szvit Kiadó, 2001. (A minisztériumi engedélyezés éveként 1998 van feltüntetve. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1996.)
52. Uo. 12. p.
53. Uo. 25–26. p.
54. Uo. 70–73. p.
55. Uo. 76. p.
56. Uo. 116. p.
57. Uo. 121. p.
58. Uo. 122. p.
59. Turcsenko, Fegyir: *Ukrajna legújabb kori történelme. Első rész 1914–1939. Tankönyv az általános oktatási rendszerű középiskolák 10. osztálya számára.* Fordította Jáнки András. Lviv, Szvit Kiadó, 2003. (Kézirat jóváhagyva: 1998. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2001.)
60. Uo. 4. p.
61. Uo. 381–387. p.
62. Uo. 384. p.
63. Turcsenko, Fegyir–Pancsenko, Petro–Timcsenko, Szerhij: *Ukrajna legújabb kori történelme. Második rész 1939–2001. Tankönyv az általános oktatási rendszerű középiskolák 11. osztálya számára.* Fordította Kótyuk István. Lviv, Szvit Kiadó, 2004. (Kézirat jóváhagyva: 1998. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2001.)
64. Uo. 3. p.
65. Uo. 4. p.
66. Uo. 9. p.
67. Uo. 8–9. p.
68. Uo. 86. p.
69. Vö. 21. l.áb.
70. Salaginova, Olekszandra–Salaginov, Borisz: *Világtörténelem. Az ókor története. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 6. osztálya számára.* Fordította Varga Béla és Jáнки András. Lviv, Szvit Kiadó, 2006. (Kézirat jóváhagyva: 2006. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2006.)
71. Uo. 280–281. p.
72. Agibalova, Katerina–Donszkoj, Hrihorij–Duhopelnikov, Volodimir: *Világtörténelem. A középkor története. Kísérleti tankönyv a középiskolák 7. osztálya számára.* Fordította: Kótyuk István. Lviv, Szvit Kiadó, 1996. (A minisztériumi jóváhagyás dátuma nem derül ki a kolofonból. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1995.)
73. Uo. 3. p.
74. Birjuljov, Ilja: *Világtörténelem. Újkor. Első rész. XVI. sz. – VIII. sz. vége. Tankönyv a 8. osztály számára.* Fordította Debreceni Anikó. Lviv, Szvit Kiadó, 2004. (Kézirat jóváhagyva: 2001. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2003.)
75. Uo. 180. p.
76. Uo. 73. p.
77. Uo. 78. p.
78. Uo. 178. p.
79. Uo. 180. p.
80. Bilonozsko, Szerhij–Birjuljov, Ilja–Davljeto, Olekszandr–Koszmína, Vitalij–Neszterenka, Ljudmila–Turcsenko, Fegyir: *Világtörténelem. Újkor. Második rész. A XVIII. század vége*

– XX. század eleje. Tankönyv a középiskolák 9. osztálya számára. Fordította Debreceni Anikó. Lviv, Szvit Kiadó, 2001. (Kézirat jóváhagyva: 1998. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 1999.)

81. Uo. 93. p.
82. Uo.
83. Uo. 94. p.
84. Uo.
85. Poljanszkij, Pavlo: *Világtörténelem. 1914–1939. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára.* Fordította Jánki András. Lviv, Szvit Kiadó, 2004. (Kézirat jóváhagyva: 2000. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2004.)
86. Uo. 41. p.
87. Uo. 172–173. p.
88. Uo. 174–175. p.
89. Uo. 174–176. p.
90. Uo. 176–177. p.
91. Uo. 178–184. p.
92. Uo. 188–193. p.
93. Uo. 179., 190. p.
94. Závodszy Géza (szerk.): *A magyar nép története. I. rész. (A kezdetektől 1790-ig). Tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 8. osztálya számára.* 2. javított kiadás. Szerzők: Závodszy Géza, Popovics Vladimir, Dunda József, Kődöböc Lilla Magdolna, Máté Margit, Sütő Erzsébet, Vaszkó Vera. Lviv, Szvit Kiadó, 1997. Terjedelem: 136 oldal (8,92 nyomdai ív). Példányszám: 3800. Ukrajna Oktatási Minisztériuma által javasolt tankönyv. Závodszy Géza–Salamon Konrád: *A magyar nép története. II. rész. (1790–1990). Tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 9–10. osztálya számára.* Magyar–ukrán–orosz kapcsolattörténet: Váradi-Sternberg János. 2. kiadás. Lviv, Szvit Kiadó, 1998. Terjedelem: 316 oldal (18,75 nyomdai ív). Példányszám: 4700. Ukrajna Oktatási Minisztériuma jóváhagyásával.
95. Závodszy: i. m. 3. p.
96. Uo. 10. p.
97. Uo. 12. p.
98. Uo. 14. p.
99. Uo. 17. p.
100. Uo. 105. p.
101. Váradi-Sternberg János (1924–1992). Műveinek bibliográfiája: *Váradi-Sternberg János professzor születésének 70. évfordulója tiszteletére. Bibliográfia.* Összeállította Olena Zakrivodoroha és mások. Uzsgorod, UzsDU, 1994.
102. Závodszy: i. m. 46. p.
103. Uo. 104–105. p.
104. Závodszy–Salamon: i. m. 252–253. p.
105. *Географія. Економіка.* 6–11 кл. http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr/geograf_ekonom.doc (2007. november 12.).
106. Pesztusko, Valerij–Uvarova, Hanna: *Általános földrajz. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 6. osztálya számára.* Fordította Jánki András. Lviv, Szvit Kiadó, 2006. (Kézirat jóváhagyva: 2006. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2006.)
107. Uo. 4. p.
108. Pesztusko, Valerij–Szazihov, Volodimir–Uvarova, Hanna: *Kontinensek és óceánok földrajza. Tankönyv az általános oktatási rendszerű középiskolák 7. osztálya számára.* Fordította Jánki András. Lviv, Szvit Kiadó, 2003. (Kézirat jóváhagyva: 1997. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2001.)
109. Uo. 293. p.
110. Uo. 294. p.

111. Uo. 188–194. p.
112. Uo. 294–295. p.
113. Zasztavnij, Fegyir: *Ukrajna természeti földrajza. Tankönyv az általános oktatási rendszerű középiskolák 8. osztálya számára*. Fordította Izsák Tibor. Lviv, Szvit Kiadó, 2004. (Kézirat jóváhagyva: 2001. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2004.)
114. Uo. 3. p.
115. Uo. 25. p.
116. Uo. 45. p.
117. Uo. 123. p.
118. Uo. 177–201. p.
119. Uo. 188–194. p.
120. Uo. 188. p.
121. Uo. 194–198. p.
122. Uo. 196–197. p.
123. Maszljak, Petro–Siscsenko, Petro: *Ukrajna földrajza. Kísérleti tankönyv a középiskolák 8–9. osztálya számára*. Fordította Jánki András. Lviv, Szvit Kiadó, 2000. (Egyéb adatok nem derülnek ki a kolofonból.)
124. Uo. 3. p.
125. Uo. 8. p.
126. Uo. 26. p.
127. Uo. 265–350. p.
128. Jacenko, Borisz–Jurkivszkij, Viktor–Ljubiceva, Olga–Kuzminsza, Olena–Bejdik, Olekszandr: *A világ gazdasági és szociális földrajza. Tankönyv a középiskolák 10. osztálya számára*. Fordította Takács József és Jánki Endre. Lviv, Szvit Kiadó, 2001. (A kézirat jóváhagyásának dátuma nem derül ki a kolofonból. Eredeti megjelenés ukrán nyelven: 2000.)
129. Uo. 16. p.
130. Nyugat-Európa és Közép-Európa országait külön-külön fejezet tárgyalja (lásd 6. és 7. téma), Kelet-Európát azonban Észak- és Közép-Ázsia országaival találjuk egy fejezetben (lásd 8. téma).
131. Uo. 115. p.
132. Uo. 116–117. p.
133. Uo. 118. p.
134. Uo. 120. p.
135. Uo. 121. p.
136. Uo. 122. p.
137. Uo. 122–123. p.
138. Uo. 123. p.
139. Az 57. ábra egy fénykép. A képaláírás: Budapest, Magyarország fővárosa. Háttérben a volt királyi palota. Uo. 118. p.
140. Uo. 117–118. p.
141. A Zaporozsjei Területi Pedagógiai Intézetben [Запорізьський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти] programot dolgoztak ki és segédkönyveket adtak ki a 3–12. osztály számára Zaporozsje és vidéke történelméből.

CSILLA FEDINEC

LOOKING FOR HUNGARIANS IN THE UKRAINIAN TEXTBOOKS OF HISTORY AND GEOGRAPHY

The starting point of the study is the following: Study of the Hungarian picture itself is meaningless; it must be situated in the field of general history approach of textbooks, in the picture created on the other nations, nationalities, and/or in the process of constructing Ukrainian history, since the Ukrainian nationhood is modern, however the textbook tell the history of almost one-thousand years. Another important comparison point is a picture that the Hungarian history textbook written by Hungarian historians gives to Hungarian schools in Ukraine. Also important is the natural-geographical and political Europe-oriented approach of geographical textbooks, and within this the demonstration of the place of Hungary.

Kétnyelvűség a két világháború közti Somorja hivatali nyelvében

ANITA LINTNER
BILINGUALISM IN THE OFFICIAL LANGUAGE OF SOMORJA
BETWEEN THE TWO WORLD WARS

81`246.2(437.6)"1918/1938"
35.077.92
811.162.4
811.511.141
81`27

Czechoslovakia 1918–1938. Official Language Usage. Bilinagualism.

1. Bevezetés

Munkámban a két háború közti hivatali kétnyelvűséggel foglalkozom. Somorja város jegyzői és járási hivatalának 1918 és 1938 közötti iratait vizsgálom, elsősorban kétnyelvűségi szempontból. Arra próbálok választ keresni, hogy Csehszlovákia létrejötte mennyiben befolyásolta a hivatali nyelvet egy főként magyarok által lakott járási székhelyen. Elsősorban a magyar és a (cseh)szlovák nyelv esetleges „keveredése”, egymáshoz való viszonya érdekel; az, hogy milyen helyzetben és milyen módon választják ebben a korban az egyik vagy a másik nyelvet, és ennek a választásnak mi (lehet) a funkciója.

A dolgozat első részében a korabeli közigazgatás helyzetét, a korabeli kisebbségi nyelvhasználati jogokat, az idevonatkozó törvényeket, rendeleteket mutatom be, majd Somorja két háború közötti helyzetével foglalkozom, különös tekintettel a nyelvhasználat terén fennállt állapotra. A módszertani fejezet után következik a konkrét dokumentumok nyelvi, nyelvhasználati vizsgálata. A dolgozat alapjául szolgáló anyagot a Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fiókleveletárában gyűjtöttem.¹ A korabeli Somorjai Jegyzői Hivatal (a továbbiakban: NÚ)² és a Somorjai Járási Hivatal (a továbbiakban: ÓÚ)³ 1918 és 1938 közötti iratait tekintetem át. Több irányból igyekszem megközelíteni a nyelvválasztás kérdését, így az egyes iratokat különböző szempontból kialakított alcsoportokba osztva vizsgálom.

2. A korabeli közigazgatási rendszer

Az újonnan megalakult köztársaságban megszüntették a Monarchia megyerendszerét, és az első nagyobb területi átszervezés során 1923-ban Szlovákia területét hat új közigazgatási egységre, ún. nagyzsupára (megyére) osztották. Ez a törvény Kárpátalját nem érintette. A hat új szlovákiai nagyzsupa székvárosa Pozsony, Nyitra,

Túrócszentmárton, Zólyom, Liptószentmiklós és Kassa lett. Somorja és környéke a 15. számú, Pozsonyi nagyzsúpába került. A nagyzsúpák élén a belügyminiszter által kinevezett megyefőnök (zsúpán) állt, ő irányította a zsúpáni hivatalt. A zsúpáni hivatal alárendelt hatóságai a járási hivatalok voltak, élükön a járási főnökkel. Szlovákiában 79 járást alakítottak ki, köztük a Somorjai járást (Horváth 2004, 204). A járás alatti közigazgatási szintet a nagyobb települések esetében – Somorján is – a jegyzői hivatal és a választott képviselőtestület képezte.

1928-ban közigazgatási reformot vezettek be, amiről az 1927-ben kelt 125. számú törvény⁴ rendelkezett. A nagyzsúpákat megszüntették, helyettük négy tartomány alakult: Csehország Prága székhellyel, Morvaország Brünn központtal, Szlovenszko Pozsony székhellyel és Ruszinszko Ungvár központtal. Ezek közigazgatását a tartományi hivatalok végezték, élükön a belügyminiszternek alárendelt, a köztársasági elnök által kinevezett tartományi elnökkel. A tartományi hivatalok mellett választott tartományi képviselőtestület is működött. A tartományi közigazgatás közvetlen alárendeltje lett a járás, a járási hivattal és a járási képviselőtestülettel. A járási hivatalok jogköre bővült, mert a zsúpáni hivatalok hatáskörének egy részét is átvették. Az önálló szabályrendelettel bíró és rendezett tanácsú városok⁵ kivételével a járási hivatalok mellé járási képviselőtestületet kellett felállítani (63. §). A képviselőtestület kétharmadát a lakosság választotta, egyharmadát a belügyminiszter nevezte ki. Az adott képviselőtestület tagjainak számát a lakosság száma határozta meg, tagjait hat évre választották. A képviselőtestületnek a választási időszak tartamára járási választmányt kellett saját tagjaiból kijelölnie. A járás élén a tartományi elnöknek alárendelt, a belügyminisztérium által kinevezett járási főnök (náčelník) állt, aki a képviselőtestületben és a választmányban is elnökölt. A képviselőtestület és a választmány hatáskörébe mindazon belső ügyek tartoztak, amelyek a járás és lakosai közös javát érintették, vagy melyek az egyes községek érdekeltségén túlmutattak és azok erejével nem voltak megvalósíthatók (75. §). Feladatai közé tartozott többek között a községek fölötti felügyelet, az éves költségvetések elkészítése, továbbá véleményező és kezdeményező tevékenység a tartományi testületek felé. A tartományi és a járási hivatalokba megfelelő számú fogalmazói, szak- és számvivői, irodai és egyéb személyzetet osztottak be (7. §).

3. A nyelvhasználat törvényi szabályozása

A Csehszlovák Köztársaság 1920. február 29-én kelt alkotmánylevelének 129. §-a szerint a nyelvhasználat jogi alapelveit külön törvény szabályozza: az 1920-as 122. számú nyelvtörvény, amely az alkotmánylevelél szerves részét képezi, valamint a nyelvtörvény 8. §-a alapján 1926-ban kiadott 17. számú kormányrendelet (ún. végrehajtási rendelet).⁶ A csehszlovák nyelvhasználati jog központi alapfogalma a nyelvtörvény által bevezetett „csehszlovák nyelv”, azaz az államnyelv volt. Ezt a fogalmat az alkotmánybizottság a nemzetközi viszonylatban is használt és elismert „csehszlovák állam” és „csehszlovák nemzet” fogalmakból vezette le. Ha létezik csehszlovák nemzet, akkor létezik a csehszlovák nyelv is, melyet az államalkotó nemzet beszél, és amelynek a valóságban két megjelenési formája van, a cseh és a szlovák. A cseh és szlovák nyelv tehát jogi szempontból ugyanazon nyelv két változata, két „nyelvjárása”. A nyelvtörvény kimondta, hogy ez az a nyelv, melyen a köztársas-

ság bíróságai, hatóságai, vállalatok és egyéb szervei működnek, illetve melyen azok hirdetményei szövegeztetnek (1. §). Csehszlovákban általában a cseh, Szlovákiában a szlovák volt használatos, de az előzőekből következően mindkét országrészben mindkét nyelv hivatalos volt. „Csehszlovák” nyelven tüntették fel az államjegyek és bankjegyek szövegét, ez volt a véderő vezényleti és szolgálati nyelve. Ugyancsak ez a törvények és a rendeletek hiteles nyelve, a törvényhozó testület tárgyalási nyelve, a nemzetközi szerződések nyelve. Ez az a nyelv, amelyen megállapítják a hivatalos helységneveket, illetve államnyelven készülnek az érdemrendek és az okmánybélyegek feliratai is.

A fenti rendelkezésekre vonatkozó, kisebbségeket érintő kivételeket már az alkotmánylevél is megfogalmaz. A csehszlovák alkotmány átvette az 1919. szeptember 10-én megkötött Saint-Germain-en-Laye-i nemzetközi kisebbségi alapszerződés azon pontját (7. cikk), amely kimondja, hogy minden állampolgár nemzetiségi, faji és vallási hovatartozására való tekintet nélkül azonos polgári és politikai jogokat élvez. A kisebbségi szerződés (és annak alapján az alkotmánylevél) szabad nyelvhasználatot biztosított valamennyi állampolgár számára a magán- és kereskedelmi érintkezésben, vallási téren, a sajtóban stb. A nemzetközi szerződés értelmében ezenkívül minden állampolgárnak joga van saját nyelvét használni a bíróságok előtt.⁷ A törvény meghatározta azt is, hogy azokban a járásokban, városokban, ahol „jelentékeny hányadban” él a csehszlovák nyelvtől eltérő nyelvű kisebbség, az állami, a községi vagy más költségvetésből megfelelő részt kell a kisebbségek nevelési, vallási vagy emberbaráti céljaira biztosítani. A nyelvtörvény 2. §-a szerint a kisebbségek nyelvét a köztársaságnak azok a bíróságai, hivatalai és szervei kötelesek használni, amelyek hatásköre olyan bírósági járásra terjed ki, ahol a legutolsó népszámlálás szerint az ugyanolyan, de nem csehszlovák nyelvű állampolgároknak a részaránya eléri a 20%-ot. Az ilyen járásokban az adott szervezetnek el kell fogadniuk a kisebbségi nyelvű beadványokat, okmányokat és iratokat, s a végzéseket nemcsak csehszlovák nyelven, de a kisebbség nyelvén is ki kell adni. (2. §, ill. 19. cikk). Ezeken a területeken a bíróságok és a hivatalok kötelesek a kisebbségekkel való érintkezésük során azok nyelvén tárgyalni, vallomásaikat és nyilatkozataikat saját nyelvükön is jegyzőkönyvezni. Az államnyelv az ilyen kétnyelvű ügyintézés esetén is előnyt élvez, a csehszlovák nyelvű szövegnek kell az első helyen állnia (25. cikk). A kétnyelvű nyomtatványokat is úgy kell kialakítani, hogy a csehszlovák változat a papír bal oldalán vagy a másik nyelvű változat előtt álljon. A kisebbségi nyelven történő ügyintézés során kiadott bármilyen irat nem csupán az államnyelvi szöveg fordításának, hanem ugyanúgy eredeti szövegnek számít. Ha azonban eltérés mutatkozna a két szöveg között, az államnyelven írt szöveg az irányadó. Mindezek a rendelkezések nem vonatkoztak a belső ügyvitelre, csupán az ügyfelekkel való érintkezésre.

Ha egy bírósági járásban az állampolgároknak legalább 50%-a volt az államalkotótól eltérő nyelvű, akkor az állam nyelvén írt iratokat a kisebbség nyelvére is le kellett fordítani. A legalább 75%-os kisebbségi többségű járásokban lehetőség nyílt csak kisebbségi nyelvű ügyintézésre is, tehát ezekben a járásokban csupán a kisebbség nyelvén is lehetett beadványokat intézni, végzéseket kiadni, a felekkel tárgyalni, és a kisebbség nyelvét is bíró tisztviselőket kellett felvenni. (Ugyanakkor a legtöbb hivatali tisztség betöltéséhez szükséges volt az államnyelv ismerete.) A járásokat azonban igyekeztek úgy kialakítani, hogy minél kisebb legyen bennük a nemzetiségi lakosság aránya.

A végrehajtási rendelet 16. cikke szerint nemcsak természetes személyek számíthatnak kisebbséginek, hanem olyan jogi személyek is, mint az önkormányzati hivatalok, a képviselőtestületek vagy az egyházi hivatalok. Ezek esetében a jegyzékbe bejegyzett nyelv, az alapszabály vagy az ügyrend nyelve az irányadó (a helyi hivatalok nyelvhasználatáról a 3.1. fejezetben részletesen foglalkozom).

Ugyancsak a végrehajtási rendelet (33. és 40. cikk) rendelkezik a kétnyelvű pecsétéről is. A kétnyelvű okiratokat kétnyelvű pecséttel kell ellátni. Az első helyen kötelezően az államnyelvű körirat áll. Az anyakönyvi kivonatokat az anyakönyv vezetésének nyelvén kell kiadni (55. cikk).

Külön törvény rendelkezett arról, hogy azokon a területeken, amelyeken nem került sor jogi újraszabályozásra, a korábbi tartományi és birodalmi törvények meghatározatlan időre hatályban maradnak.⁸ Az adminisztrációt tehát néhány tekintetben nem szabályozták újra, illetve az újraszabályozás folyamatosan valósult meg, és a közelet több területén hosszabb ideig fennmaradt a jogfolytonosság.

A törvény tehát több színtéren is lehetőséget biztosított a kisebbségi nyelvek használatára. A helyzet azonban korántsem volt ideális. A végrehajtási utasítások hiánya, a jogszabályok bonyolultsága és a túlszabályozás megnehezítették a nyelvtörvény alkalmazását. Az államhatalom a népszámlálási adatok számára kedvező irányú befolyásolásával, az állampolgárság megtagadásával és területi átrendezéssel gátolta a nyelvhasználati jogok erőteljesebb érvényesülését. 1938-ban az akkor már lehetetlen helyzetben lévő Csehszlovákia új kormánya nemzetiségi státútumot fogadott el, amely feladta a nyelvi jogok gyakorlásához szükséges 20%-os részarány követelményét, s lehetővé kívánta tenni, hogy a kisebbségek az ország egész területén szabadon használhassák nyelvüket. Ennek a jogszabálynak azonban – Csehszlovákia széthullása miatt – gyakorlati hatása már nem volt (Szabó Mihály 1998, 139–140).

3.1. Nyelvhasználat a településeken

A települések nyelvhasználatának központi eleme az ügyviteli (tárgyalási) nyelv volt. Ezt a végrehajtási rendelet 70. és 71. cikke alapján a község maga határozta meg. Ha a községben a kisebbségi lakosok száma nem érte el a 20%-ot, az ügyviteli nyelv automatikusan a csehszlovák lett. Akkor is az államnyelv volt az ügyviteli nyelv, ha a helységben a „csehszlovák” nemzetiségűek száma elérte az 50%-ot. Bármilyen falu vagy város ügyviteli nyelve, a csehszlovák nyelv mindig előnyt élvezett, sem a bíróságok, sem az önkormányzati hivatalok tevékenységéből nem volt szabad ki-rekeszteni.

20%-os kisebbség esetén megengedett volt az ülésekről kisebbségi nyelven jegyzőkönyvet vezetni, javaslatokat benyújtani. A helységnévjelző táblákat kétnyelvű felirattal kellett ellátni, a csehszlovák nyelvvel az első helyen. A helyi hivatalok hirdetményeit az ügyviteli nyelven kellett közzétenni (81. cikk). Olyan településeken azonban, melynek lakossága elérte a 3000 főt, a hirdetményeket minden esetben csehszlovák nyelven is meg kellett jelentetni. A községi hivatal székhelyét mindig el kellett látni államnyelvű felirattal is (82. cikk).

Ami a felekkel való érintkezés nyelvét illeti, a település hivatalainak az ügyviteli nyelven írt beadványokon kívül az államnyelven írtakat is kötelességük volt elfogadni. Ha a beadvány az ügyviteli nyelvtől eltérő, legalább 20%-nyi kisebbség által be-

szélt nyelven íródott, szintén kötelesek voltak elfogadni és elintézni. Az államnyelv itt is előnyt élvezett, államnyelvi ügyintézésre bizonyos esetekben akkor is lehetőség volt, ha a csehszlovák lakosok száma nem érte el a 20%-ot (ha a községben községi vagy körjegyző volt, ha a képviselőtestületnek volt legalább egy csehszlovák tagja, illetve a legalább 3000 lakost számláló települések esetén). A saját szabályrendelettel bíró városokban a polgármesternek és helyetteseinek az államnyelvet tökéletesen kellett ismerniük. A 3000-nél több lakost számláló településeknek a végrehajtási rendelet hatályba lépésétől számított három éven belül kötelességük volt elegendő számú (de legalább egy), a csehszlovák nyelvet írásban bíró munkaerőt alkalmazniuk (70–73. cikk).

A bíróságok a községekkel folytatott levelezésükben mindig kötelesek voltak az államnyelvet használni, azok ügyviteli nyelvétől függetlenül, mert belső ügyintézésről, a hivatalok egymás közötti érintkezéséről van szó, a települések viszont bizonyos feltételek mellett a kisebbségi nyelvet is használhatták a bíróságokkal szemben. Ugyanez vonatkozik a községek és a járások, illetve a tartományok kapcsolataira is (78. cikk). Az a község ugyanis, amely egy közigazgatási eljárás során ügyfélként lépett fel, azonos jogállással rendelkezett, mint bármelyik természetes vagy jogi személy, tehát ugyanazok a kisebbségi jogok illették meg (16. cikk).

3.2. A nagyzsupák, a tartományok és a járások nyelvhasználata

Az 1924. évi 27. számú kormányrendelet lehetővé tette, hogy a megyei és a járási képviselőtestületek nemzeti kisebbséghez tartozó tagjai hivatalukban korlátozottan használhassák anyanyelvüket. A megyerendszer eltörésével ezt a kérdést az 1928. évi 229. kormányrendelet szabályozta. Mindkét rendelet kimondja, hogy azon megyék (tartományok) és járások képviselőtestületeinek, választmányainak és bizottságainak kisebbségi tagjai, melyekben az ugyanahhoz a kisebbséghez tartozó állampolgárok részaránya legalább 20%, felszólalhatnak, jelentéseket terjeszthetnek elő és szavazhatnak a saját nyelvükön. A járási főnök, a megyefőnök (tartományi elnök) és más testületi tagok – ha az adott ügy megoldásához szükségeltetik – szintén használhatják a kisebbségi nyelvet.

Ha az adott járás vagy tartomány (nagyzsupa) kisebbségi lakosainak száma nem érte ugyan el a 20%-ot, de hatásköre kiterjedt ilyen bírósági járásokra, az adott járásra vonatkozó ügyekben volt lehetőség a kisebbségi nyelv használatára. Ilyenkor az elnök és más testületi tagok maguk nem használhatták a kisebbségi nyelvet, csupán fordítások készülhettek az államnyelvi ügyintéзések, beszédek alapján.

Külön jogállással rendelkeztek azok a járások, melyek legalább 50%-át nem csehszlovák nyelvű lakosok alkották. Ezekben a járásokban kétnyelvű, illetve jelentős mértékben csak kisebbségi nyelvű ügyintézés is folyhatott. Az 50%-ot meghaladó részarányú kisebbségi járásokban az államnyelvű iratokat kisebbségi nyelvre is lefordították, a 75%-ot meghaladóokban a kisebbségi nyelv önmagában és egyedül is hivatalos lehetett.

A tartományoknak (megyéknek) és járásoknak nem volt lehetőségük megválasztani ügyviteli nyelvüket, az mindig a csehszlovák volt. A többi nyelv csak kiegészítő jellegű lehetett (Gyönyör 1994, 122–128).

4. Somorja a két világháború között

Somorja a 20. század elején Felső-Csallóköz gazdasági és kereskedelmi központja volt. Az államfordulat után Pozsony nagyzsupához került és járási székhely lett. Hivatalosan nagyközség⁹ rangú volt, hisz városi ranggal Szlovákiában csak Pozsony, Kassa, Ungvár és Munkács rendelkezett. A városban saját közigazgatási szervein (jegyzői hivatal, képviselőtestület) kívül járási hivatal és járásbíróság is működött, valamint katonai helyőrsége is volt. Az új közgazdasági törvény bevezetése után Somorja Szlovenszkó tartomány fennhatósága alá került, járási hivatalának fontossága megnőtt. A járási hivatal és képviselőtestület feladatai közé tartozott a járáshoz tartozó települések¹⁰ közigazgatásának felügyelete, az iskolák, a kulturális szervezetek, a kórházak és a járási vállalatok ellenőrzése. Volt büntető ügyosztálya, külön ügyosztály foglalkozott az illetőségi és az állampolgársági ügyekkel, valamint a katonai nyilvántartással.¹¹ Somorja nagyközséget a jegyzői hivatal és a községi képviselőtestület (előljárárság) irányította, élén a bíróval (starosta).

Somorja nagyközség előljárárságának fele az ún. legtöbb adót fizető (azaz a legmódosabb) polgárokból állt, a másik felét a község lakosai választották. Az előljárárság önkormányzati és igazgatási jogkörrel is rendelkezett: belügyekben határozhatott, szabályrendeletet alkothatott, rendelkezhetett a község vagyona felett, községi adót vethetett ki és hajthatott be, irányíthatta a közlekedést, az iskolákat és az egyéb intézményeket, illetve a községi rendőrséget. Ezen kívül dönthetett kisebb polgári peres és gyámhatósági ügyekben. A község élén a bíró állt, akit a község lakosai választottak a felsőbb hivatalok jelölése alapján. Fontos posztot töltött be a jegyző, akit a képviselőtestület választott, ugyancsak a felsőbb hivatalok jelöltjei közül. Feladata közé tartozott a község adminisztrációját végző jegyzői hivatal vezetése, a jegyzői hivatal alkalmazottainak (segédjegyző, irodatiszt, díjnok) felügyelete, illetve a képviselőtestületi üléseken az ügyek előadása és a jegyzőkönyv vezetése (Magyar 1942, 320).

Somorja lakossága 1900 és 1940 között nem növekedett jelentősen, az 1921-es népszámlálás szerint 3144, az 1930-as szerint 3586 lakosa volt. Az 1921-es adatok alapján lakosságának 86,9%-át magyarok (2731 fő), 5,0%-át (cseh)szlovákok (157 fő) alkották. 1931-ben 76,9% (2756 fő) vallotta magát magyarnak és 11,8% (423 fő) csehszlováknak. A többi lakos legtöbbje német és zsidó nemzetiségű volt. Járási szinten is hasonlóan alakult a magyar-szlovák megoszlás: 1921-ben a Somorjai járás 87,36%-a volt magyar és 2,5%-a csehszlovák nemzetiségű, 1930-ban pedig 76,93% a magyar, 11,37% a csehszlovák lakosság számaránya. Mindkét évben 10% körül mozgott a német nemzetiségűek aránya (Végh 1996, 152). Az 1920-ban, az 1925-ben, az 1929-ben és az 1935-ben megtartott parlamenti választások során a Somorjai járás választói legnagyobb arányban a magyar pártokra szavaztak, az 1923-as, az 1927-es és az 1938-as somorjai önkormányzati választásokon is a magyar pártok bizonyultak a legsikeresebbnek (a témáról bővebben lásd Édes 2005, 222–227; Angyal 2002, 226). Kivételnek az 1931-es önkormányzati választás bizonyult, amikor helyi szinten Csehszlovákia Kommunista Pártja szerezte meg a szavazatok többségét.

Ami a somorjai jegyzői és járási hivatalt illeti, az államfordulatot követő hivatalnokcserére nézve nem álltak pontos adatok a rendelkezésemre, az ott dolgozókra

vonatkozó listát, nemzetiségükre való utalást nem találtam. Csak valószínűsíthető, hogy a Somorjai Jegyzői Hivatalba is kerültek új hivatalnokok, hiszen az első köztársaság éveiben a magyarlakta területeken működő közalkalmazottak 80-90%-a „csehszlovák” nemzetiségű volt. Az államfordulatot követően ugyanis a magyarok kiutasítása, illetve önkéntes távozása révén megüresedett hivatalnoki, pedagógusi stb. helyeket a legnagyobb számban cseh, morva és sziléziai közalkalmazottak, értelmiségiek foglalták el (Lanstyák 2000, 36). A somorjai községi bíró és a községi képviselők magyar nemzetisége valószínűsíthető, mivel helyiek, illetve választottak voltak, de magyarságukra egyéb utalásokból is következtetni lehet.¹² A jegyzői hivatal munkatársai közül többen szintén magyar nemzetiségűek lehettek, már csak azért is, mert a választott képviselők közül néhányan hivatali funkciót is betöltöttek. Mindenesetre a jegyzői hivatal vezetője (jegyzői főtitkár), az 1920-as évek közepétől a vizsgált korszak végéig Somorján tevékenykedő Konstantin Šaško biztosan (cseh)szlovák nemzetiségű volt¹³, de azt nem tudni, hogy honnan került Somorjára.¹⁴

A belügyminiszter által kinevezett járási főnökök biztosan (cseh)szlovák nemzetiségűek voltak, a Somorjai járás vezetésével 1924-ben megbízott nagyszombati származású Ján Hollovič pl. egyúttal a Slovenská liga¹⁵ helyi elnöke is volt.¹⁶ Mivel a járási hivatal iratai közül is sok a kétnyelvű, illetve a magyar nyelvű, biztosan voltak a hivatalnak magyar nemzetiségű tagjai is. A kétharmad részben választott képviselőtestület esetében a képviselők jelentős részének magyar nemzetisége természetesen erősen valószínűsíthető.¹⁷ A vizsgált dokumentumok alapján a hivatali nyelv azonban főleg az államnyelv volt, annak alkalmazását az adminisztrációban a felsőbb szervek felügyelték is. Erre példa egy 1927. december 20-i levél, melyben a belügyminisztérium figyelmeztet minden járási hivatalt, hogy Szlovákiában az államnyelv a hivatalos nyelv, és felszólít rá, hogy ezt szigorúan tartsák is be. Pedig a törvények értelmében a több mint 75%-os magyar lakosú Somorjai járásban jelentős mértékben csak kisebbségi nyelvű ügyintézés is folyhatott volna (37. cikk). A vizsgált időszak végén, 1938 februárjában viszont – lakossági panaszok alapján – a járási hivatalok már arra kapnak a tartományi hivataltól felszólítást, hogy kötelesek betartani a kisebbségi nyelvtörvényt és a végrehajtási rendelet utasításait, azaz a megfelelő keretek között lehetővé tenni a kisebbségi nyelvhasználatot.¹⁸

Somorja nagyközség esetében viszont a tárgyalási nyelv, illetve a hivatali cselekmények lebonyolítási nyelve a magyar volt, bár konkrét határozatot erről csak 1928 végén hozott a községi képviselőtestület.¹⁹ Az indoklásban a nagyszámú magyar lakosságra hivatkoznak. A határozat azt is kimondja, hogy a magyar nyelv prioritása csak a végrehajtási rendelet korlátai között érvényes, s minden rendeletet betartanak, amely a csehszlovák nyelv használatának jogaira vonatkozik. A járás többi településén is a magyar volt az ügyviteli nyelv, kivéve Torcsot és Dunahidast, ahol a német, valamint Misérdet, Dénesdet és Csöllét, ahol a magyar és a német is a tárgyalás nyelve volt. Csehszlovák ügyviteli nyelvű település nem volt a járásban.²⁰

Az 1920-as nyelvtörvény „csehszlovák” nevet határoz meg az eredetileg ilyennel egyáltalán nem rendelkező települések számára is. 1921-ben felkértek egy kisebb csoportot (amelynek tagjai pl. J. Škultéty, F. Houdek, J. Minárik, V. Chaloupecký voltak) hivatalos csehszlovák helységnevek kialakítására, de Milan Majtán (1998, 12) szerint a hivatalos neveket ezután sem használták következetesen. És maradt néhány, leginkább Délnyugat-Szlovákiában, többek közt a Somorjai járásban fekvő település (Béke, Bucsuháza, Bústelek, Csenke, Fél, Gomba, Gútor, Illésháza, Szemet

és Tonkháza), melyeknek továbbra sem volt szlovák neve. A nyelvtörvény megszabta, hogy ott, ahol a település kisebbségi lakossága meghaladta a 20%-ot (és természetesen a „csehszlovák” nyelvű elnevezéssel nem rendelkező településeknél) a kisebbségi nyelvű név is hivatalos maradt, bár a csehszlovák helységnév volt „hivatalosabb”, ezt kellett először feltüntetni (Szabó Mihály 1998, 136–137). Somorja esetében is mindkét név (szlovákul hivatalosan Šamorín, de Šamorín alakban is használták) hivatalos volt. Arra nézve, hogy a város utca- és piacnevei az egész időszak alatt magyarok voltak, bizonyíték a Somorjai Járási Hivatal 1937-es kérelme a helyi képviselőtestület felé. Ebben a járási hivatal indítványozza, hogy a községi előljáróság vegye fontolóra az utca- és piacnevek csehszlovák nyelvű megjelölésének lehetőségét. Ez szerintük elkerülhetetlen Somorja további fejlődéséhez, kedvezően befolyásolná a község gazdasági fellendülését és közvagyonosodását, s odavonzaná a környékbeli szlovák kolóniák lakóit is, hogy gazdasági és pénzügyeiket Somorján végezzék. A községi előljáróság mindössze egy igen szavazattal²¹ elutasítja az indítványt, a 324/1921-es számú kormányrendeletre hivatkozva, miszerint ha egy adott településen a csehszlovák lakosság száma nem éri el a 20%-ot, ott az államnyelvi utcanév-megjelölés nem kötelező.

Az első bécsi döntés (1938. november 2.) eredményeképp Somorját is visszacsatolták Magyarországhoz. A magyar hadsereg november 7-én vonult be a községbe. Somorja Komárom vármegyéhez került, a vármegye főispánja decemberben vette át a helység feletti igazgatást. A város továbbra is járási (szolgabírói) székhely maradt.

5. Módszertani kérdések

A dolgozat alapjául szolgáló anyagot – a Somorjai Jegyzői Hivatal és a Somorjai Járási Hivatal 1918 és 1938 közötti iratait – a Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltárában gyűjtöttem. A nagy mennyiségű anyagot igyekeztem olyan módszerrel kutatni, hogy átfogó képet kapjak a korabeli somorjai közigazgatás nyelvhasználatáról. A vizsgált éveket próbáltam úgy kiválasztani, hogy lehetőleg 4-5 éves időközökre jusson 1-1 általam átnézett év. Ezt a módszertani elvet nem sikerült következetesen betartanom. A jegyzői hivatal irataiból például 1918 és 1922 között nincs túl sok anyag a levéltárban. Ezért mind az öt év anyagát átnéztem, már csak azért is, hogy a hatalomváltás utáni rendkívül izgalmas pár évről pontosabb képet kapjak. Az anyag értékelésekor figyelembe kell venni, hogy ezekben az említett években még meglehetősen nagy bizonytalanság uralkodott a térségben, így ezek nem mindig és nem minden szempontból vethetők össze a későbbi, már jogilag stabilizálódott időszakból származó adatokkal. Rendhagyó az 1938-as év is, hisz az első bécsi döntést követően az év utolsó két hónapjában Somorja már nem része a Csehszlovák Köztársaságnak (a magyar hadsereg november 7-én vonult be). A statisztikában ezért természetesen csak a bécsi döntés érvénybelépését megelőző időszakból származó adatokat vettem figyelembe, de az összehasonlítás kedvéért az utolsó két hónap iratait is megvizsgáltam. A fent említett éveken kívül a jegyzői hivatal 1928-as, 1932-es és 1936-os iratait néztem át.

A járási hivatal iratai közül csak 1928-tól található vizsgálható mennyiségű anyag a levéltárban (1924-ből és 1927-ből van pár, elhanyagolható számú dokumentum),

ez lett tehát az első vizsgált év. Emellett a jegyzői hivatallal megegyezően itt is 1932-t, 1936-ot és 1938-at választottam még ki. Az anyag minden vizsgált évben kb. 150-300 iratot tesz ki (de egyes esetekben számuk eléri a 400-at is), ezek általában különböző témájú és típusú rövid, 1-2 oldalas dokumentumok. Többször megtörtént, hogy egy adott év anyagában szerepeltek iratok az előző évekből is. Az egy évvel korábbiakat ugyanúgy átnéztem, mint az aktuálisakat (sok kimutatás, zárszámadás fordult elő az előző naptári évből). Az egy évnél régebbieket viszont már kihagytam, ezek félrevezetők lehetnek volna a kutatás valamelyik – konkrétan az évek szempontjából vizsgált – aspektusából. A kutatást megnehezítette, hogy főleg a korszak elejéről származó iratok közül sok még kézzel íródott és nehezen olvasható, de a géppel írtak közül is nem egy az olvashatatlanságig elhasználódott.

Lehetőségeimhez mérten a kétnyelvűségi szempontból legjellemzőbb és legérdekesebb dokumentumokat igyekeztem fénymásolni, a többiből pedig kijegyzetelni a nyelvhasználatra jellemző sajátosságokat. Az iratokból minden esetben pontosan próbálok idézni, a helyesírási hibákat sem javítom ki. Csatolni viszont ehhez a munkához helyszűke miatt csak néhány jellemző dokumentumot tudtam. Ezeket mindig az eredeti levéltári számukkal jelölöm. Az egyes iratok tartalmával csak felszínesen foglalkozom, részletesebb nyelvi elemzésekbe sem bocsátkozom, a hangsúlyt a nyelvhasználatra, a magyar és a szlovák nyelv egymásra hatására és főleg a nyelv-választásra – magyar, (cseh)szlovák vagy kétnyelvű – és annak egyes aspektusaira helyezem. A magyar–(cseh)szlovák²² kétnyelvűséget vizsgálom tehát, mégpedig a dokumentumok nyelve (magyar, szlovák, kétnyelvű), keletkezésük éve és helye szerint (vagyis hogy a jegyzői vagy a járási hivatal iratáról van-e szó), illetve részletesebben a következő szempontokat figyelve: az iratok felosztása a kétnyelvűség típusa alapján; kétnyelvűség a dokumentumok tartalma, formai jegyei, témája, valamint a dokumentum szerzőjének és címzettjének alá- és fölérendeltségi viszonya alapján (mindezeket részletesebben lásd a 6. fejezetben). Az iratok rendszerezésénél három alapkategóriából indultam ki: egynyelvű magyar, egynyelvű államnyelvi, kétnyelvű. Egyaránt kétnyelvűnek nevezem azt a dokumentumot, melyben ugyanaz a tartalom magyar és államnyelven is megjelenik, még ha nem is fedi egymást teljesen a két szöveg (ekvivalens kétnyelvűség), és azokat is, melyekben a két nyelven nem ugyanaz a tartalom jelenik meg, azaz a magyar és a szlovák nyelv követi/váltja egymást, miközben tartalmi ismétlés nem történik (nem ekvivalens kétnyelvűség).

Munkám során a következő hipotézisekből indultam ki:

1. Azt feltételeztem, hogy a jegyzői hivatal (községi szint) irataiban túlsúlyban lesz a magyarnyelvűség és/vagy a kétnyelvűség, főleg az ún. belső iratok (hivatali jegyzőkönyvek, belső meghívók, kimutatások, leltárok stb., amelyek kevésbé kapcsolódnak az államigazgatáshoz) között, valamint az ügyfelekkel történő levelezésben. Erre a hivatal alkalmazottjainak többnyire magyar nemzetiségéből következtettem, elsősorban gyakorlati okokból – hiszen valószínűsíthető, hogy könnyebb volt a megszokott magyar hivatali formulákkal fogalmazni, főleg a vizsgált időszak elején. Ugyanakkor a magyarnyelvűség kifejezhetett pozitív nyelvi attitűdöt is, az anyanyelv pozitív szimbolikus értékelését az államnyelvel szemben. Az ügyfelekkel történő levelezés terén szintén gyakorlati okokból feltételeztem a magyarnyelvűséget: mivel Somorja és környéke lakosságának többsége magyar nemzetiségű volt és még rövid ideje élt a Csehszlovák Köztársaságban, a legtöbb lakos a (cseh)szlovák nyelvű iratot egyszerűen nem értette volna meg.

Ha abból indulunk ki, hogy mint állami hivatalnak a Somorjai Jegyzői Hivatalnak is be kellett tartania a nyelvhasználati törvényt/szabályokat, feltételezhető, hogy az államigazgatás magasabb szintjével való kapcsolattartás során már nagyobb teret kap a (cseh)szlovák nyelv. És nemcsak az előírások, hanem a praktikus indokok is ezt a feltételezést látszanak erősíteni: a szintén magyar többségű somorjai járási szintet leszámítva az államigazgatás magasabb (nagyzsupai/tartományi, országos) szintjeivel már a magyar nyelvhasználat okozhatott volna kommunikációs nehézségeket.

A járási hivatal – mint a csehszlovák államigazgatás felsőbb hatósága – irataiban feltételezésem szerint a jegyzői hivatalnál nagyobb mértékben nyilvánul meg az államnyelvűség. Bár a járási hivatal alkalmazottai közül is valószínűleg sokan magyar nemzetiségűek voltak, az ő hivatali nyelvhasználatukat – legalábbis feltételezésem szerint – gyakorlati tényezők és az anyanyelvhez való pozitív attitűd kevésbé mozdította el a magyar nyelv irányába, hiszen a hivatal a zsupáni/tartományi hivatal közvetlen alárendeltjeként szorosabban kötődött a csehszlovák államigazgatáshoz. Eközben persze a nyelvhasználat körülményeinek megfelelően (lásd az előző pontot) bizonyos esetekben itt is előtérbe kerülhetett a magyar nyelvhasználat.

2. Azt feltételeztem, hogy az államnyelven írt iratok 1920 körül jelennek meg először, mivel nem tűnik valószínűnek, hogy a békeszerződés életbe lépése, a viszonyok rendeződése és állandósulása, ill. a nyelvtörvény megalkotása előtt a (cseh)szlovák nyelv meghatározóan képviseltette volna magát az előtte hosszú idő óta magyar nyelvű közigazgatásban a döntően magyarlakta vidéken. Ezért hipotézisem szerint 1918–1919-ből csak elvétve vagy egyáltalán nem kerül majd elő szlovák nyelvű irat. Ezt követően az államnyelvi iratok számának folyamatos növekedését feltételeztem, arra alapozva, hogy minél több idő telik el, a hivatalok annál inkább beilleszkednek a csehszlovák közigazgatási rendszerbe, s ez az integrálódás a hivatali nyelvben is megmutatkozik majd. 1938-ra, a megváltozott politikai helyzet, a belső és külső nyomás, a nemzetiségek aktivizálódásának hatására ismét visszaszorulhat az államnyelv használata.

3. Következő hipotézisem az volt, hogy a nyelvtörvény, ill. a végrehajtási rendelet és azok gyakorlati megvalósulása közt különbség mutatkozik majd: egyrészt az ügyfelek és a hivatalok – részben a túlszabályozás miatt – feltehetően nem mindig voltak tisztában nyelvhasználati jogaikkal (tehát esetleg olyankor is az államnyelvet használták, amikor lehetőségük lett volna a magyar nyelvhasználatra) és kötelességeikkel (vagyis fordítva, a törvényi szabályozás ellenére is alkalmazták a magyar nyelvet), másrészt a konkrét környezet és a körülmények (teljesen magyar nyelvű közeg, az államnyelv nem ismerete, valamelyik nyelv különböző okokból történő szándékos erőltetése stb.) is okozhattak nehézségeket a végrehajtásban. Arra nézve, hogy a nyelvtörvény, ill. a végrehajtási rendelet és azok gyakorlati megvalósulása közötti különbség melyik nyelv irányában jelenik majd meg erőteljesebben, nem tudtam hipotézist felállítani.

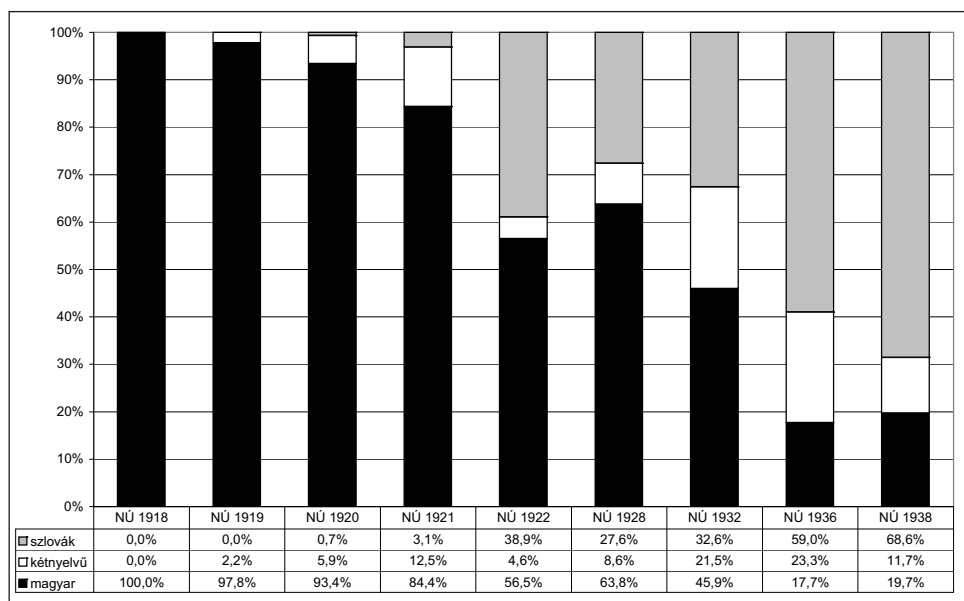
6. A dokumentumok elemzése

6.1. A dokumentumok felosztása nyelvük, illetve a kétnyelvűség típusa alapján

6.1.1. Teljesen egynyelvű dokumentumok

1918–1921-ben a jegyzői hivatal dokumentumai között szinte kizárólagosak a teljesen magyar nyelvű iratok. 1918-ban még egyetlen kétnyelvű vagy szlovák iratot sem találtam, 1919–1921-ben pedig 90% fölötti a tisztán magyar nyelvű dokumentumok aránya, s ez majd csak 1932-től csökken 50% alá (lásd 1. ábra). Mivel a kézzel írt iratok ezekben az első vizsgált években a leggyakoribbak, főleg emiatt lesz a teljes vizsgált időszak kézzel írt iratainak több mint 95%-a magyar nyelvű (lásd 6.3.1. fejezet).

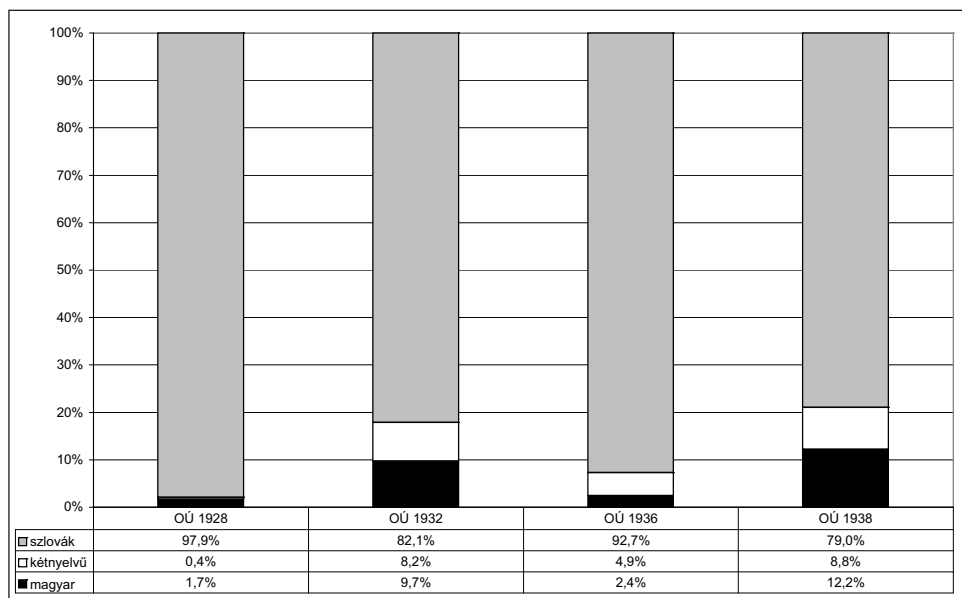
1. ábra. A jegyzői hivatal iratainak nyelvi megoszlása az évek alapján

Megjegyzés: NÚ – Notárský úrad.

A teljesen szlovák nyelvű dokumentumok főleg a járási hivatal anyagára jellemzőek. Az 1928-as és 1936-os ügyiratok több mint 90%-a (cseh)szlovák nyelven íródott, és a többi évben is erőteljes az államnyelv dominanciája (lásd 2. ábra). Az államnyelvi iratoknak csak kis hányada cseh nyelvű²³, ezek közül is a legtöbb felsőbb hatóságoktól, Prágából leküldött irat. A legtöbb dokumentum szlovák nyelvű, bár a szövegek természetesen a korabeli helyesírást tükrözik, és sok bennük a bohemizmus (pl. smluva).²⁴

2. ábra. A járási hivatal iratainak nyelvi megoszlása az évek alapján

Megjegyzés: OÚ – Okresný úrad

6.1.2. Egynyelvűség vendégnyelvi betéttel

Magyar bázisnyelv vendégnyelvi betéttel²⁵

Kódvált(ogat)ásnak a kétnyelvű kommunikáció olyan válfajait nevezzük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két különböző nyelvet (nyelvi elemeket) használnak (Lanstyák 2006, 107). Bázistartó kódváltás esetében a nyelv, amely az adott diskurzus nyelvtani szerkezetét meghatározza – az ún. bázisnyelv –, a diskurzus folyamán nem változik, a másik nyelvből – az ún. vendégnyelvből – csupán vendégnyelvi betétek kerülnek át (Lanstyák 2006, 108). Azaz, ha például egy magyar nyelvű irat szövegébe (cseh)szlovák nyelvi betét (szó, szó szerkezet vagy mondat) kerül, bázistartó kódváltás történik. A vizsgált anyagban a kódváltás alapformája a szó (vendégszó), ezen belül is legfőképpen a tulajdonnév. Vagyis nemcsak a köznyelvi betoldásokat sorolom a kódváltások közé, hanem a tulajdonnevek (intézménynevek és földrajzi nevek) beékelődését is, azzal a fenntartással, hogy ezek kevésbé tipikus kódváltások.²⁶

A köznévi kódváltás (vagyis ha a vendégszó köznévi) meglehetősen ritka a vizsgált anyagban:

„Községi sztarosztá²⁷ úrnak Somorján” (NÚ38/0353).

„Tekintetes Školský Inšpektor úr” (OÚ38/9104).

„Végzés, Erről értesítést kapnak: ... 6. Obberhoffer Ignác közös legelő birtokossági elnök (*ako preds. spoločného komposessorátu*)” (NÚ28/3131).

„...a Pozemkový úrad és a Pongrácz uradalom között 1926 óta egy újabb meg egyezés (*Dohoda*) jött létre, amely szerint az ingatlanok tulajdonjoga visszaszállott a Pongrácz uradalomra” (OÚ38/10798).

A fenti mondatokban egyaránt találunk példát ún. jelöletlen (*sztarosza, Školský Inšpektor, Pozemkový úrad*) és (ezekben az esetekben zárójellel) jelölt (*Dohoda, ako preds. spoločného komposessorátu*) kódváltásokra. Az első esetben hagyományos értelemben vett kódváltásról beszélhetünk, míg a zárójelbe helyezett vendégnyelvi betétek sokkal inkább pontosítás, hitelesítés céljából történő ismétlések. Ilyen esetekben a kódváltás legfontosabb funkciója egyrészt az egyértelműsítés, illetve földrajzi- és intézményneveknél az azonosítás, másrészt a minél hivatalosabb megnevezés utáni törekvés.

A magyar szövegben előforduló szlovák vendégszavak túlnyomó része intézmény-név vagy földrajzi név. Ennek hátterében tehát a nyelvpolitika is állhatott, hiszen a földrajzi nevek államnyelvi változata volt a törvény szerint a „hivatalosabb”, így gyakran magyar szövegekben is a szlovák változatot választották. Gyakori az is, hogy kötőjellel fűzik egymáshoz a két változatot, de ilyen esetekben is az államnyelvi változat áll az első helyen.

„*Slovensko és Karpatska Rus területén a telekhivatal területi irodái, illetőleg bizottságai fognak megbízatni*” (NÚ20/2984).

„Kivonat a somorjai járási választmány 1927. december hó 21-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből. [...] Tárgy: Pék István és trsai fellebbezése *Šamorýn* község képviselőtestületének határozata ellen” (NÚ28/677).

„*Šamorýn-Somorja* község képviselőtestülete az önk. tűzoltó egyesület évi kiadásairól a következően kíván gondoskodni” (NÚ28/3274).

„*Slovensko* tejhatalmú miniszterétől. [...] Ezen engedély iránti kéret beadandó az illetékes vármegye *župánjánál* és a *župáni* véleményével felterjesztendő *Slovensko* tejhatalmú miniszteréhez” (NÚ19/2704).

„A fent nevezett toloncok *Bratislavára* továbbíttatnak” (NÚ21/b.č.).

„A bolsevik-i vörös gárda *Slovenskóra* való betörése” (NÚ19/2053).

„Alulírott ezennel értesítem, hogy a lisztcserehelyet *Velky Mageren* megszüntetem” (OÚ36/1260).

Az intézménynevek használata még változatosabb és bonyolultabb volt, az államfordulatot követően kialakult csehszlovák intézmények neveit inkább államnyelven használták a magyar szövegekben is (sokuknak valószínűleg nem is volt széles körben elterjedt és használatos magyar neve), a leginkább közhasználatúak kölcsön-szóvá is alakulhattak.

„Khín Lajos átvette az iratokhoz csatolt mappát Purgel Rezső viszont az iratokhoz csatolt *kolonizačný referát* által [...] kiállított okmányt” (OÚ38/10798).

„...a *Pozemkový úrad* és a Pongrácz uradalom között 1926 óta egy újabb meg egyezés (*Dohoda*) jött létre” (OÚ38/10798).

„Miheztartás végett közöljük, hogy a hadiövezetek nyugdíjainak megállapítása céljából a helybeli *Zemský úrad pre peclivost o válecných poskodencov* rendelete szerint [...] a beadandó kérelem a következő okmányokkal szerelendő fel” (NÚ21/1795).

„Amennyiben a térkép-szelvények és az erdőparcellák kataszteri jegyzéke nem áll rendelkezésünkre, ezek a kataszteri térképtárban (*Archív kat. máp*) azonnal megrendelhetők” (NÚ32/636).

A fenti példában szintén zárójelbe teszik a kódváltott alakot, ez szintén az azonosítás, az egyértelműsítés miatt történt.

„Végzés [...] Erről értesítést kapnak:

1. *Berný úrad v Šamoríne*
2. *Finančné riaditeľstvo v Bratislave*
3. *Zememeričský úrad*
4. Ármentesítő társulat Somorja
5. Községi elöljáróság” (NÚ28/728).

A vizsgált példákban a kódváltott szekvenciák mindegyike vagy testetlen eszközkel (zéró morfémával) vagy bázisnyelvi morfémákkal (pl. *Velky Mager-en*) épülnek be a bázisnyelvi szövegbe. A két háború közti írott nyelvben ez nem is igen történnihetett másképp.²⁸

Szlovák bázisnyelv magyar vendégnyelvi betéttel

Tipikus példát a szlovák bázisnyelvű magyar kódváltásra nem találtam. Esetleg ide lehetne sorolni azokat az eseteket, amikor egy szlovák nyelvű irathoz utólag írtak magyar nyelvű megjegyzéseket. Előfordul például, hogy egy-egy szót lefordítanak vagy egy-két mondatral összefoglalják az irat tartalmát. Gyakori, hogy a szlovák iraton „*tudomásul véve*” megjegyzés szerepel. Ezek a megjegyzések azonban nem illeszkednek szervesen a szöveghez, esetleg mondaton kívüli kódváltásnak tekinthetők, amikor a kódváltott elem mondatzó, megszólítás vagy más hasonló elem (Lanstyák 2006, 109). Az ilyen jellegű kódváltott szekvenciák szerkezetileg nem kapcsolódnak a megnyilatkozáshoz, melynek a részét alkotják.

Bázisváltás

A kódváltás másik alaptípusa a bázisváltó, ill. bázisváltogató kódváltás; erről akkor beszélünk, ha a bázisnyelv a diskurzus során – egyszer vagy többször, ideiglenesen vagy véglegesen – megváltozik (Lanstyák 2006, 108–109). Lanstyák megjegyzi, hogy ebben az időben a hivatalok két nyelven vagy – a célszerűség kedvéért, úgy látszik – „makarónnyelven” leveleztek az ügyféllel (Lanstyák 1991, 16)²⁹. A „makarónnyelv” legjobb példái a bázisváltások.

A bázisváltásra talált néhány példa (szám szerint 5) mindegyike jegyzőkönyvi kiadvonat. A dokumentumok szlovákul kezdődnek egy hivatalos résszel: mikor, melyik hivatal, mely résztvevőkkel, milyen ügyben ülésezett stb. Ezt követően mindegyik esetben történik egy (metanyelvi) megjegyzés a nyelvváltásra, pl.:

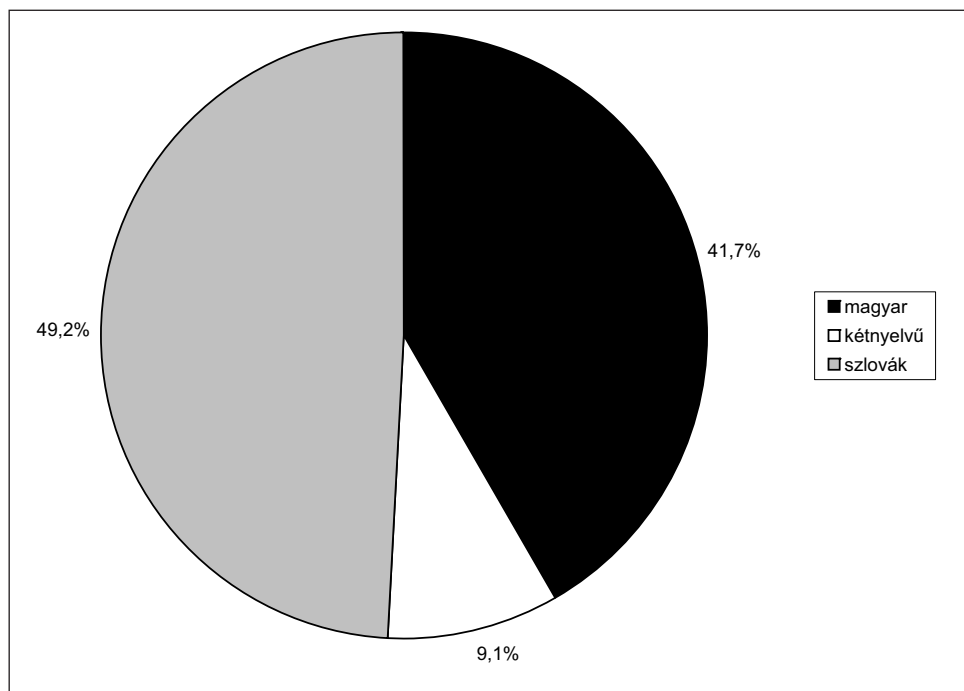
„Vzhľadom nato, že tak členovia správnej komisie, ako aj obecnej rady štátnu reč neovládajú, ďalšie jednanie sa v jejich materinskom maďarskom jazyku dialo” (NÚ28/b.č.)

Ezután mindegyik szövegben magyarul következik maga a tartalmi rész (az ügy részletezése, felszólalások, végeredmény), majd az öt irat közül háromban egy utolsó hivatalos mondat erejéig visszatérnek a szlovákhoz. Bázisváltásra példa a mellékelt NÚ36/277-es számú irat.

6.1.3. Kétnyelvűség

A nyelvtörvény az elegendő számú kisebbséggel rendelkező közigazgatási egységekben hivatalosan is bevezeti a kétnyelvűséget: a hivatalok kötelesek voltak kétnyelvű űrlapokat használni és a különféle ügyiratokat a kisebbség nyelvére is lefordítani.³⁰ Így megjelent egy ma már ritkán használatos dokumentumtípus³¹: olyan iratok, melyekben ugyanazt a szöveget magyar és szlovák nyelven is feltüntetik. Az ilyen ekvivalensen kétnyelvű (mindkét nyelvű szöveget tartalmazó) iratok alkotják az összes kétnyelvű dokumentum döntő többségét, más típusú, nem ekvivalens kétnyelvűségre jóval kevesebb példát találtam (lásd 6.2. fejezet). A kétnyelvű dokumentumok teszik ki a teljes anyag 9%-át (3. ábra).

3. ábra. Az összes irat nyelvi megoszlása

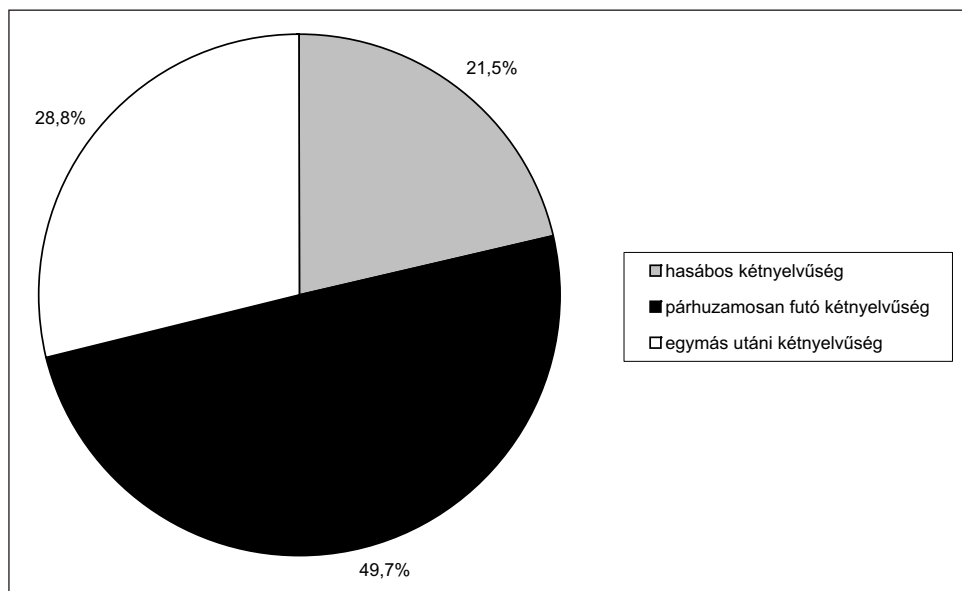

A kétnyelvű iratokat (inkább formai szempontból) feloszthatjuk hasábos, párhuzamosan futó és egymás utáni kétnyelvű szövegekre.

Hasábos kétnyelvűség

Hasábos kétnyelvűségnek nevezem azt a megoldást, amikor úgy oldják meg a két (a magyar és az államnyelvi) szöveg elhelyezését az iraton, hogy a képzeletben egy függőleges vonallal elválasztott lap bal oldalára (oldalaira) az egyik nyelvű, jobb oldalaira a másik nyelvű szöveg kerüljön (lásd a Melléklet OÚ38/9109 számú iratát). Az ekvivalensen kétnyelvű iratok 21,6%-a tartozik ebbe a kategóriába (4. ábra). Leginkább a felsőbb hatóságoktól leküldött rendeletek, utasítások alkotják ezt a kategóriát.

4. ábra. A kétnyelvű iratok megoszlása

Párhuzamosan futó kétnyelvűség

Párhuzamosan futó kétnyelvűségnek neveztem el azt a megoldást, amikor a két különböző nyelvű szöveg egy iraton belüli összekapcsolását úgy oldják meg, hogy a két nyelvet szavanként vagy mondatonként váltakoztatják. A kétnyelvű iratok majd fele (49,8%-a) sorolható ide (4. ábra), ezt a nagy arányt főként az okozza, hogy a kétnyelvű nyomtatványok mind ebbe a csoportba tartoznak³² (az egyes rubrikák megnevezése először szlovákul, majd magyarul) (lásd a Melléklet NÚ36/1311 számú iratát)

Egymás utáni kétnyelvűség

Egymás utáni kétnyelvűségnek nevezem azt az esetet, amikor az iratlapon először az egyik nyelvű teljes szöveg szerepel, majd ezt követően (ez alatt) a másik nyelvű teljes szöveg. A kétnyelvű dokumentumok 28,5%-át alkotja ez a típus (4. ábra), leggyakrabban a belső hivatali iratoknál – jegyzőkönyveknél, községi bizonyítványoknál, hirdetményeknél – fordul elő, illetve leginkább ilyen módon adták ki az ügyfeleknek a különféle határozatokat és végzéseket (lásd a Melléklet OÚ36/1060 számú iratát).

6.2. Kétnyelvűség a dokumentumok tartalma alapján

A vizsgált kétnyelvű dokumentumok a kétnyelvűségen kívül a nyelvközi kommunikáció szempontjából is elemezhetők. A nyelvközi kommunikáció olyan közlésfolyamat, melyben két vagy több nyelv van jelen, mégpedig úgy, hogy a kommunikáció résztvevői nem rendelkeznek közös nyelvvel (vagy úgy viselkednek, mintha nem lenne közös nyelvük). Ezért az üzenet átadásához az elsődleges feladón és az elsődleges vevőn kívül egy további személy – „nyelvi közvetítő” – közbeiktatására van szükség,

akinek az a feladata, hogy újrafogalmazza az üzenetet egy másik nyelven. Így az üzenet két nyelven hangzik el, a kommunikációs folyamat tehát megduplázódik. A nyelvi közvetítés prototipikus esetben fordításként valósul meg, résztvevői nem tartoznak ugyanahhoz a beszélőközösséghez (Lanstyák 2004, 535–536; 2006, 148–149).

A kutatás során talált kétnyelvű dokumentumok egy komoly részére – legalábbis formailag – illenek a nyelvközi kommunikáció ismertetőjegyei, hiszen ugyanazok a szövegek egyazon dokumentumon belül magyar és szlovák változatban is szerepelnek, méghozzá oly módon, hogy ezek a változatok csak kissé vagy egyáltalán nem térnek el egymástól (ekvivalensen kétnyelvű iratok). Kézenfekvőnek tűnik, hogy az egyik (nyelvű) szöveg a másik (nyelvű) fordítása. Ez sokszor valószínűleg így is van, a kérdést mégis óvatosabban kell megközelíteni. Már azt sem mindig egyszerű kideríteni, hogy melyik nyelvű változat lenne az alap (forrásnyelv) és melyik a fordítás (célnyelv). A tény, hogy csaknem mindig az államnyelvi változat szerepel az első helyen (a lap bal oldalán, nyomtatványoknál az első helyen), nem feltétlenül segíti ennek eldöntését, hiszen erről törvény rendelkezett (25. cikk). Némely esetben persze elég egyértelműen ki lehet következtetni, melyik a forrásnyelv (pl. a minisztériumi rendeletek biztosan szlovák nyelven íródtak) és melyik a célnyelv (pl. magán viseli a forrásnyelv jellegzetességeit), összességében azonban nem állítható, hogy minden dokumentum esetében adva van egy önálló forrásnyelvi szöveg, majd annak egy később kialakított célnyelvi fordítása. A vizsgált kétnyelvű szövegek többször szervesen összekapcsolódnak, nemegyszer a nyelvek alapján szét sem választható egészlet alkotva, az üzenetek pedig néhol megduplázódnak, máshol kiegészítik egymást.

Lanstyák (2006, 108) is hangsúlyozza, hogy az olyan kétnyelvű kommunikáció, melyben a beszélők olykor ismétlésképpen mindkét nyelven ugyanazt a tartalmat fogalmazzák meg, értelmezhető kódváltásos beszédmódként is. Szerinte az ilyen nyelvközi kommunikáció nemcsak sajátos, de némileg „természetellenes” módja is a kétnyelvű kommunikációnak (Lanstyák 2006, 150). Ez a beszédmód ellentmond ugyanis a nyelvi gazdaságosság követelményének, hiszen ugyanaz az üzenet kétszer kerül megfogalmazásra, ami számottevő idő- és energiaveszteség. A nyelvi gazdaságosságra való törekvés egyébként megfigyelhető a vizsgált iratokban, gyakran úgy keveredik a két nyelv, hogy az üzenet nem duplázódik meg, a magyar és a szlovák nyelven írt részek tartalma nem azonos (lásd szimbolikus és kiegészítő kétnyelvűség a 6.2.3. és a 6.2.4. részben). S ha megduplázódik is az üzenet, ez gyakran már ebben az időszakban sem gyakorlati okból³³, hanem a törvényi szabályozás miatt történik.

6.2.1. Teljes megfelelés

A helyzet tehát nem mindig egyértelmű, de az egyszerűség kedvéért azokat az iratokat, melyekben a két nyelven megfogalmazottak (többé-kevésbé) ekvivalencia viszonyban állnak egymással, a tartalom alapján történő vizsgálat során a fordítástudomány kategóriái alapján elemzem. A teljes megfelelés csoportjába azokat az iratokat sorolom, amelyeknél a magyar és az államnyelvi változat között teljes (vagy majdnem teljes) tartalmi azonosság, megfelelés (ekvivalencia) állapítható meg (Klaudy 1997, 87).

A kétnyelvű (vagy háromnyelvű) nyomtatványoknál megfigyelhető, hogy szövegezésükben az egyes magyar, ill. szlovák kifejezések között nem nagyon tapasztalni különbségeket (vagyis pontos a fordítás), noha a magyar és a szlovák nyelv eltérő nyelvtani szerkezete megnehezíthette az úrlapkészítők munkáját, s töredezetté, néha kissé áttekinthetetlenné tette ezeket a kétnyelvű nyomtatványokat. Legtöbbjük mégis jól sikerült, alapos munka, valószínűleg mindkét nyelvben egyaránt jártas emberek szerkesztették őket.

A többi kétnyelvű irat legnagyobb része is ebbe a csoportba tartozik, nincsenek vagy csak minimális tartalmi különbségek fedezhetők fel bennük a két nyelven megfogalmazott szövegek között. Az elég kevés esetben előforduló különbségek közül a következő fejezetekben hozok példákat.

6.2.2. Részleges megfelelés

Ahogy már volt róla szó, a kétnyelvű iratokból meglehetősen nehéz kibogozni, hogy melyik nyelvű része volt az elsődleges. Nem is mindig lehet különbséget tenni eredeti és fordítás között, a kettő gyakran összemosódik. Ráadásul ugyanazon szöveg egyes részei lehetnek fordítások, míg más részei eredeti szövegek (Lanstyák 2006, 73). Így általában mindössze azt tudtam megfigyelni, hogy az egyik nyelvű szöveg mennyiben különbözik a másikhoz viszonyítva; a fordítástudományból ismert explicitációt (a forrásnyelvhez viszonyított célnyelvi többlet) és implicitációt (a forrásszöveghez képest a célnyelvi szövegből valami kimarad) csak minimális esetben lehet az egyes példákra vonatkoztatni.³⁴ A teljes megfelelés és a részleges megfelelés kategóriájába tartozó esetek ekvivalensen kétnyelvű dokumentumok.

6.2.3. Szimbolikus kétnyelvűség

Szimbolikus kétnyelvűségnek nevezem azokat az eseteket, amikor egy irat bizonyos, kiválasztott részeit főként szimbolikus okokból írják a másik nyelven. Nagyon gyakori, hogy míg az irat lényegi szövege maga magyar (vagy kétnyelvű), egyes formálisabb részei államnyelven íródtak. Leginkább a hivatalos irat olyan formai jegyei ezek, mint a keltezés (záradék), a címzés, az irat száma, a megszólítás, az iratot kiállító hivatal neve, az irat vagy másolatának hitelesítése³⁵, a hivatali funkció megjelölése. (A nyomtatványok is gyakran úgy voltak megszerkesztve, hogy pl. a keltezésnek csak egy szlovák rubrika lett hagyva (nyomtatva), így magyarul ki sem lehetett tölteni.) Elképzelhető, hogy erre is vonatkozott valamilyen rendelet, de valószínűbb, hogy a hivatalosságot (illetve ennek látszatát) akarták a hivatalnokok az államnyelv „belekeverésével” elérni. Egyszóval a hivatalos ügyviteli nyelv valamiféle szimbóluma is lehetett ez a fajta kevert nyelvválasztás. Ha felsőbb hivatalhoz szólt az irat, ezzel a szimbolikus kétnyelvűséggel egyfajta lojalitást is kifejezhetett az állami hivatalok (és azok nyelve) iránt. Az a praktikus ok is felmerülhet, hogy az iratok megszerkesztői nem tudtak megfelelően (cseh)szlovákul, viszont a szimbolikus részeket képesek voltak államnyelven megírni, ezzel „hibrid” alakulatokat hozva létre. A felsőbb hivatalok (járás, tartomány) sok esetben azért fogalmazhattak magyarul, mert tudták, hogy a címzett nem érti az államnyelvet. Attól viszont még az iratok formális jegyei hivatalos államnyelvűek maradhattak.

A kétnyelvű iratoknál kissé más lehetett az indíték, az ilyen esetekben egyébként nem is annyira feltűnő (esetleg zavaró) a formai (formális) jegyek csak szlovákul írá-

sa. Ez részben valószínűleg pusztán helytakarékoság: fölöslegesnek tartják, hogy ezeket a szlovákul is mindenki számára érthető részeket mindkét nyelven leírják (persze ez is előfordul, teljes megfelelés esetén). Arra példát, hogy a formális jegyeket írják egy iraton belül magyarul, míg a főszöveg szlovák lenne, nem találtam.

Egy-egy iraton belül a legtöbbször nemcsak egyetlen hivatali formula íródott az államnyelven, hanem egyszerre több. (Erre példa a mellékletben szereplő NÚ/990 számú irat.) A szimbolikus kétnyelvűséghez soroltam azt a – ritkábban előforduló – esetet is, amikor az okirat tárgyát is szlovákul fogalmazták meg. Ekkor már valamilyest bővül az államnyelv szerepe, nem beszélhetünk pusztán automatikus, a látszat és a hivatalosság kedvéért történő nyelvválasztásról.

Ha tágabban értelmezzük a kódváltás fogalmát, a fenti példa más megközelítésben felfogható kódváltásnak is, hiszen egyértelműen nyelvváltás történik, például egy magyar nyelvű szöveg és az azt követő szlovák keltezés között. Az egy másik kérdés, hogy éppen szimbolikus voltánál fogva a váltás többnyire nem olyan feltűnő, mint a hagyományos bázistartó vagy bázisváltó kódváltásnál (lásd 6.1.2. rész), pl. a keltezés (azaz a kódváltott szekvencia), bár részét képezi, de szerkezetileg nem kapcsolódik (legalábbis nem szorosan) a megnyilatkozáshoz (ami itt az irat tartalmi szövege). Így a fenti példa – némi fenntartással – besorolható a mondaton kívüli kódváltás kategóriájába is (Lanstyák 2006, 109).

6.2.4. Kiegészítő kétnyelvűség

A kiegészítő kétnyelvűséggel megszerkesztett iratok ugyanúgy, mint a szimbolikus kétnyelvűséggel írottak, nem ekvivalensen kétnyelvű dokumentumok, hiszen az adott szövegekben nem ugyanaz a tartalom jelenik meg a két nyelven megfogalmazva, hanem a két nyelven leírtak külön tartalommal bírnak, nem ismétlik egymást. Kiegészítő kétnyelvűségnek nevezem azt az esetet, amikor a két nyelv közel azonos mértékben hangsúlyos, pl. a szöveg írását az egyik nyelven kezdik és a másikon folytatják, tehát a két nyelven leírtak együttesen hozzák létre a szöveg egészét. Ez a típus hasonlít leginkább prototipikus kétnyelvű diskurzusra, amikor kódváltás történik, de tartalmi ismétlés nélkül. Kiegészítő kétnyelvűségre lásd az NÚ36/277 számú iratot (a gyakorlatban a kiegészítő kétnyelvűség kategóriájának példái fedik egymást a bázisváltásra felhozott példákkal). Fontos megjegyezni, hogy a szimbolikus és a kiegészítő kétnyelvűség közötti határvonal viszonylag keskeny. Ha megfigyeljük például a fent említett példát, ebben a dokumentumban is a hivatalos rész (a gyűlés helye, ideje, témája) az államnyelvű, a különbség csak az, hogy a szlovák nyelv mennyiségileg is nagyobb mértékben van jelen, ezáltal a szimbolikusnál fontosabb, hangsúlyosabb szerepet kap.

6.3. Kétnyelvűség a dokumentumok formai jegye alapján

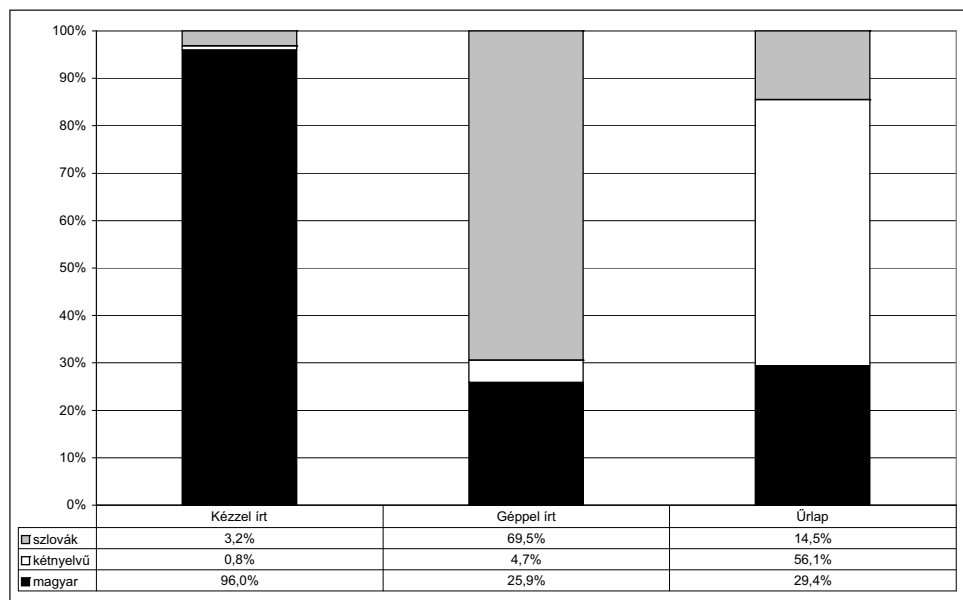
Az a tény, hogy egy-egy dokumentum kézzel vagy (író)géppel íródott-e, esetleg az előre gyártott nyomtatványt csak később töltötték ki, szintén hatással lehet a hivatalnokok által választott nyelvre, illetve az iratokban szereplő kétnyelvűség mértékére, hiszen az írásbeli kommunikáció meglehetősen különböző válfajairól van szó, amelyekben például a hivatalosság és a spontaneitás különböző mértékben érvényesülhet. A dokumentumok formai jegye alapján a következő kategóriákat különböztettem meg: kézzel írt iratok, (író)géppel írt iratok, űrlapok (előre gyártott nyomtatványok).

6.3.1. Kézzel írt iratok

A kézzel írt iratok nagy többsége a jegyzői hivatal 1918–1922-es és az 1928-as éveiből származik, nyilván ekkor még korlátozottabbak voltak a gépirás lehetőségei. Később számuk gyors ütemben csökken, a korszak végére szinte teljesen eltűnnek. A járási hivatal iratai között alig van kézzel írott, ezek a hivatalok egyrészt feltehetőleg magasabb szintű technikai ellátottsággal rendelkeztek, mint a községi szervek, másrészt csak 1928-tól vizsgáltam őket (lásd 5. fejezet).

Mivel a kézzel írt iratok leginkább a vizsgált korszak kezdetére voltak jellemzők, vagyis arra az időszakra, amikor az iratok nagy része magyar nyelven íródott, nem meglepő, hogy a kézzel írt iratok több mint 95%-a magyar nyelvű (lásd 5. ábra).

5. ábra. Az iratok nyelvi megoszlása formai jegyük alapján

Kézzel írt államnyelvű irat ritka a vizsgált anyagban. Az inkább államnyelvű járási hivatal iratai között nagyon ritka a kézzel írott irat, de a jegyzői hivatal későbbi éveiben – amikor már ezekben az iratokban is elterjed az államnyelvűség – is egyre ritkább. Kézzel írt kényelvű iratból még ennél is kevesebbet találtam (lásd 5. ábra).

6.3.2. Írógéppel írt iratok

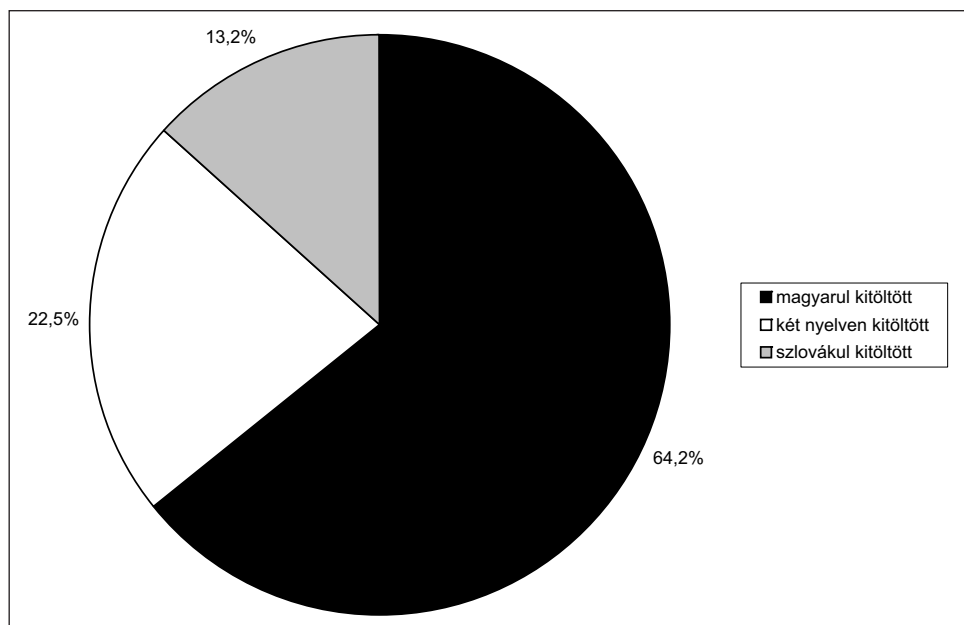
Az írógéppel írt iratoknál fordított a helyzet, az államnyelvű iratok vannak többségben (lásd 5. ábra), főleg a járási hivatal dokumentumai között dominálnak. A részarányában kevesebb magyar nyelvű írógéppel írt iratok elég arányosan oszlanak el az egyes évek között. A kényelvűség is valamivel hangsúlyosabban jelenik meg, a kényelvű géppel írt iratok aránya megközelíti az 5%-ot (és ebben nem szerepelnek az űrlapok).

6.3.3. Űrlapok

Ha rápillantunk az 5. ábrára, rögtön feltűnik, hogy a kétnyelvűség egyértelműen az űrlapok csoportjában a leghangsúlyosabb. Annak, hogy a nyomtatványok több mint fele kétnyelvűen szerkesztett volt, elsősorban törvényi okai lehettek. Ráadásul többségük előre gyártott volt, nem a hivataloknak kellett őket összeállítani, hanem nyomdákban, okmányirodákban szereztek be. Így ellenőrzöttek, előre átgondoltan a törvényileg előírt kétnyelvűséget is könnyebb volt betartani, mint egy olyan helyzetben, amikor a tisztviselőnek kellett helyben döntenie arról, hogy az adott okmányt milyen nyelven (netán mindkét nyelven) fogalmazza-e meg, főleg pontos utasítások és kialakult szokások hiányában.

A (gyakran kétnyelvű) űrlapok kitöltését illetően már teljesen más a helyzet (lásd 6. ábra), itt már a legtöbbször nem is bajlódtak kétnyelvű kitöltéssel (valószínűleg nem tartották fontosnak az információ megduplázását), a legtöbbször csak az egyik nyelven (leggyakrabban magyarul) töltötték ki a nyomtatványokat. Világosan látszik tehát a különbség a kétnyelvűség mint szabály (az űrlap nyelve) és mint gyakorlat (a kitöltés nyelve) között.

6. ábra. A kétnyelvű űrlapok megoszlása a kitöltés nyelve szerint

6.4. Kétnyelvűség a dokumentumok szerzőjének és címzettjének alá- és fölérendeltségi viszonya alapján

A dokumentumok szerzőjének és címzettjének alá- és fölérendeltségi viszonya alapján a következő kategóriákat alakítottam ki: alárendelt fél értekezése fölérendelttel, fölérendelt fél értekezése alárendelttel, valamint az ilyen szempontból irreleváns felek kommunikációja.

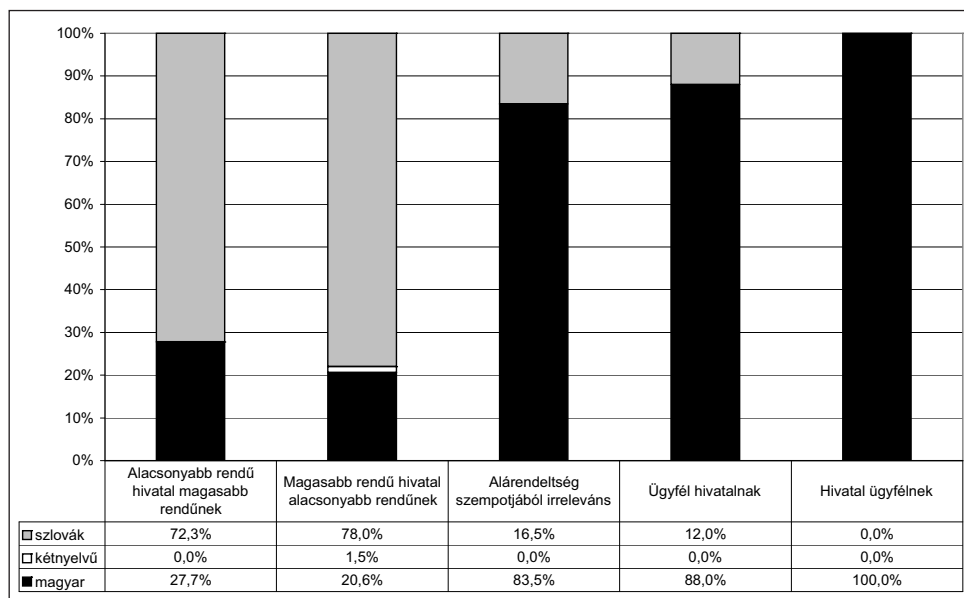
6.4.1. Alárendelt fél értekezése fölérendelttel

Ügyfelek értekezése hatóságokkal

Megfelelő számú, egyazon kisebbséghez tartozó állampolgárral rendelkező járásokban (mégpedig a Somorjai járás ilyen volt, több mint 75%-os magyar kisebbséggel) a hivatalos szerveknek el kellett fogadniuk a kisebbségi nyelvű beadványokat, okmányokat, iratokat, ezek elintézését pedig nemcsak (cseh)szlovák nyelven, hanem a kisebbség nyelvén is kötelesek voltak kiadni. Az egész anyagban elenyésző számú olyan levelet vagy beadványt találtam, amelyet ügyfél intézett hivatalhoz³⁶: magyar nyelvűből 110-et, szlovák nyelvűből mindössze 15-öt, kétnyelvűből pedig (némi- leg érthető módon) egyet sem (lásd 7. ábra). A beküldött beadványok 88%-a tehát magyar, 12%-a pedig szlovák. Az ilyen, ügyfelek által beküldött beadvány leginkább a jegyzői hivatal későbbi éveire (1928, 1935, 1936, 1938) jellemző. Ezek általában kérvények, fellebbezések (különféle hivatali határozatok ellen), de különféle más ügyekben is fordulnak az ügyfelek a jegyzői vagy a járási hivatalhoz (álláshirdetésekre jelentkeznek, bérleti problémák miatt, építkezési engedély ügyében, vagy az egyik helyi ácsmester levele, miszerint érdemtelenül mellőzve van a községi ácsmunkák-tól). Többnyire magyarul, kézzel íródtak. A néhány szlovák beadvány között szintén van álláshirdetésre való jelentkezés (ugyanarra az álláshirdetésre magyar beadványok is érkeztek), engedélykérés (pl. halászati jogra), bérleti díj csökkentésére irányuló kérelem stb. Sajnos túl kevés a példa ahhoz, hogy bármilyen következtetést le lehessen vonni arra vonatkozóan, hogy miért írták az egyik beadványt magyarul, míg a másikat szlovákul. Sem a téma, sem a címzett (a jegyzői és a járási hivatalhoz is érkeztek magyar és államnyelvi beadványok is) nem magyarázza a nyelvválasztást.

Kézenfekvő lenne az a feltevés, hogy a beadványok nyelvét leginkább a nemzetiség határozza meg (azaz mindenki a saját nyelvén ír). Ha a magyar és a szlovák nyelvű beadványok számarányait összehasonlíttuk Somorja ezekben az években mért népszámlálási adataival³⁷, azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar és a szlovák lakosok százalékos aránya nagyjából megegyezik a magyar és a szlovák nyelvű beadványok arányával.³⁸ Ez alapján feltételezhető lenne, hogy a magyar lakosság döntő mértékben magyarul, a szlovák pedig szlovákul kommunikált a hivatalokkal, tehát a magyarok éltek nyelvi jogukkal (már ha beszéltek egyáltalán szlovákul, főleg a vizsgált időszak elején). A helyzet persze bonyolultabb, erre jó példa Boros Ferenc esete, aki magyar levéllel jelentkezett a községi rendőri állásra, majd később a valószínűleg vele azonos Boroš František ugyanarra az állásra államnyelvi jelentkezést is beadott. A nemzetiségből tehát nem következik egyértelműen a hivatalnak írt levél nyelve, de a tendencia azért kiolvasható az adatokból.

7. ábra. Az iratok nyelvi megoszlása az alá- és fölérendeltségi viszony szerint

Alacsonyabb szintű hatóságok értekezése felettes hatóságokkal

Az egyes hivatalos (községi, járási, tartományi) szervek egymás közötti kommunikációja a törvény alapján államnyelvi volt, függetlenül pl. a község ügyviteli nyelvétől, mivelhogy belső ügyintézésről, a hivatalok egymás közötti érintkezéséről van szó (78. cikk). Ez alól kivételt képezett az a helyzet, amikor valamely község mint ügyfél lépett fel a közigazgatási eljárás során, mivel ekkor azonos jogállással rendelkezett, mint bármelyik természetes vagy jogi személy, tehát ugyanazok a kisebbségi jogok illették meg (16. cikk). A vizsgált iratokban mindez meg is mutatkozik, az alacsonyabb szintű hatóságoktól a felettes szervek felé intézett dokumentumok (jegyzői hivatal a járási hivatalhoz; járási hivatal a zsupáni/tartományi hivatalhoz; jegyzői vagy járási hivatal a különböző minisztériumokhoz stb.) több mint 70%-a államnyelvi volt (lásd 7. ábra). A községi szervek (jegyzői hivatal, elöljáróság) azonban néha magyarul is kommunikáltak, főleg az eggyel felettük lévő hatóság, a szintén somorjai járási hivatal felé.

6.4.2. Főlérendelt fél értekezése alárendelttel

Hatóságok értekezése ügyfelekkel

Hivataltól valamely magánszemélynek címzett levél mindössze 9 van a vizsgált anyagban, mindegyik 1928-ból származik a jegyzői hivatalból. A község ekkor új tűzoltószertárt építtetett, s levelet küldtek a környékbeli mesterembereknek, tegyenek árajánlatot az egyes részmunkák elvégzésére. Ez a 9 irat mind magyar nyelvű, így a 7. ábráról az olvasható ki, mintha a hatóságok által az ügyfeleknek küldött levelek 100%-a magyar nyelvű lett volna. Ez az adat értelemszerűen nem tekinthető

relevánsnak (már magában az adatok mennyisége sem elegendő hozzá, ráadásul az egyes évek, témák és hivatalok sincsenek kellőképpen, illetve gyakorlatilag egyáltalán reprezentálva bennük).

Semmilyen más, ügyfeleknek küldött levél vagy az ő beadványukra küldött válasz nem őrződött meg a levéltárakban, valószínűleg azért, mert másolat készítése nélkül küldték ki őket.³⁹ Így sajnos nem tudtam kutatni a kétnyelvűséget kezdeményezés-válasz (szomszédsági párok) szempontjából, azaz abból a szempontból, hogy egy adott beadványra a válasz a beadvány nyelvén (homogén válasz) vagy más nyelven (heterogén válasz) érkezett-e. Ez a szempont azért lett volna fontos, mert nyomon lehetett volna követni, hogy a hivatalok mennyire tartották be a törvényt (a kisebbségi nyelvű beadványt kisebbségi nyelven válaszolták-e meg).

Felettes hatóságok értekezése alacsonyabb szintűekkel

A hivatalok közötti belső ügyintézés szokásának megfelelően a felsőbb hatóságoktól alacsonyabb szintűeknek küldött iratokra is döntően az államnyelvi kommunikáció jellemző. Még akár a 20%-nyi magyar dokumentum is meglepőnek tűnhet (lásd 7. ábra), hiszen a felsőbb hatóságok (járási, ill. zsupáni/tartományi) ügyviteli nyelve csak államnyelvi lehetett (annak ellenére, hogy az ügyintézés korlátozások mellett lehetett kisebbségi nyelvű). Nyilván nem véletlen, hogy a felsőbb szervektől leküldött magyar nyelvű iratok legtöbbször a járási hivataltól érkezett a jegyzői hivatalhoz (illetve az ehhez szorosan kapcsolódó községi előjárósághoz), magasabb szinten – az első évek kivételével, amikor még felsőbb szinten is ritka a kizárólagos államnyelvűség⁴⁰ – már csak államnyelvi a kommunikáció.

6.4.3. Alá- és fölérendeltségi szempontból irreleváns felek kommunikációja

Ebbe a csoportba a jegyzői vagy járási hivatalnak a nem állami hatóságokkal történő levelezéseit soroltam (ilyenek pl. a hitelintézetek, a gazdasági vagy kulturális szervezetek stb.). Többségben vannak az adott nem állami intézettől érkező levelek, a rájuk írt válaszok már ritkábban szerepelnek az anyagban, ezek kevésbé maradtak fenn. Mint a 7. ábrából is látszik, ebben a kategóriában nagyrészt magyar nyelvű iratokkal találkoztam. Ennek legkézenfekvőbb magyarázata, hogy a hivatalok valószínűleg leginkább a környékbeli (azaz magyar) intézményekkel, vállalatokkal voltak kapcsolatban.

6.5. Kétnyelvűség a dokumentumok témája alapján

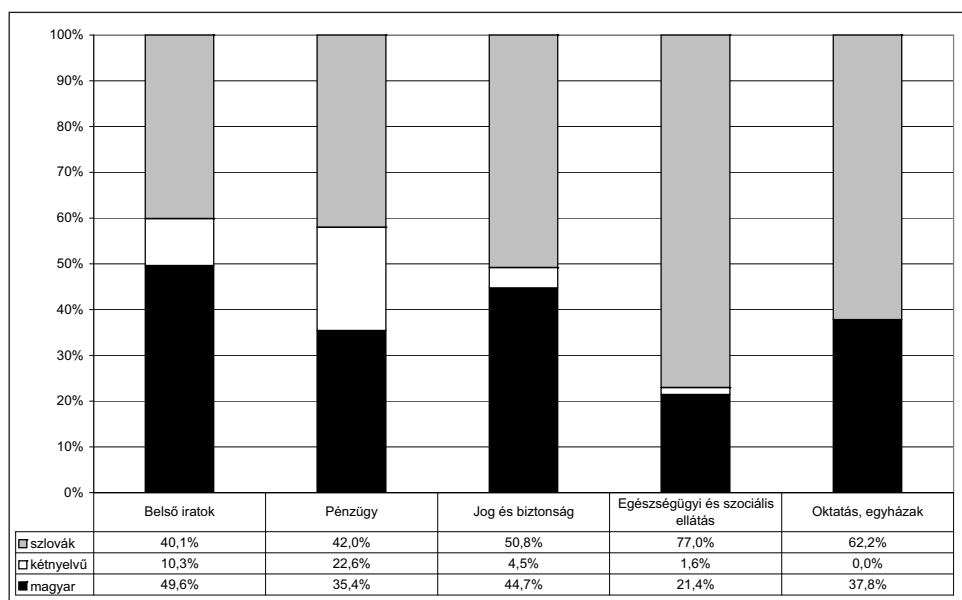
A nyelvválasztás szempontjából az iratok témája is fontos lehet: melyek azok a területek, amelyeken a magyar, és melyek azok, amelyeken inkább az államnyelv dominál. Az anyagban előforduló iratok természetesen sokféle témát érintenek, közülük azokat elemzem bővebben, melyekből megfelelő adatmennyiség gyűlt össze.

6.5.1. Községi és járási belső iratok

Ebbe a csoportba a járási és a jegyzői hivatal (és a hivatalokhoz kapcsolódó járási és községi képviselőtestület) azon iratait soroltam, melyek a hivatalok mindennapi életével, munkájával kapcsolatosak. A felsőbb szervek (zsupáni/tartományi hivatal, minisztériumok) – a többi kialakított kategóriába nem sorolható – leiratai is ide ke-

rültek. Meglehetősen sokrétű kategória jött így létre: képviselőtestületi, tanácsi, választmányi jegyzőkönyvek, ezek kivonatai, meghívók különböző ülésekre, határozatok, végzések, kimutatások, leltárok, jelentések, a község és a járás közötti levelezés, a helyi pártok listája, választások kiírása és azok eredményei, valamint egyéb adminisztrációs iratok. Éppen emiatt a sokrétűség miatt talán nem is reprezentatív a százalékos kimutatás, mely szerint az iratok fele magyar nyelvű, de az államnyelvűek sincsenek túlzottan lemaradva (40%) – ez utóbbiak számát elsősorban a járási iratok növelik meg (lásd 8. ábra). Mivel a legtöbb jegyzőkönyv, jegyzőkönyvkivonat és a határozatok, végzések jelentős része is kétnyelvű, viszonylag nagy arányban képviseltetik magukat a kétnyelvű dokumentumok is.

8. ábra. Az iratok nyelvi megoszlása témájuk alapján

A törvény megszabta, hogy a kétnyelvű iratokat kétnyelvű pecsétetekkel kell ellátni úgy, hogy az államnyelvi köriratnak kell az első helyen állnia. Ehhez képest a járási hivatal pecsétje kizárólag államnyelvű (függetlenül attól, hogy milyen nyelvű iraton szerepel), a jegyzői hivatalé 1918–1920-ig csak magyar (mivel még a monarchiabeli pecséteteket használják), 1921-től kétnyelvű (a járás és a megye neve is szerepel rajta). Újfajta pecséteteket, melyeken már az 1928-as közigazgatási reform tükröződik, s csupán a község és a járás neve szerepel, csak 1936-tól találtam. Ahogy azt a törvény előírta, valóban mindig az államnyelvi körirat állt az első helyen.

Az okmánybélyegek felirata kizárólag államnyelvű volt, függetlenül attól, hogy milyen nyelvű iratra kerültek (erről is törvény rendelkezett). Szintén törvény szabályozta a több mint 3000 lakost számláló településeken kiadott hirdetmények nyelvét. Eszerint az ilyen nagyobb településeken bármilyen széleskörű is a kisebbségi nyelvhasználati jog, a hirdetményeket államnyelven is ki kell függeszteni. Ennek megfelelően az anyagban talált hirdetmények mind kétnyelvűek (első helyen az államnyelvi szöveggel).

6.5.2. Pénzügyek, a községi és a lakossági vagyonnal kapcsolatos iratok

Az összegyűjtött anyagban meglehetősen sok a pénzügyi irat. Ezek zárszámadások, vagyonkimutatások (elsősorban a községi vagyont érintik), a község és a helyi bankok levelezései (Somorjai Hitelintézet Rt., Somorjai 1. Takarékpénztár Rt., a Szlovák Népbank somorjai fiókja), illetve a felsőbb hatóságok pénzügyekkel kapcsolatos utasításai. Sok a lakosság ingatlanjainak értéknövekedésével kapcsolatos irat is (főleg űrlapok). Az értéknövekedési adó kiszabása ellen ugyanis sokan fellebbeztek, s ezekre születtek a fellebbezéseket elfogadó vagy elutasító (fizetési meghagyás/elengedés) határozatok és egyéb válaszok. Nagy részük kétnyelvű, így a kategórián belül megnövelik a kétnyelvűség arányát (lásd 8. ábra). Egyébként a magyar (a vagyonkimutatások és a bankokkal történő levelezések inkább magyar nyelvűek) és a szlovák iratok száma hasonló, kicsivel több az államnyelvi irat (számukat a felülről jövő utasítások növelik).

6.5.3. Jog és biztonság

Somorján járásbíróság is működött, amely különböző lakossági ügyekben döntött, s ennek végzései, határozatai szép számmal megtalálhatók elsősorban a járási hivatal anyagában. Ez utóbbiak leginkább államnyelvűek, esetleg kétnyelvűek. Emellett a szlovák iratok számát itt is a felsőbb hatóságok által leküldött iratok növelik – körlevelek, elnöki (ún. prezidiális) iratok, melyek főleg a biztonság fenntartására irányulnak (engedélyek, tiltások, bűnügyek kivizsgálásra irányuló utasítások). A kategóriában összességében mégis számottevő részarányú (44,7%, lásd 8. ábra) magyar nyelvűség elsősorban a kezdeti évek jegyzői irataira volt jellemző, amikor még a jog területén is a magyar nyelv volt az uralkodó (haszonbéri és adásvételi szerződések stb.).

6.5.4. Közegészségügy és szociális ellátások

Ennek a csoportnak a többségét a szociális ellátásokra vonatkozó iratok alkotják. A két háború között például gyakori volt, hogy gyűjtéseket szerveztek a hátrányos helyzetű lakosok számára. Az állam is segítette őket: vetőmaggal, ruhával, a szegény tanulókat könyvsegéllyel. Mivel ezeket az akciókat a járási hivatal irányította, felügyelte, az ő tárgyalási nyelvének megfelelően az iratok inkább államnyelvűek. Az egyes községeknek pontos kimutatást kellett készíteni, hogy ki mekkora összeget kapott a segélyből. Ezeket a kimutatásokat is főleg szlovákul küldték tovább a járási hivatalnak. Ebbe a kategóriába soroltam még a járványokról, a fertőző betegségekről szóló orvosi, ill. állatorvosi jelentéseket. Ezek a jelentések is inkább államnyelvűek, kivéve a korszak első éveit, amikor még minden témában magyarul folyt az adminisztráció.

6.5.5. Oktatás, egyházak

Az oktatás és az egyházak fogalma ebben a korban szorosan összefonódott, Somorján például a polgári és az állami iskola mellett 4 egyházi iskola is működött. A kategóriába tartozó iratok jelentős részét teszik ki az iskolák hivatalokhoz intézett le-

velei (kérvényei). Nagy részük magyar nyelvű. Az államnyelvű iratok számát (lásd 8. ábra) a tanfelügyelő (školský inšpektor) szlovák nyelvű utasításai növelik (díjazások, nyugdíjazások, tanterv).

Ezen felül ide soroltam még az egyházi vezetők hivatalokhoz intézett leveleit és beadványait (ezek magyar nyelvűek), valamint az anyakönyvekbe történő utólagos bejegyzéseket (így nevezték a halálesetek beírását – más típusú anyakönyvi bejegyzéseket a vizsgált anyag nem tartalmaz). Az anyakönyvek vezetésének nyelvével kapcsolatban Vörös Ferenc (2004, 55) semmilyen szabályozásra nem bukkant. Az anyakönyvekbe való utólagos bejegyzések és az anyakönyvi kivonatok nyelvéről a végrehajtási rendelet 55. és 56. cikke rendelkezett. Eszerint azokat az utólagos bejegyzéseket, amelyeket az illetékes állami hivatal rendelt el, az állam nyelvén kell foganatosítani, de amennyiben a bejegyzést elrendelő hivatal úgy kéri, lehet az állam és a kisebbség nyelvén is (vagyis kétnyelvűen). A szó szerinti anyakönyvi kivonatokat a bejegyzés nyelven kell kiadni, kivéve a föliratot és a záradékot (keltezés), amelyek államnyelvűek lesznek. Ám, ha az ügyfél államnyelven kívánja megkapni a kivonatot, joga van hozzá, akkor is, ha nem ez a bejegyzés nyelve. Az anyagban található utólagos bejegyzések és az anyakönyvvezető pecsétjei 1921-ig magyar nyelvűek, 1922-ben maguk a bejegyzések magyarok, de a keltezés és a hivatali iratszám már szlovák. Vörös (2004, 113) is az 1922-es évet tekinti vízválasztónak, az ő kutatásaiban is ekkor jelenik meg az államnyelvűség az anyakönyvi bejegyzésekben. 1928-tól követően már a bejegyzések és az anyakönyvi hivatal pecsétjei is kizárólag államnyelvűek. Anyakönyvi kivonatok – ahogy már említettem – nincsenek az anyagban.

7. A hipotézisek értékelése

1. Az egyik feltételezésem az volt, hogy a jegyzői hivatal irataiban túlsúlyban lesz a magyarnyelvűség, míg a járási hivatal irataiban erőteljesebben megnyilvánul majd az államnyelvűség.

A járási iratokra vonatkozóan a feltételezés bebizonyosodott (lásd 2. ábra). 1928-ban például az iratok majdnem 98%-a államnyelvű volt, de a szlovák iratok aránya 1932-ben is több mint 80%, majd 1936-ban újra több mint 90% volt. 1938-ban is majdnem elérte a 80%-os arányt, természetesen csak a Magyarországhoz történő visszacsatolásig eltelt időszakot nézve. (1938 decemberében egyébként a járási hivatalt visszanevezik szolgabírói hivattá, ám ezek a decemberi iratok nem találhatók meg a Vágsellyei Levéltárban.) A járási hivatal irataiban tehát egyértelműen az államnyelv dominál, bár a magyar vagy kétnyelvű iratok sem mennek ritkaságszámba – kivéve 1928-at, amikor 5 irat kivételével mind államnyelvű volt. A magyar és a kétnyelvű okmányokat inkább a járási hivatalhoz intézett (alsóbb hivataloktól vagy a lakosságtól érkező) levelek alkotják. A hivatal maga ritkán adott ki magyar nyelvű iratot, valamivel gyakoribb a kétnyelvűség (leginkább az ügyfeleknek címzett végzések, határozatok tartoznak ide).

Kissé bonyolultabb a helyzet a jegyzői hivatal esetében (lásd 1. ábra). Az első években, ahogy feltételeztem, szinte kizárólagos a magyarnyelvűség, de már 1922-re kb. 55%-ra szorul vissza a magyar nyelvű iratok aránya. Ez azzal is magyarázható, hogy a Monarchia idején elkezdett magyar nyelvű dokumentációt a legtöbb helyen ekkorra cserélik ki államnyelvűre (Vörös 2004, 113). 1932-től kezdve a magyar

iratok száma egyre fogy, 1936-ban és 1938-ban részarányuk már 20% alá csökken. (Az érdekesség kedvéért megjegyzem, hogy 1938 decemberében igazolhatóan visszatér a magyarnyelvűség, a jegyzői hivatal utolsó 20-30 irata már a hatalomváltást dokumentálja, pl. kárösszeírások, alkalmazottak jegyzéke.)

Azt helyesen feltételeztem, hogy a magyar nyelv inkább azokat az iratokat jellemzi, melyek nem kapcsolódnak szorosan az államigazgatáshoz (pl. a hivatal és a különböző szervezetek, intézmények levelezése). Az olyan jellegű belső iratok viszont, mint a jegyzőkönyvek, a meghívók, a kimutatások, a leltárok a leggyakrabban nem magyarok, mint feltételeztem, hanem kétnyelvűek.

Fontos leszögezni, hogy az összesített százalékos adatok némileg csalókák, hiszen a felsőbb hatóságok jegyzői hivatalnak küldött (le)iratai is a statisztika részét képezik. Vagyis az elnöki, a minisztériumi, a zsupáni/tartományi rendeletek és rendelkezések nyilvánvalóan az államnyelvi iratok számát növelik (kivéve a legelső éveket, amikor ezek is fordításos másolatban kerültek a jegyzői hivatalhoz). Ettől függetlenül azonban a vártnál sokkal több, ráadásul egyre növekvő számú a más kategóriába tartozó (cseh)szlovák irat is, ami azt bizonyítja, hogy az évek folyamán fokozatosan teret hódított az államnyelvű „hivatalnokoskodás” ebben a magyar többségű városban, egy olyan községi hivatal esetében, ahol a választott tárgyalási nyelv a magyar volt, és az alkalmazottakat is főként magyar nemzetiségűek alkották. Ennek okát a vizsgált anyagból nem lehet pontosan megállapítani, ahogy azt sem, hogy a hivatalnokok pozitív vagy negatív nyelvi attitűdje mekkora szerepet játszott egy-egy irat nyelvének megválasztásánál. A dokumentumok szerzői értelemszerűen nem indokolják meg, hogy mi motiválta nyelvválasztásukat, egyik vagy másik nyelv előtérbe helyezését. Így, bár továbbra is valószínűnek tartom a feltételezést, hogy a törvényi szabályozás és a gyakorlati szempontok mellett a hivatalnokok érzelmei is befolyásolták egy-egy irat nyelvét, ezt konkrét utalással bizonyítani nem tudom.

2. Az idő szerepének vizsgálata a nyelvválasztásban (lásd 1. és 2. ábra) főként a jegyzői hivatal iratainál mutat megfigyelhető tendenciát. A járási hivatal esetében egyrészt nincs értékelhető számú adat a korszak első, ilyen szempontból nagyon fontos időszakából, másrészt 1928-tól is nagyjából állandó mértékben, az időtől függetlenül az államnyelvűség van túlsúlyban. Csak 1938-ra növekszik meg egy kis mértékben a magyar iratok száma a megváltozott feltételek hatására. A jegyzői anyagban, ahogy azt feltételeztem, 1920 körül jelennek meg az államnyelven írt iratok (1918-ból még egyáltalán nem találtam nem magyar iratot, 1919-ben is csak néhány kétnyelvűt). Tehát, ahogy ez várható volt, ebben a tekintetben nem történt éles váltás az államfordulat után, a csehszlovák közigazgatás berendezkedése meglehetősen lassan történt, a hivatalok még egy ideig a Monarchia idején kialakult módon és nyelven adminisztráltak. A későbbi években aztán egyre inkább nő a (cseh)szlovák nyelvűség, de nem egyenletesen, ahogyan azt eredetileg feltételeztem. A legnagyobb törés, ahogy arról az előző pontban már volt szó, 1922-re következett be; később viszont arra is van példa, hogy egy korábbi évben több a szlovák irat, mint egy későbbiben (pl. 1922 és 1928 között). 1938 végére, a visszacsatolás után persze visszatért a magyar nyelvűség, de előtte, 1938 decemberéig nem tapasztaltam a magyar iratok számának növekedését – a megváltozott politikai és érzelmi helyzet hatására tehát itt nem szorult vissza az államnyelv használata.

3. A nyelvtörvény, ill. a végrehajtási rendelet és azok gyakorlati megvalósulásának összehasonlítása a törvényekkel leginkább szabályozott területen (azaz a megfelelő számú kisebbséget magába foglaló járásban a kisebbségi ügyintézésre való jogok terén) komoly nehézségekbe ütközött. A vizsgált anyagban ugyanis nagyon kevés az ügyfelek által beküldött beadvány, az ezekre adott válaszok pedig gyakorlatilag egyáltalán nem maradtak fenn. Így ezt a területet nem tudtam relevánsan vizsgálni. Csak feltételezem, hogy a kisebbségi nyelvű ügyintézésnek a községi szinten biztos nem volt akadálya, és járási szinten is megvolt rá a lehetőség (pl. elegendő magyar alkalmazott állt rendelkezésre). Arra, hogy a gyakorlatban mindez hogyan történt, a vizsgált anyag sajnos nem szolgál választal.

A másik nyelvhasználati terület, amit törvények szabályoztak, a tárgyalási, hivatali nyelv kérdése. A Somorjai járás kivételezett helyzetben volt, hiszen a magyar nemzetiségű lakosok részaránya járási szinten is nemcsak a kisebbségi jogok érvényesítéséhez szükséges 20%-ot érte el, de a korszak elejétől végéig 75% fölötti volt. Az ilyen járásokban jelentős mértékben csak kisebbségi nyelvű ügyintézés is folyhatott, igaz, ez főként az ügyfelek jogára korlátozódott (37. cikk), ügyviteli nyelvét az ilyen járásoknak sem állt módjukban megválasztani – az csak csehszlovák lehetett. Ennek megfelelően a Somorjai Járási Hivatal esetében is az államnyelv volt a belső ügyviteli nyelve, ez a kutatott anyagban is megmutatkozik. Községi szinten a somorjai hivatalok – főleg az előjáróság – ismerte és próbálta kihasználni kisebbségi jogait: magyar tárgyalási nyelvet választott, elutasította a csehszlovák utcanévek feltüntetését stb. A vizsgált anyagból azonban az is kiderül, hogy a „hivatalnokoskodás” mindennapjaiba ezen a községi szinten is jócskán beszivárgott az államnyelv.

8. Összegzés

Dolgozatomban a két háború közti Somorja jegyzői és járási hivatalának iratait vizsgálom nyelvészeti, közelebbről magyar–szlovák kétnyelvűségi és nyelvhasználati szempontból. Meglehetősen nagy mennyiségű, sokrétű anyagot sikerült összegyűjtenem. Ebben a teljesen magyartól a teljesen (cseh)szlovák nyelvű iratig a kétnyelvűség egész skálája tapasztalható. Előfordul, hogy csak egy-egy szlovák szó (leggyakrabban tulajdonnév) ékelődik be a magyar szövegbe (kódváltás), de gyakori, hogy a hivatalos irat bizonyos részeit (leginkább a formai jegyeket) államnyelven írják. Vannak iratok, melyekben egyformán hangsúlyos a magyar és a szlovák nyelv: vagy oly módon, hogy a szöveg a másik nyelven megismétlődik (megduplázódik az üzenet), vagy úgy, hogy az egyik nyelvű szöveget felváltja a másik nyelvű (a két nyelv kiegészíti egymást, bázisváltás történik). A kétnyelvű szövegekben ritkán tapasztalható feltűnő különbség a két változat között, formailag viszont sokszor különbözőképpen oldják meg a két nyelv beépítését ugyanabba az iratba. A leggyakoribb az a módszer, amikor a két nyelvet szavanként vagy mondatonként váltakoztatják (párhuzamosan futó kétnyelvűség). Ez a formai megoldás jellemzi a nagyszámú kétnyelvű nyomtatvány többségét is, amelyek legtöbbször csak az egyik nyelven vannak kitöltve (azaz az üzenet nem duplázódik meg). Kétnyelvű iratok estében, ahogy azt a törvény kimondja, mindig az államnyelv áll az első helyen.

A korabeli törvények a több mint 20%-nyi kisebbséget magukba foglaló járásokban (a Somorjai járás több mint 75%-nyi magyar nemzetiségű állampolgárt számlált) lehetőséget adtak a kisebbségi nyelvű ügyintézésre. A törvények leginkább az ügy-

feleknek biztosítottak jogot ügyeik anyanyelvi intézésére, de ha egy községben a kisebbségi lakosok száma elérte a 20%-ot, a község maga választhatta meg ügyviteli nyelvét is. A somorjai községi képviselőtestület 1928-ban a magyart választotta ügyviteli nyelvén. A községi jegyzői hivatal irataiban azonban a magyar anyanyelvű lakosok túlsúlya ellenére az évek során egyre inkább hangsúlyossá válik, majd a korszak végére többségbe kerül az államnyelvűség. Még inkább jellemzi ez a járási hivatal iratait, ahol a (cseh)szlovák nyelv mindvégig erőteljesen dominált. A jogok tehát megvoltak a (részben) kisebbségi nyelvű „hivatalnokoskodásra” (a járási hivatalnak kevésbé), a hivatalok mégsem éltek száz százalékosan ezzel a jogukkal. Ez magyarázható az egyes tisztviselők (cseh)szlovák voltával, de a választ valószínűleg inkább abban kell keresni, hogy mindkét hivatal (és leginkább a járási) szorosan kapcsolódott az állami közigazgatáshoz, ami nyilvánvalóan a centralizáció és az államnyelv elterjesztése irányába fejtett ki hatást. A hivatalok közötti kommunikáció nyelve így egyértelműen a (cseh)szlovák volt. Mindez nem azt jelenti, hogy a magyar nyelv kiszorult volna a hivatali nyelvből (bár tény, hogy a magyar iratok száma főleg a kezdeti időszakban jelentős), ha kisebb számban is, de végig képviseltették magukat – elsősorban a jegyzői hivatal irataiban. A magyar nyelvű adminisztrációnak nemcsak az volt az oka, hogy a közigazgatás képviselői éltek nyelvhasználati jogokkal (bár községi szinten ez is erőteljesen tetten érhető), hanem azt mindenképp befolyásolta a nyelvi hiány is – a magyar nemzetiségű hivatalnokok főleg a kezdeti időszakban kielégítő nyelvtudás hiányában nem voltak képesek az államnyelvi „hivatalnokoskodásra”.

A vizsgált iratokat tehát több szempontból is kétnyelvűség jellemezte – összességében a magyar és az államnyelvű iratok kb. ugyanolyan arányban fordulnak elő, nagyszámú kétnyelvű iratot találni (lásd 3. ábra). Nem mindig volt egyszerű, és sokszor nem is lehetett megállapítani, hogy az adott esetekben mi volt a motívuma az egyik vagy a másik nyelv választásának. Bár a statisztikákból kitűnnek bizonyos tendenciák, több egyértelmű következtetés levonásához még túl kiforratlan az időszak (és/vagy kevés a vizsgált anyagmennyiség), a közigazgatás rendszere is csak kialakulóban volt, annak nyelvhasználati oldaláról nem is beszélve. A nyelvi adatok értelmezése nem függetleníthető a beszélők nyelvhasználatát befolyásoló külső tényezőktől. Sajnos a nyelvhasználatot befolyásoló nyelven kívüli tényezőkre csak minimálisan sikerült fényt deríteni, a hivatalnokok nemzetiségére, nyelvi életrajzára, nyelvi attitűdjeire nézve gyakorlatilag alig sikerült adatokat találni – kutatási alapnak maradtak pusztán az iratok. Az anyag bővítésével, a nyelvi és főleg a nyelven kívül tényezők alaposabb vizsgálatával talán egy kicsit könnyebb lenne megérteni, megfejtetni a nyelvválasztás, „nyelváltogatás” *miért*-jeit és *hogyan*-jait a Trianont követő időszakban.

Melléklet

NÚ36/277

2763

c.j. 27.4.1936 Z á p i s n i c a .

Spisana dňa 20-ho apríla 1936 v Šamoríne na notárstvo obecnej sociálnej komisie.-

Prádomet:

Antonina v Šamoríne štátná stravovacia škola.-

Komisia materickom jaziku udáva následovne:

Alulirott községi szociális bizottság kéri, hogy az összeírás 71 tétele alatt bevezetett Pócs Antal részére az állami munkanélküli segély megadását, miután nevezettnek atyja Pócs János hadirokkant évek hosszú sora óta ágyban fekvő súlyos beteg-anyja született Burger Zsófia szintén kórházi ápolásban van Bratislavában, sőt 3 maga is jelenleg kórházban fekszik.-Az otthon lévő 9 kiskorú gyermek legidősebb 10 éves legfiatalabb 1 éves a legnagyobb nélkülözések között él.-

Alulirott szociális bizottság a segély megadását ezen esetben is különösen ajánlja.-

Zápisnica bola preditana, skončená a podpísaná.-

hah.-

vad.notár.-

notár.-

zapisovateľ.-

Járásbíróság telekkönyvi ügyosztálya Somorján.

5857
č.d...../935

V é g z é s . .

A bíróság a Somorján 1935 évi szeptember hó ~~14.~~ 25.-én és a Somorján 1935. szeptember hó 25.-én kelt és illetékkiszabására a somorjai állami adóhivatalnál A.2286/935 és A 3625/935 szám alatt bemutatott adásvételi szerződések alapján megengedi a Szlamka Samuné szül.Plutzer Mária nevében vezetett és a somorjai 303 számú tkvi betétben A.I.1. sorsz. 1062 hrsz. és a tejfalui 828 számú tkvi betétben A.I.3-4 sorsz. 363 és 364 hrszok alatt felvett ingatlanokra a következő bejegyzést:

a tulajdonjog vétel címén Kusinszky Béláné szül.Grosz Anna javára bekebeleztetik.

Erről értesítést nyernek:

B./ Felsőcsallókai Armentesítő Társulat Somorja.

Okresný súd v Šamorine odd.III.

dňa. 5. októbra. 1935

Dr.Dezider Barančay v.r.
okr. sudca

Za správnosť vyhotovenia.

OU36/1060

Od rady obecnej v Csenke község tanácsától.
 Číslo jednacie: 3392/1935 szám.

O b e c n é s v e d e c t v o .

K ö z s é g i b i z o n y í t v á n y .

Rada obce Csenke hodnovorne svedčí, že uznesenie
 obecného zastupiteľstva, zo dňa 21.-ho júla, 193... číslo: 7...
3392/1935 v záležitosti priznania stavu podozrenia a vylúčenia
priznania bolo sa dobu vopred vyhlásených 15 dní,
 ako odo dňa 1.-ho júla 193... do 15.-ho júla 193...
 na obecnom dome k verejnému nahliadnutiu vyložené a že odvolanie
 proti nemu podané nebolo. -

Csenke község tanácsa hitelesen bizonyítja,
 hogy a község képviselőtestületének a 20. július
rendszertartás 193... évi 7...
15.-ig 21.-ig kelt 3392/1935 számú határozata, előre
 kihirdetett 15 napon át és pedig 193... évi július
 15., 193... évi július 15.-ig közszemlére volt kitéve
 s hogy ellene fellebbezés be nem adatott.

Dané - Kelt: Csenke dňa 1.-ho júliusa 1935.

Immergöcz
 notár, adjunkt.

János Fischer
 starosta.

Vzor I k § 8.

I. számu minta a 8. §-hoz.

Zápis umrtný. - Haláleset-felvétel.

I. Osobné a rodinné pomery.
1. Személyi és családi viszonyok.

1. Krstné meno a priezvisko odumretého (pripadne na ustálenie osobnej totožnosti potrebné bližšie údaje):

1. Az elhunytak családi és utóneve, esetleg a személyazonosság megállapítása végett szükséges közelebbi megjelölése.

2. Stav, zamestnanie.

2. Polgári állása és foglalkozása.

3. Rodinný stav:

3. Családi állapota (příslušnosť k rodině, příslušnost k rodině):

4. Vek a náboženstvo:

4. Kora és vallása:

5. Miesto a) narodenia b) posledného stálieho bydliska c) príslušenstva (pripadne príslušenstvo štátné):

5. Születésének helye, utolsó rendes lakhelye, és illetősegi község, esetleg annak megjegyzése, hogy az elhunyt mely államnak volt honosa.

6. Miesto odumretia a dátum:

6. Az elhalálozás helye, napja

7. Meno, stav a bydlisko pozostalého (ej), alebo predošlého (ej) manžela (ky):

7. Hátramaradt és esetleg a korábbi (elhalt) házastárs neve, polgári állása és tartózkodásának helye:

8. Priezvisko, krstné meno, stav, vek, miesto pobytu dietok pozostaviteľa (ky) pripadne ak není potomkov, vtedy meno, stav, vek, bydlisko na zákonitě dedenie povolanej ostatnej rodiny, označenie ich príbuzenstva k pozostaviteľovi(ka), keď však pozostaviteľ(ka) mal (a) viac manželov (liek), pomenovanie oboch rodičov dieťaťa, taktiež pomenovanie zástupcov maloletých a pod kuratelou postavených.

8. Az örökhagyó gyermekeinek az elhunyt gyermekek leszármazóinak esetleg ha leszármazók nincsenek a törvényes öröklésre hivatott más rokonoknak családi és utóneve, polgári állása kora és tartózkodásuk helye, az örökhagyóhoz való rokonságának megjelölése, ha pedig az örökhagyóhoz több házastársa volt, a gyermek mindkét szülőjének megnevezése, úgyszintén a kiskorúak és gondnoksága alá helyezett törvényes képviselőjének megnevezése.

OÚ38/9101

Okresný úrad v Šamoríne .

Číslo: 15-2230/37

Predmet: *Kučko Pavel, Miroslav*
doplnenie žiadosti .

Pán

Pavel Kučko

úrnak

Miroslav

Vašu žiadosť zo dňa *20. II. 1938* A jar, hivatallhoz
je treba doložiť nasledujúcimi doklady beadtott kérvényét szükségos még a kö-
mi *apukájának* vetkező okmányokkal felszerelni:

- 1./ *10 Kč. Mollatúra žiadostí*
- 2./ *Príslušnou mokrú, vše o prírát, obdymovitého evínku, v pádu*
- 3./ *Ustálená lekárskeho zvlášť et. prírátu*
- 4./ *Príklad o et. prírátu, obdym, et. et. et.*
- 5./ *Doklady o podmenenecnom prírátu, et. et. et.*
- 6./
- 7./
- 8./

V pádu, že svoju žiadosť nadoložíte dožadovanými dokladami behom 30. dní, alebo v tejto lehote nezažiadate o predĺženie lehoty na predostretie dokladov, bude Vaša žiadosť v smysle ~~§ 12. zákona o obč. st. a obč. pr. z 2. 12. 1937~~ považovaná za nepodanú a pripojené Vaše doklady k Vašej žiadosti Vám späť navrátené .

Ha ennek a felhívásnak 30. napon belül nem tesz eleget és a követelt okmányokat az itteni hivatalhoz nem küldi be a kitűzött időn belül, akkor a kérvénye ~~mindeztől függetlenül~~ és nem beadtott ~~okmányokkal~~ és az ehhez csatolt okiratokat a hivatal vissza szarmasztatja .

Šamorín, dňa *13. I. 1938*

Okr. náčelník :

Kauč
Expedujú: Príto hr. strana
Lehotai: 20. II. 38

odpísal
expedoval

Jegyzetek

1. Štátny archív Bratislava, pobočka Šaľa.
2. Notársky úrad.
3. Okresný úrad.
4. Az alább idézett cikkek erre a törvényre vonatkoznak.
5. Ezek Szlovákiában az 1922. évi 243. számú törvény és az 1923. évi 171. számú kormányrendelet értelmében Pozsony, Kassa, Ungvár és Munkács voltak.
6. A továbbiakban erre a két törvényre hivatkozom, a paragrafusok mindig az alkotmányelvire, a cikkek a végrehajtási rendelethez vonatkoznak.
7. A csehszlovák törvény ezt egyrészt kibővíti, mert nemcsak a bíróságok előtt biztosít szabad nyelvhasználatot, hanem a közigazgatási szervek előtt is, másrészt viszont szűkíti, mert megszabja, hogy ez a jog csak ott érvényesíthető, ahol a kisebbség részaránya az adott területen eléri a 20%-ot (lásd pár mondatnál lejjebb), amiről a nemzetközi szerződés egyáltalán nem tesz említést.
8. 1918. évi 11. számú törvény 2. cikk.
9. „... nagyközségek azok a községek, amelyek a törvény által rájuk ruházott teendőiket saját erejükből képesek teljesíteni” (Magyar 1942, 317).
10. Somorja járás felügyelete alá a következő települések tartoztak: Alsójányok, Bacsfa, Béke, Bélvata, Bucsuháza, Bústelek, Csákány, Csallóközcsetörtök, Csenke, Csölle, Csölösztő, Csukárpaka, Dénesd, Dióspatony, Doborgaz, Dunahidas, Éberhárd, Előpatony, Fél, Felsőjányok, Felsőpatony, Gomba, Gútor, Illésháza, Jóka, Keszölcés, Királyfia, Kislégy, Kismagyar, Kispaka, Macháza, Misér, Nagylég, Nagymagyar, Nagypaka, Nagyszarva, Olgya, Pozsonypüspöki, Sárosfa, Szász, Szemet, Szunyogdi, Tárnok, Tejfal, Tonkháza, Torcs, Újhelyjók, Úszor, Vajka, Vajsavata, Vereknye, Vók (ŠABA-ŠA OÚ28/958).
11. *Felsőcsallóköz*, 2. évf. 41. sz.
12. Egy 1928-as jegyzői hivatali jegyzőkönyvből: „Vzhľadom nato, že tak členovia správnej komisie, ako aj obecnej rady štátnu reč neovládajú, ďalšie jednanie sa v jejich materinském maďarskom jazyku dialo” (NÚ28. b. č.) [Tekintettel arra, hogy az államnyelvet sem a közigazgatási bizottság, sem a községi tanács tagjai nem beszélik, a további tárgyalás magyar anyanyelvükön zajlott.]
13. A Magyarországhoz való visszacsatolás után kimutatást készítettek a jegyzői hivatal dolgozóiról, többek között a nemzetiségükről is. Šaškon kívül minden hivatalnok (legalábbis a visszacsatolás után) magyar nemzetiségűnek vallotta magát.
14. Nevükből ítélve Artur Ambro járási jegyző, Martin Ješko községi jegyző és Vendelín Zelinika irodatiszt is (cseh)szlovák nemzetiségű lehetett (NÚ32/4063), bár az iratokban szereplő nevek alapján nehéz bármilyen következtetést levonni a nemzetiségi hovatartozásra. A latinos és a magyaros névsorrend, a magyar és a szláv (mellékjeles) családnév, illetve a keresztnév államnyelvi és magyar alakja gyakran váltakozik egyazon személy esetében is (pl. Konstantin Šaško, Šaško Konstantin, Sasko Konstantin, Saskó Szilárd stb.).
15. A Slovenská liga a szlovák iskolák és tanulók támogatásával foglalkozott. (Tankönyvekkel, ruhákkal, ételostással segítette őket.)
16. 1932-ben Hollovičot a Pozsonyi Tartományi Hivatalhoz helyezték (NÚ32/3796). Az új járási főnök Ferdinand Boček lett. 1936-tól Ján Mihály került a járási főnöki posztra.
17. Pl. az 1928-ban megválasztott 12 járási képviselőtestületi tag neve mellett csak a lakóhelyük és a foglalkozásuk szerepel, sok esetben ezekből is valószínűsíthető azonban magyar nemzetiségük (környékeliek, több közülük gazda, földbirtokos). Žitnan Antonín (statkár) Józsefmajorból az egyetlen, akiről az adatok és neve nyelvi arculata alapján teljes bizonyossággal kikövetkeztethető (cseh)szlovák volta (OÚ28/4405; *Felsőcsallóköz*, 2. évf. 9. sz.).
18. NÚ38/37.

19. OÚ28/355.
20. OÚ28/958.
21. Gabčo Károly képviselőtestületi tag szavazott a csehszlovák nevek mellett. Ezt követően ő és Šaško Konštantín jegyzői főtktár megfellebbezték a határozatot (OÚ38/0353).
22. Az egyszerűség kedvéért a cseh és szlovák szövegek között nem teszek különbséget (sokszor nem is lehet, annyira keveredik a két nyelv – ez akár egy újabb kutatás tárgya is lehetne), de tény, hogy főleg a korszak elején gyakori a cseh nyelvű irat. Ezek egyrészt Prágából leküldött utasítások, rendeletek, esetleg csehországi vállalatok levelei, de előfordult az is, hogy egy-egy hivatalnok a cseh nyelvet ismerte jobban, így helyi szinten is a csehet használta államnyelvként. Az anyagban erre is vannak példák.
23. Ebben a munkában nem kutattam külön a cseh és a szlovák nyelvű iratok százalékos előfordulását.
24. Előző kutatásaim (Lintner 2005; 2006) azt bizonyítják, hogy a korabeli magyar sajtó államnyelvi betéteiben és a hirdetésekben rengeteg a helyesírási, a nyelvhelyességi hiba – nyilvánvaló, hogy ezek sokszor az államnyelvet rosszul beszélő magyar újságírók tollából születtek. A vizsgált hivatalok irataiban is vannak ilyen jellegű hibák, de a szlovák szöveg mennyiségéhez képest meglehetősen kis számban. Ez arra utal, hogy az államnyelvi iratok többségét szlovák anyanyelvű vagy az államnyelvet jól beszélő személyek írták.
25. A szlovák vendégnyelvi betétet (kódváltást) tartalmazó magyar nyelvű iratokat statisztikailag a magyar nyelvűek közé, a magyar vendégnyelvi betétet tartalmazó iratokat a szlovákok közé soroltam. Igyekeztem minden, az iratok bázisnyelvétől eltérő betétet feljegyezni, de a nagy anyagmennyiség miatt ez nem sikerült maradéktalanul. (Gyakori például, hogy egy magyar bázisnyelvű szöveg szlovák helységnevet tartalmaz – ezeket külön nem minden esetben jegyeztem fel.) A kódváltásokat tehát kvantitatívan nem mérem.
26. Ezek a tulajdonnevek felfoghatók akár változóknak, alakváltozatoknak is, hiszen megfelelnek a labovi változódefiníciónak: nyelvi jelenségek, amelyek formailag többféle módon valósulnak meg (Wardhaugh 1995, 124).
27. Az olyan közhasználatúnak tűnő szavak esetében, mint a *starosta* felmerül a lehetőség, hogy nem kódváltásjelenségek, hanem (direkt) kölcsönszavak, hiszen úgy tűnik, túlmutatnak a vendég szó kategóriáján, és az átvevő (magyar) nyelvben gyakorivá és rendszerűvé váltak (Bergendi 2002, 60; Lanstyák 2006, 53). A kódváltás és a kölcsönzés szigorú elkülönítése egyébként is elméleti jellegű, a valóságban átmeneti esetek sokaságával találkozunk. Ebben az esetben még nehezebb az elhatárolás, mivel nem ismerjük a pontos történelmi-társadalmi kontextust. De abból, hogy a második világháború után a „predseda” meg a „tajomník” szót is kölcsönszóként használták, ill. ma is a „vedúci” szót, esetleg arra következtethetünk, hogy a „starosta” és a „zsupán” is kölcsönszavak lehettek a két háború között.
28. Elvileg elképzelhető, hogy egy szlovákdomináns kétnyelvű személy (pl. szlovák hivatalnok) magyar nyelvű szövegében a szlovák nyelvi betétek szlovák morféimakkal (lásd Lanstyák 2006, 124–140) épülnek a bázisnyelvbe, de ez meglehetősen valószínűtlen feltételezés, hiszen a mai kutatások alapján az ilyen jellegű beépülések szlovákdomináns kétnyelvűeknél is csak a beszélt nyelvben fordulnak elő.
29. „Ez utóbbi megoldásra érdemes megnézni egy példát: egy 1938 júliusából származó végrehajtási utasítást, amelyben „a »Tekintetes Járásbíróság« megszólítás után négy sorban csak magyarul kérnek fel egy ügyvédet, de a határozat (»Uznesenie«) már szlovákul folytatódik, az aláírás viszont a magyar tisztelettel zárul, tehát az »Okresny súd v Galante« az iratot a legcélszerűbben gépeltette le” (Lanstyák idézi Némethet 1991, 16).
30. Az már egy másik kérdés, hogy valószínűleg gyakran megesett, hogy a magyar „eredetit” fordították le államnyelvre is, így téve eleget a törvényben előírtaknak.
31. A mai szlovákiai magyar közigazgatási gyakorlatban a lakosok vagy teljesen szlovák nyelvű űrlapokat töltenek ki, vagy ha lehetőségük van rá és élnek ezzel a jogukkal, magyar

- nyelvűt. A kétnyelvű nyomtatványoknak mára leginkább szimbolikus szerepük lett (lásd kétnyelvű bizonyítványok), mivel a mai szlovákiai magyar beszélőközösség lényegében kétnyelvűnek tekinthető, azaz a szlovák szövegek megértése nem okoz számára gondot, sőt a megszokott és praktikus ügyintézésre való törekvés inkább a szlovák írásbeli ügyintézés malmára hajtja a vizet. (A témáról bővebben lásd Menyhárt 2005, 41–48.)
32. A dokumentumok kitöltési nyelvét ebben az esetben nem vettem figyelembe, tehát az egy nyelven kitöltött kétnyelvű nyomtatványokat kétnyelvűnek tekintettem.
 33. Pedig a két háború közti szlovákiai magyarság nagy része nem volt kétnyelvű, a kétnyelvű vagy anyanyelvi ügyintézésnek tehát gyakorlati szerepe is volt. A csak államnyelvi szöveget a közösség nagy része egyszerűen nem értette volna meg, a kizárólag államnyelvi ügyintézés nagy területeken okozott volna megoldhatatlan közigazgatási gondokat.
 34. Ezeknek a példáknak a bemutatását, elemzését jelen dolgozatban helyhiány miatt nem végzem el.
 35. *Za správnosť vyhotovenia, opisu.*
 36. Ebbe a csoportba csak az ügyfelek által megfogalmazott iratokat soroltam, a nyomtatványokat, még ha ügyfelek töltötték is ki (pl. értékelmelkedési adóbevallás, értéknövekedési adó elleni fellebbezés), nem számítottam ide.
 37. 1930-ban a Somorjai járás 76,93%-a vallotta magát magyarnak, 11,37%-a (cseh)szlováknak.
 38. A szlovák lakosság számaránya szinte pontosan megegyezik a szlovák beadványok számarányával, azt még esetleg feltételezhetnénk, hogy az egyéb nemzetiségűek magyarul írtak.
 39. Egyetlen olyan példa van, amikor a beadvány és az arra küldött válasz is megtalálható az anyagban. A fent említett, magát mellőzöttnek érző ácsmester magyar nyelvű levelére válaszol a jegyzői hivatal szintén magyarul, hogy tegye meg árajánlatát.
 40. Az 1920-as évek elejének jegyzői irataiban a felsőbb szervektől (általában a zsupáni hivataltól) érkezett iratok ún. fordításos másolatban, magyarul vannak meg.

Felhasznált irodalom

- A csehszlovákiai magyarok történetének válogatott dokumentumai a két háború közötti időszakból. Válogatta Öllös László és Végh László. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 6. évf. (2004) 1. sz. 165–208. p.
- Bergendi Mónika 2002. *Bilingvizmus v školách s vyučovacím jazykom maďarským so zreteľom na používanie geografických názvov*. Doktori disszertáció. Bratislava, FF UK.
- Édes Enikő 2002. *Politický, spoločenský a kultúrny život maďarskej menšiny v Šamoríne*. Szakdolgozat. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa.
- Édes Enikő 2005. Somorja 1920–1945 között. In Strešňák Gábor–Végh László (összeáll. és szerk.): *Fejezetek Somorja város történetéből*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 221–253. p.
- Gyönyör József 1994. *Terhes örökség*. Pozsony, Madách.
- Horváth Gula (szerk.) 2004. *A Kárpát-medence régiói. Dél-Szlovákia*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Klaudy Kinga 1997. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest, Scholastika.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 2004. Utazás a fordítás körül. Kétnyelvűség és nyelvköziesség, független és függő szövegalkotás. In Navracsics Judit–Tóth Szergej (szerk.): *Nyelvészet és interdiszciplinaritás II. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged–Veszprém, Generalia, 535–543. p.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

- Lintner Anita 2005. Kódváltás a két háború közti (cseh)szlovákiai magyar sajtó nyelvében – különös tekintettel a földrajzi nevekre. In Lanstyák István–Menyhárt József (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről III.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó. /Gramma könyvek./
- Lintner Anita 2006. Köznévi kódváltás a két háború közti csehszlovákiai magyar sajtó nyelvében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 8. évf. (2006) 1. sz. 143–165. p.
- Magyary Zoltán 1942. *Magyar közigazgatás*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Majtán, Milan 1998. *Názov obcí Slovenskej republiky*. Bratislava, SAV.
- Menyhárt József 2005. Hivatali nyelvhasználat Nyékvárhelyi községben. In Vörös Ferenc (szerk.): *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest–Nyitra–Somorja, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 41–48. p. /MNYTK, 224./
- Szabó Mihály Gizella 1998. A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellemzői (Cseh)szlovákiában 1918–1998 között. In Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. 1. köt. Budapest, Ister, 132–197. p.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I–III*. 1974. Bratislava, SAV.
- Vörös Ferenc 2004. *Családnév kutatások Szlovákiában*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris–Századvég.

ANITA LINTNER

BILINGUALISM IN THE OFFICIAL LANGUAGE OF SOMORJA BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The author examines the official notarial and district documents of Somorja between the two world wars from the linguistic point of view, mainly the Hungarian-Slovak bilingualism and language usage. She tries to answer the question that how the formation of Czechoslovakia influenced the official language in the district seat that is mainly lived by Hungarians. Primarily she is interested in the eventual „mixing“ of the Hungarian and the (Czecho-)Slovak language and their relationship to each other; that in what situation and how people chose in this period one or another language and what is (or can be) the function of this choice.

She examines a rather great number, and different materials. From these materials, including entirely Hungarian ones and entirely (Czecho-)Slovak ones, a whole range of bilingualism can be experienced. There are cases when only one Slovak word (most frequently proper name) is put into the Hungarian text (code change), but it is frequent, that the certain parts (mainly formal marks) of the official document are written in the state language. It is most frequent that the two languages are changed by words or sentences (parallel bilingualism). This formal solution is the characteristics even of the great number of bilingual forms, that are mainly filled out only in one language (so the message is not doubled). In the case of bilingual documents, as the law regulates, always the state language stands on the first place.

Vadkerty Katalin

A KITELEPÍTÉSTŐL A RESZLOVAKIZÁCIÓIG

Trilógia
a csehszlovákiai magyarság
1945–1948 közötti történetéről

Kalligram

A ragadványnévadás indítékai négy szlovákiai magyar településen

JÁNOS BAUKO
REASONS OF GIVING NICKNAMES IN FOUR HUNGARIAN
TERRITORIES IN SLOVAKIA

81`373.232.1
811.511.141`373.232.1
392.91(=511.141)(437.6)

Personal Name. Nickname. Epithet. Reason of Name Giving. Usage of Nicknames of Hungarians in Slovakia.

1. Ragadványnevek a személynevek rendszerében

A személynevek (antroponimák) a szókészlet szerves részét alkotják, mindennapi életünkben gyakran használatos, fontos nyelvi jelek, az alapszókincsünkbe tartoznak. Egy régi mondás szerint – *nomen est omen* ('a név intő jel, végzet') – nevünkben hordozzuk a sorsunkat.

A személynevek (és helynevek) kutatása mindig kitüntetett szerepet játszott a névtudomány történetében. Benkő Loránd a következőképpen fogalmazta meg a személynévkutatás szükségességét: „A személynévvizsgálat a társadalmi tudományok sorának a többivel egyenértékű tagja [...] a névadást nem lehet elszigetelten, csupán a nyelvi anyag alapján vizsgálni, hanem fel kell deríteni a nyelvi és névadásbeli jelenségek okait, indítékait, társadalmi alapjait [...] a személyneveket mint a társadalom termékeit kell szemlélnünk” (Benkő 1949, 245–246).

A személynevek az emberek egymástól való megkülönböztetésére és identifikálására szolgálnak. „Személyneveknek tekintjük az élő vagy valaha élt emberek megjelölésére, azonosítására használt szavakat vagy szavak csoportját” (Hajdú 1994, 17).

A személynevek rendszert alkotnak, „az egyes névtípusok kölcsönös összefüggésben állanak egymással, változásaik kölcsönösen befolyásolják egymást” (B. Gergely 1977, 8). A magyar névtudomány rendszerint a következő négy személynévtípust különbözteti meg: család-, keresz-, bece- és ragadványnevek.

Diakrón szempontból a családnevek egy része keresz- (*Albert, Antal, Balázs, Bálint, János, Máté, Menyhárt, Pál, Péter, Sándor* stb.), bece- (*Benkő, Bencúr, Gergő, Józsa, Ladó, Mikó, Zsigó* stb.) vagy ragadványnévből ered. Vincent Blanár *Teória vlastného mena* [A tulajdonnév elmélete] című könyvében a pozsonyi választópolgárok 1964-ből eredő névlistája alapján 156 olyan családnevet sorol fel, melyek a *Pavel* (Pál) keresztnévből származnak, alapelemük a *Paul-*, *Pav-* és a *Pal-*: *Paul, Paulík, Pauliny, Paulis, Pavel, Pavko, Pavlíček, Pavlína, Pálffy, Pálik, Palkovič, Páll, Palo* stb. (Blanár 1996, 146–147). A keresz- és becenévből eredő családnevek népes csoportját képezik az egyes tájegységek, települések névanyagának. Példaként

említhetjük, hogy a 17. század elején (1614) Csíkszékből a leggyakoribb 35 családnév közül 25 keresztnévi eredetű volt: *András, Antal, Balázs, Bálint, Barabás, Benedek, Ferenc, Gál, Gergely, György, Imre, István, János, Kelemen, László, Lukács, Márton, Máté, Menyhárt, Mihály, Miklós, Pál, Péter, Sándor, Tamás* (lásd Hajdú 2003, 847). A felsorolásból is láthatjuk, hogy mindenekelőtt a férfi keresztnév (apánév) válhatott családnévvé. Női keresztnév (anyanév) ritkán szerepelt családnévként (lásd Nyirkos 1999). A középmagyar korban az összes keresztnévnek majdnem egyharmada becézett formában lett családnév (Hajdú 2003, 814): *Bene, Benkő, Bertók, Gergő, Józsa, Kriszta, Ladó, Petrás, Sebők, Zsigó* stb. Sok becenévi alakot a családnevek őriztek meg számunkra. Például a *Miklós* keresztnévből a következő becenévi családnevek alakultak ki: *Mika, Mike, Mikcse, Miksa, Mikes, Mikeska, Mikecs, Mikse, Mikó, Mikos, Mikus* stb. (vö. Kálmán 1989, 76–77; Majtán – Považaj 1998, 180).

A becenevek hivatalosan anyakönyvezett keresztnevékké válhatnak. Példaként említhetjük a *Katalin* és a *Benedek* anyakönyvezhető becéző alakváltozatait: *Kata, Katarina, Katica, Katinka, Kató, Katrin; Bende, Bene, Benke, Benkő, Benő* (lásd Ladó–Bíró 1998). Amerikában gyakori, hogy híres emberek családnevei keresztnévként anyakönyvezhetők, pl. *Calvin, Franklin, Jefferson, Washington* (vö. J. Soltész 1979, 50).

Egyes kutatók a bece- és ragadványnevek között átmeneti réteget különböztetnek meg. Miloslava Knappová szerint a bece- és ragadványnevek határán álló nevek kétféleképpen interpretálhatók, mindkét személynévfajtába besorolhatók. Két alapvető típusról ír (Knappová 2000, 214–215):

1. A keresztnév átalakul, deformálódik, s a végső forma gyakran azonos a közszavakkal vagy más tulajdonnevekkel (pl. *Králik* 'nyúl' < Klára, *Fikus* 'fikusz' < Filip, *Andromeda* < Andrea).

2. Játékos rímelés eredményeként jön létre a név (pl. *Doktor* < Viktor, *Panna* 'szűz' < Hanna, *Pikola* < Nikola).

Hajdú Mihály a keresztnevékből származó csúfoló jellegű nevek többségét a becenevek között tárgyalja, de azokat, amelyeknél az alpnév nehezen következtethető ki a ragadványnevekhez sorolja: Gabriella > Gabi > *Biga*, Emese > *Memő*, Tímea > Time > *Die Zeit*, Eszter > *Österreicher*, Anasztázia > *Kanaszta*, Mónika > *Monokli*, Szandra > *Szalamandra* (Hajdú 1994, 46). Az *Általános és magyar névtan* című monográfiájában a becenevek tárgyalásakor többször megemlíti, hogy a névadást nemcsak a keresztnév indukálhatja, hanem a köznévnél is szerepe lehet a névalakulásban: pl. *Banda* < András, *Cica* < Ica, *Kaja* < Klára (még az 'élelem' jelentésű argóbeli közszo megjelenése előtt létezett becenévként), *Pityóka* ('burgonya' jelentése is lehet) < Pityu, *Szilva* < Szilveszter stb. Leginkább a becenévként használt közszavak és tulajdonnevek típusba tartozó példái foghatók fel ragadványneveknek (Hajdú 2003, 718–721).

A ragadványnevek keletkezésének alapja gyakran az egyén család-, kereszt- és beceneve. Az egyes generációk között különbségek mutatkoznak e tekintetben. A felnőttek körében az egyén ragadványnévként viselheti valamelyik ősné, szülőjének, hozzátartozójának, rokonának család-, kereszt-, illetve becenevét. Kalotaszegen, valamint Göcsej és Hetés területén a családtagok nevére utaló ragadványnevek csoportja a legnépesebb (B. Gergely 1977, 87–90; Ördög 1973, 158–171). A diákragadványnevek keletkezésében jelentősebb szerepet játszik a hivatalos név

valamely elemének játékos elferdítése, vagy különböző asszociációk következtében közszóvá alakítása. Náluk ritkább a felnőtteknél említett névadási motívum.

A család- és ragadványnevek közötti összefüggésekről sok kutató írt már. Egyesek a ragadványnevet a családnév prototípusának tartják. „Családneveink először valójában úgynevezett ragadványnevek voltak: a közösségben megkülönböztetésül vagy jellemzésül valami jelző ragadt kinek-kinek a személyéhez, mintegy kiegészítve a keresztelezésben elnyert egyéni nevet. Ha a jelző állandósult, és a hozzátartozókhoz is hozzátapadt, immár nem ragadvány-, hanem családnévről szólhatunk” (Szabó 1954, 10). Kálmán Béla felfigyel arra, hogy a család- és ragadványnevek hasonló névadási indítékok alapján keletkeznek: „a ragadványnevek – hasonlóan a vezetéknemekhez, hiszen ezek is ragadványnevek voltak eredetileg – gyakran utalnak az apa vagy anya nevére, az illető származására, nemzetiségére, testi vagy lelki tulajdonságára, foglalkozására, viseletére stb.” (Kálmán 1962, 139).

Az antroponimák rendszerén belül két nagyobb részrendszert különíthetünk el a névhasználati szintértől függően: a hivatalos és a nem hivatalos (népi) nevek csoportját. A hivatalos nevek közé tartoznak a család- és keresztnemek, a nem hivatalos szférába pedig a bece- és ragadványnevek. A hivatalos személynevek használata elsősorban a formális szintérhez kötődik: az egyén nevét bejegyzik az anyakönyvbe, egyéb hivatalos dokumentumokba stb. A nem hivatalos nevek főképpen az informális beszédhelyzetekben használatosak: családi, baráti körben stb. A hivatalos nevek társadalmilag kodifikáltak, használatukra törvények vonatkoznak, általában nagyobb közösségben ismertek, elsősorban az írott nyelvben jelennek meg, állandóbbak; a nem hivatalos nevek kisebb közösségekben használatosak, az élőnyelvre jellemzőek, változékonyabbak. A szűkebb társadalmi úzus lehetővé teszi az élőnyelvben használatos nevek gazdag variabilitását. A kommunikációs aktusban gyakran fontosabb szerepet tölt be a nem hivatalos név, mint a hivatalos név. Egy egyénnek a hivatalosan anyakönyvezett nevén túl több eltérő bece-, illetve ragadványneve lehet.

A hivatalos és a nem hivatalos nevek között nincs éles határ. A tér és idő dimenziójától függően a hivatalos nevek nem hivatalossá válhatnak és fordítva. Már említettük, hogy a család- és keresztnemek ragadványnévi funkciót is betölthetnek, sok régi becenév családnévként él tovább, illetve anyakönyvezhető keresztnévvé válik, „az írásbeli használatú ragadványnevek már-már hivatalosnak számítanak” (J. Soltész 1979, 56).

A hivatalos névrendszert inkább az állandóság jellemzi, a nem hivatalos névrendszert pedig a nagyfokú variabilitás. A hivatalos személynevek zártabb rendszert alkotnak. A családnevek öröklődnek, s a keresztnemek kiválasztása pedig a már meglévő névtárból történik, tehát a névadást erős társadalmi feltételek határozzák meg. A becenevek rendszere nyitottabb, de itt a megkötés az, hogy a becenévnek a keresztnévből kell származnia. A legnyitottabb rendszert a ragadványnevek alkotják: bármilyen nyelvi jel vagy értelmetlen hangsor ragadványnévvé válhat, a névadó szabadon válogathat a nyelv szókészletéből és fiktív hangsorokat is kitalálhat az egyén azonosítására. Hajdú Mihály hasonlóképpen vélekedik: „minden nyelvi jel tulajdonnévvé válhat, amit alkotója vagy használója annak tekint” (Hajdú 2003, 58). A ragadványnévadásban nyilvánul meg elsősorban az ember ősi névadó ösztöne, névteremtő vitalitása. „A nyelv természetes névteremtő működését ma már szinte csak a ragadványneveken figyelhetjük meg” (J. Soltész 1979, 56). Produktív, dinamikus

névalkotási módról van szó: ragadványnevek különféle közösségekben keletkezhetnek a világ bármely részén. „A ragadványnév a mai személynevek között a legélőbb, legelevenebb névfajta abban az értelemben, hogy életfolyamatában társadalmi és nyelvi kötöttségek sokkal kevésbé érvényesülnek, mint például a család- vagy keresztnévében” (B. Gergely 1977, 65). A névadó kreativitására, fantáziájára van bízva, hogy milyen nevet ragaszt rá majdani viselőjére. Egy közösségen belül azonban az új ragadványnév kiválasztását nagy mértékben befolyásolja a meglévő ragadványnév-állomány. Ritkábban adnak egy új elnevezettnek a községben már meglévő ragadványnevet (az öröklődő nevek kivételével) a homonímia elkerülése végett. Amennyiben homonim ragadványnevek fordulnak elő egy közösségben (tipikusan az öröklődő ragadványneveknél), akkor szükség van egy kiegészítő névelemre (pl. bece-, keresztnév), amely a megkülönböztetést, a pontosabb identifikációt szolgálja.

Abban az esetben, mikor a hivatalos család- és keresztnévet ragadványnév helyettesíti, névcseréről beszélhetünk. Egy izsai adatközlőmet idézve: „Hát itten mindenkinek csúfneve van és a csúfneve a fő név, nem a rendes neve.” A név szorosan hozzánőtt viselőjéhez, s a közösség is elsődlegesen ezen a néven identifikálja az egyént (vagy az egész családot).

2. A ragadványnevek keletkezése, létrejöttének oka

A ragadványnevek keletkezését Márton Gyula az ember ősi névadási ösztönével magyarázza: „Egyébként azt hiszem, nem tévedek, ha a gúny- és mellékneveket azzal az ősi névadási móddal hozom kapcsolatba, mikor az illetőnek valamilyen testi vagy lelki sajátsága vált névvé. A nép kifogyhatatlan humora és az azonos nevűek megkülönböztetésének szüksége tehát nem tekinthető e nevek keletkezési okának. Az említett két tényező valószínűleg csak elősegítette, jobban mondva csak biztosította ősi névadási módunk e csökevényének vitalitását, fennmaradását” (Márton 1945, 89). A nevek keletkezésében tehát a név és viselője közötti szerves kapcsolatnak az igénye is szerepet játszott.

A ragadványnevek létrejöttének egyik oka értelmi motiváción alapul. A gyakran ismétlődő család- és keresztnévek egy közösségen belül nem képesek az egyén pontos identifikálására. „A személynevek eredeti funkciója egy-egy személy egyértelmű azonosítása és megkülönböztetése. Ezt a funkciót a személynév csak addig képes betölteni, amíg túlságosan sok azonos nevű személy térbeli és időbeli közelsége zavaró poliszémiát nem eredményez” (J. Soltész 1979, 46).

Ördög Ferenc göcseji és hetési gyűjtéséből kiderül, hogy a ragadványnevek keletkezése és használata nem áll szükségképpen egyenes arányban a családnevek megterhelésével: „...lehet olyan személynek is ragadványneve, akinek a vezetékneve nem tartozik a leggyakoribbak közé” (Ördög 1973, 152). A közösség tréfálkozó, csúfolódó hajlama, névadási vitalitása is befolyásolja a ragadványnevek keletkezését. Az érzelmi motiváció játszik szerepet az újabb nevek létrejöttében. A ragadványnévadás hagyománnyá, divattá válhat. Egy adatközlőm szavaival élve: „Könnyű vót csúfnevet kapnyi, mert valaki ráragasztotta, a másik még kapott rajta... inkább tettek hozzá, min vettek ē belüle. Akit Gútán még nem bicskáznak és Izsán ki nem csúfónak asz szeréncsés embër.”

A névadás antropológiai jellegzetességnek tekinthető. A ragadványnevek keletkezéséhez mindig valamilyen közösség kell, ahol az emberek a hivatalos nevükön

kívül szívesen adnak egymásnak újabb neveket. Tehát a ragadványnevek kialakulásának okai: a névhomónia elkerülése, a hagyományőrzés, a közösség humora, jellemző ereje, az emberek névteremtő vitalitása. A névválasztásban a nyelvi (lingvális) és nyelven kívüli (extralingvális) tényezők is szerepet játszanak.

Bizonyos esetekben az egyének védekezni próbálnak a ragadványnévadás ellen, gyakran eredménytelenül. Rábaszentendrásban „néha tudatosan törekszenek a ragadványnevek kialakulásának megakadályozására a ritkább keresztnév választásával” (Balázs Judit 1982, 19). Gát községben is feljegyeztek egy esetet: „...a községben élt valamikor a selypítő, Pösze Bak Mihály, aki a faluba beköltözött valamennyi új lakónak ragadványnevet adott. Egyik alkalommal valaki nem akart ebben a megítélésben részesülni. Azt ajánlották neki, hogy a kocsmában fizessen áldomást Bak Mihálynak, és akkor nem kap csúfnévet. Amikor Pösze Bak már alaposan felöntött a garatra, megvizsgálta a fiatalembert: – Ne félj, fiam, nem adok neked nevet. – Azóta a hajdani ifjú leszármazottait *Nefélj* ragadványnévvel illetik a faluban” (Botlik 2001, 207).

3. A ragadványnév fogalma

A ragadványnév terminus technicus használata csak a 20. század második felében vált általánossá a névtani irodalomban. A fogalom ugyan jóval korábban felbukkan, de használata következetlen. A terminussal kapcsolatban Szilády Áron nyilatkozik elsőként a *Magyar Nyelvőr* második számában: „Semmiel se méltathatjuk csekélyebb figyelemre az úgynevezett gúnyneveket. Döbrentei ezeket ragadt neveknek mondja valahol. Én a nép közt a »csúfnéven« kívül ragadvány névnek szintén hallottam a gúnynevet, s megvallom, nem tartom helytelen nevezetnek” (Szilády 1873, 12).

A névtípust (ragadványnév) jelölő terminus következtelen használatára Lőrincze Lajos hívta fel a figyelmet: „... a melléknév, megkülönböztető név, ragadványnév, gúnynév műszót szoktuk használni, meglehetősen következtelenül” (Lőrincze 1951, 68). E megnevezéseken kívül ismert volt a csúfnév, ragadt név, ragadék név is.

Tóth Katalin kezdte meg a *Magyar Nyelvjárásokban* a ragadványnév fogalmának tisztázását: „Véleményem szerint a ragadványnév a legtagabb kategória, összefoglaló, gyűjtő név, s a különböző névfajták ennek alcsoportjai [...] a megkülönböztető, a gúny- és csúfnéveket együttesen nevezem ragadványnévnek” (Tóth K. 1966, 96–97).

Hajdú Mihály a többi személynévfajtatól igyekszik elhatárolni a ragadványneveket: „Azokat a névelemeket, amelyeket a hivatalos kereszt- és családneveken, valamint a beceneveken kívül az emberek adnak egymásnak bármilyen szándékkal, ragadványneveknek nevezzük. Ezeknek keletkezéséhez mindig valamilyen közösség kell, amelyben személyesen ismerik egymást az elnevezettek és elnevezők” (Hajdú 1994, 43).

A *Magyar értelmező kéziszótár* újabb kiadásában a ragadványnév címszónál a következő meghatározást olvashatjuk: „A hivatalos név helyett vagy vele együtt használatos (tréfás vagy gúnyos) megkülönböztető személynév (pl. *Görbe* Balogh István)” (ÉKsz. 2003, 1117).

A ragadványnév terminus használata a szakirodalomban mára állandósult.

A szlovákiai magyarok körében a ragadványnév terminus kevésbé használt és ismert. Kutatásaim során többször megtörtént, hogy az adatközlők nem ismerték, először hallották a szót. Ragadványnév helyett a diákok körében gyakoribb a becenév

műszó használata, a felnőtteknél pedig településektől függően a csúfnév, a gúny-név, a melléknév, a becenév, a tapadéknév és a megkülönböztető név kifejezés. A ragadványneveket a kutatópontjaimon csúfneveknek hívják, ritkábban használatos a megkülönböztető név vagy melléknév megnevezés.

4. A kutatópontok

A kutatópontok kiválasztásakor figyelembe vettem, hogy a vizsgált településeken a magyar nemzetiségű lakosok alkossák a helyi összlakosság nagyobb részét, hasonló lélekszámmal rendelkezzenek, egy tájegységbe tartozzanak, egymáshoz közel álljanak.

A kiválasztott kutatópontok a Komáromi járásban találhatók, Komáromtól keletre fekszenek. A gyűjtés az egységes magyar nyelvterületen, két-két szomszédos községben történt (Izsa és Hetény, Dunamocs és Búcs). A tájegységnek nincs külön megnevezése, a komáromiak „Vágontúl”-nak nevezik ezt a területet, mivel az említett falvak a Vág folyón túl, a várostól keletre fekszenek. Liszka József *A szlovákiai magyarok néprajza* című művében azt írja, hogy: „a Vágtól keletre, a Garam vonaláig, a Dunától északra, egész a szlovák nyelvhatárig olyan területtel van dolgunk, amelynek sem a földrajztudósok, sem a lakosság külön nevet nem adott, és kultúrája is átmeneti jellegű mind nyugat-keleti, mind észak-déli irányban” (Liszka 2002, 232). A tájegység megjelölésére a Vág és Garam köze megnevezést használja. A magyar nemzetiségű lakosok száma mind a négy szlovákiai magyar településen meghaladja a helyi összlakosság 70%-át (Búcs 93,6%, Dunamocs 92%, Hetény 87,1%, Izsa 72,8%). A vizsgált kutatópontjaimon azonos nyelvjárási típusba tartozó nyelvjárást beszélnek. A helyi dialektust a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió észak-dunai nyelvjárás csoportjába sorolhatjuk (vö. Juhász 2001, 271–274).

A vizsgált falvak a történelmi változások következtében a 20. század folyamán több országhoz tartoztak. A 20. század elején az Osztrák–Magyar Monarchia részét képezték. Az első világháború után, 1920-ban a trianoni békeszerződés értelmében a falvak Csehszlovákiához kerültek. Szlovákia magyarlakta területeit 1938-ban a bécsi döntés eredményeképpen újból visszacsatolták Magyarországhoz. 1945 után újra Csehszlovákiához csatolták a községeket, majd 1993-tól, Szlovákia önállósulása után a Szlovák Köztársasághoz tartoznak a falvak. Ezek a társadalmi változások a tulajdonnevek világában is tetten érhetők, elsősorban a személynevek anyakönyvi bejegyzését, a helynevek hivatalos használatát érintették. A vonatkozó névpolitikai, névtervezési kérdésekről több tanulmányban olvashatunk (vö. Szabó Mihály 2005; Vörös F. 2004a; 2004b; Vörös O. 2004; Zalabai 1995).

A kutatópontjaim kollektív ragadványnévvel is rendelkeztek. Az izsaiakat *Bagók*-nak nevezték. A falucsúfoló eredete úgy magyarázható, hogy az izsaiak erősen pipáztak, és akinek nem volt pénze dohányra, a másiktól elkérte a pipa alján maradt, el nem égett dohányt, bagómaradékot. Ezt a bűdös, csípős bagót a szájukba, a zápfoguk mellé rakták, és szívták a levét tovább. A patiak (a szomszédos község lakói) az izsaiakat *Túróhátúak*nak is nevezték, mert az idősebb asszonyok túrót árultak a piacon, de a *Máktörők* csúfolót is használták, mivel sok mákoskalácsot sütöttek. A hetényieket *Gólyáknak* hívják. Az elnevezés onnan ered, hogy az árvízvédelmi gátak építése előtt a szomszédos Izsa község gulyája gyakran betévedt a hetényi határba. Ez nagyon bosszantotta a helybelieket, eltökélték, hogy elhajtják az izsaiak gu-

lyáját. A kocsmában felöntöttek a garatra, majd indultak a határba. Látni, hogy ott fehérít a „gulya” elkezdtek ordibálni. Ettől a „gulya” megijedt és felrepült a levegőbe, mert egy gólyacsapat volt. Mivel Dunamocson finom, ízletes bort készítenek, és nem vetik meg annak fogyasztását, ezért kiérdemelték a *Jóborivó mocsiak* megnevezést. A *Vastagnyakú búcsiak* falucsúfoló arra utal, hogy a falu lakosainak többsége református.

5. A gyűjtés módszere és forrásai

Az élőnyelvben használatos ragadványneveket a felnőttek körében aktív kérdező-módszerrel gyűjtöttem, közvetlen válaszoltak kérdéseimre az adatközlők. A velük való beszélgetéseim egy részét hangkazettára rögzítettem. Az adatközlők kiválasztása több szempont szerint történt. Elsősorban a községekben élő rokonaim, ismerőseim segítségét kértem. A gyűjtést megelőzően a községi hivatalok lakosság-nyilvántartási névlistáját is kikértem, amely nagyban segítette a ragadványnevek összegyűjtését, a névviselők pontos azonosítását. A falut jól ismerő személyek, családok szolgáltatták az információkat. Falvanként minden korosztályból arányosan (10 fiatal – 10 középkorú – 10 idős) választottam adatközlőket, tehát a kutatást 120 személy segítette.

A ragadványnevek az írott forrásokban (anyakönyvek, telekkönyvek, jegyzőkönyvek, falumonográfiák, kéziratok stb.) is előfordulnak. Az általam vizsgált 18–20. századi dokumentumokban megkülönböztető névként szerepel:

1. A ragadványnév teljes alakja: Válé András (*Malac*), Joannes Varga alias *Barát*.
2. A ragadványnév kezdőbetűje: Cs. Varga Pál (ezek gyakran az egész családra kiterjedtek, öröklődtek is).
3. Az anya vagy a feleség lánykori családneve: *Sárai* Kurucz András.
4. Az apa keresztnév vagy beceneve: *Jóska* Varga András.
5. A lakóhely megjelölése: Tóth József *Zsitvasori*.
6. A foglalkozás: *Takács* Szabó László.
7. Az életkor: Kovács János *Öreg*.

Az élőnyelvben használatos ragadványnevek a szépirodalomban is megjelenhetnek. Tóth László, író 1949-ben született Budapesten, öt éves korában települt át édesanyjával a hajdani Csehszlovákiába. Gyermekkorát Izsán töltötte, így jól ismerte a falu „csúfneveit”. Tóth László *Ithakából Ithakába* kötetének *Toccata és fuga* című versében (Tóth L. 1975, 33–34; lásd még Tóth L. 2003, 133–137) izsai ragadványneveket örökít meg:

Toccata és fuga
(részlet)

Csak a fogzománc világol. Csak a fű.
Csak az öl; Bütyki – *galaxisok*,
Kúri Gergő – *Minótauruszok*, *Piha*
Gizi – Eüridikék,
Faszi Jancsi – *Orpheuszok*, *Soós*
Zoli – Polüphémoszok,

ecetfaárnyékba és barázdákba süppedt istennők,
 hívők s hitetlenek hite, végzete,
 ő, mag,
 egyre tisztuló,
 egyre erősödő és egyszerűsödő,
 konkrét mag, te
 – A korom él!

Gál Sándor, szlovákiai magyar író pedig *Mesét mondok, valóságot* (1980) című, szülőfalujáról, Búcsról írt irodalmi szociográfiájában említ néhány búcsi ragadványnevet. A *mese születése* című fejezetben a következőket írja: „Az egy közösségben élő, hasonló nevű embereket, családokat, mint mindenütt, nálunk Búcsón is ragadványnévvel különböztettük meg. Így volt – és van – példának okáért *Nagy Kiss* és *Kiss Kiss*, vagy *Nagy Vasas*, *Bajog Vasas* [...] és sorolhatnám a Marcsákat, Tárnokokat s a Vargákat is, mert Varga is van néhány. Annak a Varga Józsi bácsinak, aki a mesék forrásvidékére vezetett el, történetesen Szilaj a ragadványneve. Tehát így: *Szilaj Varga József*. Hogy egy-egy ragadványnév hogyan keletkezett, nehéz volna megmondani. De egy bizonyos: minden ragadványnév viselője legjellemzőbb tulajdonságát tömöríti egyetlen szóba. Úgy vélem, érdemes volna több figyelmet szentelni ennek a kérdésnek – és készségnek –, amely ezt az egyetlen, legjellemzőbb (olykor jó, olykor nem a legdicsebb) tulajdonságot kikristályosítja – tulajdonnévvé emeli. Ami Varga Józsi bácsi ragadványnevét illeti: kettős kristály; egyik fele a rá jellemző természet, a másik fele pedig onnan ered, hogy valaha volt Józsi bácsinak két borzderes, nagy szarvú magyar ökre, amelyeket nálunk szilaj ökröknek is neveztek” (Gál 1980, 190). A könyvben egyéb nevek névadási magyarázatát is megtaláljuk. Csekes József *Hajakigyelmetek* szavajárása után kapta ragadványnevét. A nyelvjárási alakváltozat a 'hallja kegylmetek' megszólítást rejt magában. Foglalkozásra utalnak a *Tehenés Varga* (Varga József), *Kanász Varga* (Varga Mihály) ragadványnevek, a néviselők pásztorok voltak. Az író anyai dédnagyapját Szabó Józsefnek hívták, de csak *Szépszabónak* mondták, mivel – állítólag – szeretett szépen járni, azaz öltözködni” (Gál 1980, 99).

6. A ragadványnévadás indítékai

A ragadványnév-vizsgálatokban a névadás indítéka a leggyakrabban alkalmazott szempont, a ragadványnevekkel foglalkozó tanulmányok zömében megtalálható. A névadás indítékának feltárása társadalmi-népismereti tanulságokkal is szolgál, „a közösségnek az életmódjáról sokféleképpen tájékoztat: fényt vethet foglalkozására, települési viszonyaira, népi összetételére, szokásaira, rokonsági, családi kötöttségeire, arra, hogy az emberi tulajdonságok közül, az életkörülmények köréből mit találnak említésre, gúnyra vagy dicséretre méltónak stb.” (B. Gergely 1977, 84).

A névadás eredeti indítékát gyakran nehéz feltárni, „...a jelenkori névadásban kell keresnünk azokat a lélektani mozzgatörugókat, amelyek egy-egy név megszületését eredményezik. Ez elsősorban az élő ragadványnevek vizsgálatakor érhető tetten” (Hajdú 2003, 785). Már Kálmán Béla is megemlíti, hogy „...a jelenkori anyaggyűjtés in statu nascendi ragadja meg a névadást, az elnevezők is rendszerint él-

nek, tudják, ki miért kapta ragadványnevét. Így a mostani ragadványnevek keletkezése világot vet a rég elmúlt korok névadási indítékaira” (Kálmán 1962, 139).

A névadás indítéka nem azonosítható a név jelentésével. Erre a tényre Balázs Judit is felhívta a figyelmet: „...a névadás indítéka nem azonos a név anyagául szolgáló közszó jelentésével, és semmiképpen nem azonos magának a névnek a jelentésével, bár kétségtől mindkettőhöz köze van. A névadás indítéka, motivációja lényegében az a lélektani mozzanat, amely alapján a név létrejön” (Balázs 1982, 9).

A névhasználók gyakran az eredetitől eltérő névadási motívummal magyarázzák a név keletkezését. Erre a szépirodalomból, Kertész Imre Nobel-díjas író *Sorstalanság* című művéből is hozhatunk egy példát: „...ezt minden közelebbi pajtása csak *Selyemfiúnak* hívja. Találónak is éreztem az elnevezést, a simán fénylő, sötét haja, a nagy szürke szeme, s általában az egész lényének a szeretetre méltó selymessége miatt, csak utóbb hallottam aztán, hogy a kifejezésnek valójában egy más értelme is van, s tulajdonképp azért adományozták neki, merthogy az otthoni életben ő állítólag igen ügyesen forgolódik a leányok körül” (Kertész 1975, 54). Az adatközlőkkel való beszélgetéseim során többször megtörtént, hogy egyes neveket eltérően interpretáltak, s néha csak magától a névviselőtől, illetve a névadótól tudtam meg a valódi, eredeti névadási indítékot. „Egyes nevek magyarázata hibás, elnagyolt, hiszen a száz évnél régibb ragadványnevek eredetére senki sem emlékezhet [...] mind a szóbeli (helyszíni), mind az írásbeli (levéltári) gyűjtés elengedhetetlen, mivel így a tévedéseket jobban kiszűrhetjük” (Mizser 1987, 141).

Sok ismeretlen eredetű ragadványnév található a névanyagban annak ellenére, hogy a névadásnak mindig megvan a maga motívuma, „minden névadási aktus szemantikailag tudatos. Ebből a szempontból abszolút motiválatlan név nincs” (Hoffmann 1993, 43). Az öröklődő ragadványnevek esetében az utódok „a név eredetének okára már alig vagy egyáltalán nem emlékeznek. A névadás indítékát utólag nem tudjuk biztosan feltárni. Ha valakinek a nagyapja mondjuk a *Liba* ragadványnevet kapta, az unokái ugyan örökölhetik a nevet, de sem ők, sem a kortársaik nem fognak emlékezni rá, mi volt az elnevezés oka a név keletkezésekor. Lehet, hogy az illetőnek hosszú nyaka, vagy kellemetlen gágogó hangja volt. Az is lehet, hogy sok libát tartott az udvarán, esetleg egy emlékezetes vásári élménye fűződik ehhez az állathoz” (Fercsik–Raátz 1997, 22).

A ragadványnévvel foglalkozó szakirodalomban a felállított rendszerek hasonlóak, de mégis eltérnek egymástól, mivel az összegyűjtött névanyag maga adja a rendszerezés lehetőségeit. A ragadványnevek színes névadási motívumokról tanúskodnak, gazdagítják a falvak névvilágát.

A névadási indítékok szerinti csoportok kialakításánál elsősorban B. Gergely Piroska (1977) rendszerezését vettem alapul. A nála alkalmazott kategóriák közül a pusztai identifikációs és érzelmi indítékú ragadványnevek típusát hagytam el, mivel úgy gondolom, hogy minden ragadványnévnek – mint a tulajdonnévnek általában – identifikáló funkciója van és a név keletkezésekor nemcsak az értelmi, hanem az érzelmi indíték is jelen van. A névasszociációs indítékú ragadványnevek helyett a névviselő család-, keresztnév-, illetve becenév-ből alakult ragadványnevek megnevezést használom. Az egyes csoportokon belül elhagytam azokat az altípusokat, melyek a gyűjtött névanyagomra nem vonatkoztathatók, illetve néhány újabb kategóriával kiegészítettem a rendszert. A szokásra utaló neveket, melyek B. Gergely Piroskánál a

szavajárásra, szokásra utaló típusban szerepelnek, a belső tulajdonságra utaló csoporton belül tárgyalom (vö. Ördög 1973, 182).

A négy szlovákiai magyar településen a felnőttek körében 1299 ragadványnevet gyűjtöttem össze. A névadási indítékok szerint a következőképpen csoportosítottam a névanyagot:

I. A néviselő család-, kereszt-, ill. becenevéből alakult ragadványnevek (121):

1. Családnévből alakult ragadványnevek (72): *Atya* < Papp, *Babos* (a leánykori családnév közszói értelméből adódóan) < Babos, *Bene* (a Ladánybene 27 nevű zenekar nevéből keletkezett asszociáció útján) < Ladányi, *Bérkő* < Berényi, *Biele* (szlk. *biele* 'fehérek') < Bielokosztolszky, *Bimbó* < Virág, *Bizsák* < Izsák, *Börni* < Bernáth, *Borzasztó* < Borza, *Cékla* < Czékus, *Cirizák* < Izsák, *Csége* < Csenger, *Csengő* < Csengel, *Csinti* < Csintalan, *Csuka* < Halászik, *Csuri* < Czura, *Csutél* < Stutik, *Cutika* < Czúth, *Déri* < Dékány, *Dézi* < Dékány, *Dropész* < Droppan, *Dzsimi* < Zámbó, *Fonnyatt* < Fónad, *Gazsi* < Gáspár, *Gönyő* < Hernyó < *Kukac* < Kacz, *Hagyma* < Hajtman, *Hatyész* < Hatyina, *Jokész* < Jókai, *Jurunc* < Kurucz, *Dzsó* < Izsó, *Klikk* < Klimácsek, *Kocsész* < Kocsis, *Kocskó* < Kocsis, *Kocúr* (szlk. *kocúr* 'kandúr') < Kocsis, *Koszt* (szlk. *kosť* 'csont') < Csontos, *Kubli* < Kubovics, *Kuckuc* < Kuczman, *Kúri* < Kurucz, *Kustyér* < Kurucz, *Labi* < Labancz, *Lucifer* < Lucza, *Luíz* < Lajos, *Macsó* < Machó, *Mezei Pocok* < Mezei, *Mogyoró* < Magyar, *Nyémec* (szlk. *Nemec* 'német') < Németh, *Nyunyi* < Bugyi, *Őszti* < Österreicher, *Őszvér* < Österreicher, *Pakó* < Pákozdi, *Pé* < Petres, *Pélő* < Péter, *Pétkő* < Bertók, *Ragasztó* < Rancsó, *Ratya* < Ratymorszky, *Rozi* < Rozicska, *Samu* < Sámson, *Sina* < Sinkó, *Smakszi* < Smahó, *Szigi* < Szigeti, *Szinkler* < Sindler, *Szoszó* < Szokola, *Szoty* < Szokola, *Szuszéd* (szlk. *sused* 'szomszéd') < Suh, *Tarasz* < Tallósi, *Tote* < Tóth, *Valént* < Valentovics, *Vejszi* < Fehér, *Vini* < Vincze, *Vörke* < Vörös, *Zádács* < Zámbó, *Zombi* < Zámbóky.

2. Keresztnévből alakult ragadványnevek (2): *Andrej* (szlk. *Andrej* 'András') < András, *Bila* < Béla.

3. Becenéből alakult ragadványnevek (41): *Adi* < Ádám, *Atka* < Attila, *Babikám* < Bandikám < András, *Báló* < Bálint, *Bangyúr* < András, *Bélasz* < Béla, *Boca* < Boglárka, *Bolas* < Lóri-Lolas-Bolas < Lóránt, *Cila* < Laci < László, *Cini* < Vili < Vilmos, *Cseri* < Feri < Ferenc, *Déksza* < Deksza-Duksza < Dusan, *Dódi* < Józsi < József, *Dzsandi* < Bandi < András, *Dzserri* < Dzseri-Beri < Béla, *Dzsesszi* < Dezső, *Dzsó* < József, *Dzsó* < Kriszdsó < Krisztián, *Entyő* < Etel, *Fertyú* < Ferenc, *Gazsi* < Gáspár, *Gyugyúcs* < Gyula, *Gyulácska* < Gyula, *Janika* < János, *Lacika* < László, *Lágyó* < László, *Mico* < Milán, *Mimi* < Emília, *Nucci* < Lujzi < Lujza, *Osí* < Zsófia, *Pepes* < Péter, *Pépó* < József, *Pétya* < Péter, *Piftya* < Péter, *Pipi* < István, *Pityke* < István, *Riska* < Mariska < Mária, *Sóska* < Józska < József, *Stefi* (szlk. *Štefan* 'István') < István, *Tragyanka* < Aranka, *Viccsi* < Vilmos.

4. Család- és keresztnévből alakult ragadványnevek (6): *Högyő* < Horváth György, *Koza* < Kovács Zoltán, *Pées* < Pap Sándor, *Szku* < Suh Krisztina, *Tözső* < Tóth Zsolt, *Ziszka* < Zajos István.

II. A családtagok, ismerősök nevére vonatkozó ragadványnevek (69):

1. Férfielőd (21)

a) keresztnéve (11): *Bálint*, *Csefán* < Štefan (István), *Elek*, *Fülöp*, *Gyula*, *Imre*, *Lukács*, *Márton*, *Péterbandi*, *Samu*, *Tamás*;

b) beceneve (10): *Atti* < Attila, *Embərbandi* < András, *Gergő* < Gergely, *Jáki* < Jakim, *Jéró* < Jeromos, *Miska* < Mihály, *Pali* < Pál, *Pityű* < István, *Rudi* < Rudolf, *Samu* < Sámuel;

2. Nőelőd (20)

a) családneve (12): *Bërza*, *Bozák*, *Cunyi*, *Dózsa*, *Egyeg*, *Keszeg*, *Kis Cséplő*, *Meleg*, *Mokos*, *Pápaji*, *Színási*, *Vörös* (Vörös);

b) keresztnéve (1): *Gyöngyi*;

c) beceneve (7): *Csulena* < Ilona, *Eti* < Etel, *Idus* < Ilona, *Jutka* < Judit, *Marcsa* < Mária, *Rëna* < Renáta, *Szidi* < Szidónia.

3. Gyermekek keresztnéve vagy beceneve (2): *Márió néni*, *Móni* < Mónika.

4. A házastárs neve (24):

a) feleség családneve (16): *Balla*, *Cibor*, *Csöbönyei*, *Cút*, *Fülöp*, *Gacsai*, *Geregő*, *Hegedűs*, *Kollár*, *Rancsó*, *Répás* (répás), *Sánta*, *Sérés*, *Szabó*, *Töröttő*, *Vári*;

b) keresztnéve (2): *Ádám*, *Jolán*;

c) feleség beceneve (5): *Bori* < Borbála, *Ilon* < Ilona, *Katus* < Katalin, *Rozi* < Rozália, *Tëra* < Terézia;

d) férj ragadványneve (1): *Bublinka* (szlk. *bublinka* 'buborék').

5. Ismerős keresztnéve vagy beceneve (2): *Emil*, *Luanda* < Linda.

III. Külső tulajdonságra utaló ragadványnevek (327):

1. Szépségre, csúnyaságra vonatkozók (9): *Aranyos*, *Banyamancs*, *Bubu*, *Csinos*, *Madam*, *Mégész*, *Szásszorszíp*, *Ufó*, *Übrühü*.

2. Testalkatra, termetre vonatkozók (87):

a) alacsony termet (37): *Bigyó*, *Böcök*, *Bütyök* (2x), *Csöpi*, *Csüttüng*, *Günyű*, *Gyugó* (dugó), *Ityiripityiri*, *Kerti Törpe*, *Kis* (5x), *Kis Kocka*, *Kistyúk*, *Minike*, *Mütyür*, *Öreg Mütyür*, *Pici* (2x), *Picur*, *Pingyúr*, *Pirci*, *Pocik* (2x), *Sujok* (sulyok 'valaminek a földbe verésére, zúzására használt nyeles bunkó'), *Tetű* (2x), *Törpe* (3x), *Törpilla*, *Tücsi*, *Tücsök*, *Vacak*;

b) magas termet (11): *Colos*, *Fejes*, *Gúnár*, *Hosszú*, *Nagy* (5x), *Öreg Gulivér*, *Óriás*;

c) sovány testalkat (20): *Bënge* (szőlőbenge 'kis szőlőfűrt'), *Cërna*, *Cini* (cingár), *Csádé* (vizenyős helyen termő fűféle), *Csonti*, *Csontos*, *Csupasz*, *Fékiló*, *Gyufa*, *Hërnýó*, *Húszkilós*, *Kukac*, *Kurta úr*, *Madzag*, *Nyegle*, *Pille*, *Pöhó* (pehelykönnyű), *Silány*, *Szúnyog* (2x);

d) kövér testalkat (19): *Bábi*, *Basa*, *Buci*, *Dëmó* (demizson), *Dugó* (2x), *Dundi*, *Dundus*, *Duzma*, *Fékiló*, *Gombóc*, *Gömbi*, *Hájas*, *Hattojás*, *Husi*, *Mackó*, *Pocok* (pocak), *Sunka* (szlk. *šunka* 'sonka'), *Vastag*, *Viziló*.

3. Testi erőre, illetve gyengeségre vonatkozók (4): *Csontos*, *Lufi*, *Panel*, *Szívós*.

4. Testtartásra, mozgásra, járásmódra vonatkozók (19): *Böcci* (bicegve [bőcögve], dőcögve járt), *Csiga*, *Csira* (nőies járás miatt), *Csiszi* (csoszog), *Csosz*, *Fucika* (futkározik), *Futyel* (fut el), *Gyorsan*, *Hama* (hamar 'gyorsan'), *Hëgyës*, *Hëtyke* (legényes, feszes járásmód), *Kutya*, *Lótifuti*, *Motoregër*, *Szaporá*, *Szarka*, *Tungli* (tinglitungli 'ingó-bingó, ide-oda mozgó'), *Ugri*, *Uzsgyi*.

5. Haj-, szem- és bőrszínre vonatkozók (23): *Bagár* (sötét bőrszín alapján), *Bokszos* (2x), *Brazil* (2x), *Cigány* (2x), *Fekete*, *Füstös*, *Indiánlëány* (színesre festi szemét), *Kese*, *Nëger*, *Ördög* (2x), *Pirák* (piros), *Róka*, *Szóke herceg*, *Szöszke*, *Szurkos*, *Tarka*, *Üszög* (fekete haj- és bőrszín alapján), *Vinëtu* (Karl May indián regényhőse alapján), *Vörös*.

6. Haj- és bajuszviseletre, szőrzetre vonatkozók (28): *Ámor* (szép göndör haja asszociálta a szerelem római istenének nevét), *Bagjas* (boglyas 'fésületlen, borzas hajú'), *Bajci Huszár*, *Bajszos* (2x), *Busman* (rendezetlen hajviselet után, ném. Busch 'hajcsomó' + man 'ember'), *Coffos* (antonim értelemben használatos: kopasz), *Fidél Kasztró* (a kubai elnökhöz hasonlító szakáll), *Gëndër*, *Göndör* (2x), *Hajas*, *Hajas koma*, *Indián*, *Kecske*, *Kokas*, *Kopasz* (4x), *Lénin* (szakáll után), *Nyali* (zselézett, lenyalt haj alapján), *Szakállas*, *Szóri*, *Szörme*, *Szörös* (2x), *Tar*.

7. Feltűnő testrészre, testi fogyatékoságra, szokatlanságra, betegségre vonatkozók (70): *Avas* (beteges), *Bandzsa*, *Busa* (nagy feje van, mint a hálnak), *Bütyyi* (bütyök), *Cica* (arc), *Csámpi*, *Csécscs* (2x), *Csillagszemű*, *Csípás*, *Csöcsös*, *Csonka*, *Csóri* (2x), *Csücsöri*, *Csurák* (szlk. čurák 'férfi nemi szerv'), *Dinnye*, *Dzsudi* (majomarcú), *Farán* (a sor farán, végén járt mindig, mert sántított), *Ferdi* (ferdelábú), *Füles* (3x), *Görbe*, *Hunyor*, *Kaméleon* (nagy szemei miatt), *Kécsup* (piros arc után), *Kilis* (kelés), *Kis Piroska* (arc), *Kóbász* (nagy nemi szerv), *Kofa* (nagy szája van, de nem nagyszájú), *Kókusz*, *Körtefejú*, *Kugli* (kerek arca miatt), *Malacka* (orr), *Nagycsöcsű*, *Nagyfogú*, *Nagyszemű*, *Néma*, *Níma* (2x), *Nyúl* (fog), *Nyuszó* (fül), *Orosz*, *Pirica* (piros arca miatt), *Piros*, *Piskóta*, *Pislancs*, *Ponty* (nyitott szájjal jár), *Pújó* ('nyomorék'), *Pupos*, *Rokkant* (3x), *Rozsdás* (sebes arca miatt), *Sánta* (3x), *Süket*, *Szémés*, *Szémüvegés*, *Töke*, *Tokmányorú*, *Tulipán*, *Tüzes*, *Vajlingvalagú*, *Vak* (4x).

8. Hangra, hangszínre vonatkozók (6): *Górhös* (hangosan köhög), *Morgó*, *Nagyharang*, *Szuszmák* (szuszogós beszéd), *Taknyos* (rekedten beszél, mintha megfázott volna), *Trezegé* (rezeg, remeg a hangja).

9. Beszédhibára, nyelvbtlásra, hibásan ejtett szóra vonatkozók (51): *Bécsó* (lecsó), *Birke* (birka), *Bobor* (bor, dadog), *Büdű* (büdös), *Cíci* (akadozva beszélt), *Cserke* (szomszédjukat Ernőnek hívták, akit mindenki Erkének becézett, csak a névvisező ejtette gyerekkorában Cserkének), *Csócsi* (Józsi), *Csomcsíd* (szomszéd), *Csucsom* (cuccom), *Csurcsil* (Churchil nevét így ejtette), *Dajos* (Lajos), *Dalac* (malac), *Datya* (2x, gaty), *Dorjú* (borjú), *Dráscsusza* (daráscsusza), *Drokány* (dolmány), *Feri Feri* (hadar), *Föccí* (foci), *Göcse* (öccse), *Hekula Hekulórum* (lat. saecula saeculorum 'mindörökkön örökké'), *Hestyók* (Hess tyúk!), *Horé* (more), *Idudú* (Ilona), *Ikke* (Irén), *Itóti* (Józsi), *Jacsó* (János), *Japos* (Iapos), *Jégom* (jégen), *Jódika* (Józsika), *Jotok* (jutok), *Kakakarsíka* (dadog), *Kupacs* (kupac), *Lacsi* (Laci), *Makka* (macska), *Píka* (béka), *Potypal* (futball), *Pripacs* (pipacs), *Puttyi* (krumpli), *Sudri* (selypített), *Tatas* (kakas), *Tofola* (kofola), *Tolás* (tojás), *Tölőtölő* (hadar), *Totor* (motor), *Tuna* (Duna), *Tyárgabogijáttyúk* (sárgabográcsatyúk), *Tyátyúrepettyű* (százhússzal repesztettünk), *Tyopla* (selypített), *Tyúgér* (sügér), *Tyutyuritya* (kukorica).

10. Ruházatra, öltözködésre vonatkozók (16): *Cipős*, *Csecse*, *Csücsös* (csücsös sapkát hordott), *Dindi* (dirndli 'puffos ujjú, bő szoknyájú, kis köténnyel viselt női nyári ruha'), *Fagyi* (melegen öltözködött), *Gatyás*, *Jampi* (bőszárú nadrágban járt), *Kevin* (focimezén volt ráírva), *Köcöle* (kabátféle), *Puccom* (puccos 'kiöltözött'), *Sapka*, *Sérif* (kalapot hordott), *Suba*, *Szandi* (szandál), *Szaty* (szatyor), *Tarisznya*.

11. Gondozatlan, elhanyagolt külsőre vonatkozók (3): *Csimbók*, *Pilis* (penész), *Szutykos*.

12. Valakire való hasonlóságra vonatkozók (11): *Andzséla Dévisz* (színész nő után), *Gubra* (egy futballjátékos után), *Hobó* (a Hobo Blues Band énekese után), *Jézus*, *Jézus Krisztus*, *Klapka* (Klapka György tábornok után), *Mátyás király*, *Mézga Géza* (szemüveges és erős testalkatú, mint a mesehős), *Nilsz* (kicsi, mint Nils Holgers-

son a mesehős), *Szepesi* (olyan a hangja, mint a bemondónak), *Torgyán mérnök úr* (hasonlított az arca a politikusra).

IV. Belső tulajdonságokra utaló ragadványnevek (183):

1. Uralkodó, tipikus jellemvonásra utalók (88):

- a) fürgeség, ügyesség, elevenség (4): *Cakpak* (ügyes), *Guminyúl*, *Íletbűvész*, *Sziporka*;
- b) lassúság, ügyetlenség (4): *Béna*, *Bódusz* (bódult), *Mekk Elek*, *Pampi*;
- c) szorgalom, serénység (1): *Pontos*;
- d) lustaság, tutyimutyiság (3): *Kúlió* (angol *cool* 'laza'), *Mutyi*, *Tutyész*;
- e) eszesség, tudás (4): *Doki* (2x), *Koponya*, *Okos*;
- f) butaság, szellemi ügyefogyottság (10): *Bihók*, *Burki*, *Csacsi*, *Dandó*, *Dilis*, *Furkó* (2x), *Köcsög*, *Mumák*, *Pülű*;
- g) kíváncsiság (3): *Kíváncsi*, *Sërlok* (Sherlock Holmes nevéből), *Szagla* (szaglászik);
- h) vidámság, tréfa, barátságosság (4): *Kabos* (a színész neve után), *Mosoj Eggyüttes*, *Nyehej*, *Sógor*;
- i) szomorúság, mogorvaság, barátságtalanság (2): *Makranc*, *Mérges*;
- j) szelídség, jóság (6): *Becsület*, *Burgyi* (szótlan), *Cséndés*, *Puha*, *Türencs* (türelmes), *Tyika* (szlk. *tichý* 'csendes');
- k) indulatosság, szilajság (5): *Bojgató*, *Csíta* (a majom neve után), *Durcás*, *Hirti* (hirtelen), *Makacs*;
- l) gúnyolódás, kötekedés (2): *Cinkus* (cinikus), *Gunyóc* (gúnyolódó);
- m) csintalanság, engedetlenség, rosszság (10): *Bétyár*, *Cselle* (csellengett, csavargott), *Csibész*, *Csintalan*, *Csocsó* (csavargott), *Harapós*, *Rossz*, *Szörnyű*, *Vacak*, *Zsivány*;
- n) ravaszság, hazugság (11): *Hantli* (hanta 'üres beszéd'), *Hétország*, *Júdás*, *Kanyi* ('sunyi'), *Ravasz*, *Sana* (sanda), *Sunta*, *Sunyi*, *Surmuc*, *Sútyel*, *Zsidó*;
- o) fősvénység, kapzsiság (6): *Faszi* (faszari), *Filléres*, *Múger*, *Putyi*, *Zsidó*, *Zsirány*;
- p) nyelvesség, nagyszájúság (5): *Csitri* ('nagyszájú'), *Lotyó*, *Përka*, *Petyele*, *Plétyka*;
- q) gyávaság (1): *Nyúl*;
- r) dicsekvés (5): *Büse* (büszke), *Cudar*, *Gróf*, *Úr*, *Téeszese* (termelőszövetkezet esze);
- s) férfias természet (1): *Julis bácsi*;
- t) valakire való hasonlóság (1): *Abigél* (csendes).

2. Szokásra, kedvelt tevékenységre utaló ragadványnevek (95):

- a) kedvelt tevékenységre utaló ragadványnevek (45): *Bagós* (2x), *Bugi* (szeret táncolni), *Buli* (szeret bulizni, szórakozni), *Bútor* (szeret kocsmába járni, eredetileg *Kocsmabútor*nak hívták), *Compó* (szeret horgászni), *Csagány* (szeret dalolni, olyan, mint a csalogány), *Csibe* (gyakran eteti a csibéket), *Csődör* (szerette a nőket), *Csóró* (gyakran lopott), *Csuli* (verebeket lőtt), *Csúri* (gyakran lopott), *Faszos* (szerette a nőket), *Flett* (szereti a zenét, lemezlovas, Flett Erikőről nevezték el, aki szintén discjockey), *Frütyű* (szeretett fűtyülni), *Fűnyíró* (gyakran nyírt fűvet), *Fúró* (mindig fúr-farag), *Fütttyi* (szeretett fűtyülni), *Gibic* (szeretett kártyázni), *Gyömbér* (gyógynövényeket gyűjtött), *Írnok* (szeretett írni, újságokba is írt cikkeket), *Iszisz* (szerette a bort), *Kan*, *Kettyom* (szerette a nőket), *Könyves Kálmán* (szeretett olvasni), *Luca* (lucázni járt), *Maci Laci* (szereti a meséket), *Motros*, *Nagy Hohó* (nagy horgász), *Pedrem* (min-

dig megpederte a cigarettáját), *Pesti Nő* (festette magát, mint a nagyvárosi nő), *Pipa*, *Pipamatyi*, *Pipás* (2x), *Puszi* (minden ismerőset puszival köszöntött), *Rézmáj* (sokat iszik), *Részegés*, *Sipos* (szeret fűtölni), *Stüszí Vadász* (szeret vadászni), *Szívar* (2x), *Szürcsi* (szereti szürcsölve enni a levest), *Vizicsibe*, *Vizikacsa* (szeret fürödni);

b) kedvelt állatra, növényre utaló ragadványnevek (9): *Bagjas* (bagoly), *Cica*, *Cicke*, *Cicóka*, *Kutya*, *Macska*, *Rúzsabukor* (szerette a virágokat), *Sintér* (antonim értelemben használatos: szerette a kutyákat), *Szója* (szójabab);

c) kedvenc ételre, italra utaló ragadványnevek (32): *Bableves*, *Bori* (bor), *Cajgos* (élesztős), *Csérkő* (cseresznyepálinka), *Csikmák* (mákoscsusza), *Csoki* (2x), *Csülök*, *Csusza* (3x), *Cukros*, *Duncos* (*dunszt* 'befőtt'), *Furkó* (lekváros gombóc), *Gombóc*, *Kacsa*, *Kényír*, *Kóbász*, *Kóbi*, *Málé* (kukoricakása), *Muslica* (szereti a bort), *Otálló* (2x) (kedvenc borfajta), *Paprikás*, *Paprikáskrumpli*, *Paszuj Bableves* (paszuly 'bab'), *Pivěcsko* (szlk. *pivečko* 'söröcske'), *Rizsa* (szlk. *ryža* 'rizs'), *Rumos*, *Sumjěnka* (szlk. *šumienka* 'olyan por, amelyből pezsgős ital készíthető'), *Sunka*, *Túrós*;

d) kedvenc futballcsapatra, zenekarra utaló ragadványnevek (3): *Fridmanszki* (a Ferencváros futballjátékosa után), *Limbi* (Limp Biscuit zenekarnév alapján), *Oméga*;

e) kedvenc filmre, játékra, tárgyra, hangszerre vonatkozók (6): *Besenyő* (kedvenc TV-sorozat), *Cinci* (citera), *Kasztros* (*kasztrol* 'fazék'), *Matész* (játék), *Notész* (mindent feljegyzett a noteszébe), *Trombitás*.

V. Szavajárásra utaló ragadványnevek (40):

1. Tulajdonképpen szavajárási nevek (23): *Baké*, *Bárcás* (minden nőt bárcásnak nevezett), *Buda* (Nem oda Buda.), *Csévő* (hentes volt, s ha nem volt a kért árú az üzletben, azt válaszolta nyicsévő: or. *ничего* 'semmi'), *Csókolom Bátya*, *Dickés* (*dickes* 'szuper'), *Gyors* (gyakran elhangzó mondata volt: „Pajtikám ezt gyorsan meg lehet csinálni!”), *Jézus*, *Kaka*, *Konkrét* (nem szerette, ha valaki mellébeszélt, ekkor mindig azt mondta, hogy konkrétan beszéljenek a dologról), *Lófasz*, *Manó* (Mi a manó?), *Merden* (mert), *Móre* (merre), *Nejnej* (a tessék szó helyett ne, ne-t használt), *Oké* (OK – ang. *all correct* 'minden rendben'), *Ördög* (részegen mondogatta, hogy ő az ördög), *Öreg Kaludér* (a birkákat ütötte és közben káromkodott: „Az anyád öreg kaluder úristenit!”), *Piha* (csodálkozásakor használta: „Mi a piha!”), *Szarpacák* („szar az egész”, *pacák* 'férfi'), *Tivolé* (cseh *ty vole* 'te ökör'), *Tocskáné* (orosztanár volt, aki gyakran használta az orosz *точка* 'pont' szót), *Tuttam* (tudtam).

2. Kedvenc dal szövegrészletére utaló ragadványnevek (4): *Piszkátki* (a következő nótát énekelgette: „Natyságos kisasszony főmászott a fára / Belemént egy akácska túske a lába szárába / Piszkát ki, piszkát ki, piszkát ki belőle / Mëkpiškálom égye mëg a fene, had maraggyon benne”), *Rere* („Szeretett nótázni, vót ojan legíny-nóta, amit gyakran énekőt öt-hat deci után: Re-re-re-re-re-re most ittam én kedvemre, vájjon egissigémre!”), *Szityóka* („Szityóka, pityóka, ripityóka.”), *Zicsó* („Zicsóné drága csak ëty szoknyába jár.”).

3. Feltűnő szó- és névhasználatra utaló ragadványnevek (7): *Bátya-bátya*, *Bénibéni*, *Mana*, *Mëkis* (tréfából ezen a néven szokott bemutatkozni), *Rëzsa*, *Zabánivaló Szöllő* (a nagy szemű, szép szőlőre mondja), *Zommër* (Hetényen Sommer nevű zsidó család is élt, és amikor elköltöztek Izraelbe, mindig őket emlegette).

4. Megszólításra utaló ragadványnevek (6): *Aranyom* (így szólította nejét), *Bátya*, *Ídës*, *Nyúlam* (a feleség így szólította férjét), *Szinko* (szlk. *synko* 'fiam'), *Tündér* (anyja hívta így).

VI. Életkorra utaló ragadványnevek (9): *Kis Hënc, Kis Pap, Kis Zajos, Lajcsipapa, Öreg Bábi, Öreg Gülte, Öreg Röce, Öreg Tarasz, Öreg Traja*.

VII. Egykori vagy jelenlegi lakóhelyre utaló ragadványnevek (30):

1. Településre utaló ragadványnevek (11): *Dercsi, Galántai, Hëgyi, Izsai, Madari, Megyercsi, Mocsi, Ölvedi, Pati, Sallai, Zsitva*.

2. Település- vagy határrészre utaló ragadványnevek (14): *Bëkus, Dombi, Homoki, Közi, Kurjamelléki, Parti (2x), Szëmbe, Sziső (2x), Tóparti (3x), Vögyi, Zajdaköz*.

3. Teleknévre utaló ragadványnevek (4): *Celler, Grüli, Gutman, Vandër*.

VIII. Foglalkozásra, mesterségre, tisztségre utaló ragadványnevek (128): *Ács (2x), Asztalos, Autós, Baktër (3x), Bírës (béres), Bíró (4x) (a polgármestert is így hívják), Bogánár, Borbéj (2x), Bufëtös (egy Bufet nevű élelmiszerboltot vezetett), Buszos (buszkalauz volt), Cimint ('cement', kőműves), Csíkász (halász, csíkokat fogott), Csölle ('csille', segédmunkás az építkezésnél), Cukrász (2x), Cundra (a forrasztásnál kiszőkő szilánk alapján), Efketőefkető (rendőr), Festő, Furi (kukoricát, gabonát fuvarozott), Futúrás (2x) (gyümölcs- és zöldségfelvásárló), Góré (iskolaigazgató volt), Habos (cukrász), Hajós, Halas (halat árult), Halász, Harangozó (3x), Hentës, Huszár, Inas (autószerelőnél inaskodott), Intíző (intéző volt az állami birtokon), Kacsá (kacsafarmon dolgozott), Kádár, Kalács (pékárut szállított), Kanász (2x) (disznópásztor), Kaparó (útjavító), Kapás (földműves), Kocsmáros, Kőfaragó, Kőműves, Kopótyú ('kopoltyú', halász), Kovács (6x), Krumpli (termelőszövetkezetben dolgozik), Kupëc (kereskedő), Kurátor (2x), Lajka (oroszt tanított, az ürbe felszálló Lajka kutya nevéből kapta ragadványnevét), Lakatos, Lëkvár (lekvárt árult), Lózër (lókereskedő), Mëhész, Molnár, Művészúr (szobrász), Nádázó, Ökrisz, Orvos, Őrmestër, Pap (2x), Paraszt, Pëci ('kapás', halász), Pék (2x), Pénztáros, Pikasszó (szobafestő), Pilóta (autóversenyző), Pintër, Plëszabó, Pógár (kisbíró volt), Póstás (3x), Prëdszëda (a termelőszövetkezet elnöke, szlk. predseda 'elnök'), Prior (a Prior nevű áruházban dolgozott), Proli (proletár, napszámos), Recsmecs (mezőgazdasági gépeket javított), Rendőr, Révész, Sërif (vezető funkciókban volt), Sityú (géplakatos, a gépek füttyülő hangjáról kapta nevét), Snajdër (nëm. Schneider 'szabó'), Sottër (kőműves), Südi (sertészető), Sunkatermelő (a termelőszövetkezetben a sertéseket eteti), Susztër (3x), Szabó (3x), Szántó, Szarszipantó Kisiparos, Szellák (földműves), Szíjjártó, Szódás, Sztolár (szlk. stolár 'asztalos'), Szűcs, Takács (2x), Taxis, Tehenyës (tehénpásztor volt), Tejes (tejcsarnokban dolgozott), Tel (vadász, Tel Vilmos nevéből), Tíszí ('tisztelendő úr'), Trafík, Tú (szabó), Tüzër, Útkaparó, Vadór, Vítíz, Zsëllër, Zsidó (vállalkozó).*

IX. Eseményre utaló ragadványnevek (78): *Árvagyám (gyámságot vállalt egy apa nélkül maradt fiú mellett), Bërrencs (a békákat utánozta egy horgászat alkalmával), Bicaj (néhányszor úgy berúgott, hogy a kerékpárját is elvesztette), Bicsís (szlk. bič 'ostor', egy alkalommal nagy ostorral hajtotta a teheneket), Bonifác (egyszer megjósolta az időjárást), Bonyas (gyerekkorban a gyerekek szoknyában is jártak, lánynak nézték, ő fölkapta a szoknyáját és azt mondta, hogy bonyas), Bukfenc (a barátokkal rendezett bukfencversenyen ő győzött), Cicelle (szent Cicelle nevét ismételte az imádkozásnál, mert a többi szent neve nem jutott eszébe), Cillás (egy papírdarabra ráírta, hogy ez Cillás Karcsi köz és rátette egy fára a cédulát), Cincom (a mulatságban tánc közben kezével ütötte a csizmája sarkait), Cindër (ünnepeken ci-*

lindert hordott), *Compó* (a kézimunka után az egyik nő savanyú halat vett elő, s az ott lévő kisfiú azt hitte, hogy savanyú compó van az üvegben), *Csibegyűrő* (egyszer összetaposta a kiscsibéket), *Csicsike* (egyszer kiállt az udvarra, s a szomszéd hallotta, hogy a csibéket csicsikéimnek szólítja), *Csiksz* (gyerekkorában cigarettacsikket szívott lopva), *Csita* (egyszer az iskolai szünetben utánozta a majom hangját és mozgását), *Csuhás* (a papot hordta autóval), *Csuklós* (egy házibulin berúgott és nagyokat csuklott), *Csuli* (gyerekkorában több verebet fogott), *Cuni* (egy színdarabban Cuni volt a neve), *Dekungos* (dekungokat 'lövészárok' rajzolt a porba), *Dobëla* (Doberdónál harcolt mint katona), *Döme* (Döme nevű cigánnyal húzatta a nótákat), *Dörzsi* (a szülei kiskorában dörzsölgették az arcát), *Ejtőernyős* (egyszer leugrott esernyővel a padlásról), *Eszesz* (egyszer mindent megevett, amit a hűtőszekrényben talált), *Ézso* (Pavol Ország Hviezdoslav szlovák írónak *Ežo Vlkolínsky* című művéből olvasott fel az iskolában), *Fecske* (egyszer meggyógyított egy sérült fecskét), *Financ* (egy ideig a határőrökkel feketézett), *Fityipaldi* (gyorshajtásért megbírságolták), *Francia* (rövid ideig Franciaországban tartózkodott), *Gajmó* (kampókat készített, melyekre felakasztották a sonkát, kolbászt, szalonnát), *Gerény* (sikerült kiöntenie egy görényt a lyukból), *Gójás* (golyafészek volt a házán), *Gorbacsov* (kommunista iskolázáson volt a Szovjetunióban), *Gruspány* (a mennyegzőnél ő tűzte ki a *gruspányt* 'zöld, bokorszerű növény'), *Hármas* (két barátnő felállított egy „jó pasik” listát, amelyen a névvísló a 3. helyre került), *Huligán* (börtönben volt), *Jérce* (jércéket árult), *Jézus* (egy színdarabban Jézust játszotta), *Jumbó* (a Jumbó csoki papírját ráragasztották a traktorjára), *Kaszás* (lekaszálta a libák nyakát), *Kiflis* (egy focimérkőzésen szép gólokat rúgott, kifli alakban csavarta a labdát), *Kimiraj* (egyszer hajtotta ki a teheneket és a ki hamar helyett azt mondta, hogy kimiraj), *Köröszpapa* (több család is keresztapának választotta), *Kosút* (egy ünnepségen olyan szépen beszélt, mint Kossuth Lajos), *Kotyogó* (hangosan „kotyogott” a cipője, mikor templomba ment), *Krēnki* (ném. krank 'beteg', gyakran beteg volt), *Lesi* (egy futballmérkőzésen állandóan lesre futott), *Lücski* (a disznókat így hívta magához), *Mekk* (egyszer berúgott és a kecske hangját utánozta), *Mobil Égy* (sokat beszélt mobilon egy osztálykiránduláson), *Müszli* (Lucy tetszett neki a *Dallas* című sorozatból, őt utánozta egy alkalommal), *Muszka* (2x) (Oroszországban volt hadifogoly), *Néhúzd* (a legénykorában, amikor a kocsit húzták, beakadt a nadrágja és ezt kiabálta), *Nyóctoajtás* (egyszer nyolc tojást evett meg reggelire, s ezzel dicsekedett az iskolában), *Pantófli* (nagyanyja egy ünnepi alkalomra szép nadrágot, pantóflit varrt neki), *Pléplé* (bottal ütötte a vízben a békákat), *Préssajt* (egyszer tízóraira azt evett az iskolában), *Púcsó* (gyerekkorában sírva jött haza egy alkalommal és panaszkodott, hogy a kortársai púcsóják 'csúfolják'), *Satka* (szlk. *šatka* 'kendő' egyszer a fején felejtette az otthon viselt kendőjét, amikor a falubeli rokonait látogatta meg), *Seperki* (söprögetett az udvaron), *Sicc* (ijesztgette a macskákat), *Szegye* (a lónak a szegjét ütögette), *Szilaj Szikláné* (egy TV-paródiáról beszélt a szomszédoknak), *Szopós* (gyerekkorában hosszú ideig szopott), *Tisza* (egy rendezvényen olyan szépen beszélt, mint Tisza Kálmán), *Torma* (a piacon tormát árult), *Tracok* (földjük tiszta gaz volt az egyik esztendőben), *Tring* (egyszer a tring nevű kártyajátékban megduplázta a bankot és szép összeget nyert), *Tubi* (egy idős bácsi hívta a galambokat, s ő kislánként azt hitte, őt szólítja és futott feléje), *Üрге* (gyermekkorában ürgéket öntött), *Vice* (nagyon ki volt öltözve, úgy állt a ház előtt, mint a vicispán), *Zicsi* (egyszer dicsekedett, hogy

járt a Zichy-palotában), *Zőrej* (úgy berúgott, hogy beszédje érthetetlen volt), *Ződtaknyú* (egyszer nagyon meg volt fázva és mindig fújta az orrát).

X. Egyéb életkörülményekre utaló ragadványnevek (39):

1. Származásra, nemzetiségre utaló ragadványnevek (6): *Cigány* (3x), *Cseh*, *Morë*, *Stemberg*.

2. Vallásra utaló ragadványnevek (2): *Hívő*, *Jehova*.

3. Családi állapotra utaló ragadványnevek (3): *Családos*, *Háromapukás* (édesanya háromszor ment férjhez), *Stíri* (szlk. *štyri* 'négy', négy szlovák veje volt).

4. Politikai hovatartozásra utaló ragadványnevek (2): *Komunista*, *Orosz*.

5. Vagyoni helyzetre utaló ragadványnevek (13): *Bódos* (3x) (boltos, üzlettulajdonos), *Bótos* (2x), *Csészka* (cséza 'hintó'), *Csücsös* (sok földje volt, melyek csücsökben végződtek), *Kisgazda* (jól gazdálkodott), *Malmos* (megvette a malmot), *Séingém* *Séruhám* (szegény), *Telke* (nagy telke volt), *Zsíros* (2x) (gazdag).

6. Valamilyen tulajdonra (állattartásra) utaló ragadványnevek (13): *Bimbó* (tehén-név), *Bodri* (kutyanév), *Conó* (lónév), *Gédás*, *Kácsatömő* (sok kacsájuk volt), *Kecske*, *Lupi* (kutyanév), *Pulykás*, *Sárgalovas*, *Szamaras* (2x), *Szilaj* (szilaj ökrei voltak), *Szopszi* (kutyanév).

7. Ismeretlen és bizonytalan indítékú ragadványnevek (275): *Abdul*, *Amorúzó*, *Árán*, *Babu*, *Baróka*, *Báttya*, *Bé*, *Bēda*, *Bengu*, *Bēra*, *Bika* (2x), *Bobēs*, *Bodag*, *Bomoja*, *Bozsoki*, *Brani*, *Braza*, *Brukukó*, *Buhi*, *Buktancs*, *Bunda*, *Cé*, *Center*, *Ciatka*, *Cifra*, *Cilling*, *Cinta*, *Cintatányér*, *Cömbi*, *Cukor*, *Cunci*, *Curó*, *Csandra*, *Csērba*, *Csiligéttő*, *Csimesz*, *Csincsók*, *Csiriz*, *Csita néni*, *Csőcs*, *Csomó*, *Csomós*, *Csubér*, *Csucusu*, *Csuhi*, *Csuli*, *Csuri*, *Damaj*, *Dédó*, *Dőleg*, *Dorák*, *Dörgencs*, *Droppany*, *Őcske*, *Drufa*, *Dungli*, *Dzsésszi*, *Dzsoni*, *Dzsusztó*, *Fartyú*, *Fenyő*, *Fóka*, *Fürmice*, *Futyi*, *Gahér*, *Gédó*, *Gēlo*, *Géptőjő*, *Grenya*, *Güncsi*, *Gyűgyös*, *Gyűgyű*, *Gyűkér*, *Gyula*, *Gyurák*, *Hacsék*, *Hēcsaj*, *Hecsi*, *Hēgyēs*, *Hēmmuc*, *Hēvány*, *Hini*, *Hips*, *Höttyös*, *Ila*, *Ízsi*, *Jadēc*, *Jagēllő*, *Janter*, *Jasu*, *Jatti*, *Jēkand*, *Jóba*, *Jukin*, *Jupák*, *Kacsica* (szlk. *kačica* 'kacsa'), *Kacsura*, *Kalafantyú*, *Kangēl*, *Kankész*, *Kapcsos*, *Kécsup* (szlk. *kečup* 'kecsöp'), *Kedi*, *Kērő*, *Kētyő*, *Király*, *Koca*, *Kocka*, *Kokas*, *Kokri*, *Koksē*, *Koppany*, *Kötröc*, *Kötyölle*, *Krēdēnc*, *Kuki*, *Kulimász*, *Kunász*, *Kupa*, *Kusuny*, *Kutya*, *Lágyó*, *Latinú*, *Lecske*, *Lēdé*, *Lelle*, *Liba*, *Lityi*, *Locsi*, *Lompos*, *Löttyi*, *Maják*, *Malu*, *Masszi*, *Matahari*, *Matyó* (2x), *Micsu*, *Minisztēr*, *Möfötrő*, *Mogyoró*, *Mohoregér*, *Muci*, *Mucó*, *Mucsik*, *Mujkó*, *Muka*, *Muki*, *Murmuc*, *Náncsi*, *Náni*, *Nánóka*, *Nelli*, *Nemes*, *Nokēdlík*, *Núdli*, *Nünü*, *Nuttó*, *Nyaka*, *Nyehó*, *Nyikszēs*, *Nyűgēr*, *Őcsel*, *Őcsi*, *Őcsi bácsi*, *Ödön Gurkinya*, *Ödönke*, *Olajos*, *Orosz*, *Osi*, *Pajszērka*, *Papa* (2x), *Pápa*, *Papucs*, *Paraszt*, *Pattyi*, *Pebri*, *Pecó*, *Pējszom*, *Pēkēnc*, *Pēpēs*, *Pētēr*, *Pidász*, *Pike*, *Pilpi*, *Pimpa*, *Piszka*, *Pidbul*, *Pitló*, *Pityke*, *Pók*, *Pór*, *Prantyi*, *Prētyēka*, *Pruttyos*, *Pulkó*, *Puppe*, *Püspök*, *Ramecs*, *Réce*, *Ricsu*, *Román*, *Ruszkí*, *Sakre*, *Sanci*, *Sanyuka*, *Selejť*, *Sídēr*, *Sinó*, *Skobē*, *Slōki*, *Sokotyí*, *Soli*, *Sopszi*, *Söttyi*, *Sucingēr*, *Sukó*, *Sunta*, *Sūske*, *Szatyor*, *Szepi*, *Szinyurám*, *Szittyir*, *Szivar*, *Szlatyēk*, *Szucsēk*, *Szurdik*, *Szuszi*, *Szütyög*, *Tacsi*, *Tacsúr*, *Tancēr*, *Tantusz*, *Tasi*, *Taszi*, *Tempe*, *Tingi*, *Tisi*, *Tisza Kálmán*, *Tőke*, *Tōki*, *Toma* (tomahawk), *Tomasz* (2x), *Tora*, *Torész*, *Toszka*, *Trotyész*, *Trücsi*, *Tucsakos*, *Túdám*, *Tuki*, *Tuncsi*, *Tupisz*, *Turpi*, *Tutus*, *Tyatya*, *Tyumi*, *Tyurtyó*, *Urka* (urabácsi 'nagybácsi'), *Vacó*, *Vacsora*, *Vakand*, *Vanya*, *Varjú*, *Velő*, *Veréb*, *Vitíz*, *Vöcsör*, *Vörös Róka*, *Zēnka*, *Zsiga*, *Zsofré*, *Zsusztó*.

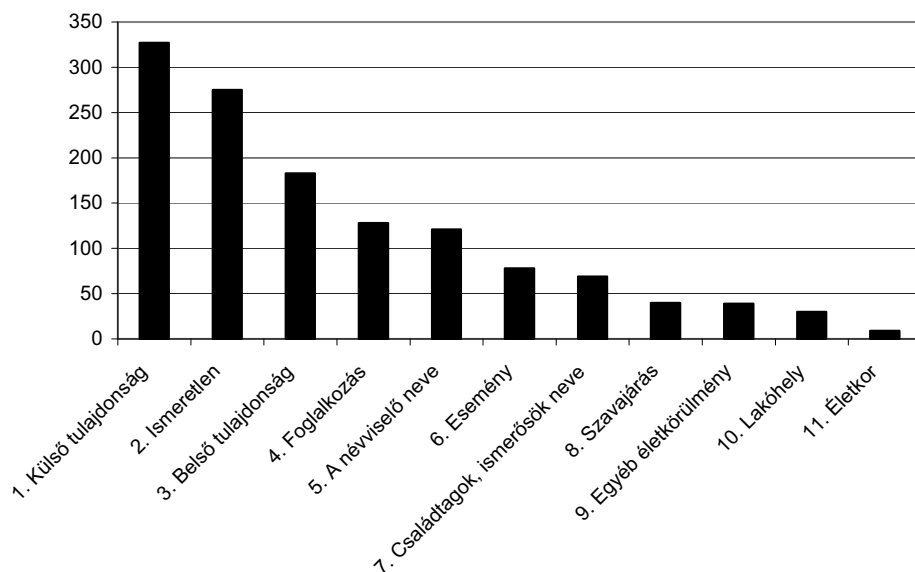
Az eredményeket a következő táblázat foglalja össze:

1. táblázat. A ragadványnévadás indítékai

A névadás indítéka	Búcs	Dunamocs	Hetény	Izsa	Összesen	%
1. A néviselő neve	22	22	50	27	121	9,31
2. Családtagok, ismerősök neve	16	20	17	16	69	5,31
3. Külső tulajdonság	48	62	80	137	327	25,17
4. Belső tulajdonság	31	31	48	73	183	14,09
5. Szavajárás	5	4	14	17	40	3,08
6. Életkor	2	2	2	3	9	0,69
7. Lakóhely	5	6	13	6	30	2,31
8. Foglalkozás	24	44	41	19	128	9,85
9. Esemény	15	9	14	40	78	6,00
10. Egyéb életkörülmény	8	6	14	11	39	3,00
11. Ismeretlen	46	41	84	104	275	21,17
Összesen	222	247	377	453	1299	100,00

A fenti táblázatból kiolvasható, hogy a tizenegy, névadási indíték szerinti kategória közül hatban (külső és belső tulajdonság, szavajárás, életkor, esemény, ismeretlen) az izsai ragadványnevek száma a legmagasabb. Ez az összegyűjtött korpusz mennyiségével is összefüggésben van. A négy község közül Hetényen három csoportban (a néviselő család-, kereszt-, illetve beceneve; lakóhely és egyéb életkörülmény) található a legtöbb ragadványnév. Dunamocson két típusban (családtagok, ismerősök neve; foglalkozás) a legmagasabb a ragadványnevek száma.

1. ábra. A névadási indítékok gyakoriság szerinti megoszlása

A fenti ábrából kitűnik, hogy a leggazdagabb csoportot a külső tulajdonságra utaló ragadványnevek alkotják (25,17%). Ezen belül a legtöbb ragadványnév keletkezését az egyén testalkata, termete (alacsony, magas, kövér, sovány) motiválja. A feltűnő testrészre (arc, szem, fül, orr stb.), testi fogyatékosra, szokatlanságra, betegségre vonatkozó csoport is nagyszámú, ezt követik számban a beszédhibára, a nyelvbotlásra, a hibásan ejtett szóra utaló nevek. A külső tulajdonságra utaló nevek csoportja Kalotaszegen a második, Göcsej és Hetés területén a harmadik legfrekvenciáltabb névadási indíték. Mindkét tájegységben az első helyen a családtagok nevére utaló ragadványnevek állnak, s Göcsej és Hetés területén még a foglalkozásra, a tisztségre utaló nevek előzik meg számban a külső tulajdonságra utaló nevek csoportját (vö. B. Gergely 1977; Ördög 1973).

A második helyen az ismeretlen és bizonytalan indítékú ragadványnevek szerepelnek (21,17%), úgy, mint Kalotaszegen, ahol szintén magas az ismeretlen eredetű nevek száma (vö. B. Gergely 1977). Olyan ragadványnévfeldolgozásokat is ismerünk, amelyekben a ragadványnevek többsége ismeretlen eredetű maradt (vö. Fercsik 1982, 13). A névadás indítékára gyakran a kutatópontjaimon sem tudtak választ adni az adatközlők, többnyire az öröklött ragadványnevekkel kapcsolatban. Az ismeretlen eredetű csoportban szép számmal találhatunk olyan ragadványneveket is, melyeknek a köznévi jelentése nyilvánvaló, de a névadás indítékára nem derült fény. Tudjuk, hogy a név jelentésének ismerete nem azonosítható a névadás indítékával, s csak feltételezésekbe bocsátkozhatnánk a nevek egyes típusokba való besorolásakor.

A harmadik leggyakoribb indíték az egyén belső tulajdonságával függ össze (14,09%). A szokásra, kedvelt tevékenységre utaló nevek számban valamivel megelőzik az uralkodó jellemvonásra vonatkozó nevek csoportját. A kedvelt tevékenységen kívül a kedvenc étel, ital gyakran motiválja a név keletkezését. Az uralkodó jellemvonások közül a negatívabb emberi tulajdonságok dominálnak. A csintalanság, az engedetlenség, a rosszasság mellett a ravaszság, a hazugság és a butaság, a szellemi ügyefogyottság alkategóriákban található a legtöbb név.

A negyedik pozíciót a foglalkozásra, a mesterségre, a tisztségre utaló nevek foglalják el (9,85%). Nagyobb részük közvetlenül utal a foglalkozásra, de szép számmal találhatók közöttük olyanok is, melyek csak közvetetten utalnak rá.

Nem sokkal maradnak el mögöttük a névviselő család-, kereszt-, ill. becenevére utaló ragadványnevek (9,31%). A legjellemzőbb alcsoportot a családnévből származó ragadványnevek alkotják. Ez a névalkotási mód elsősorban a fiatalabb korosztályban közkedvelt.

Az eseményre utaló nevek a hatodik helyen állnak (6 %). Ezt követik a családtagok, az ismerősök nevére vonatkozó ragadványnevek (5,31%), melyek Kalotaszegen, Göcsej és Hetés területén a legfrekvenciáltabb típusként jelentkeznek. A férfi- és nőelődök nevei a kutatópontjaimon ritkábban válnak ragadványnévvé. A házastárs nevéből eredő ragadványneveknél megfigyelhető, hogy a feleség leánykori családnévvel gyakran azonosítják a férjét.

A szavajárásra utaló nevek (3,08%) között a tulajdonképpeni szavajárási nevek dominálnak. Ezek után következnek az egyéb életkörülményre utaló ragadványnevek (3%), melyeknél a vagyoni helyzetre, illetve az állattartásra vonatkozók száma a legmagasabb. Az egykori vagy a jelenlegi lakóhelyre vonatkozó nevek (2,31%) elsősorban település- vagy határrészre utalnak. A névadási indítékok közül az

életkorra utaló ragadványnevek száma a legalacsonyabb (0,69%). Megemlíteném, hogy az életkorra utalás akkor általános a kutatópontjaimon, amikor öröklődik a ragadványnev.

Egy személy több ragadványnevet is viselhet, többnyire különböző névadási indítékok alapján szerzi a neveit (az azonos névadási motívummal keletkezett ragadványneveket különállóan is felsorolom). Az egyes ragadványnevek használata kisebb-nagyobb közösségekhez kötődhet. A 2-3 ragadványnev közül az egyik (a továbbiakban az első helyen álló) gyakrabban használatos, a faluközösség ezen a néven említi általában a név hordozóját. A másik szűkebb körben terjedt el, kevésbé ismert, ritkábban használatos.

A kutatópontjaimon 45 személynek van két ragadványneve, 4-nek három és 1-nek négy, tehát az 1299 ragadványnev 1249 személyhez kötődik. A ragadványnev öröklődése esetében a névviselők száma megnő (1774).

Az izsaiak közül 12-en viselnek két ragadványnevet (*Cicelle : Tuttam, Csészka : Lózér, Tyopla : Tyárgabogjáttyúk, Bizsák : Cirizák, Fertyú : Hévány, Hécsei : Hájas, Buhí : Gunyóc, Pékenc : Píka, Frütyű : Dzsandi, Nuttó : Sucingér, Pédrem : Nagyharang, Paprikáskrumpli : Cintatányér*), s egy esetben kapcsolódik a névviselőhöz 3 ragadványnev (*Drokány : Vizicsibe : Tragyanika*). Kettőnél megegyezik a névadási motívum: *Tyopla : Tyárgabogjáttyúk* (külső tulajdonság), *Bizsák : Cirizák* (családnév).

Hetényen 10 személyhez kapcsolódik két ragadványnev (*Baktér : Füles, Bática : Béni-béni, Bengu : Csibegyűró Henc, Cömbi : Nyóctojs, Csoki : Koza, Dédó : Lesi, Ézso : Minisztér, Frídmanszki : Szidi, Hajas koma : Huligán, Komunista : Orosz, Krédenc : Valént, Macsó : Orvos*), egy-egy névviselőhöz három (*Gélo : Selej : Tuki*), illetve négy (*Horé : Szepi : Tivolé : Tölötölö*). A névadás motívuma két névpárnál azonos: *Bática-bática : Béni-béni* (szavajárás), *Komunista : Orosz* (esemény).

A dunamocsiak közül 10 személynek van két ragadványneve (*Csiga : Ördög, Dzsimi : Müszí, Gyorsan : Hama, Íletbűvís : Bática, Indiánlány : Vinetu, Köröszpapa : Stüszí Vadász, Kúlió : Sumjénka, Kutya : Lágýó, Szódás : Lótífuti, Szakállas : Szőrös*) és 2-nek három (*Cicóka : Ödön Gurkinya : Luanda, Kecse : Koponya : Sziporka*). A nevek közül azonos indítékkal születtek a külső tulajdonságra utaló névpárok: *Gyorsan : Hama, Indiánlány : Vinetu, Szakállas : Szőrös*.

Búcsón 13-an viselnek két ragadványnevet (*Ács : Compó, Bérrencs : Pléplé, Furkó : Szarpacák, Gahér : Márton, Gombóc : Gömbi, Hobó : Hirti, Nejnej : Rokkant, Ökrisz : Szellák, Rokkant : Szopszi, Szísó : Vak, Töke : Bika, Vitíz : Kanyi, Zsidó : Zsirány*). Azonos motivációval jött létre a *Bérrencs : Pléplé* (esemény), *Gombóc : Gömbi* (külső tulajdonság), *Ökrisz : Szellák* (fogalkozás), *Zsidó : Zsirány* (belső tulajdonság).

Az eltérő családnévvel rendelkező egyének ugyanazon ragadványnevet viselik néhány esetben. A Komáromi járás négy községében 75 ragadványnev 2-szer, 21 név 3-szor, 4 név 4-szer, 2-2 név 5-ször, ill. 7-szer ismétlődik.

Kétszer ismétlődnek (75): *Ács, Bagjas, Bagós, Bajszos, Bática, Bika, Bimbó, Bokszos, Borbék, Bori, Bótos, Brazil, Bütyök, Cica, Cini, Compó, Cukrász, Csécsés, Csoki, Csontos, Csóri, Csuri, Csücsös, Datya, Doki, Dugó, Dzsésszi, Dzsó, Fülöp, Futúrás, Gazsi, Gombóc, Göndör, Gyula, Hégyes, Kacsa, Kanász, Kecse, Kécsup, Kóbász, Kokas, Kurátor, Lágýó, Mekk, Mogyoró, Muszka, Níma, Nyúl, Otélló, Öcsi, Pap, Papa, Paraszt, Parti, Pék, Pepes, Pici, Pipás, Pityke, Pocik, Sérir, Sunka, Sunta, Szamaras, Szísó, Sző-*

rös, Szűnyog, Takács, Tetű, Tisza, Töke, Tomasz, Vacak, Vitíz, Zsíros. Háromszor ismétlődnek (21): *Baktér, Bódos, Csita, Csuli, Csusza, Füles, Furkó, Harangozó, Jézus, Kutyta, Orosz, Ördög, Póstás, Rokkant, Samu, Susztér, Szabó, Szivar, Tóparti, Törpe, Zsidó*. Négyyszer ismétlődnek (4): *Bíró, Kopasz, Sánta, Vak*. Ötször ismétlődnek (2): *Cigány, Nagy*. Hétszer ismétlődnek (2): *Kis, Kovács*.

Az összegyűjtött 1299 ragadványnév közül 104 (kétszer, illetve többször) ismétlődik, így a névféleségek száma 1150. Amennyiben ugyanazon faluban ismétlődik a ragadványnév, a pontosabb azonosítás érdekében a ragadványnév becenévvel (vagy egyéb névelemmel) együtt használatos (pl. *Pici Józsi, Pici Mári*). A névadás motivációja lehet azonos (pl. a külső tulajdonságra utaló ragadványnevek esetében: *Csóri, Mutyúr, Pici, Tetű, Törpe* stb.), de eltérő is. A névadás motivációja a következő nevek esetében különbözik: *Bagjas* (1. szokás: baglyokat tartott, 2. külső tulajdonság: boglyas, fésületlen haj miatt), *Bimbó* (1. családnév: Virág, 2. életkörülmény: Bimbó nevű tehénük volt), *Bori* (1. szokás: szerette a jó bort, 2. családtag beceneve: Bori < Borbála), *Cica* (1. külső tulajdonság: szép arc, 2. szokás: szereti a macskákat), *Cigány* (1. külső tulajdonság: bőrszín, 2. életkörülmény: származás), *Cini* (1. külső tulajdonság: cingár, vékony, 2. becenev: Cini-Vili < Vilmos), *Csücsös* (1. külső tulajdonság: csücsös sapkát hordott, 2. életkörülmény: földjei csücskökben, barázdákban végződtek), *Furkó* (1. belső tulajdonság: buta, 2. szokás: kedvenc étel), *Fülöp* (1. férfielőd keresztnéve, 2. feleség leánykori családneve), *Gazsi* (1. becenev: Gazsi < Gáspár, 2. családnév: Gáspár), *Gombóc* (1. külső tulajdonság: kövér, 2. szokás: kedvenc étel), *Jézus* (1. szavajárás, 2. esemény: egy színdarabban Jézust játszott), *Kacsa* (1. szokás: kedvenc étel, 2. foglalkozás: kacsafarmon dolgozott), *Kecske* (1. külső tulajdonság: szakáll, 2. életkörülmény: kecskéket tartott), *Kis* (1. külső tulajdonság: alacsony, 2. életkor), *Kóbász* (1. külső tulajdonság: nagy nemi szerv, 2. szokás: kedvenc étel), *Mekk* (1. belső tulajdonság: ügyetlen, mint a mesében szereplő Mekk Elek, 2. esemény: kecskének hangját utánozta), *Nyúl* (1. külső tulajdonság: nagy fogai miatt, 2. belső tulajdonság: félős), *Ördög* (1. külső tulajdonság: bőrszín, 2. szavajárás), *Samu* (1. a néviselő családneve: Sámson, 2. férfielőd beceneve: Samu < Sámuel), *Sánta* (1. feleség leánykori családneve, 2. külső tulajdonság: testi fogyatékoság), *Sérif* (1. külső tulajdonság: nagy kalapot hordott, 2. foglalkozás: vezető funkcióban dolgozott), *Sunka* (1. külső tulajdonság: kövér, 2. szokás: kedvenc étele a sonka), *Szabó* (1. feleség leánykori családneve, 2. foglalkozás).

Arra a kérdésre, hogy kik voltak a névadók, általában azt a választ kaptam, hogy a faluközösség tagjai. Konkrét személyt csak ritkán tüntettek fel az adatközlők. A névadók között említették továbbá az osztály-, az iskola-, a munka- és a sporttársakat, a családtagokat, a barátokat, a diákokat, a tanárokat, az utcabelieket, a szomszédokat. A névadó önmagának is választhat ragadványneve(ke)t (pl. *Köksé, Cicóka : Ödön Gurkinya, Koponya : Sziporka*). Arra is van példa Dunamocsón, hogy egy konkrét személy újranevezi a falubeliakat, s az adott közösségben egy addig ismeretlen ragadványnevet ad a már korábban ragadványnévvel rendelkező egyénnek, családnak. Olyan ragadványnevek is születnek, melyek csak a névadó számára ismertek, illetve a névadónak egy-két családtagja, barátja tud a névről és használja azt említőnévként, s magának a néviselőnek nincs tudomása ragadványnevééről.

A család- és ragadványnevek közötti összefüggésekről is szót kell ejtenem. A ragadványnevek kutatásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül a család- és keresztné-

vek rendszerét, hiszen nagymértékben befolyásolták a ragadványnevek létrejöttét. A családnévek, illetve a család- és keresztnévek homonímiája kedvez a ragadványnevek keletkezésének. A keresztnévek azonossága csak azokban az esetekben befolyásolja a ragadványnév létrejöttét, ha azonos családnévvel párosul. A névadás motívuma azonban lehet keresztnévi eredetű.

2. táblázat. A négy község leggyakoribb családnévei és a hozzájuk kapcsolódó ragadványnevek

Sorrend	Búcs	Rn.*	Dunamocs	Rn.	Hetény	Rn.	Izsa	Rn.
1.	Kiss	12	Lajos	31	Szabó	34	Németh	37
2.	Csekcs	13	Szalai(y)	20	Csintalan	28	Varga	50
3	Marcsa	14	Tóth	12	Gál	21	Izsák	18
4.	Varga	23	Mezei	4	Nagy	14	Kurucz	32
5.	Grajszky	3	Tücsök	6	Hencz	24	Zámbó	19
6.	Szabó	7	Vörös	9	Tóth	10	Szabó	26
7.	Bajkai	3	Bábi	8	Rancsó	11	Pavlík	1
8.	Tárnok	9	Rácz	3	Horváth	8	Nagy	6
9.	Nagy	7	Egyeg, Szabó	6 7	Kocsis	14	Kiss	5
10.	Molnár	3	Kuczman	6	Sárai	10	Tárnok	13

Megjegyzés: * Rn. – ragadványnév

A leggyakoribb családnévek összehasonlításából látható, hogy az 1–10. helyen állók közül egy ismétlődik a négy községben: a *Szabó* családnév, amely egyébként az egész magyar nyelvterületen a legmegterheltebbek közé tartozik. Három községben – Izsán, Hetényen és Búcsón – a leggyakoribbak közé került a *Nagy* családnév. Két község legfrekvenciáltabb családnévei közé tartoznak a következők: *Kiss*, *Tárnok*, *Varga* (Izsán és Búcsón), *Tóth* (Dunamocson és Hetényen).

A megterhelt családnévekhez általában nagyobb számban kapcsolódnak ragadványnevek. Vannak azonban közöttük olyan családnévek is, melyekhez kevesebb ragadványnév kötődik. Példaként említeném az Izsán 7. helyen álló Pavlík családnévet, melyhez csak 1 ragadványnév tartozik. Ennek magyarázatát abban kereshetjük, hogy a faluba újonnan betelepült családról van szó, az utóbbi évtizedekben nőtt meg a néviselők száma. Az újabban betelepült családok ritkán kaptak ragadványnevet a falu közösségétől. Megjegyezném, hogy a 10 legmegterheltebb izsai családnév közül 9 már a 18. századi anyakönyvekben is megtalálható, tehát az őslakosoknál nagyobb mértékben jelentkeznek a ragadványnévadási szokások.

A szlovákiai magyar beszélőközösség kétnyelvűnek tekinthető. A szlovákiai magyarok az adott kommunikációs helyzetnek megfelelően képesek használni a magyar és szlovák nyelvet. A szlovákiai magyarok ragadványnév-használatára hatással van a magyar–szlovák kétnyelvű környezet, a nyelvi kölcsönhatás eredményeként a névanyagban a kontaktusjelenségek is megjelennek. Az egyes nyelvekből származó nevek aránya a közösség nyelvi hovatartozására is utal. A ragadványnevet az egyén annak a közösségnek a tagjaitól kapja, amelyben él. Így a névből valamiképpen arra a közösségre is következtethetünk, amelyben keletkezett. A magyar identitás személyek általában magyar ragadványnevet viselnek, s csak ritkábban identifikálják őket szlovák (vagy egyéb) eredetű névvel. A ragadványnevek utal(hat)nak a

közösség összetartozására, a névviselő nemzetiségére. A kutatópontjaimon a szlovák nemzetiségű személyek, családok ritkábban kaptak a múltban ragadványnevet a magyar közösség tagjaitól. Kutatópontjaimon a magyar nemzetiségű lakosok alkotják a falvak népességének többségét, ami a gyűjtött névanyagban is kimutatható: a magyar eredetű nevek mellett csak elenyésző mértékben találhatók szlovák (és egyéb etimonú) ragadványnevek. A szlovákiai magyarok ragadványnév-használata anyanyelvdominánsnak (magyardominánsnak) tekinthető.

Felhasznált irodalom

- Balázs Judit 1982. *A ragadványnevek szerepe Rábaszentandrás névrendszerében*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /Nyelvtudományi értekezések, 114./
- Bauko János 2000a. Csomcsíd, Hestyók, Tyutyuritya és a többiek. Az izsai ragadványnevekről. In Földi Éva–Gadányi Károly (szerk.): *Vox humana. Bolla Kálmán professzor 70. születésnapjára*. Budapest, Amulett '98 Nyomdaipari Kft., 70–74. p.
- Bauko János 2000b. Diákragadványnevek Izsán. *Katedra*, 7. évf. 4. sz. 29. p.
- Bauko János 2001. *Ragadványnevek rendszere Izsán*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta.
- Bauko János 2002a. Tájnyelvi elemek az izsai ragadványnevekben. In Guttmann Miklós–Molnár Zoltán–Szabó Géza (szerk.): *IV. Dialektológiai Szimpózium*. Szombathely, 55–59. p. /A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadványai, 5./
- Bauko János 2002b. Köszönés- és megszólításformák a révkomáromi Eötvös Utcai Alapiskolában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 4. évf. 3. sz. 143–153. p.
- Bauko János 2002c. Állatnevek a ragadványnevekben. *Szőrös Kő*, 7. évf. 6. sz. 54–57. p.
- Bauko János 2003. Ragadványnév-vizsgálatok a nyitrai Konstantin Egyetemen. *Névtani Értesítő*, 25. évf. 188–194. p.
- Bauko János 2004. Személynév-vizsgálatok a nyitrai Konstantin Egyetem magyar szakos hallgatói körében. In Sándor Anna–Vörös Ferenc (szerk.): *Studia artis grammaticae et litterarum*. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, 74–89. p. /A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék kiadványai, 1./
- Bauko János 2005a. Beszélő ragadványnevek a magyar népmesékben. *Névtani Értesítő*, 27. évf. 102–110. p.
- Bauko János 2005b. Diákragadványnév-vizsgálatok magyar–szlovák kétnyelvű környezetben. In Vörös Ferenc (szerk.): *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 143–152. p. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 224./
- Bauko János 2006a. Ragadványnév-kutatások Szlovákiában. In Vörös Ferenc (szerk.): *Vallanak a neveink múltról és jelenről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Névtani konferencia Nyitrán 2005. június 2–4*. Budapest–Nyitra, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem, 110–124. p. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 225./
- Bauko János 2006b. Prezývky študentov v bilingválnom prostredí. In *Varia XIV. Medzinárodné kolokvium mladých jazykovedcov*. Bratislava, SAV, 232–241. p.
- Benkő Loránd 1949. *A régi magyar személynévadás*. Budapest, Néptudományi Intézet.
- Benkő Loránd 1967. A magyar tulajdonnevek története. In Bárczi Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Budapest, Tankönyvkiadó, 374–388. p.
- Blanár, Vincent 1996. *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii*. Bratislava, Veda.

- Botlik József 2001. Család- és ragadványnevek. In Botlik József: *Gát*. Budapest, Száz magyar falu könyvesháza, 206–208. p.
- Fercsik Erzsébet 1982. *Hévízgyörk mai család- és ragadványnevei*. Budapest, ELTE. /Magyar személynévi adattár, 46./
- Fercsik Erzsébet–Raátz Judit 1997. *Hogy hívnak? (Könyv a keresztnivekről)*. Budapest, Korona Kiadó.
- Gál Sándor 1980. *Mesét mondok, valóságot*. Pozsony, Madách.
- B. Gergely Piroska 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Bukarest, Kriterion Kiadó.
- Hajdú Mihály 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest, Osiris.
- Hoffmann István 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem. /A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai, 61./
- Juhász Dezső 2001. A nyelvjárási régiók. In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 262–316. p.
- Kálmán Béla 1962. Szavajárási neveinkhez. *Magyar Nyelvjárások*, 8. sz. Budapest, Tankönyvkiadó, 139–142. p. /A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének évkönyve./
- Kálmán Béla 1989. *A nevek világa*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Kertész Imre 1975. *Sorstalanság*. Budapest, Magvető.
- Knappová, Miloslava 2000. K promjénám systému hypokoristik. In Libuše Olivová-Nezbedová – Rudolf Šrámek – Milan Harvalík (ed.): *Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám Ivana Lutterera*. Praha, Ústav pro jazyk český AV ČR, 209–115. p. /Onomastické práce, 4./
- Ladó János–Bíró Ágnes 1998. *Magyar utónévkönyv*. Budapest, Vince Kiadó.
- Liszká József 2002. *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Lőrincze Lajos 1951. Szempontok és adatok személyniveink újabbskori történetéhez. *Magyar Nyelvjárások*, 1. sz. 64–94. /A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének évkönyve./
- Majtán, Milan – Považaj, Matej 1998. *Vyberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava, Art Area.
- Márton Gyula 1945. Gúny- és melléknevek Magyarlónáról és Jegenyéről. *Erdélyi Múzeum*, 50. sz. 88–93. p.
- Mizser Lajos 1987. A ragadványnevek típusai az újabb kutatások tükrében. In Mező András (szerk.): *Irodalom- és nyelvtudomány*. Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola, 139–144. p. /A Bessenyei György Tanárképző Főiskola tudományos közleményei./
- Nyirkos István 1999. A családnévként szereplő női keresztnivekről. *Névtani Értesítő*, 21. sz. 183–188. p.
- Ördög Ferenc 1973. *Személynévviszogatok Göcsej és Hetés területén*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szabó István 1954. *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 86./
- Szabó Mihály Gizella 2005. A szlovákiai magyar nyelvtervezés kérdései. Standardizálás és kodifikálás. In Vörös Ferenc (szerk.): *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 27–34. p. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 224./
- Szilády Áron 1873. A nevekről. *Magyar Nyelvőr*, 2. sz. 11–18. p.
- Tóth Katalin 1966. A Karancs vidéki ragadványnévadás kérdéseihez. *Magyar Nyelvjárások*, 12. sz. 95–107. p. /A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének évkönyve./

- Tóth László 1975. *Ithakából Ithakába*. Bratislava, Madách.
- Tóth László 2003. *Átváltozás, avagy az „itt” és az „ott”*. Összegyűjtött versek és értelmezések 1967–2003. Pozsony, Kalligram.
- Vörös Ferenc 2004a. *Családnévutatók Szlovákiában*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Vörös Ferenc 2004b. Névpolitika a Felvidéken. In Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 367–381. p.
- Vörös Ottó 2004. *A határon túli névkutatás és hozadéka a nyelvi tervezésben*. In Farkas Ferenc (szerk.): *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl*. Budapest–Jászberény, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar–TIT Jászsági Szervezete–Jászok Egyesülete, 135–138. p. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 200./
- Zalabai Zsigmond (szerk.) 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

JÁNOS BAUKO

REASONS OF GIVING NICKNAMES IN FOUR HUNGARIAN TERRITORIES IN SLOVAKIA

The study analyses nicknames of four neighbouring Hungarian territories in Slovakia (Búcs, Dunamocs, Hetény, Izsa) according to the reason of name giving. The author collected 1299 nicknames from adults used in the living language.

From the types of nicknames sorted according to the reason of name giving, the majority (25,17 %) represents nicknames referring to external features. Within this the creation of most of the nicknames is motivated by the build of the body of a person, figure (short, tall, fat, lean). On the second position are nicknames motivated by unknown and uncertain motives (21,17 %). In case of inherited nicknames the descendants many times do not know the motive of name giving. The third most frequent motive is influenced by inner characteristics of a person (14,09 %). Names referring to a habit, favorite activity go before the name group referring to a dominant characteristic. Except for names motivated by favorite activity many times the favorite food and drink is the motivation for creating names. From the dominant characteristics the negative characteristics are the most frequent. Beside naughtiness, disobedience, badness the most names can be found in the sub-category of wile, lie, stupidity and mental awkwardness. On the fourth position are the names referring to profession, craft, title (9,85 %). Their most part refer to profession. Behind them go the nicknames referring to family, Christian, and/or pet names (9,31 %). The most frequent sub-category is created by nicknames originating from family names. This method of name giving is very popular mainly in the circles of younger people. Names referring to an event are on the sixth position (6 %). These are followed by nicknames referring to names of family members and relatives (5,31 %). The names of man and woman ancestors seldom became nicknames. It can be seen at the nicknames originating from the name of the spouse that the husband is many times identified by the maiden name of the wife. Between the names referring to way of speaking (3,08 %) names in fact methods of speaking dominate. They are then followed by nicknames referring to other life conditions (3 %), from which those are the most frequent that relate to wealth and animal breeding. Names referring to former or recent address (2,31 %) refer mainly to the part of territory. From the motives of name giving the number of

nicknames referring to the age is lower (0,69 %). Referring to the age is general in those cases when the nickname is inherited.

At the research points the Hungarian nationality population creates the majority of village population that can be evidenced in the collected material of names: beside the names of Hungarian origin there is only insignificant number of Slovak nicknames. The usage of Hungarian nicknames in Slovakia is dominated by the mother language.

Habsburg Károly első magyarországi restaurációs kísérletének eredménye 1921 tavaszán – a csehszlovák–román szövetségi egyezmény megkötése

ANDREJ TÓTH

RESULT OF KÁROLY HABSURG'S FIRST HUNGARIAN RESTORATION
ATTEMPTS IN THE AUTUMN OF 1921 – THE CZECHOSLOVAK–ROMANIAN
FEDERAL AGREEMENT

94(437)“1921”

94(439)“1921”

94(4-191.2)“1921”

Little entente. Czechoslovak–Romanian Federal Agreement. Habsburg restoration. Geopolitics. Beneš.

Jelen írásom célja, hogy kiegészítse Habsburg Károly 1921 tavaszán Magyarországon lejátszódó első restaurációs kísérletével kapcsolatos tanulmányaimat (Tóth A. 2002; Tóth 2005), és rámutasson, hogy milyen hatással volt az excsászár e kalandos lépése Románia Csehszlovákiával kötendő szövetségi szerződésére, amely az 1920. március 14-i csehszlovák–jugoszláv szerződéshez volt hasonló, melyet a kisantant első kétoldalú, védelmi-szövetségi szerződéseként tartunk számon. Végso soron pedig rámutasson magára a kisantant megalakulására, amely Romániának e szövetségi csoportosuláshoz való teljes értékű csatlakozásával, ill. a katonai konvenció Csehszlovákiával és Jugoszláviával való aláírásával valósult meg. Az alábbiakban elsősorban kronológiai sorrendben mutatom be a csehszlovák külpolitika azon lépéseit – közvetlenül a restauráció után –, melyek célja, hogy megvalósuljon a szövetségi szerződés megkötése Romániával, valamint annak a kisantantba való teljes mértékű csatlakozása. Így ennek a tanulmánynak a tartalma *in specie* nem más, mint a román félnek a szerződés aláírásához való megnyerése, Csehszlovákiának az ügy érdekében folytatott diplomáciai tevékenysége, ill. Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszter ilyen irányú kezdeményezésének dokumentációja. A eseményeket Károly húsvéti restaurációs kísérletét követő időszaktól, 1921. április 6-tól 23-ig, a csehszlovák–román szövetségi konvenció aláírásáig követem nyomon.¹

A csehszlovák külpolitika fő törekvése Habsburg Károly első restaurációs kísérlete idején – 1921 tavaszán – az volt (Tóth A. 2002; Tóth 2005), hogy a volt osztrák–magyar uralkodó Magyarország területéről való mielőbbi eltávolításán túl mindezekelőtt megvalósítsa a csehszlovák, a jugoszláv és a román kormány közös tiltakozását a magyar kormánynál egy közös ultimátum átadásával. A prágai diplomácia ezirányú igyekezetének elsődleges célja, hogy világosan és nyomatékosan demonstrálja a kisantant politikájának egységességét, illetve Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia szövetségének egységét a Magyarország elleni politikában. Az említett közép-európai szövetségesek közös tiltakozásának az volt a célja, hogy Magyarország

felé deklarálja azok felkészültségét, hogy bármikor együttesen fellépnek bármely olyan eseménnyel szemben, amely fenyegeti Közép-Európa új elrendezését, vagyis, hogy deklarálja azt az elhatározást, hogy az elért *status quo*t bármilyen áron – akár diplomáciai, akár háborús úton is – megvédik. Az Edvard Beneš által vezetett csehszlovák diplomácia eme igyekezetének a célja nemcsak az említett közép-európai szövetségesek egységes politikájának a demonstrálása volt. A kategorikus csehszlovák diplomácia igyekezett – Károly magyarországi húsvéti látogatása idején – erőfeszítéseket tenni déli szomszédja további nemzetközi-politikai elszigetelésére is, így kívánt kedvezőbb pozíciót elérni a két állam között még az év márciusában megkezdődő kétoldalú tárgyalásokon.² Kétségtelen ugyanis, hogy Károly Magyarországra érkezését Beneš arra is fel akarta használni, hogy megteremtse a lehető legjobb kiindulási feltételeket a Magyarországgal megkötendő gazdasági egyezményről szóló tárgyalásokhoz anélkül, hogy a kétoldalú tárgyalások keretén belül különösebben szükséges legyen politikai kérdésekkel foglalkozni, amit a magyar fél természetesen vehemensen igyekezett elérni.

Habár az affért, amit az exuralkodó Magyarországra érkezése és rövid ott-tartózkodása keltett, a magyar kormány megfontolt hozzáállásának köszönhetően – jelentősebb kívülről jövő diplomáciai nyomás nélkül – gyorsan megoldották, és bár a csehszlovák külügyminiszternek nem sikerült Károly kalandja során rávenni külpolitikai szövetségeseit egy közös ultimátum átadására, Beneš nem került ki vesztesen az „ütközetből”. Ezen az a tény sem változtat, hogy a csehszlovák diplomáciának nem sikerült kihasználnia a Károly visszatérése körüli bonyodalmakat arra, hogy kikényszerítse a királyság kérdésének a végleges megoldását, ill. hogy garanciákat szerezzenek arra nézve, hogy a Habsburgok ne térhessenek vissza a magyar trónra. Nem sikerült kihasználni a kedvező helyzetet Nyugat-Magyarország kérdésének gyors megoldását illetően sem, amellyel bizonyos mértékben jobban lekötélvezhették volna Ausztriát is. Bár Prágának minden diplomáciai erőfeszítése ellenére sem sikerült Magyarország ellen szövetségeseit egységes, határozott diplomáciai frontba tömöríteni, amely deklarálta volna rendíthetetlen egységüket, viszont sikerült kihasználnia a kialakult váratlan helyzetet külpolitikai szempontból. Sikerült még jobban megerősítenie a Magyarországról kialakított képet, miszerint az egy veszélyes és kiszámíthatatlan szomszéd, aki hosszú távon képes veszélyeztetni Közép-Európa háború utáni elrendezését, illetve mind Csehszlovákia, mind pedig Jugoszlávia és Románia önállóságát és területi egységét. Benešnek ugyanakkor a legfontosabb éppen Románia volt, amelyet nagyon szívesen látott volna az egységes szövetségi tömörülésben. Annál is inkább, mivel Csehszlovákia és Jugoszlávia már 1920 őszén védelmi-szövetségi szerződést kötött, amely biztosította mindkét államot egy esetleges aktív magyar Versailles-ellenes politikával szemben. Így a csehszlovák külügyminiszter igyekezete Károly Magyarországról való eltávolítását követően arra összpontosult – és nem eredménytelenül –, hogy mindennek előtt a Magyarországon létrejött váratlan belpolitikai helyzetet teljes mértékben kihasználja a katonai-politikai jellegű kisantant általa hirdetett geopolitikai formájának eléréséhez, amely nemcsak a kölcsönös védelmi szövetségi szerződéseken alapul, hanem kétoldalú katonai konvenciókon is.

A csehszlovák külügyminiszter eme „húsvét utáni” kezdeményezésének a fő címzettje így természetesen Románia volt, amely ugyan álláspontja – a Csehszlovákiával és Jugoszláviával való korábbi közös fellépése alapján – a kisantant politikai irányvonalába tartozott, azonban hivatalosan nem kapcsolódott hozzá szövetségi

szerződéssel, persze, ha eltekintünk az 1920-as augusztusi csehszlovák–román szövetségi protokolltól. A román külpolitika ugyanis Prágának a kisantant egyezmény létrehozására tett igyekezete kezdetétől nem értett teljesen egyet annak Beneš által támogatott formájával. A csehszlovák variáció ugyanis elsősorban a közép-európai csehszlovák érdekeket részesítette előnyben, és Románia biztonságát nem garantálta egészében, hanem csak annak nyugati határai tekintetében. Ezzel azonban a csehszlovák koncepció Románia számára annak a két leginkább veszélyes szomszédja közül csupán az egyikkel szemben nyújtott védőpajzsot, és nem biztosított védelmi szövetségi garanciát annak teljes területi épségére. Ezzel kapcsolatban Csehszlovákia nem vállalta a felelősséget, összhangban a csehszlovák diplomácia külpolitikai orientációjával: a Szovjet-Oroszországgal szembeni inkább neutrális kapcsolat és a Lengyelországhoz fűződő hűvös viszony miatt, valamint a közép-európai külpolitikának a nagyhatalmak közvetlen részvétele nélkül történő individualizálására tett jelentős igyekezete miatt.

Geopolitikai szempontból Bukarest a kezdettől fogva mondhatni egyetértett az antanthoz tartozó Franciaországgal, amelynek aktuális külpolitikai orientációját mindig éberen figyelte, külpolitikai aktivitását hozzá igazította. A tervezett csoportosulásba pedig igyekezett Lengyelországot bevonni, amellyel Romániának keleti határainál egy közös, és abban az időben Magyarországnál ténylegesen veszélyesebb ellensége volt. Lengyelországon kívül Románia a tervezett szövetségi tömörülésbe igyekezett bevonni ugyanúgy Görögországot is, magától értetődő céllal: Franciaország támogatásával egy egységes, a bolsevik Oroszországgal szemben védő ütközőövetet szeretett volna létrehozni. Emiatt Beneš 1920 nyarán – Párizs és Budapest meglepő politikai közeledésének az időszakában – Bukarestben, ahová egyenesen a kisantant első kétoldalú szövetségi szerződésének az aláírása után érkezett, amit a jugoszláv külügyminiszterrel, Ničićssel írt alá Belgrádban, nem járt sikerrel. A csehszlovák külügyminiszter bukaresti útjának az eredménye csupán egy közös, protokolljellegű megállapodás volt, amely kétoldalú kötelezettséget jelentett, mely szerint magyar támadás esetén Románia a megtámadott félnek katonai segítséget nyújt. Ennek fejében a csehszlovák külügyminiszter megígérte Romániának, hogy egy lengyel–szovjet konfliktus esetén Csehszlovákia Jugoszláviával közösen, meggátolja Magyarország vagy Bulgária esetleges támadását Románia ellen.

Valamivel kedvezőbb helyzet Beneš tervei számára csak a következő év tavaszán állt be. A körülmények megváltozásának oka Beneš elképzelései javára, nemcsak az volt, hogy Károly megkísérelte az első restaurációt Magyarországon, bár ez az esemény nem kis szerepet játszott a dologban, hanem főleg a szovjetellenes irányultságú lengyel–román kölcsönös katonai segítségéről szóló szerződés, amit 1921. március 3-án írtak alá. Így valójában jelentős mértékben csökkent a csehszlovák diplomácia további sikertelenségének a lehetősége azon román törekvések által, hogy a kisantanthoz csatlakozzon Lengyelország is, illetve annak veszélye, hogy Csehszlovákia belekeveredik egy esetleges keleti konfliktusba. Tehát a lengyel–román szövetségi szerződés megkötése a csehszlovák fél számára sokkal kedvezőbb tárgyalási alapot biztosított a kisantant tömörülés végső formájának a magvalósításához, illetőleg egy olyan kisantant szövetség létrehozásához, amely a tagjai kétoldalú megegyezésén alapul. Ez maximálisan védelmezné a csehszlovák állam területi egységét, a lehető legkisebb kockázatával annak, hogy egy olyan globálisabb felelősségre kötelezné magát, ami túllépi Csehszlovákia közép-európai érdekeltségeit.

Azonban még a kölcsönös katonai segítségéről szóló lengyel–román szerződés megkötése után sem volt a román politikai közelet a Csehszlovákiával való szövetségi szerződés megkötésében, illetve a trilaterális kisantantba való belépés dolgában egyetemes, főleg a téren, hogy ebben az irányban kellő aktivitást fejtsen ki. Románia a közép-európai kérdést továbbra is többé-kevésbé némileg nagyobb távolságból szemlélte, és továbbra is a közép-európai partnereitől eltérően az antant politikájára való tekintettel, és mindenekelőtt Franciaország politikájára való tekintettel reagált. Ezt teljes mértékben éppen az exkirály Magyarországra való érkezése körüli esemény dokumentálja, amikor legtöbbször kívárta Csehszlovákia és Jugoszlávia álláspontját, de elsősorban az antanthatalmak véleményét, és csak ezután döntött a tárgyalás mellett.³ A csehszlovák külpolitika egyetlen lojális követője, és nemcsak Károly kalandos vállalkozása során,⁴ hanem a kisantant kapcsán is Jugoszlávia volt, bár csak *prima vista*, mert ő is nagyobb mértékben figyelt az antant véleményére, mint azt Prága a közép-európai szövetségi együttműködés keretén belül elképzelte.⁵

Noha a magyarországi események hozzájárultak ahhoz, hogy kedvező talaj alakuljon ki a csehszlovák agitáció számára, hogy megszerezzék Romániát a közös szövetségi szerződéshez, amire a csehszlovák Külügyminisztériumnak felhívta a figyelmét Csehszlovákia bukaresti küldöttje is, aki április 4-én táviratában közölte: „Úgy vélem, Károly akár meghátrál, akár marad, alkalmas az idő a szövetségi kérdés megszellőztetésére”, a hivatalos román politika továbbra is valahogy rideg maradt, és a kisantant szükségessége még mindig nem jelentett prioritást külpolitikájában. Csehszlovákia azonban egyúttal az ottani sajtón keresztül történő román közvélemény, de a román politikai színtér megszerzéséért is folyó agitációt jelentősen alábecsülte, amiről a csehszlovák kormány romániai küldöttjének szavai is tanúskodnak. A küldött azonnal panaszkodni kezdett a Csehszlovákia bukaresti külügyi hivatala sajtórészlegének pénzügyi hiányára, a keretek emelését igényelte, éppen a közös szövetségi egyezmény propagálásának a céljaira.⁷ Lényegében a csehszlovák–jugoszláv–román szövetségi együttműködés egyedüli híve a legfőbb román képviselők közül csak a külügyminiszter, Take Ionescu volt, aki már a magyarországi húsvéti események idején javasolta Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia diplomáciai vezetőinek találkozását Belgrádban. Figyelmeztetett azonban arra a lehetőségre, hogy a miniszterelnök, a néppárti Alexander Avarescu nem fog egyetérteni ezzel az akcióval, és kérte az ügy érdekében vagy Csehszlovákia, vagy Jugoszlávia kezdeményező fellépését, miközben biztosított arról, hogy a román politikai színtéren teljes mértékben kiáll a kisantant szövetségi szerződés megkötése mellett.⁸

Érdekes azonban az, hogy Csehszlovákia bukaresti küldöttjének a magyarországi helyzet gyors kihasználásával kapcsolatos buzdítására Beneš csak két nappal később reagált, azaz április 6-án, azután, hogy eljutott hozzá az információ, miszerint a román fél, Károlynak az országból való elutazása után nem látja okát, hogy megtartsák a három külügyminiszter javasolt találkozóját.⁹ Beneš csak ekkor kezd teljes erőbevetéssel foglalkozni a kisantant tömörülés végleges kialakításának a gondolatával, illetve azzal a szándékkal, hogy megszerezze Romániát a közös védelmi-szövetségi szerződés aláírásához. Ennek a néhány napnak a leforgása alatt, amikor a volt uralkodó magyar területen tartózkodott, Beneš érdeklődése elsősorban és kizárólag csak erre az eseményre összpontosult, bizonyára azzal a céllal, hogy éppen a csehszlovák–román szövetségi szerződés megtárgyalásához a lehető legelőnyösebb pozíciót alakítsa ki. Majd csak azután, amikor világossá vált, hogy Románia *de*

facto megelégedett Károly kalandjának az exkirály elutazásával történő megoldásával, és hogy Bukarest tárgyalannak tartja a nyugati szomszédjára való további nyomás gyakorlását, kezdett el a csehszlovák külügyminiszter tárgyalni román kollégájával egy lehetséges közös találkozási kétoldalú szövetségi szerződés aláírása érdekében. A csehszlovák külügyminiszter ezzel először április 6-án állt elő, amikor Csehszlovákia bukaresti küldöttje közvetítésével a román félnek találkozót javasolt a szövetségi szerződés megtárgyalásának a céljával, persze *sub linea* – bizonyára taktikai okokból – felhívta a figyelmet, hogy nem tolakodik, és hogy a szerződés létrejötte „függ attól, készen áll-e Románia”.¹⁰ A következő nap pedig közölte Bukaresttel, hogy hajlandó tárgyalni egy csehszlovák–jugoszlávhoz hasonló szerződésről, vagyis egy olyan szerződésről, amely „csak Magyarországot és a Habsburgokat érintené, nem pedig a keleti határokat [Románia keleti határait – A. T. megj.]”.¹¹

A csehszlovák külügyminiszter persze egyúttal elutasította a Ionescu által javasolt trilaterális találkozót Belgrádban,¹² amelyen nem látta biztosítva egyszerre két kétoldalú szövetségi szerződés aláírását, avagy attól tartott, hogy a román kollégája által javasolt találkozó nemcsak az informatív, illetőleg a konzultatív határokat lépné túl. Ezt az adott nemzetközi helyzetre való tekintettel politikai hibának¹³ vélte, amelynek eredménye ebben az esetben csupán az lenne, hogy a „Károly elleni utolsó fellépésünk súlya csak csökkenne, hogyha összejönnénk egy találkozón, és abból semmi pozitív nem jönne létre”.¹⁴ Beneš egy lehetséges belgrádi találkozót csak olyan körülmények között tudott volna elfogadni, ha annak eredménye a kisanant szövetségének végleges kialakítása lett volna, tehát két kétoldalú szövetségi szerződés aláírása, az egyik oldalon Csehszlovákia és Románia között, a másik oldalon Románia és Jugoszlávia között. Ezt azonban az adott helyzetben még ő maga is kevésbé tartotta reálisnak. Ez okból a csehszlovák külügyminiszter előnyben részesítette a nagyobb biztonságot, tehát megkísérelni rábírt Romániát a kétoldalú szövetségi megállapodás aláírására, egyelőre csak Csehszlovákiával.¹⁵

Így Beneš diplomáciai aktivitása Károly Magyarországról történő elutazása után teljes mértékben a Károly húsvéti restaurációs kísérletének időszakában tervezett, Magyarország elleni egységes diplomáciai fellépés sikertelenségének kompenzálására irányult. Ezt a kudarcot most Beneš végérvényesen rendezni akarta a Romániával való szövetségi egyezmény sürgős megkötésével, amely lépést „Románia és a mi [Csehszlovákia – A. T. megj.] tekintélyünk növeléséhez nélkülözhetetlen”-nek¹⁶ tartott, és így akart „válaszolni valamilyen nagyobb jelentőségű cselekedettel arra, ami történt”¹⁷, azonban mindenekelőtt a három kétoldalú szövetségi egyezmény által létrejött kisanant végleges formája közeli lehetséges megalkotásának a mozgató tényezőjét látta benne. Ez okból tehát a belgrádi trilaterális találkozó helyett a csehszlovák külügyminiszter kollégájának, Ionescunak csupán bilaterális, csehszlovák–román találkozót javasolt a kölcsönös szövetségi szerződés aláírásának céljával, ami után majd megkezdődhetnének az előkészületek „a hármuk közös konvenciójának az aláírására”.¹⁸ E szándékáról Beneš egyelőre nem tájékoztatta a szövetséges belgrádi kormányt,¹⁹ de minden eshetőségre számítva nem zárta ki Ionescu variációját sem a csehszlovák–román és a román–csehszlovák szövetség azonnali megtárgyalásáról. Felszólította Csehszlovákia jugoszláviai küldöttjét, hogy: „A dologról egyelőre ne beszéljen senkinek, és fürkészsze ki a hangulatot Belgrádban.”²⁰ Figyelmeztetett azonban arra, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság fővárosába való esetleges utazást csak abban az esetben választaná, „ha a helyzet valóban érett lenne rá”.²¹

Hogy Beneš mekkora jelentőséget tulajdonított a magyarországi királykérdésnek, ill. annak a célnak, hogy kihasználja Károly hatalomátvétel céljából történt Magyarországra érkezését, bizonyítja kettős, illetve egy másik, az előbbiekkal párhuzamos diplomáciai aktivitása is. A csehszlovák külügyminiszter ugyanis ugyanúgy összhangban tárgyalt az április 4-én általa Ionescunak azzal a céllal küldött távirati értesítéssel, hogy rávegye Romániát a Csehszlovákiával való szövetségi szerződés megkötésére,²² mint ahogy ismét teljes összhangban az eredeti igyekezettel, azt akarta, hogy adjanak át egy kategorikus ultimatív jegyzéket – mintegy a Budapesttel szembeni közös politikájuk teljes demonstrációjaként – Károly Magyarországon való tartózkodása ellen. Ez a párhuzamosan folyó, Csehszlovákia és politikai szövetségesei egységének a demonstrálására irányuló alternatív diplomáciai igyekezet a Magyarországgal szembeni közös politikájuk biztosítéka lett volna arra az esetre, ha Csehszlovákiának nem sikerülne Romániával szövetségi szerződést kötnie Jugoszlávia nélkül, és így gyorsan, megfelelően és határozottan reagálni a Magyarországon bekövetkezett eseményekre. A csehszlovák külügyminiszter így a közös csehszlovák–román szövetségi egyezményben való megegyezés megtárgyalására fordított igyekezete mellett a Károly utáni diplomáciai aktivitását Jugoszlávia felé irányította – aki még az antanthatalmakkal szemben tanúsított teljesen lojális álláspontja ellenére is erélyesebb volt, mint Románia –, azonban nem azzal a szándékkal, hogy rávegye a belgrádi kormányt a Romániával megkötendő kétoldalú szövetségi szerződésre. Beneš felajánlott Jugoszláviának egy egyezséget a Magyarországgal szembeni közös külpolitikában, amely a következő hat pontban megfogalmazott együttes lépéseken alapult:

a) egy közös jegyzék átadása, mely leszögezné, hogy a Habsburg-kérdés Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság számára nem belügy, és nem is lesz az, valamint egy tiltakozás Gratz beszéde ellen;²³

b) egy közös kérvény átadása Párizsban és Londonban a trianoni békeszerződés ratifikálására, valamint kérvényezése, hogy a ratifikáció után azonnal adják át Nyugat-Magyarországot és fegyverezzék le a hadsereget;

c) mind Csehszlovákia, mind Jugoszlávia bizalmasan gyakoroljon befolyást a magyarokra, hogy a Habsburgok végleges eltávolításával javul a kölcsönös viszony;

d) egyezség Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között, mely szerint a Habsburg-fordulat megismétlődése esetén azonnal ultimátumot adnak az ügy 48 órán belüli megoldására, és az ultimátummal egyidejűleg mozgósítanak bizonyos katonai erőket; a 48 óra lejártával a két hadsereg vezérkara által meghatározott területek elfoglalása;

e) a magyarok és a szövetségeseik, esetleg a nyilvánosság ismertetése ezekkel a megállapodásokkal, az elfoglalandó területek meghatározása nélkül;

f) a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kormányának egyetértésével a d) pontban foglalt terv csehszlovákiát érintő részét Beneš előkészíttette a vezérkarral, és mielőbb tudatná a SZHSZ Királyság kormányával.²⁴

A csehszlovák külügyminiszter, mivel szerette volna mindenféleképpen kihasználni Magyarország kellemetlen külpolitikai helyzetét, amelybe azt *volens volens* Habsburg Károly az országba érkezésével juttatta, semmiképpen sem akart meghátalni, és a Magyarországon történt váratlan fejleményeket az ő legközelebbi közép-európai partnereivel való politikai egységének adekvát demonstrálása nélkül hagyni, és az egység hiányának vagy az ellentéteknek bármiféle jelét mutatni a Magyarországgal szembeni politikában.

Erről a fentebb említett tervéről a csehszlovák külügyminiszter tájékoztatta a bukaresti felet is, azonban annak tudatában, hogy a Magyarországgal szembeni ilyen fellépés javaslata kényes dolog, számolva azzal, hogy az ebbéli igyekezetet az ottani politikai körök hogyan értelmeznék, figyelmeztette Csehszlovákia bukaresti képviselőjét, hogy ezekről a javaslatokról óvatosan informálja Ionescut,²⁵ illetve utaljon eme kérdés megbeszélésének a lehetőségére egy csehszlovák–román találkozó keretén belül.

A csehszlovák külügyminiszternek ez a további kísérlete, hogy Habsburg Károly első restaurációs kísérletére kategorikus választ adjanak, azonban tekintettel a román, némileg mérsékeltebb álláspontra Károly akciójának az idején, ismét nem hozta meg a kívánt reakciót. Annak ellenére, hogy a román fél külügyminisztere által most is kifejezte egy közös ultimátum összeállítására való készségét, a csehszlovák javaslat nem talált egyértelmű támogatásra Bukarestben, úgy ahogyan Károly tavaszi restaurációs kísérletének a közvetlen végén Prága azirányú igyekezete sem, hogy a magyar kormánynak közös ultimátumot adjanak át. Bár a román fél *via facti* teljes mértékben kifejezte hajlandóságát, hogy Beneš javaslatának a második pontját illetően azonnal közös aktivitást fejtsen ki, azaz *in puncto* közös intervenciót a trianoni békeszerződés francia és az angol parlament által való ratifikálásának a meggyorsítása ügyében. Bukarest azonban ellenvetését fejezte ki a pont másik részével kapcsolatban, amely Nyugat-Magyarország kérdését érintette. Ez ügyben nem tartotta megfelelőnek, hogy lépéseket tegyen az osztrák fél egyetértése, illetve az Ausztria segítségkérése nélkül. Emellett Ionescu egyetértését fejezte ki a harmadik pont tartalmával kapcsolatban is, tehát azzal a javaslattal, hogy szeparatív módon gyakoroljanak hatást Magyarországra, hogy az a szomszédjaival való jó együttélés érdekében detronizálja a Habsburgokat. A többi pontba foglalt javaslatot azonban Románia diplomatikusan az elkövetkező tárgyalások tárgyaként jelölte meg.²⁶

Egészében véve, Beneš terve *de facto* a jugoszláv oldalon sem járt sikerrel. A jugoszláv fél reagálásából csupán egyetlen, alapjában véve ellentmondásos reakció ismert, mégpedig az április 13-i.²⁷ Habár a jugoszláv fél reakciója Beneš számára már hagyományosan valamivel kedvezőbb volt, mert a jugoszláv miniszterelnök hajlandó volt a negyedik pont értelmében cselekedni, tehát *in eventum* ha megismétlődne a restaurációs kísérlet, megbeszélni egy ultimatív határidőt, aminek a lejártával mind a három állam *in hoc casu* katonailag lépne fel Magyarország ellen. Nikola Pašić álláspontja azonban lényegében neutrális kicsengésű volt. A jugoszláv miniszterelnök ugyanis amellett, hogy „alapjában egyetért”, egyúttal hozzátette, hogy „át kell gondolnia”.²⁸ A tény, hogy ez a téma már nem reflektálódott a távirati tudósításokban a prágai külügyminisztérium és annak belgrádi és bukaresti külügyi hivatalai között, valószínűleg arról tanúskodik, hogy ezt a Beneš által javasolt eljárást a magyar ügyben háttérbe szorította a csehszlovák–román, és perspektivikusan a román–jugoszláv szövetségi szerződés aláírásának is már észlelhetőbb realitása. A csehszlovák külügyminiszter eme párhuzamos kezdeményezésének egyedüli eredménye ezután csupán egy megegyezés volt a párizsi és a londoni közös intervenció ügyében, hogy a trianoni békeszerződés ratifikációs folyamatát az ottani törvényhozó szervek meggyorsítsák. Ezt azonban végül a küldöttek nem valósították meg, mert rámutattak e békeszerződés ratifikációjának a már elkezdett procedurális folyamatára, mind a francia, mind pedig az angol parlamentben.²⁹

Beneš arra irányuló törekvései során, hogy a Magyarországgal szemben irányuló politikai törekvéseket azzal a céllal hangolja össze, hogy megelőzze Magyarországon a szomszédos országok szempontjából nem kívánatos események kialakulását, illetve azon igyekezete során, hogy Romániát fokozatosan rábírják a szövetségi kisantanthoz való hivatalos csatlakozásra, lassan további konkrét lépések kezdtek el körvonalazódni. Április közepén, amikor a jugoszláv miniszterelnök, Pašić „elutasította az azonnali találkozót”³⁰, és annak megvalósítását valamikor csak május második felére javasolta, végleg eldőlt a külügyminiszterek belgrádi találkozásának a sorsa.³¹ A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság miniszterelnöke, Pašić jugoszláv részről azonban egyidejűleg zöld utat biztosított Beneš tervének, illetve Prága azirányú szándékának, hogy mielőtt a kisantant elnyerné végleges formáját, előbb kétoldalú szövetségi szerződést kössön Romániával. Egyúttal persze jelezte Belgrád hajlandóságát is arra, hogy belátható időn belül Bukaresttel is aláírja a kisantant szövetségi szerződést. Mindez tehát optimista reményre adott okot Beneš elképzeléseinek teljes mértékű megvalósítását illetően. Ezek szerint Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia részvételével egy magyarellenessé szövetségi koalíció alakul már a közeljövőben. Így az adott körülmények között a csehszlovák külügyminiszter április 15-én szorgalmazta a román külügyminiszterrel való találkozást a közös szövetségi szerződés megkötése céljából, amelynek megvalósítására április 21-ét vagy 24-ét, valamint a találkozás színteréül a román–csehszlovák határon lévő határvárost, Szigetet javasolta.³² A szövetségi szerződés aláírása mellett Beneš továbbá a határ megállapításának kétoldalú kérdéseiről és a kereskedelmi egyezmény megkötésén kívül a tárgyalás következő pontjára még javasolta a Magyarországgal szembeni közös fellépés kérdését is, miközben a „gyorsan megegyezni, gyorsan aláírni és azonnal visszatérni”³³ típusú egynapos találkozó mellett érvelt.

Még így is, hogy Beneš már biztos lehetett a sikerében, és a Csehszlovákia és Románia közötti kisantant szövetségi egyezmény már úgy mond karnyújtásnyira volt, magát az aláírási aktust megelőző néhány nap nem múlt el váratlan bonyodalmak nélkül. Beneš szövetségi tervének a megvalósításában nagy érdemeket szerzett most már maga a román külügyminiszter, Ionescu. Neki volt *via facti* a legnagyobb érdeme abban, hogy maga a csehszlovák–román kétoldalú szövetségi szerződés megvalósult. A román politikai képviselő nagy része továbbra is Beneš szűk koncepciója ellen volt, és továbbra is érdeke volt a szélesebb szövetségi koalíció. Abban, hogy Ionescu rábólintott a szövetségi tömörülés Beneš által elképzelt változatába, jelentős szerepet játszott a védelmi szövetségi egyezményrel kötelezett partnerek – Csehszlovákia és Jugoszlávia – összehangoltabb fellépésének a benyomása Magyarországgal szemben Károly ott-tartózkodásának az idején,³⁴ ám bár vég eredményében nem érte el azt a hón áhított formát, amit Prága szeretett volna, de mindenekelőtt főleg az a tény, hogy a fent említett szövetségi szerződés létezik Románia és Lengyelország között, amely a szélesebb együttműködés biztosítékát és a biztonság garanciáját adta Románia keleti határait illetően. Egészen világos ugyanis, hogy a román–lengyel szövetségi egyezmény megléte nélkül a román külügyminiszternek, Ionescunak nem sikerült volna a hazai politika színterén a Csehszlovákiával való szövetségi egyezményt keresztülvinnie, ha tekintetbe vesszük a nehézségeket, amelyek még magának az egyezménynek az aláírása előtt merültek fel, eltekintve attól, hogy még magának Ionescunak a kisantanttal szemben tanúsított pozitív álláspontja ilyen helyzetben nagyon vitatható lett volna.

Elismerést érdemlő aktivitást fejtett ki a csehszlovák–román szövetségi szerződés ügyében a román diplomácia vezetője is. Még a három külügyminiszter belgrádi összejövetelének a megvalósítása körüli bizonytalanság idején azt javasolta Benešnek, hogy ha az nem valósulna meg, akkor találkozzék csak vele, bár kihangsúlyozta, hogy az első változatot előnyben részesíti, tehát a szélesebb körű találkozt.³⁵ Ez tehát azt jelenti, hogy Ionescu kész volt azonnal beleegyezni nemcsak a Csehszlovákiával, hanem a Jugoszláviával való szövetségbe is. Most tehát mindkét oldalon, illetve mindkét külügyminisztériumban eluralkodott a kölcsönös szövetségi egyezményért való „lelkesedés”. A csehszlovák külügyminiszter az adott körülmények között, az aláírás aktusának minél gyorsabb megvalósítása érdekében, hajlandó volt mindent megtenni azért, hogy az minél hamarabb megtörténjen, mert azt akarta, hogy ez az ügy még Ionescunak a közeljövőbe tervezett külföldre való utazása előtt végleg megoldódjon. Így végül az egész ügy gyors elintézése érdekében Beneš hajlandó volt lemondani *in persona* az egyezmény aláírásában való részvételéről is, annak ellenére, hogy a megvalósítás érdekében javasolta Ionescunak, hogy Szlovákián keresztül utazzon Nyugatra. E célból a román külügyminiszternek még különvonatot is hajlandó volt küldeni, amelyben Pozsonyig kísérte volna, és amelyben azután megvalósult volna a szövetségi szerződés aláírásának az aktusa, továbbá hajlandó volt meghatalmazni egyenesen a romániai csehszlovák küldöttet az aláírás jogával.³⁶ Az egész ügy gyors megoldása fejében Beneš egyúttal biztosította a román felet, hogy a közös határokon felmerülő delimitációs kérdés teljes mértékben Románia javára lesz megoldva.³⁷ Ugyanilyen előzékeny volt a román külügyminiszter is, aki jóllehet azt szeretne volna, hogy az egyezményt Romániában írják alá, amit „belügyi szempontból egyszerűbbnek és megfelelőbbnek”³⁸ tartott, és mint az ügy „kezdeményezője”³⁹ szemszögéből is, annak gyors megvalósítása érdekében hajlandó volt – a csehszlovák kollégájához hasonlóan – az aláírásra felhatalmazni Románia prágai küldöttjét.⁴⁰

Azonban az aláírás helyszínének az egyeztetése során a román oldalon váratlan fejlemény állt be. Néhány nappal azután, hogy a csehszlovák fél körlevélben tájékoztatta külügyi hivatalait „a délszlávokkal kötött szerződéshez hasonló csehszlovák–román szerződés”⁴¹ egyeztetéséről, és amikor már végleg eldőlt, hogy a szövetségi szerződést Bukarestben írják alá,⁴² és a csehszlovák–jugoszláv szerződés harmadik cikkelye alapján már tájékoztatták a jugoszláv kormányt is,⁴³ a román minisztertanács egy kéréssel állt elő. Azt szerették volna, hogy csatoljanak egy kiegészítést a szerződéshez, miszerint „orosz támadás esetén”⁴⁴ Csehszlovákia nem foglalkozik „restrikcióhoz”,⁴⁵ illetve Csehszlovákia nem fogja meggátolni „a lőszer és a felszerelés szállításának a lehetőségét”⁴⁶ Romániába a csehszlovák területen keresztül egy román–orosz fegyveres konfliktus esetén. A román minisztertanács követelménye kellemetlenül érintette nemcsak Prágát, hanem magát Ionescut is, akinek hangulatát Csehszlovákia bukaresti küldöttjének jelentése is érzékelteti. Ő a hírrel kapcsolatos jelentését azzal kezdte, hogy meglátogatta őt „a minisztertanács miatt felháborodott”⁴⁷ Ionescu, ugyanakkor a csehszlovák kormány romániai küldöttje az előállt helyzetben sajnálkozását fejezte ki afelett, hogy az aláíráshoz szükséges teljeskörű felhatalmazást – amellyel váratlan komplikációt meg lehetett volna előzni – nem kapta meg már korábban.⁴⁸

A dolog végülis nem mutatkozott annyira súlyosnak, hogy meggátolja az egyezmény aláírását. Ehhez főleg Beneš engedékenysége járult hozzá. Beneš tudatában

volt annak, hogy a szerződés minél gyorsabb aláírásának az érdekében mindent meg kell tenni, mert annak esetleges elhalasztása hozzájárulna a szövetség hitelességének csökkenéséhez. Reakciója a kialakult helyzetre az volt, hogy javasolta az egyezmény eredeti formában való aláírását, vagyis a posztulált protokoll nélkül, miközben a „keleti” kérdést végül is vagy utólag tárgyalnák meg, vagy pedig az aláírt egyezmény érvényessége az ügyben való utólagos megegyezés feltételéhez volna kötve.⁴⁹ Ha Beneš a két ország közötti együttműködést a lehető leggyorsabban tető alá akarta hozni, illetve azt a kisantant szövetségi szerződéssel biztosítani, figyelembe véve Ionescu rövid időn belüli távozását az országból, nem maradt idő a politikai manőverezésre. Bár Csehszlovákia bukaresti diplomáciai képviselőjének küldött táviratában hangsúlyozta, mint ahogy azt már egyszer megtette, hogy nem áll szándékában a „románokat bármire is kényszeríteni”⁵⁰ és azt sem mutatni feléjük, hogy a szerződést „különösen”⁵¹ akarná, egyúttal elpanaszolta, hogy „állandóan csak meghátrálunk, és ez gyengeség vagy félelem benyomását kelti”.⁵² Végül engedékenységet tanúsított a román fél is, amikor az megváltoztatta, illetve általánosította a számára javasolt protokollt, amelyben már nem volt szó kifejezetten Oroszországról, csupán semlegesen konstatálták, hogy: „Amennyiben Románia a környező államok bármelyikével háborús helyzetbe kerül, Csehszlovákia nem gördít akadályokat a fegyverek és a lőszer szállítása és kivitele elé.”

Látva a kedvezőtlen helyzetet a csehszlovák–román szövetségi szerződés körül, amelynek az aláírását a román miniszterelnök és a király egyelőre el akarták halasztani – amire Ionescu válaszul lemondással fenyegetett, mely komoly veszélyt jelenthetett a kisantanton belüli kétoldalú egyezmény megkötésére –, Csehszlovákia bukaresti nagykövete maga ragadta meg a kezdeményezést. Április 23-án aláírta az új kiegészítéssel ellátott szövetségi szerződést, azonban *cum clausula*, illetve a záradékkal ellátottat, amely szerint a szövetségi szerződés érvényessége a hozzácsatolt utóirat utólagos jóváhagyásának a feltételéhez volt kötve, amelyet Csehszlovákia bukaresti képviselője a „semlegesség nemzetközi jog alapján való parafrázisaként”⁵³ jelölt meg, amely „könnyen hatálytalanítható”.⁵⁴ Az adott körülmények között, amikor a szövetségi megállapodás Csehszlovákiát konkrétan nem kötelezte nagyobb felelősségre Románia keleti határaiért, és amikor a katonai kérdések nem a közös katonai együttműködésről szóltak, illetve a segítségnyújtás kérdése egy titkos katonai konvenció⁵⁵ tárgyát képezte, Beneš beleegyezett az aláírásba.⁵⁶

Annak ellenére, hogy Benešnek – Károly restaurációs kísérlete idején – nem sikerült a kisantant nevében egy közös, a magyar kormánynak szánt ultimátum átadását véghezvinni, illetve a Magyarországon előállt helyzetet kihasználni, sikerült viszont – és azt főleg román kollégájának jelentős hozzájárulásával – a kisantanton belüli védelmi szövetségi megállapodás aláírásával adekvát módon reagálni a Magyarországon kialakult helyzetre. Beneš erőfeszítéseinek megkoronázása volt a hamarosan bekövetkező román–jugoszláv⁵⁷ szövetségi szerződés aláírása is. Ezzel a kisantant elnyerte végső formáját, mint szövetségi csoportosulás, amely három kétoldalú szövetségi szerződésből állt. Ezek nemcsak védelmi szerződéseket jelentettek, vagyis a kölcsönös katonai segítségnyújtás ígérletét arra az esetre, ha a szerződő felek egyikét Magyarország megtámadná, hanem támadó jellegű szerződéseket is, amelyek a következő év júniusában és januárjában megkötött titkos katonai konvenciók részei voltak.⁵⁸

Amíg tehát a kisantant egyezmény hivatalos részében azt rögzítették, hogy „abban az esetben, ha Magyarország anélkül, hogy provokálná, támadást indítana

a magas szerződő felek egyike ellen, a másik fél kötelezi magát, hogy hozzájárul a megtámadott fél védelméhez, ennek az egyezménynek a 2. cikkelyében foglaltak szerint” (*Sborník...* 1921, 246)⁵⁹, tehát hogy: „a Csehszlovák Köztársaság és a Román Királyság illetékes hivatalai közös egyetértésben kidolgozzák a katonai egyezményt, amit később megkötnek, és az intézkedéseket, amelyek nélkülözhetetlenek a jelen egyezmény megvalósításához”.⁶⁰ A titkos katonai egyezményben viszont az volt határozva, hogy: „ha valamelyik a magas szerződő felek közül előzetes konzultációk nélkül megtámadja Magyarországot, a többi magas szerződő félnek meg kell őriznie semlegességét, és a Magyarországgal való határaiknál minimálisan két mozgósított hadosztályt kell elhelyeznie” (Ádám 1981, 54–55). Nem kevésbé volt jelentős a kisantant szövetségi szerződésnek az a része sem, amely kötelezte a szerződő feleket, hogy Magyarországgal szemben egységes és összehangolt külpolitikát folytassanak (*Sborník...* 1921, 246, 4. cikkely).

Ha nem is sikerült Benešnek Magyarországot kedvezőtlen külpolitikai helyzetbe hoznia, illetőleg a saját elképzelései szerint nyomást gyakorolni rá a politikai partnereivel együtt *in mediis rebus* Károly első restaurációs kísérletének az idején, a csehszlovák külügyminiszternek sikerült *ex post* demonstrálnia a kisantant politikai irányvonalának az egységességét. Így 1921 közepére, a csehszlovák diplomácia jelentős hozzájárulásával, Magyarország geopolitikai szempontból teljes mértékben kutyaszorítóba került. Ezáltal Magyarország külpolitikailag a régió belül elszigetelődött. Három oldalról a kisantant szövetségének aláírói vették körül, akik nemcsak az esetleges defenzív, hanem az offenzív támadással is számoltak. Ha hozzászámítjuk a legyőzött, de Magyarországgal nemcsak a Nyugat-Magyarország körüli civakodások miatt szemben álló Ausztriát, amely a gazdasági léte szempontjából jelentős mértékben függött Csehszlovákiától, továbbá pedig a nem szomszédos Lengyelországot, amely Csehszlovákia irányában – ha nem is közvetlenül – a baráti kapcsolatok kezdeményeit mutatta, Magyarország nemcsak gazdasági, hanem politikai elszigeteltsége is megvalósult. A rapallói olasz–jugoszláv szerződés mellett, amely közvetlenül Habsburg-ellenes megállapodást is tartalmazott, Magyarországgal szemben egy következő, habár nem egyenesen Habsburg-ellenesnek kinyilatkoztott paktum állt. Az egyezmény aláírói azonban nagyon határozottan elleneztek a Habsburg-ház bármiféle magyarországi restaurációját, világosan sejtették az eredményét is, illetve a lehetséges reakciót, ha a Magyar Királyságban ilyen belpolitikai fejleményre kerülne sor – az egységes katonai beavatkozást.

Magyarország külpolitikai elszigetelődéséhez jelentősen hozzájárult a tágabb európai külpolitikai helyzet is, amely meglehetősen különbözött az 1920 nyarán, a csehszlovák–jugoszláv szövetségi szerződés aláírásának idején tapasztalható körülményektől. Abban az időben Csehszlovákia és Jugoszlávia elszánták magukat erre a lépésre a legnagyobb antantpartnerük, illetve Közép-Európa védelmezője, Franciaország jelentős nemtetszése ellenére is, amely Beneš közép-európai szövetségi politikájával szemben keményen elutasító álláspontot képviselt. Most már, 1921-ben a francia diplomácia lényegében támogatta a kisantant végső formájának a megvalósítását, ami nélkül *de facto* Románia csak nagyon nehezen szánta volna rá magát arra, hogy csatlakozzon e nemzetközi szövetséghez. Ugyanakkor nemzetközi szövetséggé a kisantant teljes mértékben csak az *Organizációs paktum* megkötésével vált, illetve az 1933-ban, Genfben megtartott miniszterek közös találkozásán, egy irányító szervként működő, állandó tanács létrehozásával. A román diplo-

mácia óvatossága azonban a jövőben is kitartott, és az 1926-os román–francia barátságról szóló egyezményben is tükröződött. Ily módon Románia világosan kihangsúlyozta a kisantant, illetve Románia külpolitikájának kétségszövegbevonhatatlan összefüggéseit Franciaországra nézve.

Jegyzetek

1. A kisantant katonai-politikai tömörülés problematikájának egész sor tanulmányt és monográfiát szenteltek, amelyek a szövetség különböző aspektusaival foglalkoznak. Alapjában véve, az adott témához nagyon gazdag irodalom áll rendelkezésünkre már a két háború közötti időszakból. Tekintettel a kisantant témájával foglalkozó irodalom mennyiségére, csak néhány cseh és külföldi műre hívnám fel a figyelmet, és azt csak az 1945 utáni időszakból. A cseh eredetűek közül mindenekelőtt meg kell említeni a kisanthantról szóló nálunk ismert legteljesebb monográfiát Zdeňek Sládek tollából (2000). A csehszlovák–román kapcsolatokkal összefüggésben figyelemre méltó Miroslav Tejchman tanulmánya (1971). Magának a kisantant kialakulásának a problematikájával foglalkozott Koloman Gajan (1997). A külföldi monográfiák közül főleg a magyar Ádám Magda monográfiáira hívnám fel a figyelmet (1968; 1989; 1993). A nemzetközi irodalomból a következő szerzők munkái érdemelnek említést: Milan Vanku (1969), Nicolae Iordache (1977), Andrzej Essen (1992). A kisantant kezdeti időszakának problematikáját illetően széleskörűbb nemzetközi-politikai szempontból, illetve a Közép-Európában domináns érdekeltségekkel bíró antanthatalom, Franciaország politikájának a problematikájával összefüggésben lásd Kalervo Hovi munkáját (1984). Tanulmányom forrásalapjával kapcsolatban megjegyezendő, hogy mivel elsődleges célja kronológiai sorrendben dokumentálni az Edvard Beneš által vezetett azon csehszlovák diplomáciai aktivitást, melynek célja Románia rábírása a Csehszlovákiával, és végtére a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal való szövetségi szerződés megkötésére, azt első sorban az AMZV ČR-ben (Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky – a Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltára) végzett dokumentumok levéltári kutatása alkotja, főleg az elküldött és a beérkezett táviratoké.
2. A Csehszlovákia és Magyarország közötti első kétoldalú tárgyalásokhoz lásd részletesebben a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* hasábjain megjelent tanulmányaimat (Tóth 2002a; 2002b; 2003). Említsük azért meg, hogy március 14–15-én az alsó-ausztriai Bruck an der Leithában megvalósult az első csehszlovák–magyar kétoldalú tárgyalás a csehszlovák külügyminiszter Edvard Beneš, magyar kollégája Gratz Gusztáv és a magyar miniszterelnök gróf Teleki Pál vezetésével. Mindkét fél egyértelmű célja az volt, hogy a kétoldalú tárgyalásokat a jövőben is folytassák, annak ellenére is, hogy a két fél véleménye jelentősen különbözött a tárgyalás tartalmát illetően. A két fél kormánytagjainak a találkozója ugyanazon év június 23–24-én megismétlődött, méghozzá csehszlovák területen, Mariánské Lázněben.
3. Lásd pl. Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 2-án Prágába küldött táviratát Csehszlovákia és Jugoszlávia tervezett intervenciójával kapcsolatban, mely többek között közli: „Az a benyomásom azonban, hogy [Take Ionescunak – A. T. megj.] szüksége van a mi vagy a szerbek kezdeményezésére, hogy az követésre késztessem” (AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801–4000 sz., 31118 sz.).
4. „... az ő álláspontja az, hogy be kell avatkozni, azonban tudomásunkra hozta, hogy a többiek nem osztják ezt a véleményt” (lásd *uo.*).
5. Lásd például Jugoszlávia visszalépését a közös ultimátum javaslatától, Károly húsvéti kalandjának a végén, az eltérő vélemények és annak következtében, hogy az ügyben az antant Olaszország nem támogatta.
6. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801–4000 sz., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 2-án kelt 3838-as sz. távirata.
7. *Uo.*
8. *Uo.*, Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 2-án kelt 3820-as sz. távirata.

9. Uo., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 6-án kelt 3853-as sz. távirata.
10. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5001–5200 sz., Beneš 1921. április 6-án kelt 5165-ös sz. távirata.
11. Uo., Beneš 1921. április 7-én kelt 5167-es sz. távirata a csehszlovák követnek.
12. Ionescu a jugoszláv miniszterelnök, Nicola Pašić kezdeményezésére találkozót javasolt Belgrádban, amit Párizsba való útja keretén belül akart megvalósítani, és amelytől azt várta, hogy azon „befejezik mindkét konvenciót.”
13. Uo.
14. Uo., Beneš 1921. április 9-én kelt 5179-es sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének.
15. Uo. A táviratban Beneš kifejezi véleményét: „Úgy vélem azonban, hogy további tárgyalásokra lesz szükség Románia és Jugoszlávia között. Hiba lenne azonban erre várni. Még nagyobb hiba lenne összejönni és semmiben sem egyezsége jutni.” Beneš Csehszlovákia bukaresti küldöttjének küldött 5167-es sz. táviratában a következőket közli: „Úgy vélem, hogy egyelőre a románoknak a velünk való megegyezésére van csak kilátás. A kisantról hallgathatunk, de ne tegyünk ellene semmit.”
16. Uo., Beneš 1921. április 9-én kelt 5179-es sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének.
17. Uo.
18. Uo., Beneš 1921. április 11-én kelt 5193-as sz. távirata Csehszlovákia belgrádi küldöttjének.
19. Uo.
20. Uo.
21. Uo. Annak ellenére, hogy Beneš nem hitte, hogy megfelelő a helyzet a kisantrant végleges formájának a kialakításához egy esetleges belgrádi találkozó keretén belül, azt később sem utasította vissza (lásd AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 13-án kelt 5204. sz. távirata Csehszlovákia belgrádi küldöttjének, akinek „az esetre, ha Belgrádban találkozó lenne” elutasította azt a kérését, hogy elhagyhassa a külügyi hivalt. Beneš azonban ennek ellenére, a tárgyalás megvalósításának a realitásával kapcsolatban, ismét kétségeinek adott hangot.).
22. Uo., Beneš 1921. április 4-én kelt 5151-es sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének, amelyben Beneš utasítja a csehszlovák követet: „Közzölje Ionescuval, hogy készen állunk az egész ügyet a végletekig kihasználni.”
23. Gratznak a magyar Nemzetgyűlés 173. ülésén elhangzott beszédéről van szó (lásd *Az 1920. évi... 161–165; Budapesti Hírlap*, 1921. április 7., 2. p.).
24. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 2-án kelt 5194-es sz. távirata Csehszlovákia belgrádi küldöttjének. Beneš Csehszlovákia budapesti küldöttét erről a kezdeményezésről április 18-án tájékoztatta (lásd uo. 1921. április 18-án kelt 5271-es sz. távirat vagy AMZV, Politické zprávy Budapešť, 1921, 126. sz. távirat).
25. Uo., Beneš 1921. április 12-én kelt 5200-as sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének.
26. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801–4000 sz., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 15-én kelt 3939-es sz. távirata.
27. Uo., Csehszlovákia belgrádi küldöttjének 1921. április 13-án kelt 3918-as sz. távirata.
28. Uo.
29. Uo., Csehszlovákia londoni küldöttjének április 21-én kelt 3969-es sz. távirata. Beneš azonban most is, mint az exkirály Magyarországra való érkezése körüli affér végén egy ultimátum elkészítésére tett javaslatot, s annak ellenére is a demonstratív jellegű beavatkozás mellett volt, hogy Franciaország és Anglia törvényhozó testületeiben már elkezdődött a ratifikációval kapcsolatos procedurális folyamat (lásd AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 16-án kelt 5241-es sz. távirata Csehszlovákia londoni küldöttjének, amelyben közli: „Ha a délszláv és a román képviselő megkapja az utasítást, hogy lépjenek a trianoni béke ratifikálásának a meggyorsítása ügyében, velük együtt

járjon el, annak ellenére is, hogy ha jól tudom, Párizsban és Londonban már befejeződtek a ratifikáció gyors végrehajtására irányuló intézkedések.”).

30. Uo., Beneš 1921. április 15-én kelt 5226-os sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének.
31. Uo. (Az ügyben lásd még AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801–4000 sz., Csehszlovákia belgrádi küldöttjének 1921. április 13-án kelt 3919-es sz. távirata.)
32. A mai Sighetu Marmatie (Máramarossziget) a román–ukrán határon.
33. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 15-én kelt 5226-os sz. távirata.
34. Uo., 3801–4000 sz., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 2-án kelt 3871-es sz. távirata, amelyben többek között beszámol: „A délszlávokkal való fellépésünk hatása, még ha azt többnyire túl erélyesnek ítélik is meg, inspiráló.”
35. Uo., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 8-án kelt 3875-ös sz. távirata.
36. Uo., 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 15-én kelt 5231-es sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének.
37. Uo., Beneš 1921. április 16-án kelt 5239-es sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének, amelyikben közli: „Közölje Ionescuval [...] biztosítom arról, hogy a határ kérdése minden bizonnyal az ő megelégedésére lesz megoldva.”
38. Uo., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 14-én kelt 3932-es sz. távirata.
39. Uo.
40. Uo. Az ügyben lásd még az 1921. április 18-án kelt 3953-as sz. táviratot.
41. Uo., Beneš 1921. április 16-án kelt körtávirata a csehszlovák külképviseleti szervezeteknek.
42. Uo., az 1921. április 18-án kelt 5272-es sz. és 1921. április 19-én kelt 5275-ös sz. táviratok. A közös konvenció aláírásának, valamint végül a kölcsönös gazdasági szerződés aláírásának az ügyében megegyeztek, hogy a szövetségi szerződést Prágában, a gazdasági szerződést pedig Bukarestben írják alá (lásd Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., az 1921. április 16-án kelt 5239-es sz. távirat, amelyben Beneš közli, hogy: „Ionescu éppen beleegyezését adta abba, hogy a konvenciót Prágában írják alá.” Lásd még az 1921. április 16-án kelt 5261–5268. sz. körlevelet, vagy az 1921. április 18-án kelt 5272-es sz. táviratot.). Később – április 19-én – Prága már értesítette Bukarestet, hogy Csehszlovákia bukaresti követét teljes jogkörrel hatalmazta fel a konvenció aláírására (lásd uo., 5275-ös sz. távirat, Beneš 1921. április 19-én kelt távirata).
43. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 19-én kelt 5274-es sz. távirata Csehszlovákia belgrádi küldöttjének.
44. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801–4000 sz., Csehszlovákia bukaresti küldöttjének 1921. április 21-én kelt 3974-es sz. távirata.
45. Uo.
46. Uo.
47. Uo.
48. Uo.
49. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., Beneš 1921. április 22-én kelt 5299-es sz. távirata Csehszlovákia bukaresti küldöttjének.
50. Uo.
51. Uo.
52. Uo.
53. AMZV, Telegramy došlé 1921, 3801–4000 sz., az 1921. április 24-én kelt 3992-es sz. Csehszlovákia bukaresti küldöttjének távirata.
54. Uo.
55. Lásd uo. Csehszlovákia bukaresti követe a táviratban arra figyelmeztet, hogy a katonai együttműködés kérdései – a táviratban szó szerint fegyverkezésről van szó – részét kell, hogy alkossák „a vezérkar szakértői katonai konvenciójának, amely természetesen titkos marad, és abban a pillanatban, amikor a vezérkar az egyezményt aláírja, az már nem lesz a szerződés annexiója, nem lehet tárgya semmiféle támadásnak.”

56. AMZV, Telegramy odeslané 1921, 5201–5400 sz., 1921 április 29-én kelt 5340-es sz. távirat.
57. 1921. június 7.
58. Elsőként a csehszlovák–román katonai konvenciót írták alá, mégpedig június 2-án. Ezután június 31-én aláírták a Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság közötti katonai konvenciót, és fél évvel később, 1922. január 22-én a Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között is.
59. AMZV-ben lásd Malá dohoda, K 1; Fasc. IV. (československo–jugoslávská smlouva) és Fasc. VII. (československo–rumunská smlouva).
60. Uo.

Felhasznált irodalom

- Ádám Magda 1968. *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ádám Magda 1981. *A Kisantant (1920–1938)*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Ádám Magda 1989. *Richtung Selbstvernichtung. Die Kleine Entente 1920–1938*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ádám Magda 1993. *The little entente and Europe 1920–1929*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója 1921. 9. köt. Budapest, 161–165. p.
- Budapesti Hírlap*, 1921. április 7., 2. p.
- Essen, Andrzej 1992. *Polska a Mala Ententa 1920–1934*. Warszawa–Kraków, Wydawn Naukowe PWN.
- Gajan, Koloman 1997. Polsko–ruská válka a vznik Malé dohody ve světle diplomatických dokumentů. In Dejmek, Jindřich – Hanzal, Josef (ed.): *České země a Československo v Evropě IX. a XX. století*. Praha, Historický ústav AV ČR, 191–206. p.
- Hovi, Kalervo 1984. *Alliance de Revers Stabilisation of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919–1921*. Turku, Turun yliopisto.
- lordache, Nicolae 1977. *La Petite Entente et l'Europe Centrale*. Genève, Institut universitaire de hautes études internationales.
- Sborník zahraniční politiky* 1921. 11. sz., 246. p. (Dokumenty, Nová střední Evropa – Obranný spolek Československa a Rumunska proti Maďarsku).
- Sládek, Zdeňek 2000. *Malá dohoda 1919–1938*. Praha, Karolinum.
- Tejchman, Miroslav 1971. Počátky diplomatických vztahů československo–rumunských. *Slovanský přehled*, 57. roč. 4. sz., 273–280. p.
- Tóth, Andrej 2002. První restaurační pokus Karla Habsburgského v Maďarsku (26. březen – 5. duben 1921). *Slovanský přehled*, 88. roč. 3. sz., 343–370. p.
- Tóth Endre 2002a. Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Bruck an der Leitha. 1–2. rész. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 4. évf. 1. sz., 3–39. p., ill. 2. sz. 59–75. p.
- Tóth Endre 2002b/2003. Az első kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között (1921) – Mariánské Lázně. 1–2. rész. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 4. évf. 3. sz. 3–27. p., ill. 5. évf. 1. sz. 49–64. p.
- Tóth Endre 2005. A csehszlovák diplomácia és Habsburg Károly első restaurációs kísérlete Magyarországon (1921. március 26.–április 5.). 1–2. rész. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. 2. sz., 3–26. p., ill. 7. évf. 3. sz. 15–26. p.
- Vanku, Milan 1969. *Mala antanta 1920–1938*. Titovo Užice, Dimitrije Tucović.

(Cseh eredetiből fordította Bondor Sándor)

ANDREJ TÓTH

RESULT OF KÁROLY HABSBURG'S FIRST HUNGARIAN RESTORATION ATTEMPTS IN THE AUTUMN OF 1921 – THE CZECHOSLOVAK–ROMANIAN FEDERAL AGREEMENT

The goal of this work is to complete its author's study relating the first restoration attempts of Károly Habsburg in the autumn of 1921 in Hungary (Tóth A. 2002; Tóth 2005), to point to the influence of the ex-emperor on this adventurous step, to the federal agreement made by Romania with Czechoslovakia, that was similar to the agreement between Czechoslovakia and Yugoslavia on 14th March 1920, the kisantant first bilateral, defensive-federal agreement. After all the author intends to focus on the creation of kisantant, that was realised by Romania's joining to this federal grouping, and/or by signing the military convention with Czechoslovakia and Yugoslavia.

Even if Beneš did not succeed to put Hungary into a disadvantageous foreign policy situation, nor to put pressure with his political partners according to his own ideas, in mediis rebus during the time of Károly's first restoration attempts, the Czechoslovak foreign affair minister succeeded to demonstrate uniformity of the kisantant political line *ex post*.

Consequently, to the middle of 1921, with the significant support of the Czechoslovak diplomacy, from a geopolitical point of view Hungary was put in a tight corner in whole extent. Thus Hungary from the point of view of foreign policy within the region became isolated. It was surrounded by the signers of the kisantant alliance from three sides, who took into account not only possible defensive, but also offensive attack. If we consider the defeated Austria who was in an opposite position to Hungary not only due to the disputes on West Hungary, and who from the point of view of its economic situation was dependent on Czechoslovakia, then also the neighbouring Poland who towards Czechoslovakia – even if not indirectly – showed initiation of a friendly relationship, Hungary's not only economic, but also political isolation took place. Beside the Rapallo Italian-Yugoslavian Agreement, that included direct anti-Habsburg agreements, Hungary faced another – although declared not directly anti-Habsburg – pact. Although the signers of the agreement very strongly opposed to any Hungarian restoration of the Habsburg-house, they clearly suggested its results, and/or the possible reaction if in the Hungarian Kingdom such internal politics would be implemented – unified military intervention.

Later to Hungary's foreign policy isolation considerably contributed the wider European foreign policy situation, that was considerably different from the conditions experienced at the time of signing the Czechoslovak-Yugoslav alliance agreement in the summer of 1920. At that time Czechoslovakia and Yugoslavia decided to make that step even despite the significant displeasure of the greatest antant partner, and/or Central European protector, France, that represented a sharply refusing viewpoint against the Beneš federal policy of Central Europe. In 1921 the French diplomacy wholly supported the creation of the final form of kisantant, without which Romania *de facto* would very hardly decide itself to join this international alliance. At the same time, the kisantant became an international alliance in whole extent only with the Organisational pact, and/or in 1933 at the meeting of Ministers in Geneva by establishing a permanent committee functioning as a directive body. Although carefulness of the Romanian diplomacy persisted even in the future, and it reflected also in the agreement on friendship made between Romanians and French in 1926. Thus Romania clearly declared the kisantant, and/or undoubted connections of the Romanian foreign affairs toward France.

Tündéri, titokzatos

Kovács Magda prózájáról

ANIKÓ N. TÓTH

FAIRYLIKE, MYSTERIOUS. ON THE PROSE OF MAGDA KOVÁCS

82(091):821.511.141 (437.6)-3

821.511.141 (437.6)(091)-3

82:929:821.511.141 (437.6)

Prose-poetical Renewal. Short Story. Fairy Tale. Fairy Tale Short Stories. Fairy Tale Fairy Tale Novel. Cultural Identity. Fairylike Realism

Új prózapoétikai utak keresése, a hagyománytól való elkülönbözés, majd a hagyomány sajátos újraélése és felértékelése teszi különlegessé, izgalmassá és fontossá Kovács Magda prózáját. Viszonyítási pont, hivatkozási alap és igényes mérce egyaránt. Az alábbiakban a négy évtizedes pálya bejárására teszünk kísérletet.

A hatvanas évek második felében a Tőzsér Árpád szerkesztette *Irodalmi Szemle* *Vetés* rovata indította útjára a legfiatalabb írónemzedéket, Bereck Józsefet, Keszei Ferencet, Aich Pétert, Kovács Magdát, Kövesdi Jánost, Mészáros Károlyt, Mészáros Lászlót, Mikola Anikót, Tóth Lászlót, Varga Imrét, Zalabai Zsigmondot és másokat. A fellépő generáció – a szlovákiai magyar irodalomban hagyományosan – antológiában mutatkozott be a szélesebb olvasóközönség előtt. Az 1972-es *Fekete szél* című prózakötet a két évvel korábbi líraantológia, az *Egyszemű éjszaka* párjaként jelent meg (több azonos szerző szerepeltetésével). A novellákat Duba Gyula válogatta, valamint terjedelmes előszóban elmélkedett a szlovákiai magyar novella múltjáról, jelenéről, lehetőségeiről, miközben értékelte a fiatal írók teljesítményét.

A *Fekete szél* prózaantológia kiemelkedő szerzője Kovács Magda, hiszen egyrészt az egyik novellája címét viseli a kötet, másrészt míg a többi kilenc író egy, két, legfeljebb három írással szerepel, addig Kovács Magda hét szövege kapott helyet a válogatásban. A *Fekete szél* nemzedéket az ígéretes indulás után a lassú kibontakozás jellemezte: voltak, akik inkább lírai műfajokban találták meg a kifejezés teljességét (mint Mikola Anikó, Keszei Ferenc, Varga Imre), mások pedig – Bereck Józsefet (*Vihar előtt*, 1974) leszámítva – viszonylag hosszan várakoztatták olvasóikat az önálló prózakötetek megjelenésével (pl. Fülöp Antal *Kedvező pillanat* című elbeszélésgyűjteménye 1980-ban, Mészáros Károly *Magánügyek* című kötete 1983-ban jelent meg).

Kovács Magda is hosszú időre vonult vissza az írói műhelybe, hiszen a figyelemre méltó, erős indulás után hat évvel később, 1978-ban látott napvilágot *Én, a csil-lagbognár* című novelláskötete. Majd kiállításukban elsősorban gyermek olvasókö-

zönséget célzó könyvek következtek: 1981-ben *A csodagombóc* című meséskönyv, ezt követte – ismét hosszú várakozás után – 1993-ban *A Kiskígyó* címet viselő könyv, 1999-ben a két mesét magában foglaló *Titokzatos tücsökgzene*, ezután 2004-ben a *Topolya úr csodálatos átváltozása* című mesés kisregény. Az író eddigi legutolsó kötete, a pálya nagyívű áttekintése, *A gonosz asszony hagyatéka* című gyűjtemény 2006-ban jelent meg.

Kovács Magda a novella műfajában kísérletezik kezdetben. A *Fekete szél* antológiadarabjai a történetmondás vonalszerűségétől és poénba futásától igyekeznek szabadulni. Létállapotok vagy lélekállapotok rendelődnek egymás mellé a korai novellákban: kudarc, kiszolgáltatottság, számkivetettség, szenvedés, szorongás, keserűség, pusztulás sejlik át a nagyon pontos mikrokörnyezeti észlelések leírásán (*Lujza utca három, Hazugság nélkül*). Ugyanakkor a képzelet valóságában burjánzó metaforarendszert épít védekezésül a szenvelgés ellen, nem riadva vissza az ironiától, az önironiától, a merészen groteszk megoldásoktól (*Fekete szél, Égig érő tánc*). A történethiány és a szóképek fokozott jelenléte miatt elemzői Kovács Magda prózáját közelebbinek vélték a lírához, semmint az epikához. Ezt erősíthette az én-elbeszélők személyes hangja, feltárulkozása is.

A rendkívül tudatosan felépített első önálló kötet, melybe – némi átdolgozással – felvette a *Fekete szél* antológiában publikált valamennyi írását, a kikísérletezett poétikai eljárások folytatását és továbbfejlesztését igazolja az öt újabb novellával. Figyelemre méltó azonban a hangsúlyos helyen álló, kötetzáró s egyben címadó *Én, a csillagbognár* című szöveg, hiszen előrejelzi a műfaji váltást: mesenovellának vagy novellamesének is nevezhetjük. Én-elbeszélője egy gyermek, aki édesapja meséivel tanulja a világot, miközben ráébred kiválasztottságára: nemcsak képes érzékelni a csodát, hanem részesülhet is benne. Van tehát egy reális helyzet (apa és gyermek esti beszélgetése egy falusi udvaron), mely tetszőlegesen tágítható a fantázia segítségével, így ebbe a világba beleférnek az édesapától örökölt képzelt lények, a manók, a különleges nyelv megértése, valamint a csillagbognárság mesterségének az elsajátítása. Az átmenetiséget azonban nemcsak a képzelt és a valós szereplők problémátlán egymás mellett szerepeltetése jelenti, hanem az író vissza-visszatérő megoldása: mesét (ezúttal kerek történetet) épít be a novellába, melynek segítségével elmagyarázza a csillagok keletkezését, miközben a gyermek hallgató maga is tevékeny részese a történetészítésnek, hiszen vágyainak kinyilvánításával befolyásolhatja azt. (Előzménye a *Jaku nem hazudott* című novella, mely a *Fekete szél* antológiában is, az első kötetben is olvasható. Folytatása pedig a *Nagyapóka hintója*, mely *A csodagombóc* című mesekötetben jelent meg. Időben távolabbi rokona a *Titokzatos tücsökgzene* mesebetétes szerkesztése, valamint a *Topolya úr csodálatos átváltozása*, melyben egy szinte klasszikus sárkánytörténet olvasható.)

A nyolcvanas évektől Kovács Magda elsősorban meséket publikált. A mese műfaja nála tudatos vállalás, korántsem a megtorpanás, a stagnálás jele, holmiféle írói pótcselekvés, a mindenáron publikálni, jelen lenni kényszeréből fakadó tevékenység, felhőtlen és felelőtlen játszadozás. Az ősi epikai forma felé fordulás a hagyomány újraértékelését jelenti inkább. A mese a világról való tudás sajátos foglalata, a megismerés, a kollektív világértelmezés egyik lehetőségét biztosítja. Elfogadhatóvá és élhetővé teszi a világot. Kovács Magda jól ismeri a népmesék és a tündérmesék fordulatait és fortélyait, de nem él annak lehetőségével, hogy összegyűjtse valamely tájegység népmesekincsét, vagy épp a gyermekkorától őrzött gömöri mesé-

ket dolgozza át és adja közre dokumentálás, rögzítés céljából. Bizonyos elemeket (útrakelés, próbatételek, az igazság keresése, a jó és a gonosz küzdelme), nyelvi megoldásokat (állandósult mesei szókapcsolatok) átvész, de saját mesevilágot épít fel. A *csodagombóc* meséiben főleg apró állatok és gyakorlati hasznukat vesztett, kallódó tárgyak, esetleg növények a hősök. Természetesen emberi tulajdonságokkal ruházza fel őket, leleplezi az apróbb-nagyobb gyarlóságokat (hiúságot, önteltséget, szófogadatlanságot, hiszékenységet, nagyravágyást), amiket a gyermek (vagy a gyermekének mesélő felnőtt) olvasó önmagában is felfedezhet. Olykor filozofikusabb síkra is elmerészkedik: mindenkinek meg kell találnia a maga helyét a világban, még ha kilátástalannak tűnik is a helyzet (*A csodagombóc*) vagy éppen helyet ad az elmúlás esztétikájának (*Nagyapóka hintója*). A Kovács Magda-i mese mindig biztonsággal eligazít a jóság és a gonoszság felismerésében, megkülönböztetésében, ugyanakkor mindig elkerüli a didaktikussá válás buktatóit.

A *Kiskígyó* című kötetben az író a nagyobb kompozíciót teszi próbára, hiszen a könyv első fele egy rokonszenvesen rövid fejezetekből álló meseregényt tartalmaz, melynek főszereplője egy magányos kislány. A szülei által elhanyagolt Zöldike kezébe veszi saját sorsának irányítását, és világgá megy, hogy barátokat szerezzen. Az idilli réten főleg a társaival folytatott párbeszédekben tárul fel a világ szerkezete, vagyis a mesei történetsszöveg, a cselekményesség ezúttal is elmarad. A meseregényt követő *A Kiskígyó* és *A hőscincér* ármánykodása allegorikus mese az árulásról.

A *Titokzatos tücsökHzene* a mese tradicionális változatát, a természet harmóniáját (ember-állat-növény-tárgy együttesét) megbontó, az álmokat leromboló gonosz erők elleni harcot példázza, melyben természetesen a tiszta szívű hősök győznek és visszaáll a rend. Az 1999-es kötet *Csillámka* című meséje a hagyományok ellen lázadó hős megnevelését beszéli el – nagy nyelvi leleménnyel tárgyak világába helyezkedve.

A *Topolya úr csodálatos átváltozása* ismét műfaji határátlépést jelent. Egyrészt fejezetekre bontott kisregénnyé tágítja a mese kereteit, másrészt egy család derűs hétköznapijainak elbeszélésébe újfent beilleszti a csodát, a természetfelettit, ami másnak – kevésbé fogékony szereplőnek – kísérteties-félelmes vagy éppen megtagadandó és megtiltandó esemény. A valósnak képzelt lények egy babonát mesélnek szét – egyrészt azért, hogy eloszlassák a hiedelem keltette félelmet, másrészt a szó szoros értelmében, hiszen nem folyamatosan, egy tömbben beszélnek el a földrajzi tájegységhez kapcsolódó sárkánymondát, hanem megszakításokkal, epizódjaiban. A családi idillel és a sárkánytörténettel párhuzamosan fut, nagyrészt finom utalásokban egy átváltozástörténet, melynek jelentőségére a kisregény címe hívja fel leginkább a figyelmet. Az almáskert csősze az emberek világát a fák világára cseréli, majd a civilizációs erőszak, a városrendezés térhódítása – a fák tömeges kivágása – ellen tiltakozásul fává lényegül a pusztulás, az elmúlás fájdalmasan szép képso-raiban.

A mese, a mesenovella, illetve a meseregény műfaja azzal, hogy szabad átjárást biztosít a képzelet és a valóság tartománya között, lehetővé teszi, hogy a befogadó előtt megcsillanjon az idők mélyére süllyedt harmónia, a béke, a tündevilág, melynek fényében éleesebbek lesznek a valós világ kontúrjai, pontosabbak a felismerések: a megbontott rendet helyre lehet és helyre kell állítani rendületlen igyekezettel. Kovács Magda meseszövegei éppen ezért nem valamiféle jól behatárolható korosztály számára íródnak, engedményeket téve az életkorból fakadó korlátozott meg-

értési képességeknek, hanem évei számától függetlenül olvasója lehet bárki. (Ezért kerülnek be meséi vagy mesenovellái az elbeszéléskötetekbe.) Így a mese nem a leereszkedés műfaja, valamiféle önmagáért való gügyögés vagy éppen ellentmondást nem tűrő, eltérő értelmezést nem engedő kioktatás. A mese ősi rendeltetése: a világ magyarázata és a csoda megérzéskítése jut érvényre felnőtt és gyermek befogadó számára egyaránt.

Ha a műfajok szempontjából tekintjük át Kovács Magda opusát, *A gonosz asszony hagyatéka* című, ismét alaposan átgondolt válogatás mindenképpen érdekes tanulságokkal szolgál. A kötetnyitó *Istók Kata vére* című írás akár előszóként is olvasható, melyben a szerző szellemi önéletrajzát adja közre. Emellett ars poetica-ként is értelmezhető, melyben a történetmondás kényszere és öröme folytán számtalan műfaji utalás bukkan fel: a mese, a babona, a szellemhistória, a monda, a rege, a mítosz, a ballada mint ősi forma, valamint egy hosszú ideje be nem váltott műfaji ígéret is tematizálódik: a regény, a családrege mint külső-belső elvárás – feltételes módban, ritmikus vázlatban. Erre a felvetésre válaszol váratlanul a kötet utolsó előtti írásának alcíme: vázlat egy regényhez. A sűrű szövesű elbeszélés (megkockáztatható a mészőlyi értelemben vett *beszély* műfaja is) kereteit valóban csaknem szétfeszíti a felhalmozott (nagyregénynyi) életanyag, műfaji lehetőségében pedig ugyan nem, témájában azonban eltér a nyitányban megfogalmazott tervtől. A lektúrgyanús cím (*Légy a feleségem*) és a (talán) sürgető – és a műfajhierarchiában a regényt kitüntető – elvárások megnyugtatóására szolgáló alcím viszont sajátos ironikus feszültségben áll a lekerekítettség és a lezáratlanság érzetét egyaránt keltő szöveggel.

A gonosz asszony hagyatéka című kötet újraolvassa az életművet. Korábban is tapasztalható volt, hogy a szövegek át-átvándoroltak Kovács Magda egyik könyvéből a másikba, hogy az újrendezés során más-más jelentésük erősödjön fel. Ez a válogatás azzal tűnik ki, hogy az író egyenrangúsítva a műfajokat nemcsak fellazítja határait, hanem egymásba nyitja akár a műnemeket is. A szétszerkesztett történetek, a látomásokkal szabdaltnak felfokozott lélekállapotok, a kihagyásos-utalásos eljárások leginkább a mese, a ballada, a babona, illetve a rapszódia és az elégia műfaji kódjait idézik fel.

Kovács Magda írásaiban – talán a gyermekkorában megtapasztalt történetmondás erős hagyománya miatt – hangsúlyos szerepe van a beszédnek, az élőbeszédnek, magának a szónak. A fent említett ősi műfajok – mese, babona, ballada, rege – is szájhagyomány útján őrződtek meg egy olyan közösségben, melynek tagjai még hittek a kimondott szavak mágikus erejében. Varázsigék hatására nőttek a növények, mondókák nyomán hárult el a rontás, a szidalom és a káromkodás szinte egy-egy lényegű volt az imával. Az író a szavak vizuális-akusztikai megérzéskítését is számtalanszor vállalja, legemlékezetesebben talán a *Fejírírem* című írásban („A fehér szavak lassan betemetnek. Nem látom anyámat, csak érzem, hogy most olyan, mint egy virágzó öreg szilva. Szél jár az ágai között, és hullanak, egyre hullanak a szirmai [...] lábam elé gurult a világ legcsodálatosabb hangja, a hosszú palóc á [...] Csak nagyanyám szavai szárnyalnak, világítanak, lecsendesítve a lélek háborgását.”). A kimondás aktusa tehát befolyásolja, alakítja a világot, és legnagyobb tétje a beszélő életben tartása, sőt akár a világteremtés is. Határhelyzetben viszont éppen a kimondhatatlanság válik dominánssá: olykor belső hang irányít, az utasítás pedig nem is értelemre ható szavakban (legalábbis ismert szavakban) realizálódik, hanem

inkább ráérzésekben nyilvánul meg (*A gonosz asszony hagyatéka*, Topolya úr csodálatos átváltozása).

A szavak mágijája Kovács Magda szövegeiben elsősorban a merész képalkotásban nyilvánul meg. Írásaiban szokatlanul nagy mennyiségű metaforát halmoz fel (pl. „A homokszínű virágok nagyanyád szeméből pattantak ki. Ők voltak a gyűlölet virágai. Gyilkos nyálukat kiköpték az útra. Azon a helyen néha bűgva kidőlt a csordából egy-egy tehén.” [*Égig érő tánc*]), szívesen él a szinesztézia finom megoldásaival („Nagyanyám ezúttal szemét összehúzza, komolyan nézett rám. Kék nevetését kátángkórószirmok rejtették egy távoli réten. Én futottam volna érte, de ő intett, hogy várjak. Együtt megyünk!” [*Nagyapóka hintója*]), valamint gyakran alkalmazza a megismerés trópusát is, különösen a tárgyakat szereplőkként felvonultató mesékben (pl. *A csodagombóc*), de a novellákban is, főleg atmoszférateremtés céljából („A reggeli fény már órák óta uralkodott az égen. Keletről jött vékony sugárlábon, a fák hegyén lépkedett, egyre magasabbra hágott, majd a legmagasabb fa tetejéről felugrott az égre, s ott rövid, véres csatában legyőzte a sötétet. S amikor vér hullott alá a sötétből, a föld tudta, hogy eljött a szabadulás pillanata, ahogy az meg volt írva, s tudta, hogy áldoznia kell. És áldozott. A folyók feláldozták a halak álmát, fehér vízpárába burkolva, puhán küldték fölfelé. A rétek megöltek néhány virágot, s lelküket illatfelhőbe csomagolva az égre nyilasták. Az erdők madaraik hangjával áldoztak egy csöpp vérért.” [*A királynő halála*]). A szóképburjánzás szenvedélyessé teszi prózáját, ugyanakkor egy jól működő belső mérce megelőzi a túlírtaságot, nem engedi szétfutni az értelmezés hálójából a látomásokat.

A beszélés, a mondás, a kimondás fontossága az elbeszélői helyzet problémájára irányítja a figyelmet. Kovács Magda a belső pozícióból való megszólalást tartja a legtermészetesebbnek. Amint egy gyors statisztika is igazolja: pl. *A gonosz asszony hagyatéka* kötet 18 szövegének felében én-elbeszélővel találkozunk, s csupán hat írásban alkalmazza a tiszta kívülállás fókuszát. Kettő esetben keveri a narratori hangokat: a kötet címadó novella a szöveg kétharmadáig egyes szám harmadik személyben beszél el a gonosz(nak tartott) asszony és a faluközösség viszonyát, a belső pozícióra váltás egyben narratív fordulatot is jelent, hiszen az én-elbeszélő voltaképpen átveszi, magáévá teszi a gonosz asszony szerepét. *A királynő halála* című novellában pedig egymást váltogatja a külső és a tipográfiailag is jelölt belső nézőpont. Akad példa az önmegszólító, belső párbeszédszerű megszólalásra is (*Égig érő tánc*). A belső beszéd minden alkalommal az értelmi és az érzelmi reflektálásra ad lehetőséget, nem csupán tényközlésre hagyatkozik. Éppen emiatt lazulnak fel, illetve esnek szét darabokra a történetek. Az egyes szám első személyű narrátor rendszerint fiatal nő vagy éppen lánygyermek, aki rendkívüli érzékenységgel közelít a világhoz, hogy megértse a körülötte zajló eseményeket és bennük saját magát.

Az író kedvelt műfaja, a mese hagyományosan rendszerint külső nézőpontból beszél el az eseményeket. Kovács Magda ezt a tradíciót némiképp módosítja, hiszen mesenovelláiban én-elbeszélőket szólaltat meg, olykor már a címmel is hangsúlyozva a személyes érintettség jelentőségét (*Én, a csillagbognár*), amivel elsősorban hitettségét biztosít az elmondottaknak, valamint azt is jelzi, hogy a mikrovilágról szerzhető tapasztalat, tudás izgatja leginkább. Az én-elbeszélő jelen van a történetekben, szemtanú is (olykor akár abszurd módon, pl. kaktuszként közbeszólva figyelmezteti az olvasót a sorok közti olvasás lehetőségeire, sőt szükségességére – *A ha-*

láros kimenetelű álm), szereplő is. A kívülálló pozíciót alkalmazó mesékben pedig feltűnően sokat és hosszan beszélteti hőseit, lehetőséget adva a belső terek feltárására, a személyiségek – jellemek és világszemléletek – feltárulkozására. Sajátos megoldást választ a *Topolya úr csodálatos átváltozása* című kisregényben, hiszen egy kis közösség – a család – nevében szólal meg. A többes szám első személyű elbeszélés hatására egy idő után a befogadó akár úgy érezheti, maga is a közösség tagjává válhat.

A modern elbeszélőművészet egyik legfontosabb problémáját, az időt Kovács Magda könnyed eleganciával kezeli. Leginkább a képzelet, a víziók, a mese időtlenségében lebegtetni az eseményeket, a lelki szenzációkat. Rendszerint múlt időt használ, de nem ragaszkodik a történesek időrendbe szedéséhez vagy kauzális elrendezéséhez. Konkrét időjelöléssel alig él, elsőtörtan lehet csupán találkozni prózájában évszámokkal (pl. a legutóbbi kötet nyitányában, ahol a családtörténet vázlata ezt megkívánja), inkább néhány árulkodó kifejezés (világégések, párttitkár, nagyságos asszony, bevagonírozás, 1968-as disszidálás) vagy néhány személynév utal a 20. századi történelem (sőt akár a csehszlovákiai magyar történelem) fordulataira. Gyakran tematizálódik viszont a múlt és a jelen szembeállítás. A múlt értéktelített állapotként tűnik ki, mely egy pontosan értelmezhető rendező elv szerint működik, éppen ezért a benne foglalt szenvedés és tragédiák ellenére is kiegyensúlyozottabb és elfogadhatóbb világot jelent a kiszámíthatatlan, a kaotikus jelenhez képest. A múlt ismerete az identitás megőrzésének alapfeltétele is egyben, ezért a múltat közvetítő (el)beszélők érdeke, hogy harmóniáról (de ne idillről) számoljanak be. A múlttal való találkozás első fázisa a gyermekkorhoz köthető, meghatározója az ártatlan rácsodálkozás. A felnőtté válás megpróbáltatásai, több szempontból is keserű tapasztalatai azonban kikényszerítik a múlttal való szembesülést. Ez pedig mind az egyéni, a relatívan rövid múltat, mind a közösségi, a végteleníthető múltat illetően azzal a felismeréssel jár, hogy a régi világ rendje felbomlott, az általános romlásban az egykori harmónia csak apró csodákban mutatkozik meg, melyek mindössze segítenek elviselni a bomlást. Az apró csodák viszont csak azok számára tárulnak fel, akik élénk képzelettel rendelkezve hisznek bennük, fogékonyak rájuk, képesek látomásai, vágyaik, álmaik jóvoltából elszakadni a hétköznapi valóságtól (pl. egy egész délelőtt visszafelé mennek az időben, mint a *Hazugság nélkül* elbeszélője, vagy éppen abszurd módon azon fáradoznak, hogy egy időgép feltalálásával visszautazzanak az egyiptomi fáraók idejébe, mint a *halálos kimenetelű álm* egyik mellékszereplője). A múltat jelenként megélni a tétje a történetmondásnak, az emlékek vagy a közel- és régmúlt eseményeinek felidézése pedig lehetővé teszi a kíméletlenül telő-múló idő megállítását, összesűritését vagy éppen kitágítását.

A múlt és a jelen szembeállításának térbeli formái is fontosak Kovács Magda prózájában. Az értéktelített múlt általában a faluhoz kapcsolódik, és a természet közelében élő, azt minden részletében tökéletesen ismerő, mindennapi megélhetésért keményen küzdő emberről fest képeket. Leggyakoribb helyszínei a fehérre meszelt falú, egyforma házak, a baromfiudvar, a veteményeskert, a szántóföld, a rét, az erdő, a vadregényes, a titokzatosan burjánzó növényi tenyészetek. Az elbeszélő(k) vagy főhős(ök) gyermekkorát jelentik egyben ezek a tágas terek, melyek a felnőtté válás küszöbén mégis szűknek bizonyulnak, és az elvágyódás érzését váltják ki bennük. A népmesék szereplőihöz hasonlóan ezért indulnak világfelfedező vagy -hódító útra kíváncsiságtól, kalandvágytól hajtva. Rendszerint a városban próbálnak

szerencsét, de a csábító ismeretlen világ nem bizonyul boldogulást hozó helyszínnek: magasabbrendű, kiismerhetetlen, szorongást keltő törvényeknek kiszolgáltatott, emberi méltóságukban megalázott, egyéniségüktől megfosztott lények közé kerülnek. A próbatételt az jelenti számukra, meg tudják-e őrizni önmagukat, integritásukat, tisztességüket, tisztaságukat. Az embert romboló, közönyös világban azonban nincs erre lehetőség, ezért kénytelenek visszamenekülni az elhagyott élettérbe, hogy újrakonstruálják az elveszett paradicsomot, ami természetesen nem sikerülhet maradéktalanul (*Hazugság nélkül, Fejírírem, A királynő halála*).

Kovács Magda a mesék helyszínéül is hétköznapi tereket választ: konyhát, nappali szobát, falusi udvart, tópartot, rétet, mezőt rajzol néhány érzékletes vonással, csak elvétele kalauzol kifejezetten mesebeli tájra (pl. *Csillámka*). Az ezredforduló utáni prózájában pedig hangsúlyos térré válik a ház és a kert. A *Topolya úr csodálatos átváltozása* című meseregényben a család által bérbevett, előző gazdáit szerint kísértetjárta ház a csodalátó képességekkel megáldott új lakók számára nem csupán idillikus lakóhellyé válik, hanem sajátos színhely: a külső szemlélő szerint nagyjából lakhatóvá pofozott régi épület, a beavatott számára viszont átjárást biztosít az idők mélyére süllyedt mesevilág (tündévilág) és az éppen megélt hétköznapiak között. A házat körülvevő csodakertben nemcsak képzelt lények hancúroznak, hanem beszélő állatok és növények teszik teljessé az életet (különösen a narrátor kislánya számára). A mesevilág és a valóság áttűnése kiterjeszthető a szomszédos almáskertre és annak furcsa csőszére; a különleges, a bizarr, az érthetetlen, a félelmes dolgok így válnak megszeliíthetővé, megmagyarázhatóvá. Biztonságos zugot azonban csak ideig-óráig jelentenek a körülkerített, zárt terek: a fantasztikus világ szertefoszlik a civilizáció betolakodásával (Szipirty mami közreműködésével).

A tekintélyt parancsoló, titokzatos ősház és a körülötte levő mágikus kert a *Légy a feleségem* című regényvázlatban is megjelenik. Az ősház családtörténeti építmény, hiszen minden generáció hozzáragaszt egy-egy lakrészt: egy-egy történetet, legendát, balladát. Zárt világot jelent, mely a kívülről érkező számára soha nem tapasztalt élményekkel kecsegtet. A szerelemkertben bővítő növényi és asszonyi illatok ígérnek érzéki csodákat, végtelen szenvedélyeket. Az ősház azonban baljós hely, alapítója bűneiért lakolnak a leszármazottak és választottjaik, rendszerint a végletekig hajszolt, a beteljesületlen-beteljesíthetetlen szerelem végez velük hosszabb-rövidebb szenvedés után.

Az időjelölésekhez hasonlóan rendkívül ritkák a konkrét helyjelölések. A pálya kezdő szakaszában a Zobor azonosítja az egyetemi közeg helyszínét (*Hazugság nélkül*), illetve Gömör mint tájegység jelenik meg a mottóként kiemelt babona forrásvidékeként (*A gonosz asszony hagyatéka*). Ez azzal a következménnyel jár, hogy az elbeszélt történetek általános érvényre emelkednek, hiszen bárhol megtörténhetnek, nem csak egyetlen földrajzilag jól behatárolható területhez kötődhetnek. (Ezt támasztja alá az a tény is, hogy viszonylag ritkán ad tulajdonnevet akár a szereplőiknek.) A földrajzi utalások az írói opus másik végén ugyan megszorozódnak, de előfordulásuk ekkor sem számottevő. A *Topolya úr csodálatos átváltozása* című regény szereplői pl. Tornalján élnek, a Sajó és a Csinca-patak partján sétálnak. Az önéletrajzi eseményeket felfűző *Istók Kata vére* című írás narrátora pedig értelemszerűen sorolja az életút jelentősebb állomásait, miközben vallomást tesz a szülőföldhöz való ragaszkodásról. Gömör itt harmonikus szépségű tájként jelenik meg, ahol „me-

se, babona, szellemhistóriák, rideg valóság [...] olyan természetességgel ötvöződtek világgéppé, létformává, mint sehol másutt a világon”.

A pályáját újraolvasó Kovács Magda az *Istók Kata vére*-ben voltaképpen számvetést készít, melynek tükrében jól látszik, hogy írásainak egyik legfontosabb problémája az identitás meghatározása. („...nem mindegy, honnét, kik közül jön az ember. A gyermekkor tájainak, eseményeinek egy életre kihat a jelentősége. Én a tűz, a víz, a föld ősz-szentháromságában éltem. Parasztvérem, míg körbe-körbe kering, ki tudja, honnét kapott parancsot teljesítve testem érrendszerében, a nap melegét, a vizek csillámlását, a föld illatát viszik üzenetként sejtjeimnek. Néha felzeng bennem az anyag ujjongó szimfóniája, ilyenkor átengedem magam e csodálatos zene sodrásának, behunom a szemem, és nevetve arra gondolok, hogy talán örökké fogok élni.”) A gyermekkorban szerzett érzéki és szellemi tapasztalatok után az öneszmélés lázas és lázadó korszaka kezdődik. Nemcsak Kovács Magda elbeszélői és hősei keresik önmagukat, hanem voltaképpen egész nemzedékének alapvető élménye a falusi, a paraszti kultúra felváltása városi (nagyvárosi) értelmiségi létformára (pl. Zala-bai Zsigmondnál lehet erről sokat olvasni). A sehová se tartozás ideiglenesség-érzése számos buktatót jelent, a megváltozott kommunikációs körülmények sokszor alkalmazkodási zavarokat okoznak, szélsőséges esetben akár önvessztéssel is járhatnak. A hazalátogatás a biztonság óhajlásával amolyan tékozló fiús megtérés (*Fejírírem*), ám az elhagyott (vagy éppen megtagadott) közösség gyanakodva figyeli az érkezőt, és egyáltalán nem biztos, hogy vissza is fogadja (*A királynő halála*). Kovács Magda a női identitás kérdését is felnyitja. A falusi kulturális tradíció elleni abszolút lázadásnak bizonyul, hogy figurái kibújnak a hagyományos női szerepből (világgá mennek, kalandokba bocsátkoznak, engednek vágyaiknak, vállalják álmaik valóra váltását, nem szülnék gyereket stb.). A másság vállalása egyben kiválasztottságot is jelent: női elbeszélői, hősei ajándékot kaptak a sorstól, hiszen kipróbálhatják képességeiket különböző helyzetekben és helyszíneken, valamint átjárhatnak a természetfölötti, a szellemi szférába, ami csak kevesek számára adatik meg (*Én, a csillagbognár, Topolya úr csodálatos átváltozása*). Feltűnő az is, hogy a múlt eseményeit rendszerint nők (nagyanyák, dédanyák, szokatlanul viselkedő asszonyok) őrzik meg, ők fedik fel az átjárókat a fantáziavilágba, kalauzolnak a transzcendens tereken, tanítják meg a felnövekvő generáció legrátermettebb tagjait a varázslás tudományára. Ugyanakkor a kiválasztottság a közösségből való kitaszítottságot is jelentheti, ami szenvedéssel és rituális áldozattal jár (*A gonosz asszony hagyatéka, A királynő halála*). Kovács Magda prózája tehát hangot ad az azonosulás vágyának, ugyanakkor a másság feltétlen tiszteletének szükségességére is felhívja a figyelmet, ami megelőzheti nemcsak az egyéni, hanem a kollektív tragédiákat is (*Fohász*).

A történetmondó is kiválasztott tehát: ősi szertartások mindenkor tudója, aki csodálató képessége révén a természetfölöttit a hétköznapi részévé tudja tenni, akár szélsőséges érzéseket váltva ki a környezetéből („Fantáziadús gyereknek születtem egy fantáziadús családban. Nem hiszem, hogy élt a földön egyetlen olyan családtagom, aki ne tudott volna pillanatok alatt óriási kompozíciós készséggel összehozni és előadni egy szájtátásra ingerlő jó kis történetet. Ezért szeretnek bennünket az emberek. Ezért utálnak.” [*Istók Kata vére*]). Kulturális önazonosságát megőrizve különbözni tud, így irányítja a figyelmet egzotikus életterére, hogy a tündéri realizmus jóvoltából gondoskodjék szellemi kincseinek gyarapításáról, hogy ne süllyedjen e különös világ végképp az idők mélyére.

Felhasznált irodalom

- Szeberényi Zoltán 2001. *Magyar irodalom Szlovákiában (1945–1999)*. 2. köt. Pozsony, AB-Art, 2001.
- Kocur László 2003. Gyermekirodalmunk körül. *Szőrös Kő*, 8. évf. 2. sz. 24–37. p.
- Bényei Tamás 1997. *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

ANIKÓ N. TÓTH

FAIRYLIKE, MYSTERIOUS. ON THE PROSE OF MAGDA KOVÁCS

Magda Kovács is one of the most promising prose-writers of young generation of writers of the second part of sixties. She appeared in her legendary novel-anthology titled Black Wind with her texts breaking history telling, rich in lyrical, visional pictures.

After the successful introduction and the first volume she publishes very seldom, mainly fairy tale novels. She is not bothered by historical and social changes, rather the issues of maintaining the integrity of an individual, cultural identity, and the problems of difference. In her exotic countries there is magic and cold reality by each other. Her style of speaking is fairylike realism. In spite of the relative small extent of her life works, she has an important place in the (Czecho-)Slovak Hungarian literature, being a comparing point.

MAĎARI NA SLOVENSKU (1989 – 2004)

Súhrnná správa
Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie

Editori
József Fazekas
Péter Hunčík

Forum inštitút pre výskum menšín

A kisebbségi lét kötelez

Beszélgetés Vadkerty Katalinnal

A szlovákiai magyarság második világháborút követő legnagyobb megpróbáltatásának, az 1945–1948 közötti időszak, a „hontalanság éveinek” tudományos igényű feldolgozása Vadkerty Katalin nevéhez fűződik.

– Honnan indult, mi vezette a történelmi pályára?

– Olyan családban születtem, ahol tisztelték az írott szót, s a könyv a mindennapi élet tartozéka volt. Szüleim elalvás előtt népmeséket, Grimm- és Andersen-meséket olvastak fel nekem, s – főleg ünnepi délutánokon – legendákat és mondákat. Így már korán megismerkedtem Érsekújvár és a szűkebb szülőföldem múltjával, történelmével, főleg a török hódoltság és az 1848–1849-es szabadságharc korával. Édesanyám rokonai, anyai ágon a Bencze–Czuczor család élményei az Ógyalla–Bagota–Anyala–Andód háromszöget érintették, a nagysallói születésű édesapám és rokonai a nagysallói csatáról és a honvédekről meséltek nekem és testvéremnek. Nagysallói családi látogatásaink alkalmával gyakran vittünk virágot a hősök sírjára.

– Ön az ötvenes évek elején került a pozsonyi Comenius Egyetemre mint történelem–magyar szakos hallgató. Miért éppen ezt a szakot választotta?

– A gyerekkori élmények és a múlt iránti érdeklődés vitt a történelem tanulmányozása felé. A magyar szak sokat jelentett számomra is abban az időben, amikor a történelem szakon a tankönyvek, a segédanyagok, az ajánlott szakirodalom többsége cseh nyelvű volt. A magyar szakon elért ismeretek, eredmények biztonságot adtak ahhoz, hogy bátrabban lássak hozzá a cseh és a szlovák szakirodalom kijegyzeteléséhez, tanulásához.

– Néhány évvel a szlovákiai magyarság jogfosztottságának megszüntetése, a szlovákiai magyarság meghurcoltatása után milyen légkör uralkodott az egyetemen?

– A helyzet kezdett visszatérni a régi kerékvágásba. Az előző időszak magyarellenessége azonban tompított formában még tovább élt, de ez az évfolyamunk kis csoportját nem érintette. Ennek oka talán az lehetett, hogy a 17 tagú csoportban hárman magyarok voltunk, de volt közöttünk még ukrán, zsidó, elszlovákosodott német, illetve Jugoszláviából idetelepült szlovák is. Talán épp e színesség fékezte le a naci

onalizmus megnyilvánulását, felszínre törését. Negyedévesekként évfolyamunkat elkerülték a politikai tisztozatások is. Talán azért, mert mi voltunk Miloš Gosiorovský professzor „kedvenc” évfolyama. Talán ő segített, nem tudom, s nem tudtuk ezt megfajteni már később sem egykori évfolyamtársaimmal sem. Gosiorovský professzor emberségét, a nehéz tapasztalatok révén kialakított józan történelemszemléletét az elkövetkező évtizedben számos hazai és nemzetközi konferencián is megtapasztaltuk. Később, már az SZTA Történettudományi Intézet munkatársaként juthattunk ki az 1970-es moszkvai Történész Világkongresszusra, s – kulturális kikapcsolódásként – láthattuk a Bolsoj Balett előadásában a *Spartacust* és a *Diótörőt*. Mindmáig felejthetetlen élmény volt számunkra.

– *A kommunista hatalomátvételt követően, a marxista szemlélet eluralkodását hogyan élték meg?*

– Egyfajta kettősség alakult ki mindenkiben. Az előadásokon hallgattunk, a szemináriumi gyakorlatokon szó szerint idéztük a marxizmus klasszikusainak téziseit, szövegeit. Őszinte véleményünket azonban csak szűk baráti körben mondtuk el, de érezhető volt, hogy mindnyájan megrökönyödve szemléltük a marxizmus és a marxista szellem térhódítását. Egyetemi éveim alatt az előadók a szlovák történelemmel kapcsolatos előadásaikban általában a történelmi Magyarország (Uhorsko) részeként tárgyalták Szlovákiát, vagyis nem választották le az 1918-ig a Magyarország szerves részét képező mai Szlovákia területét. Az 1800-as évek eseményeit ismeretve a történelmi Magyarországot egyre negatívabb, gyakran ellenséges szövegösszefüggésben tüntették fel, de az 1945–1948 közötti eseményekkel összehasonlítva ez a magyarellenesség elenyésző volt, de mégis bántó és megalázó. Erre a hallgatók közül elsőként az egyik morva évfolyamtársam, későbbi intézeti kollégám figyelt fel. E kérdésben tehát voltak szimpatizánsaink is, akikkel ezekről beszélgetni lehetett. Voltak kérdések, melyekről egymás között lehetett beszélni, s voltak olyanok is, például a Magyar Tanácsköztársaság = magyar nacionalizmus, a Nagy-Magyarországért folytatott harc egyik fejezete, amelyekről hallgatni kellett.

– *Az oktatás során ez hogyan nyilvánult meg?*

– A szlovák nemzet történelmének oktatását a magyarok, Magyarország történelmének folyamatos „megbélyegzése”, „bűnösségének” léte jellemezte. Az 1918 előtti „magyarok bűne” a Csehszlovák Köztársaság megalakulását követően a csehek megvádolásává, „cseh kizsákmányolássá” lett, s egyre inkább elterjedt az a felfogás, hogy „Szlovákia a csehek gyarmata”. Évekkel később, még nyugdíjaztatásom, azaz 1987 előtt az egyik imígyen panaszkodó fiatal kollégámtól, aki az önálló Szlovákia egyik élharcosa volt, megkérdeztem, hogy ha a szlovákok önállósulnak, akkor ki lesz a felelős az esetleges kudarcaikért, mert akkor már nem vádolhatják sem a magyarokat, sem a cseheket. Választ azonban nem kaptam kérdésemre. Erre leginkább napjaink eseményei adják a legautentikusabb választ.

– *Még egyetemi tanulmányai befejezése előtt, 1953-tól a pozsonyi Pedagógiai Főiskola oktatója lett. Hogy került oda, mit oktatott, és hogyan jellemezné a szlovákiai magyar pedagógusképzést biztosító intézményben folyó oktatást?*

– Az 1953-ban megalakult Pedagógiai Főiskola Történelem Tanszékén a magyar–történelem szakos hallgatók magyarul tanulhatták a történelmet is. Felvételem idején a tanszéknek már volt két magyar oktatója, Kisslingné Szliva Eleonóra és Hamar Kálmán. Rám az ókor történelmének oktatása maradt, s bizony nem volt könnyű, hiszen még a szakdolgozatom megvédése és az államvizsga várt rám az egyetemen. 1956 ősze azonban sötét foltként maradt meg emlékezetemben. Reményekkel, szorongásokkal teli őszt volt. Máig jól emlékszem a kari ülésre, ahol a főiskola rektora és az egyes karok dékánjai azt magyarázták a hallgatóknak, mi is történik most Magyarországon. Mondanom sem kell, hogy ellenforradalom. A Társadalomtudományi Kar dékánja bennünket, magyarokat is figyelmeztetett: tudatosítsuk, hogy a „szlovákiai magyarok jövője a magyarországi események végeredményének egyenes függvénye”, s jelezte, hogy ha Magyarországon győznek a szovjetellenes erők, akkor a „magyarok Szlovákiában elvesztik polgári jogaikat”. Érdekes módon azonban akadtak „vigasztalóink” is, akik védelmet ígértek nekünk, s meg is tették. Ezek vezető egyénisége Michal Topol'ský professzor, a marxista tanszék vezetője volt. Óvott bennünket, a tanszék magyar előadóit és a hallgatókat a Történelem Tanszék vezetője, Karol Goláň professzor is. Ő morva származású volt, nem szerette a szélsőségeket, így a nacionalizmust sem. A történelemoktatásban került az érzelmeket, mert szerinte legfontosabb feladatunk a tények ismertetése és az összefüggések felvázolása.

– *Hogyan folyt az élet a Pedagógiai Főiskolán?*

– Az 1954/1955-ös akadémiai évben jelentősen megemelkedett a hallgatók száma, a történelem új szakpárosításokkal szerepelt, így bővíteni kellett a Történelem Tanszék állományát is. Így került a tanszékre a Szlovák Liga (Slovenská liga) volt főtítkára, egy művelt, eszes és jó oktató, aki egyben jó diplomata is volt. Velünk is igyekezett megtalálni a közös hangot. Ám hamarosan kibújt a szög a zsákból. A történelem szakos hallgatók évente kétszer tanulmányi kiránduláson vettek részt. Új kollégánk – aki egyszersmind évfolyamvezető is volt – azonban kijelentette, hogy ő nem viszi magával a magyarokat, őket kirándultassa a magyar tanszék. A máskor hűvös dolgozószobában felforrósodott a levegő. Ekkor lépett be Goláň professzor, s amikor megtudta, mi képezi a vita tárgyát, kijelentette, hogy amíg ő a tanszék vezetője, addig itt mindegyik hallgató egyforma, a tudásszint az egyedüli mérce, s a magyar–történelem szakos hallgatók a történelem szakos hallgatókkal együtt utaznak a tanulmányi kirándulásra.

Goláň professzor a tanszék munkája során két dologra ügyelt: a szakmaiságra és – mivel pedagógusokat képeztünk – az oktatás módszertanának megismerésére és betartására. Ez utóbbihoz segítségként a Tankönyvkiadóból módszertani előadókat hívott meg, valamint gyakorló pedagógusokat. Akkoriban fogalmazódott meg új történelemtankönyvek megírásának szükségessége. Ennek során találkoztam először életemben a magyar személynevek szlovák helyesírás szerinti átírásával, illetve a magyar települések kizárólag szlovák megnevezésével. Amikor a véleményemet kikérték, csak annyit tudtam kinyögni, hogy amíg a szlovák gyerekek tankönyvében nem Sekszpír áll, hanem Shakespeare, addig Dózsa Györgynek is (mert róla volt konkrétan szó) joga van a neve pontos feltüntetéséhez. Goláň professzor hátráltatta ugyan az új helyesírási úzus bevezetését, de megakadályozni nem tudta.

– Személyi állományát tekintve milyen helyzetben volt a Pedagógiai Főiskola?

– A főiskolán kiváló szakemberek voltak. Szakszervezeti bizalmiként jól ismertem a magyar, az orosz, a szlovák és a zene tanszéket is, e tantestületek oktatóit jól ismertem. Nagy tudású szakemberek voltak, akiktől lehetett mit tanulni. A főiskola magyar hallgatói kapcsán már többször felmerült bennem, hogy össze kellene írni a hallgatók, a végzősök névsorát, mert biztos vagyok abban, hogy mindenkit meglepne az eredmény. Az ezt követő évtizedek szlovákiai magyar kulturális és tudományos életének számos jeles képviselője, az oktatás, a nevelés, a magyarságtudat érdekében egy életen át tevékenyen részt vevők neve sorakozna itt ábécérendben. Ez az eredmény azonban csak úgy születhetett meg, hogy találkozott az oktatók tudása és a hallgatók tudásszomja, tehetsége, kitartása.

– A Pedagógiai Főiskola 1959-ben Nyitrára költözött, Ön pedig a Dolgozó Nő című lap kulturális rovatának szerkesztője lett. Az oktatói munka után egy nem kevésbé izgalmas területen dolgozott, igaz, rövid ideig. Hogyan emlékszik vissza erre az időszakra?

– A Dolgozó Nőben eltöltött hónapok, az ott végzett munka jó felkészülés volt a nagybetűs Életre. Ott tudatosítottam, hogy az 1945-öt követő üldöztetések következtében, de részben az új rend kialakítása során milyen hátrányba került a magyar társadalom, milyen kiszolgáltatott lett a falu a hivatalok által ide kijelölt idegenek tevékenységének következtében. A szlovákiai magyar kisebbség felemelte a fejét, jobb, szebb életet akart. A munka mellett azonban nem feledkezett meg a művelődésről sem, sokan készültek középiskolába, főiskolára vagy egyetemre. Sokat dolgoztak, de szüleik örökségét nem tagadták meg. Alkalmazkodtak, de a vasárnapi pihenést „Isten napját”, ahogy sok helyen mondták – betartották. Megtartották a népszokásokat, könyveket kértek a falu vagy iskola könyvtárába. Tettek önmaguk érdekében, de segítséget is vártak. A segítségnyújtás, a segítség egyik fontos eszköze volt az újrainduló szlovákiai magyar sajtó is, köztük a Dolgozó Nő. S bár a szerkesztőségben akkoriban baráti hangulat uralkodott, voltak személyi súrlódások is, de azokat a főszerkesztő, Turi Mária gyorsan leszerelte. Lelkes, dolgozni akaró, sérény kollektívát hagytam el a tudomány kedvéért, de gyakran visszajártam a szerkesztőségbe. A Nőszövetség részéről ők delegáltak az 1968-as gyűlésekre, ahol döbbenet láttam, hogy az addig „internacionalista” szlovák szerkesztőnők egyike-másika milyen minősíthetetlen nacionalista, magyarellenes kirohanásokat intézett a szlovákiai magyarok ellen. Természetesen ezt nem hagytuk szó nélkül, a magyar szerkesztőség ebben a kérdésben egységes álláspontra helyezkedett.

– 1960-ban a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa lett. Hogy került oda, és mivel foglalkozott?

– 1960 nyarán a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkatársakat keresett az 1848-at követő időszakra. Erre egykori évfolyamtársaim hívták fel a figyelmem. Én ugyanis az osztrák–magyar kiegyezés és Szlovákia kapcsolatáról, a korabeli Felvidéken a kiegyezést követően kialakult politikai, gazdasági és társadalmi helyzetről írtam a szakdolgozatom. Jelentkezésem az intézet vezetése elfogadta

azzal, hogy kutatandó területem a mezőgazdasági termékek feldolgozásával foglalkozó gyáripár 1848–1918 közötti történelme lesz. Ezt örömmel vállaltam, mivel a történelem kevésbé ideologikus területével szerettem volna foglalkozni. Így lettem gazdaságtörténész. Rövid időn belül belső aspiráns lettem, s témaválasztásom az addigi kutatásaim határozta meg. A cukorrépa-termesztés kezdeteit és a répacukorgyártás történetét választottam, majd sorba vettem a többi mezőgazdasági iparágat, a malomipart, a szeszgyártást, a keményítő- és dohányfeldolgozást. Munkám eredményeként született meg a *Dejiny cukrovárníckeho priemyslu a pestovania cukrovej repy na Slovensku 1800–1918* [A cukorgyárak és a cukorrépa termesztés története Szlovákiában 1800–1918] című monográfia, melyben a cukorrépa ősének, a burgundiai répának a termesztését, nemesítését dolgoztam fel az 1800-as évektől 1918-ig. Kalandos utazás volt ez a múltban. Soha nem hittem volna, hogy az olyan lenézett növény, mint a cukorrépa, ilyen hatalmas változások kiváltója lehet. Ha a termelők eredményeket akartak elérni, akkor a jobbágymunka helyett bér munkásokat kellett alkalmazni. A répa nem elégedett meg a talaj 10-15 cm-re megmunkálásával, kikényszerítette a mélyművelés bevezetését, majd – a kapáláson kívül – a gépi megmunkálást. A répa szinte megtermékenyítette a földművelést. A trágyázott répa után szép hozamokat adtak az utónövények is. Ezeknek az eredményeknek most is örülök. Természetesen az Akadémia Elnökségének a nivódija sem volt lebecsülendő.

– *Milyen tanulságokkal szolgált a gazdaságtörténet kutatása?*

– A gazdaságtörténeti kutatás rendszerességre, következetességre szoktatott, megkövetelte az eredmények összevetését, a végeredménynek a valós helyzet szerinti megfogalmazását. A statisztikai kimutatások ugyanis felfedtek minden hiányosságot, rendszertelenséget, felületességet. Rendszer, következetesség, valóság – ez kutatómunkám összegzése. A mezőgazdaság egy-egy ágát, illetve a mezőgazdasági ipar egy-egy növényt feldolgozó gyáripárát kutattam, de soha nem tévesztettem szem elől a gazdaság egészét, s természetesen azt, hogy a kutatott terület, melyet akkoriban Felvidéknek, ma Szlovákiának neveznek, egy nagyobb ország, a történelmi Magyarország szerves része volt. A szlovák nemzeti politika elválhatott Budapestről, de a gazdaság szilárd egységet képezett.

– *A már említett monográfiáján kívül részt vett a Historický atlas Československa [Csehszlovákia történelmi atlasza] című kiadvány (1965) munkálataiban, a Dejiny Slovenska [Szlovákia történelme] 5. kötetének írásában (1986), s még számos tanulmányt publikált szlovák nyelven. Milyen légkör uralkodott az intézetben, milyen volt a kapcsolata a szlovák kollégáival? Egyáltalán hogyan jellemezné az 1989 előtti szlovák történetírást?*

– Az intézet légkörét az adott politikai helyzet nagyon erősen befolyásolta. A hatvanas évek első harmadában már érezhető volt az oldódás, nyíltabban lehetett beszélni mindenről. Saját szakomban, a gazdaságtörténet-írásban például már lehetett beszélni a kapitalista gazdaság fellendüléséről Magyarországon az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követően, s elegendő volt csupán a munka bevezetőjében – például a kandidátusi értekezésemben – jelezni a marxista–leninista szakirodalmat, a kérdés marxi–lenini értékelését, a továbbiakban erre nem kellett visszatérni.

– *És közvetlenül 1968 előtt?*

– Az 1968-at megelőző években az intézeti élet meglelevenedett. Olyan témák kerültek elő, melyeket előtte meg sem lehetett említeni, s kritikusabban lehetett szólni egyes, a csehszlovákiai szocializmust megalapozó, a történettudományban is kissé misztifikált eseményekről, például a szlovák nemzeti felkelésről. Kisebb-nagyobb csoportokban folytak viták, elemeztük a helyzetet. A változás előszele megkönnyítette a levéltári kutatásokat, s így Ján Jablonický kollégánk addig ismeretlen, egyenesen titkosított anyagokat áshatott elő. Kutatási eredményét kollegiális beszélgetések közepette ismertette, később publikálta is, miközben számos előadást is tartott idehaza és külföldön is. Magam és évfolyamtársaim nagy meglepetésére szavaiban, a feltárt dokumentumok ismertetésében visszacsengtek egykori tanárunk, Miloš Gosiorovský előadásainak lényege. Az többek között, hogy alapvető ellentétek voltak a hazai baloldali és a szovjet katonák által létrehozott, valamint az egyes szlovák csoportosulások által – gyakran a jobboldal vezetésével – létrehozott felkelőbrigádok között. A kutatások feltárták, hogy nem azokat az egyéneket, városokat, falvakat illeti meg leginkább az érdem a felkelést illetően, akik abból az addig több mint két évtized alatt anyagilag és erkölcsileg profitáltak. Az elmondottakból szinte össze lehetett állítani azoknak a névsorát, akik tudatosan meghamisították a történeteket. Ennek következményeként a normalizáció során például Ján Jablonickýt kiebrudalták az intézetből, s hosszú időre lehetetlenné tették tudományos munkásságát.

– *Ez sok esetben akár egyéni tragédiákhoz is vezetett...*

– Sajnálatra méltó, hogy a demokratizálódási folyamat felszínre hozta a személyi ellentéteket is. Ezek a későbbiek során gyakran személyes tragédiákba torkoltak. A hetvenes évek első éveit a párttagok számára voltak tragikusak. A hatvannyolcas eseményekben való részvétel, a szocializmusellenesség vádjá sok párttagot arra kényszerített, hogy mások megvádolásával önmagát mentse. Két kolléganőm-barát-
nőm is a kizártak között volt. Egyikük az átigazolások idején betegszabadságon volt, s egy évig be sem tette a lábát az intézetbe. A kizárást nem tudta elviselni, ezért öngyilkosságot követett el. A másik, többgyerekes családanya, nagymama, nehezen viselte kollégái „árulását”, de elvállalta az intézet folyóiratának (*Historický časopis*) szerkesztését; csendesen, kiválóan dolgozott, de már csak a szakmának és a családjának élt. A hetvenes éveket a marxista-leninista „önfegyelem” jellemezte, s mivel soha nem voltam párttag, dolgoztam, kutattam, írtam. Mivel a kapitalizmus eredményei a szlovák történettudomány számára már kényelmetlenek lettek, még ma is az asztalfiókomban van egy-két akkor írt tanulmányom.

Kapcsolataim a szlovák munkatársaimmal nem volt egyszintű. Voltak barátaim, és voltak ellenségeim. A legnagyobb nehézséget, feszültséget az váltotta ki, hogy soha nem tudtuk, kiből is lesz újabb „ellenség”. A hivatásos besúgókat ismertük, de nem tehattünk semmit ellenük, legfeljebb kerültük őket – esetemben, a nyugdíjazásom előtti második évig, ez az osztályvezetőm volt. Az új osztályvezetőm – nem csupán engem, másokat is – jelzésekkel figyelmeztetett a várható támadásokra. Örülök, hogy belőle s még egy hasonlóan viselkedő, de még magasabb intézeti posztot betöltő kollégánkból az 1989-es rendszerváltást követően a történettudomány szempontjából kiemelkedő színvonalú kötetek szerzője lett. Még ma is van

több olyan intézeti barátom, akikkel az egyetemről kikerülve ötven éve megszakítás nélkül tartjuk a kapcsolatot.

– *Nyugdíjazása és a rendszerváltás után munkássága teljes egészében az 1945–1948 közötti időszakra, a szlovákiai magyarság jogfosztottságának időszakra összpontosult. Miért éppen erre esett a választása?*

– 1989 után velem megismétlődött a történelem, vagyis megint nem én választottam, hanem felkértek, de ez a felkérés egybeesett az én akaratommal. Nyugdíjaztatóm után a magyarországi kollégák ajánlására az első csehszlovák földreformmal kezdtem foglalkozni. Már kezdtek mutatkozni kutatásaim eredményei, amikor a csehszlovák „nagypolitikában” érdekelt szlovákiai magyar politikusoknak a magyarok vagyonával kapcsolatos 1945–1948-as adatokra volt szükségük. Hogy miért engem kért meg arra Végh László egy téli reggelen, telefonon, hogy keressem ki, mennyi földet koboztak el ezekben az években a magyaroktól, nem tudom. Gondolom, a régi ismeretség, a szlovákiai magyarságért végzett munka volt az alap. Azon a napon kezdtem a kérdéskört kutatni, s ez még ma sem fejeződött be igazán. Azok az adatok, rendeletek, jelentések, melyek azon a ködös reggelen a kezembe kerültek, annyira megdöbbenettek, hogy nem hagytam abba a kutatást azt követően sem, hogy már a harmadik napon megtaláltam a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal A szekciójában a kért adatokat. Megdöbbenett az a kegyetlenség, amellyel a „magyarkérdés végleges megoldását” akarták végrehajtani, láttam azt a vagyonéhséget, amelyről talán csak a zsidóság kiirtásával kapcsolatban olvashatunk a szakirodalomban. Aztán – szokásomhoz híven – vettem az egyik levéltári leltárt a másik után, s kikértem az anyagokat, s – köszönet a levéltáros kollégáknak – hiánytalanul meg is kaptam őket. Aztán idővel körvonalazódtak a témák, lassan-lassan megszűltek a munkáim.

– *1993-ban jelent meg A reszlovakizáció című kötete, melyet 1996-ban A deportálások, 1999-ben pedig A belső telepítések és a lakosságcsere című kötet követett. Ezekben a szlovákiai magyarság legnagyobb megpróbáltatásairól ad számot a történész tárgyyszerűségével, a tények bemutatásával, elemzésével. Hogyan élte át személyesen, magánemberként e könyvek írását?*

– Bevallom őszintén, a tények nagyon felkavartak. Újabb és újabb kérdések merültek fel, de ezekre megnyugtató választ még az iratokból is csak részben kaptam. A legnehezebb talán az volt, hogy munkám írásakor ne ragadjanak magukkal az indulatok, mindig igyekeztem a tényeknél maradni, hiszen ezek önmagukért beszélnek. Őszintén reméltem, hogy ezek a könyvek nem csupán a közösségünk múltjáról adnak számot, hanem nemzeti identitását is erősítik.

– *Miután 2001-ben e három könyv egyetlen kötetben A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történelméről címmel is kiadásra került, rá egy évre szlovákul is megjelent Maďarská otázka v Československu 1945–1948 [A magyarkérdés Csehszlovákiában 1945–1948]. A szlovák kiadás hatalmas visszhangot váltott ki a szlovák történészek és a szlovák olva-*

sók körében. Ön szerint a könyve, és más ehhez hasonló kiadványok alaposabb múltvizsgálatra ösztönzi a szlovák történészeket?

– Könyvem szlovák nyelvű kiadására sosem gondoltam, hiszen 1993-ban megjelent Štefan Šutaj: *Maďarská otázka v Československu* [A magyarkérdés Csehszlovákiában] című munkája, amely ugyan történelmi igazságszolgáltatásként értékeli a magyarkérdés megoldását Csehszlovákiában 1945–1948 között, történelmi hűséggel sorolja fel a magyarellenes törvényeket, rendeleteket, ezek megvalósítását. A szlovák kiadást a magyar *Trilógia* sikerén felbuzdulva a Kalligram Kiadó igazgatója, Szigeti László vetette fel, s meggyőződött arról, mennyire is fontos, hogy a szlovákok a mi szemszögünkől is lássák az eseményeket, azokat a sorsdöntő népmozgásokat, amelyek nem egy-két évtizedre, de sajnos egyszer s mindenkorra meghatározták a mai Dél-Szlovákiában őshonos magyarság jövőjét. A szlovák kiadással kapcsolatban van egy maradandó élményem. Itt, Érsekújvárott bementem a sétányon levő könyvesboltba, s felfigyeltem két nőre, anyára és felnőtt lányára. Az anya az én könyvemet forgatva belefeledkezve magyarázott valamit lányának. Az anya viselkedése alapján ő is érintett lehetett. Örültem, hogy könyvem szóra bírta az egyébként hallgatólag anyát.

– *Könyve elnyerte az egyik legrangosabb szlovák szakmai elismerést, 2003-ban Dominik Tatarka-díjjal jutalmazták. Munkásságát Bethlen-díjjal, Fábry-díjjal és Jedlik Ányos-díjjal is elismerték.*

– Úgy vélem, a díjak, az elismerések az emberben csak növelik a tenni akarást. Mindegyik díjat megilletődve fogadtam, majd újult erővel folytattam a megkezdett munkát. A magyar szervezetektől kapott díjakra úgy tekintettem, mint családon belüli ajándékokra, de meglepett a könyvem szlovák kiadásáért kapott Tatarka-díj. Úgy vélem, ez a díj nemcsak nekem szólt, hanem a csehszlovákiai magyarság egészének, megpróbáltatásainak, kitartásainak és nemzetéhez való hűségének. A magyarság számbeli megfogyatkozásával párhuzamosan nemcsak erkölcsi veszteséget könyvelhetett el, hanem – s ez a levéltári adatokban megközelítőleg összegezve is van – anyagilag is jelentős kárt szenvedett. A Tatarka-díj jelezte, hogy az itteni magyarságnak joga van legalább a bocsánatkérésre a korabeli hatalom utódaitól. A díj a bizonyítéka, hogy ebben a túlfűtött nacionalista, magyarellenes szlovák társadalomban létezik egy olyan – igaz, vékonyka – értelmiségi réteg, amely nem a gyűlölet, a vélt vagy valós sérelmek visszafizetéseként értékeli az 1945–1948 közötti csehszlovák–magyar politikát, s elutasítja a kollektív bűnösség elvét, s a személyes felelősségre vonás oldalán áll.

– *Adhat-e ez ösztönzéseket a hazai magyar történetírás számára?*

– Az utóbbi években kissé távolabbról figyelem a hazai magyar történészek munkáját. Hazai magyar történészeinket lényegében két nagy csoportra lehet osztani. Az elsőbe tartoznak a Fórum Kisebbségkutató Intézet egy-egy történelmi témát monografikusan feldolgozó történészei, a másikba pedig egy kisebb régió, illetve egy-egy település történetével foglalkozó helytörténészek. Szeretném hangsúlyozni, hogy ez a felosztás nem minősítés, mert a szlovákiai magyar történetírás egyik nagy erős-

sége a színvonalas helytörténetírás. Sok kiváló levéltáros és történelemtanár válasszotta életcéljául a helytörténeti kutatást, a helytörténetírást.

– *A rendszerváltás után megalakult Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport egyik alapítójaként, 2003-tól elnökeként (s hosszú időn keresztül lapunk szerkesztőbizottsági tagjaként) aktívan részt vesz a tudományos élet szervezésében, alakításában. Hogyan látja a hazai magyar történetírás helyzetét?*

– A tudomány művelésének egyetlen útja az intézményesülés. Ennek szellemében alakult meg 1992-ben néhány szlovákiai magyar értelmiségi részvételével a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport, amely 15 taggal alakult, s jelenleg is több mint 20 taggal rendelkezik, jóllehet az utóbbi két évben megváltoztak a munkájukhoz szükséges anyagi lehetőségek. A csoport jelenleg is dolgozik, s jóllehet a fennállásuk első tíz évében megjelentetett 18 kiadványt az idén már nem tudta újabbal gyarapítani. A Mercurius jelenleg lappang, de dolgozik a Fórum Kisebbségkutató Intézet, s hallat magáról a Gramma Nyelvi Iroda is, s remélhetően megerősödik az egyetemeken, elsősorban a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karán, a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén s újabban a komáromi Selye Egyetemen folyó tudományos műhelymunka is.

– *Jelenleg mi foglalkoztatja, min dolgozik?*

– Sosem szerettem tartozni, mégis van egy régebbi, nyomasztó adósságom. Ez a *Trilógiám* folytatása, melynek munkacíme: *Magyarok a népbíróságok előtt 1945–1948 között*. Ebből ugyan már közöltem résztanulmányokat, de ezek nem helyettesíthetik a téma monografikus feldolgozását. Így tehát most ezen dolgozom, s a tél folyamán szeretném is törleszteni ezt az adósságomat. Tartozunk ennyivel elődeinknek. A kisebbségi lét kötelez.

(Az interjút Fazekas József készítette)

DISPUTATIONES SAMARIENSES

SLOVÁCI V MAĎARSKU MAGYARORSZÁGI SZLOVÁKOK

Zborník z medzinárodnej konferencie
Šamorín, 27. septembra 2007

Nemzetközi konferencia
Somorja, 2007. szeptember 27.

Szlovákiai magyar református vonatkozású könyvek válogatott bibliográfiája (1990–2007)

Bármely közösség jobb megismerhetőségéhez, helyzete felméréséhez elengedhetetlenül szükséges az egészben látását elősegítő források összegyűjtése. Az alábbi bibliográfia a szlovákiai magyar reformátusság könyvekben rögzített állapota felmutatásának szándékával született meg, ami abból a felismerésből és tapasztalásból sarjadt ki, hogy az iránta érdeklődő, könyvszerető ember polcait szépen megtölthetik a református gyülekezetekről, közösségekről, településekről és személyekről szóló, illetve az általuk kiadott munkák. Köszönhető ez elsősorban annak, hogy a negyven böjtös esztendő követő közel két szabad évtized alatt nagyszámban jelentek meg, mert megjelenhettek, vallási tematikájú, a vallási közösségek életével foglalkozó könyvek.

A könyvjegyzék eredetileg a református egyházzal írott azon tanulmányom mellékletének készült, amely a *Magyarok Szlovákiában* könyvsorozat kultúrával foglalkozó kötetében jelent meg. Mivel 2006 novemberében terjedelmi okok és újabban felmerült szerkesztési szempontok miatt már nem lehetett a könyvbe beledolgozni, önálló megjelenítéséről született döntés. Így ráadásul még több könyvet tartalmazhat, hiszen bele tudtam még venni a 2007-ben megjelent és a látószögembe került fontosabb könyveket is.

A válogatott bibliográfia a szlovákiai magyar reformátusságot egységként kezelve megpróbálja felölelni a rendszerváltás óta megjelent azon magyar nyelvű könyvek zömét, amelyek valamilyen módon a fenti közösségre – jelenére és múltjára – mutatnak: a kiadókon (tulajdonosokon, irányultságukon), a szerzőkön (hivatásukon, foglalkozásukon, vallási hovatartozásukon, szellemiségükön stb.) vagy témájukon (egyháztörténet, monográfia, helytörténet, szépirodalmi alkotás stb.) keresztül a református egyházhoz (intézményeihez, jeles személyiségeihez, életteréhez stb.) kötődnek, illetve bizonyos értelemben református töltettel bírnak. Amint említettem, a bibliográfiába elsősorban könyv alakban (vagy annak tekinthető formában) megjelent munkák nyertek besorolást. Ez a megállapítás érvényes a tanulmányok közt közölt tételekre is. Folyóiratokban megjelent tanulmányokra egyelőre csak ritka esetben lehettem tekintettel, és a fent ismertetett kiindulási alapom okán kevésbé tekintettem feladatomnak a kimondottan szakirányú – fajsúlyos teológiai, nem a nagyközönségnek szánt – tanulmányok besorolását.

A munkát saját könyvtáram ideillő könyveinek feldolgozásával kezdtem, majd az alábbi intézmények könyvtárait vettem igénybe: Calvin János Teológiai Akadémia (Komárom), Bibliotheca Hungarica (Somorja), Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja (Komárom), Selye János Egyetem (Komárom). Ezen könyvtárak dolgozói mellett (akik közül fontosnak tartom név szerint említeni Czinke Zsoltot, a CJTA könyvtárosát, aki saját könyvei egy részét is átengedte nekem ideiglenesen) köszönettel tartozom Varga Márta alistáli/dunaszerdahelyi bibliográfusnak is a segítségnyújtásért.

Könyvek

- Ahn, Jae-Eun: *A misszió elméletének fejlődése a koreai református egyházban*. Német eredetiből fordította Búcsi Lajos. Komárom/Komárno, Calvin J. Teológiai Akadémia, 2000, 218 p.
- Ambrus Ferenc (összeáll. és szerk.): *A Rozsnyói Református Egyházi Alapiskola évkönyve 1997–98*. Rozsnyó, Pákh Press, 1998, 62 p.
- Ambrus István: *A zsigárdi református egyház története. Feljegyzések 1934-ben*. Komárno, KT Kiadó, 2000, 20 p.
- Balogh Béla: *Harmaci krónika (1748–1848). Történeti jegyzetek a harmaci református egyház s népközség múltjából*. Rimaszombat, Méry Ratio–Gömör-Kishonti Múzeumegyesület, 1997, 126 p. /Gömör-Kishonti Téka, 2./
- Belán Ernő: *A Kukukkehgytől a Paskomig. Fejezetek Perbete község történetéből és néprajzából*. Komárom, KT Kiadó, 2003, 82 p.
- Bettes István: *Szép tündöklő csillag*. 1. köt. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1999, 80 p.
- Bettes István: *Szép tündöklő csillag*. 2. köt. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2000, 80 p.
- Bettes István: *Szép tündöklő csillag*. 3. köt. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2000, 80 p.
- Bettes István (összeáll.): *Pósa Lajos: Tüldökvár*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2002, 80 p.
- Bodnár Mónika: *Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Társadalomtudományi Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002, 136 p. /Interethnica, 1./
- Bogoly János: *Királyhelmece. Királyhelmece és a Felső-Bodroglók természetrajza és történelme*. Pozsony/Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó, 1992, 136 + 40 p. /Mécse Könyvek./
- Bogoly János: *Betűkbe szedett régmúlt. Bodroglók és Ung-vidék községeinek történelme 1900-ig, az írott források tükrében*. Királyhelmece, Mecs László Népfőiskola, 1994, 146 p.
- Bogoly János: *Templomaink. Felső-Bodroglók és környéke templomainak eredettörténete*. Királyhelmece, Mecs László Népfőiskola, 1996, 188 p.
- Boiten, Harm Jan: *Jónás jele. Igéihirdetések*. Egy szlovákiai konferencia-körút hollandul eddig meg nem jelent anyagát fordította: László Emőke. Komárom, Szlovákiai Református Keresztény Egyház, 2007, 72 p.
- Bóna Tamás (szerk.): *Bátorkeszi 850 éves. 1156–2006*. Komárno, PRINT-K, 2006, 132 p.
- Böszörményi János: *Dunamocs évszázadai*. Pozsony/Bratislava, Madách, 1990, 272 p.
- Czenthe Zoltán: *Gömöri Atlantisz II. Fejfék*. Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeumegyesület, 2005, 112 p. /Gömör-Kishonti Téka, 10./
- Czibor József: *Viharok szárnyán. A deáki református keresztyén egyházközség története*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2006, 216 p. /Csallóközi Kiskönyvtár./
- Cseh Gizella: *Édes Gergely élete és munkássága*. Megjelent a Madari Magyar Tannyelvű Alapiskola Édes Gergely névadó ünnepsége alkalmából 2005. június 18-án. Révkomárom, KT Könyv- és Lapkiadó, 2005, 25 p.
- Csengerné Kovács Erzsébet: *„Mint tudomány vásárába...” Kisújfalu élete és iskolájának története*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2000, 178 p.
- Csémy Tamás (összeáll.): *Doctor universalis. Emlékkönyv Csémy Lajos 80. születésnapja alkalmából*. Budapest–Prága, magánkiadás, 2003, 202 p.

- Cséplő Ferenc: *Réte – bástya és menedék. Helytörténet két egyházi könyv köré építve*. Dunaszerdahely, Gyurcsó István Alapítvány, 1995, 70 p. /Gyurcsó István Alapítvány Füzetek, 3./
- Cséplő Veronika: *A rozsnyói református keresztyén gyülekezet és temploma*. Rozsnyó, A rozsnyói református keresztyén gyülekezet, 2005, 60 p.
- Csicsay Mária: *Iskolánk 1905–2005. Emlékkönyv a Bögellői Magyar Tannyelvű Alapiskola 100. születésnapjára*. Bögellő, k. n., 2005, 78 p.
- Csomár Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918–1938)*. H. n., k. n., é. n., [Az eredeti mű – Ungvár, 1940 – reprint kiadása], 226 p.
- Dienes Dénes: *Tanulmányok a Tiszáninnen Református Egyházkerület életéből*. Sárospatak, 1998, 144 p. /Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei./
- Erdélyi Géza: *Gömör vármegye klasszicista építészete*. Gömörszőlős–Hanva–Ózd, k. n., 1996, 219 p.
- Erdélyi Géza: *Gömör vármegye klasszicista építészete*. 1. kiadás. Gömörszőlős–Hanva–Ózd, 1996; 2. kiadás. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2005, 160 p.
- Erdélyi Géza: *Erőt kaptok, és tanúim lesztek. Igehirdetések, tanulmányok, elmélkedések, interjúk*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2005, 356 p.
- Erdélyi Margit–Peres Imre (szerk.): *Gaudium et corona. Tanulmánykötet Takács Zoltán tiszteletére 80. születésnapja alkalmából*. Komárno, Selye János Egyetem, 2007, 351 p.
- Erdélyi Pál: *Jókai útja Révkomáromtól Pestig, a bölcsőtől a babérig*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1997, 168 p. /Csallóközi Kiskönyvtár./
- Édes Árpád–Hal'ko József: *Mindennapi kenyerünk*. Dunaszerdahely–Pozsony, Lilium Aurum–Petit Press, 2004, 76+76 p.
- Édes Árpád–Hal'ko József: *Mindennapi kenyerünk 2*. Dunaszerdahely–Pozsony, Lilium Aurum–Petit Press, 2007, 80+80 p.
- Énekeskönyv*. Gombaszög, FIRESZ, 2006, 80 p.
- Faggyas István: *Lakosság és templomi ülésrend I*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 1990, 144 p. /Gömör néprajza, 27./
- Faggyas István: *Lakosság és templomi ülésrend II*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 1991, 171 p. /Gömör néprajza, 31./
- Ferencz Anna: *Hitből táplálkozva. Az 1674-es pozsonyi vértörvényszék elé idézett gömöri lelkészek és tanítók*. Somorja, Méry Ratio, 2004, 127 p.
- Fényes Elek: *Komárom vármegye leírása (1848)*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1994, 324 p. /Csallóközi Kiskönyvtár./
- Filep Tamás Gusztáv: *Koncsol László*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1997, 154 p.
- Fodor Ferenc: *Az Exodus 1–4. fejezeteinek magyarázata*. Komárom–Nagykörös, Calvin J. Teológiai Akadémia Öszövségi Tanszéke, 2002, 204 p.
- Gaspárecz Tihamér (összeáll.): *Karácsonyi ajándék*. Dunaszerdahely, Judith Kiadó, é. n., 48 p.
- Gaál Imre: *A Gömör vármegyei tornallyai Tornallyay család 1130–2000*. Budapest, k. n., 1999, 148 p.
- Gáspár Tibor: *Kulcsod évszázadai*. Kulcsod, Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya, 2001, 80 p.

- Gyüre Lajos: *Bojtárnak lenni. Válogatott versek*. Megjelent a költő 70. születésnapjára 2001. március 20-án. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2001, 104 p.
- Haraszty Károly (szerk.): *Az Ungi Református Egyházmegye. Adalékok az Ungi Református Egyházmegye történetéhez*. Budapest, Református Sajtóosztály, 1991 [Az eredeti mű – Nagykapos, Az Ungi Református Egyházmegyei (Lelkész és Tanító) Egyesület, 1931 – reprint kiadása], 480 p.
- Hermán M. János (szerk.): *Életvédelem, magzatvédelem. A komáromi és nagyvárad nemzetközi konferencián elhangzott előadások*. H. n., Maandat Alapítvány–Királyhágómelléki Református Egyházkerület–Calvin J. Teológiai Akadémia, 2000, 108 p.
- Héder Ágnes: *Sírfeliratok a révkomáromi református temetőben (a kezdetektől 2000-ig)*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa, 2002, 112 p.
- Hodossy Lajos: *Bátorkeszi István, a veszprémi gályarab-prédikátor*. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2004, 64 p. /Jókai Füzetek, 39./
- Jókainé Kiss Éva: *Templomaink egy grafikus szemével*. Komárom, KT Lap- és Könyvkiadó, 2002, 58 p.
- Juhász Ilona, L.: *„Fába róva, földbe ütte...” A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2005, 288 p.
- Juhász Ilona, L.: *Rudna I. Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Társadalomtudományi Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002, 344 p. /Lokális és regionális monográfiák, 2./
- Kamocsai Gál László: *Emlékezzetek az előttek jártakra... A kamocsai ref. egyház története*. Kamocsa, magánkiadás, 2000, 108 p.
- Karasszon István: *Öszösvetségi ismeretek. Vallástanár szakos hallgatók számára*. Komárom, Selye János Egyetem, 2006, 134 p.
- Karasszon István–Molnár János (szerk.): *A szent hely. Tanulmányok dr. Erdélyi Géza püspök tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar–Calvin J. Teológiai Akadémia, 2007, 291 p.
- Kis Róbert: *Kisújfalu története a kezdetektől 1900-ig*. Nové Zámky, Cranium s.r.o., 2000, 304 p.
- Kocsis Aranka: *A gazda, a családja, a munka és a hatalom. Értékváltozások egy kisalföldi faluban*. Pozsony, Kalligram, 2006, 208 p. /Mercurius Könyvek./
- Kollár Sámuel: *Rimaszombat mezőváros múltja és jelenkora*. Somorja, Méry Ratio, 1997, 76 p.
- Koncsol László (összeáll.): *Diósförgépatony 1. Történelmi olvasókönyv*. Pozsony/Bratislava, Madách, 1991, 240 p.
- Koncsol László (összeáll.): *Diósförgépatony 2. Történelmi olvasókönyv*. Pozsony/Bratislava, Madách, 1991, 260 p.
- Koncsol László: *Kacsa, Kacsa, boszorkány vagy! Régi csallóközi bűnügyek*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1992, 184 p.
- Koncsol László: *Törmelék. Recenziók és egyéb szövegek*. Pozsony/Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó, 1992, 192 p.
- Koncsol László: *Csontok*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2000, 62 p.

- Koncsol László (szerk.): *A Csallóköz városai és falvai*. 1. köt. *Albár–Füss*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2001, 566 p. /Csallóközi Kiskönyvtár./
- Koncsol László: *Vallató. Interjúk, cikkek 1968–2001*. Pozsony, AB-ART Kiadó, 2002, 272 p.
- Koncsol László (szerk.): *A Csallóköz városai és falvai*. 2. köt. *Gancsháza–Kulcsod*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2003, 376 p. /Csallóközi Kiskönyvtár./
- Koncsol László (szerk.): *A Csallóköz városai és falvai*. 3. köt. *Lakszakállas–Vők*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2005, 512 p. /Csallóközi Kiskönyvtár./
- Kovács István, B. (szerk.): *Vály-völgy*. Pozsony–Rimaszombat–Felsővály, Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, 1991, 430 p. /Népismereti Könyvtár, 1./
- Kovács István, B.: *Gömörország. Tények és képek az egykori Gömör-Kishont vármegyéről*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1997, 132 p.
- Kovács István, B. (összeáll.): *Iskola a nyelvhatáron. Emlékezések az Egyesült Protestáns Gimnáziumra*. Rimaszombat, Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Elnöksége, 2003, 160 p.
- Kovács István, B.: *Rimaszombat – a „gyükekerek” városa. Rendhagyó városkalauz*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2005, 120+24 p.
- Kovács László, É.: *Tompa Mihály a gömöri szájhagyományban*. Debrecen, k. n., 2002, 98 p. /Gömör néprajza, 58./
- Kovács Sándor Iván: *Szenczi Molnár redivivus*. Budapest, Ister Kiadó, 2000, 152 p.
- Kövy Zsolt: *Hazádnak rendületlenül. Gulyás Lajos emlékezete*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1999, 179 p.
- Krajnyik Zsolt: *Vaján. Egy falu a történelem keresztútjában*. Komárom, KT Könyv- és Lapkiadó, 2006, 46 p.
- Kulcsár Sz. Zsuzsanna: *A nemesócsai kúria gazdája, Nagy Nándor*. Révkomárom, KT Könyv- és Lapkiadó, 2005, 80 p.
- Kúr Géza: *A Komáromi Református Egyházmegye*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993, 334 p. /Csallóközi Kiskönyvtár./
- Kúr Géza: *Küzdelmeink. Három református egyház története*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2000, 159 p. /Csallóközi Kiskönyvtár./
- Langschadl István: *Deáki*. Komárno, KT Könyv- és Lapkiadó, 2007, 72 p.
- Liptay Lothar: *A keresztyénség viszonya más vallásokhoz*. Pozsony, Kalligram, 2003, 232 p.
- Liptay Lothar: *Az Abszolútum odisszeája a buddhizmusban*. Pozsony, Kalligram, 2005, 112 p.
- Liptay Lothar: *Kis találkozó a vallásokkal. Keresztények/keresztyének számára*. H. n., a szerző magánkiadása a Madách-Posonium Kiadó gondozásában, 2005, 200 p.
- Mácza Mihály: *Komárom. Történelmi séták a városban*. Pozsony/Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó, 1992, 92 + 88 p.
- Mácza Mihály: *Komárom nevezetességei*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2002, 104 + 12 p.
- Mács József: *Trianon harangjai*. Somorja, Méry Ratio, 2005, 232 p.
- Medgyessy László: *Miért Hasonló a Mennyei Ország: Evangelizációs igehirdetések. Elhangzott Madaron, Szlovákia, 1998. január 26–31*. Nové Zámky, Litera – združ. – a Calvin J. Teológiai Akadémia részére, 1998, 38 p.

- Mihályfalusi Forgon Mihály, Dr.: *Gömör-Kishont vármegye nemes családjai*. Somorja, Méry Ratio, 1997, 727 p. /Gömör-Kishonti Téka./
- Molnár János: *A keresztyénség. Keresztyén vallások és felekezetek*. Jegyzet. Komárno, Calvin J. Teológiai Akadémia, 2003, 161 p.
- Molnár János (szerk.): *Háború és erőszak a vallásokban. A SJE Református Teológiai Kara vallástudományi szimpóziumának előadásai, 2006. április 21.* Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kara–Calvin J. Teológiai Akadémia, 2007, 153 p.
- Nagy Lajos: *Madar 1198–1998. Nyolc évszázad története a mátyusföldi Madar község életében*. Komárno, KT Kiadó, 1998, 216 p.
- Nagy László: *Szenczi Molnár Albert. A kutatás új útjai*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa, 1993, 100 p. /Szemle Füzetek, 8./
- Pándy Bertalan: *Lélekvándorlás. Többször megismételt földi élet?* H. n., Csicserei Református Gyülekezet, é. n., 218 p.
- Pándy Bertalan: *Testvéri szó mindenkihez Jehova tanúiról*. H. n., Deregyői Református Keresztyén Gyülekezet, é. n. [1996], 218 p.
- Pándy Bertalan: *Meggyűjtött gyertya. Egy felvidéki lelkipásztor életútja*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2003, 260 p.
- Pándy Bertalan: *Meggyűjtött gyertya. Egy felvidéki lelkipásztor útja az idők viharaiban*. Masodik kiadás [sic!]. Prešov, Kiadta kiadó Michal Vaško a Nagykaposi Ref. egyház kiadó részére [sic!], 2003, 260 p.
- Pándy Bertalan: *Örök élet. Igéihirdetések, tanulmányok, cikkek*. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, 1104 p.
- Pándy Bertalan: *A világ teremtése. Genesis 1–24 rész. 49 igéihirdetés elő és utóimával*. Prešov, Michal Vaško kiadóhivatala, é. n., 408 p.
- Pápai Dunántúli Halottas Énekes*. 38. kiadás. Bratislava, Academia Christiana, 2002, 146 p.
- Pásztor János: *Liturgia. A magyar református istentisztelet múltja, jelene és jövője a Szentírás világosságában*. 2., átdolgozott kiadás. Komárno, Calvin János Teológiai Akadémia, 2002, 246 p.
- Pásztor János (összeáll.): *Kis agenda*. Komárom, Calvin J. Teológiai Akadémia, 2004, 200 p.
- Peres Imre (összeáll.): *Újszövetségi bibliaismeret*. 2., változatlan kiadás. Komárno, Calvin János Teológiai Akadémia, 1994, 90 p.
- Peres Imre: *Rövid bevezetés az Újszövetségbe. Az „Újszövetségi bibliaismeret” 3., bővített kiadása*. Komárno, Calvin J. Teológiai Akadémia, 2001, 124 p. /Studia Neotestamentica Comaromiensis, 1./
- Peres Imréné (összeáll.): *Református hittan I. A pozsonyi református egyházmegye belső használatára*. Komárom/Komárno, Calvin J. Teológiai Akadémia, 1995, 96 p.
- Peres Imréné (összeáll.): *Református hittan II. A pozsonyi református egyházmegye belső használatára*. Komárom/Komárno, Calvin J. Teológiai Akadémia, 1995, 83 p.
- Peres Imréné (összeáll.): *Református hittan III*. Komárom, Calvin J. Teológiai Akadémia, 1997, 87 p.
- Peres Imréné (összeáll.): *Református hittan IV. A pozsonyi egyházmegye belső használatára*. Komárom/Komárno, Calvin J. Teológiai Akadémia, 1996, 82 p.

- Pénzes István: „...s lettem a kicsinyek papja”. *Lukács Pál és Kamocsa kapcsolata*. H. n., Kamocsa Önkormányzata, 1996, 114 p.
- Prokopp Mária: *Somorja középkori temploma*. Somorja, Méry Ratio, 2005, 64 p.
- Puntigán József (összeáll.): *A losonci Teológiai Szeminárium*. Losonc, Phoenix Lutetia Polgári Társulás, 2000, 44 p.
- Puntigán József: *A Losonci Teológiai Szeminárium (1925–1939)*. Losonc, Plectrum, 2005, 186 p. /Patrióta Könyvek, 2./
- Puntigán József–Puntigán Tünde: *A losonci református temető*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2003, 312 p. /Notitia Historico-Ethnologica, 3./
- Sándor Károly: *Itt születtem. Versek*. Léva, MsOS Levice, 1998, 80 p.
- Somogyi Alfréd (szerk.): *Bibliolvasó kalauz a 2007. évre*. H. n., Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, 2006, 137 p.
- Somogyi Alfréd (szerk.): *Bibliolvasó kalauz a 2008. évre*. H. n., Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, 2007, 149 p.
- Szabó Lajos: *Utolsó szalmaszál*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség–Kazinczy Ferenc Társaság, 2000, 352 p.
- Szepsi Csombor Márton: *Europica varietas*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2003, 240 p.
- Szeretetnapár 1995*. 1. évf. H. n., Református Újság Szerkesztősége–Ungi Református Egyházmegye Tanulmányi Központja–Ungi Református Egyházmegye, é. n., 137 p.
- Szeretetnapár 1996*. 2. évf. H. n., Református Újság Szerkesztősége–Ungi Református Egyházmegye Tanulmányi Központja–Ungi Református Egyházmegye, é. n., 242 p.
- Szeretetnapár 1997*. 3. évf. H. n., Református Újság Szerkesztősége–Ungi Református Egyházmegye Tanulmányi Központja–Ungi Református Egyházmegye, é. n., 200 p.
- Szeretetnapár 1998*. 4. évf. H. n., Református Újság Szerkesztősége–Ungi Református Egyházmegye Tanulmányi Központja–Ungi Református Egyházmegye, é. n., 200 p.
- Szeretetnapár 1999*. 5. évf. H. n., Református Újság Szerkesztősége–Ungi Református Egyházmegye Tanulmányi Központja–Ungi Református Egyházmegye, é. n., 200 p.
- Szeretetnapár 2000*. 6. évf. H. n., Református Újság Szerkesztősége–Ungi Református Egyházmegye Tanulmányi Központja–Ungi Református Egyházmegye, é. n., 200 p.
- Szeretetnapár 2001*. 7. évf. H. n., Református Újság Szerkesztősége–Ungi Református Egyházmegye Tanulmányi Központja–Ungi Református Egyházmegye, é. n., 198 p.
- Szeretetnapár 2002*. 8. évf. H. n., Deregyői Református Keresztyén Gyülekezet–Református Újság Szerkesztősége, é. n., 200 p.
- Szeretetnapár 2003*. 9. évf. H. n., Deregyői Református Keresztyén Gyülekezet–Református Újság Szerkesztősége, é. n., 198 p.
- Szeretetnapár 2004*. 10. évf. H. n., Deregyői Református Keresztyén Gyülekezet–Református Újság Szerkesztősége, é. n., 224 p.

- Szeretetnapló* 2005. 11. évf. H. n., Deregyői Református Keresztyén Gyülekezet–Református Újság Szerkesztősége, é. n., 204 p.
- Szeretetnapló* 2006. 12. évf. H. n., Deregyői Református Keresztyén Gyülekezet–Református Újság Szerkesztősége, é. n., 208 p.
- Szeretetnapló* 2007. 13. évf. H. n., Deregyői Református Keresztyén Gyülekezet–Református Újság Szerkesztősége, é. n., 216 p.
- Szeretetnapló* 2008. 14. évf. H. n., Deregyői Református Keresztyén Gyülekezet–Református Újság Szerkesztősége, é. n., 240 p.
- Szénássy Árpád: *A pomológia úttörője. Kováts József életútja*. Bátorkeszi (Vojnice), A Bátorkeszi Egységes Földműves-szövetkezet, 1990, 136 p.
- Szénássy Árpád–Szénássy Zoltán: *Komárom, a Duna Gibraltárja*. Komárom, KT Könyv és Lapkiadó, 2005, 160 p.
- Szénássy Zoltán: *Rév-Komárom*. Második, bővített kiadás. Komárom, KT Könyv- és Lapkiadó, 2005, 328 p.
- Takács Zoltán: *A kolosséi levél Krisztus-himnusza*. Komárom, Calvin J. Teológiai Akadémia Újszövetségi Tanszéke, 2001, 146 p. /*Studia Neotestamentica Comaromiensis*, 2./
- Takács Zoltán–Medgyessy László: *A népfőiskolai mozgalom hatása a Felvidék nyugati részén*. Komárom, Calvin J. Teológiai Akadémia, 2000, 48 p.
- Takáts Sándor: *Fejezetek Komárom művelődés- és gazdaságtörténetéből*. Tatabánya, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, 1996, 274 p. /*Castrum Könyvek*, 4./
- Thury Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története (1523–1670)*. 1. köt. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1998, 608 p.
- Thury Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története (1670–1734)*. 2. köt. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1998, 440 p.
- Tiszai Nagy Menyhért: *Veled Uram. Imádságok*. Kistárkány, Helytörténeti Múzeum, 2003, 132 p.
- Tózsér Árpád: *Faustus Prágában. Molnár Albert prágai megkísértésének dialógokba és jambusokba szedett története*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 2005, 88 p.
- Vajda János–Somogyi Alfréd (összeáll.): *Énekfűzet a gyülekezet tagjai számára*. Apácaszakállas, Apácaszakállasi Református Egyházközség, 2003, 108 p.
- Valesius Antal János: *Levelek 1725–1740. A Komáromi Református Egyházmegye Iktatókönyve*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2000, 344 p.
- Varga Béla: *Szívem hangjai*. Kassa, Kassai Magyar Református Egyházközség, 2004, 140 p.
- Varga Imre (összeáll.): *Református keresztyén kis káté*. Komárom, Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Elnöksége, 1997, 124 p.
- Varga Imre (összeáll.): *Református keresztyén kis káté*. Javított kiadás. Komárom, Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, 2005, 120 p.
- Varga Katalin, S. (szerk.): *Vitetnek ítélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*. Pozsony, Kalligram, 2002, 344 p.
- Varga László (összeáll.): *Új évezred küszöbén. Nagymegyeri olvasókönyv*. Dunaszerdahely, Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya–Nagymegyer Város Önkormányzata, 2000, 302 p.
- Varga László, D.: *Földem és népe. Az Ung vidéke a hely- és földrajzi nevek tükrében*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2003, 248+20 p.

- Varga László, D.: *Életfordulók. Gyermekkor, házasságkötés, elhalálozás az Ung-vidéken*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2006, 124 p.
- Végh Ferenc: *Patas kialakulása, küzdelmei és fejlődése*. H. n., Patas község önkormányzata, 1994, 114 p.
- Végh Ferenc: *Nemesek faluja: Szap. Helytörténet – valamint a Bartalos család és a református egyház története*. H. n., Szapi Református Egyházközség, 2001, 246 p.
- Viga Gyula (szerk.): *Kisgéres. Hagyomány és változás egy bodrogközi falu népi kultúrájában*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2000, 320 p. /Lokális és regionális monográfiák, 1./
- Vígan énekelj az Úrnak te egész föld!* H. n., FIRESZ, 1997, 82 p.
- Zajos Ernő: *Hetény, az én falum*. Komárom, KT Kiadó, 1998, 108 p.
- Zalabai Zsigmond (összeáll.): *Szenczi Molnár Albert: „Szorgos adósa vagyok hazámnak” avagy „Életemnek leírása”*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1993, 123 p.
- Zalabai Zsigmond (összeáll.): *Szenczi Molnár Albert emlékezete*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2001, 456 p.
- Zsupos Zoltán (összeáll.): *Pelsőc. A város első írásos említésének 750. évfordulóján Bél Mátyás, Fényes Elek, Györffy György, Illa Bálint, Pesty Frigyes és Szentpétery Sámuel munkái alapján összeállította Zsupos Zoltán*. Budapest, k. n., 1993, 50 p.

Könyvfejezetek, tanulmányok

- Alapi Gyula: Szenci Molnár Albert komáromi prédikátorsága. In Uő: *Komárom vármegye kultúrtörténetéből*. Tatabánya, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat–Kernstok Károly Művészeti Alapítvány, 146–157. p.
- Baranyay József: Egy régi csallóközi templom. In Uő: *Kalandozások Komárom vármegyében*. Tatabánya, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat–Kernstok Károly Művészeti Alapítvány, 1998, 190–191. p.
- Bartal Mária, B.: A református egyház építményei. In Uő: *Komárom templomai*. Második, bővített, javított kiadás. Komárom, KT Könyv- és Lapkiadó, 2007, 52–61 p. /Közkincseink./
- Bihary Mihály: A templom, ahol Jókait keresztelték. Kulacs Zsuzsa beszélgetése Bihary Mihállyal. In Uő: *A régi Komárom. Egy borbély emlékiratai*. Fahrwangen, Gilde Verlags- und Handels-GmbH, é. n., 188–194. p.
- Csémy Lajos: Tájékoztató. Bevezető tanulmány. In Kúr Géza: *A Komáromi Református Egyházmegye*. Pozsony, Kalligram, 1993, 7–29. p. /Csallóközi Kiskönyvtár./
- Csémy Lajos: Valesius és kora. In *Valesius Antal János: Levelek 1725–1740*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2000, 165–244. p. /Csallóközi Kiskönyvtár./
- Erdélyi Géza: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. In Pungur József (szerk.): *A nemzeti kisebbségek teológiája*. Kecskemét, Emmaus Kiadó, 1999, 157–167. p.
- Erdélyi Géza: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. In Kovács Gábor (szerk.): *Tíz év múltán*. Budapest, Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata, 2000, 75–78. p.

- Erdélyi Géza: A szlovákiai Református Keresztyén Egyház. In Somogyi Botond (szerk.): *Cselekvő hit. Emlékkönyv Csiha Kálmán püspöki szolgálatának 10 éves évfordulójára*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2000, 39–46. p.
- Erdélyi Géza: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház helyzete az 1998-as parlamenti választások után. *Protestáns Híradó*, 9. évf. (2000), 11–12. sz. 20–26. p.
- Erdélyi Géza: Tapintattal, türelemmel. In Keszthelyi Gyula (szerk.): *Magyarország 2000. Egyház és magyarság. Hét egyház és felekezet határon túli és hazai lelkipásztorainak, világi elöljáróinak tanácskozása. Esztergom, 2000. január 27–28.* Budapest, Custos Kiadó, 2000, 183–184. p.
- Erdélyi Géza: Templom, iskola, család. In Keszthelyi Gyula (szerk.): *Magyarország 2000. Egyház és magyarság. Hét egyház és felekezet határon túli és hazai lelkipásztorainak, világi elöljáróinak tanácskozása. Esztergom, 2000. január 27–28.* Budapest, Custos Kiadó, 2000, 425 p.
- Fülöp Laura: Magyarsók református közösségi élete a 30-as években és a 40-es évek elején. In Szanyi Mária (szerk.): *Utánpótlás 2.* H. n., Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, 1991, 21–30. p. /Mátyusföldi dolgozatok./
- Jakab István: Kinek evangelista, kinek evangelizátor? In Uő: *Értsünk szót egymással!* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1995, 105–106. p.
- Jakab István: Az egyházak szóhasználatának néhány kérdéséről. In Uő: *Értsünk szót egymással!* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1995, 107–108. p.
- Jakab István: Mikor keresztyén, mikor keresztyén? In Uő: *Értsünk szót egymással!* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1995, 138. p.
- Kis Béla, A.: Családnevek vizsgálata nyomán „felekezetnév-vizsgálat”. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 3. évf. (2001), 3. sz. 161–165. p.
- Kis Béla, A.: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. In Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az Európa Unió csatlakozásig.* 1. köt. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004, 379–386. p.
- Kis Béla, A.: Hozzászólás a kisebbségek témaköréhez. In *Az élet teljessége. Egyetemes látás, helyi cselekvés. A Református Világszövetség Európai Területi Tanácsa 2002. augusztus 18–23. között Nagyváradon megtartott nagygyűlésének anyaga.* Geneva, World Alliance of Reformed Churches, European Area Committee, 2004, 85–87. p.
- Kis Béla, A.: Az egyházak szerepe a kulturális értékek ápolásában. A református egyház. In Csanda Gábor–Tóth Károly (szerk.): *Kultúra (1989–2006).* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 161–191. p. /Magyarok Szlovákiában, 3./
- Kovács László–Görföl Jenő: Somorja. In Uő: *Középkori templomok a Csallóközben. Útikalauz.* Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2002, 35–43. p.
- Kovácsné Németh Mária: A fürgepatonyi helv. hitv. református népiskola. In Uő (szerk.): *Diósförgepatony névkincse, iskola- és sporttörténete.* Diósförgepatony, k. n., 1998, 50–71. p.
- Kovácsné Németh Mária: A diósförgepatonyi református iskola jellemzői 1921–46 között. In Uő (szerk.): *Diósförgepatony névkincse, iskola- és sporttörténete.* Diósförgepatony, k. n., 1998, 77–83. p.

- Kovátsné Németh Mária: A fürgepatonyi református iskoláztatás kezdetei. In Kovátsné Németh Mária–Liszka József–Novák Veronika: *Fejezetek Csallóköz művelődéstörténetéből*. Győr, k. n., 2001, 68–86. p.
- Kovátsné Németh Mária: A diósfürgepatonyi református iskola Trianon után. In Kovátsné Németh Mária–Liszka József–Novák Veronika: *Fejezetek Csallóköz művelődéstörténetéből*. Győr, k. n., 2001, 100–101. p.
- Könyöki József: Somorja, ref. templom. In Váliné Pogány Jolán (összeáll.): *Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfeltérési 1869–1890*. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 2000, 282–288. p.
- Kövy Árpád: A reformátusok. In Fazekas József (szerk.): *Vagyunk és leszünk. A szlovénországi magyarság társadalmi rajza 1918–1945*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993, 168–171. p.; valamint In Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Somorja, Méry Ratio, 2002², 13–16. p.
- Labancz István: Egyházak – oktatás. In Uő: *Berzete 750 éve. 1243–1993*. H. n., Berzete Község Önkormányzata, 1993, 11–19. p.
- Lévai Attila: 80 év – a Szlovákiai Református Keresztény Egyház története. *Protestáns Híradó*, 9. évf. (2000), 11–12. sz. 12–19. p.
- Mácza Mihály: A komáromi temetőkről. *Limes*, 5. évf. (1992), 4. sz. 5–18. p.
- Márkus Mihály: Péczeli József (1750–1792) teológiai nézetei. *Limes*, 3. évf. (1990) 2. sz. 35–43. p.
- Mázik Mihály: Iskola – népművelés. In Uő: *Gyökereink. „Szűkebb hazám a Bódvavölgye...” Tornaújfalu történelme és néprajza*. H. n., Tornaújfalusi Községi Hivatal, 2002, 112–124. p.
- Mikó Jenő: A Szlovákiai Református Egyház. In Barcza József–Bütösi János (szerk.): *„Te benned bíztunk eleitől fogva...” A magyar reformátusság körképe. Készült a Magyar Reformátusok II. Világtalálkozója*. Debrecen, Magyar Református Világtalálkozó Alapítvány, 1991, 97–106. p.
- Márkusné Vörös Hajnalka: Az 1674. évi gályarabper vádjai a veszprémi káptalan irataiban. In Gaucsík István–Novák Veronika (szerk.): *Archivum Sala. Levéltári évkönyv II. Vágsellye*, Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltára, 2005, 72–81. p.
- Molnár Imre: A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. 1. köt. *Történelem – demográfia és szociológia – nyelvhasználat és nyelvfejlődés – a mindennapok kultúrája – vallás és egyház*. Budapest, Ister, 1998, 207–257. p.
- Novák Veronika: Iskolák Somorján. In Kovátsné Németh Mária–Liszka József–Novák Veronika: *Fejezetek Csallóköz művelődéstörténetéből*. Győr, k. n., 2001, 124–150. p.
- Parais Árpád–Csukás Zsigmond: A somorjai református egyház vázlatos története. In Bárdos Gábor–Presinszky Lajos–Végh László (szerk.): *Somorja. Történelmi olvasókönyv*. Somorja–Dunaszerdahely, Csemadok Somorjai Alapszervezete–Gyurcsó István Alapítvány, 1996, 95–112. p.
- Pál Dénes: Balog egyházáról, röviden. In Uő: *Nagybalog múltja és hagyományai*. H. n., Rákóczi Szövetség Balogvölgyi Helyi Szervezete, 2004, 7. p.

- Popély Gyula: A losonci Református Teológiai Szeminárium létrehozásának feltételei és előzményei (1919–1925). In Uő: *Búcsú a főiskoláktól*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2005, 74–96. p.
- Popély Gyula: A losonci Református Teológiai Szeminárium (1925–1939). In Uő: *Búcsú a főiskoláktól*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 2005, 97–115. p.
- Presinszky Lajos: A református gyülekezet iskolája. In Uő (szerk.): *Múltunkról a jelennek*. Alistál, Felistál, Tőnye. H. n., Wanted design, 2004, 71–77. p.
- Presinszky Lajos: A református gyülekezet. In Uő (szerk.): *Múltunkról a jelennek*. Alistál, Felistál, Tőnye. H. n., Wanted design, 2004, 99–103. p.
- Presinszky Lajos: A református gyülekezet iskolája. In Uő. (szerk.): *Somorja és Tejfalu művelődéstörténete*. Tanügy. H. n., Wanted design, 2004, 97–109. p.
- Presinszky Lajos: A Somorjai Protestáns Nőegylet. In Uő. (szerk.): *Somorja és Tejfalu művelődéstörténete*. Egyletek. H. n., Wanted design, 2005, 107–115. p.
- Prokopp Mária: Somorja középkori temploma. In Strešňák Gábor–Végh László (összeáll. és szerk.): *Fejezetek Somorja város történetéből. Történelmi konferencia a Zsigmond király által adományozott városi kiváltságok elnyerésének 600. évfordulója alkalmából*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 157–180 p. /Disputationes Samarienses, 4./
- Puntigán József: 75 éve alakult meg a losonci Református Teológia. *Protestáns Híradó*, 9. évf. (2000), 11–12. sz. 27–34. p.
- Rémiás Tibor: A görögí református egyház. In Uő. (szerk.): *Tornagörgő kismonográfiája/Malá monografia obce Hrhov*. Tornagörgő/Hrhov, Tornagörgő Község Önkormányzata/Obec Hrhov, 2004, 122–131. p.
- Seres Róbert: A vágfarkasdi református egyház története. In Novák Veronika (összeáll.): *Farkasd*. H. n., AB-ART Könyvkiadó, 2002, 158–179. p.
- Szabó Antal: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története. 1. rész. *Regio*, 1. évf. (1990), 3. sz. 133–162. p.
- Szabó Antal: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története. 2. rész. *Regio*, 1. évf. (1990), 4. sz. 204–221. p.
- Szabó Eszter: Mátyusföldi egyháztörténet. In Bukovszky László (szerk.): *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2005, 283–297. p.
- Szendrey Imre: A Rév-komáromi Ev. Ref. Főiskola története (1606–1898). *Limes*, 7. évf. (1994), 1. sz. 15–30. p.
- Tóth Judit: A reformátusság vallásos néphagyományai. In Varga László, D. (szerk.): *Elődeink élete. Csicser és Szirénfalva néprajza*. Csicser–Szirénfalva, Csicser és Szirénfalva községek önkormányzata, 2000, 123–124. p.
- Végh Ferenc: A nyárad reformátusokról. In Uő (szerk.): *Csiliznyárad. Egy falu helytörténete a kialakulásától a küzdelmes fejlődésen át a huszadik század végéig*. H. n., Nyárad Község Önkormányzata, 1997, 168–180. p.
- Végh Ferenc: A reformátusokról. In *Édes otthon. Dunaszerdahelyi olvasókönyv*. H. n., Dunaszerdahely Város Önkormányzata, 1998, 79–88. p.
- Vigh Károly: A losonci Református Teológiai Szeminárium története. In Uő. (összeáll. és szerk.): *Fejezetek Losonc történetéből*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2000, 79–83. p.

(Összeállította A. Kis Béla)

A szlovák pártstruktúra 1945–1948 között*

Mielőtt rátérnék tanulmányom tulajdonképpeni tárgyára az 1945 és 1948 közötti időszakkal foglalkozó szlovák kutatások irányvonalait szeretném röviden vázolni. Véleményem szerint ki kell emelni a depolitizálás egyértelmű szándékát és tényét. Ez érthető, hiszen a szlovák marxista történetírás szemlélete erről a korszakról egyoldalú és elfogult volt. Az 1989-et követő megközelítések igen változatosak és már bőséges szakirodalom, valamint forrásközlések állnak a rendelkezésünkre. A következő problémakörök emelhetők ki: Szlovákia államjogi helyzetének vizsgálata; a cseh–szlovák viszony és a cseh, illetve a prágai nézőpont elemzése; a kommunista diktatúra kialakításának előzményei; a szlovák polgári pártok története; a kommunista büntetőperek és üldöztetések; Csehszlovákia Kommunista Pártjának, illetve Szlovákia Kommunista Pártjának hatalomszerző stratégiái; a kommunisták és az egyházak, s különösen a katolikusokhoz való viszony; a magyarkérdés; a kommunisták és a Vatikán; s végül ide sorolnám a gazdaságtörténeti kutatásokat is (bankügy, mezőgazdaság, kollektivizáció) (Mannová – Daniel 1995, 113–130; Sedliaková 1995).

Véleményem szerint a jogfosztottság éveinek szlovákiai magyar vizsgálatánál a fentiekben említett szlovák kutatásokra is támaszkodni kellene, egyben újabb megközelítések is teret kaphatnának (a magyarlakta területeket vizsgálva például a szlovák közigazgatási szervek tevékenysége, a szlovák pártok szervezeteinek kiépítése, az egyes pártépítések, hatalmi harc a régiókban és a magyarkérdés, a szlovákiai magyar kommunisták helyzete).

A korlátozott demokrácia

Az előzményekkel szükséges kezdeni.¹ A masaryki első Csehszlovák Köztársaság 1938-as felbomlása valójában a konszenzuális demokrácia megvalósításának a kudarcát is jelentette. A plurális demokrácia felújítására a háború után már nem került/kerülhetett sor, az 1920-as alkotmány formálisan maradt érvényben. Az 1939 és 1948 közötti időszakban tehát demokratikus berendezkedésről, többpártrendszerről beszélni nem lehet. Štefan Šutaj szerint 1945 tavaszától 1948 februárjáig „hibrid” politikai rendszer működött Szlovákiában, amelyben demokratikus és auto-

* A tanulmány, bevezetőként a problémakörbe, az ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Program keretén belül készült.

ritatív elemek keveredtek, és tegyük hozzá – a szlovákiai magyarság sorsára gondolva –, antidemokratikus és kisebbségellenes tendencia érvényesült. Šutaj a korlátozott demokrácia jellemzőinek a következőket tartja:

1. a politikai pártok működésének korlátozása a Nemzeti Frontban (a továbbiakban: NF), a pártok együttműködési szervében;
2. az önálló, különutas szlovák politikát vállaló pártok és az autonómiatörekvések tiltása;
3. a német és a magyar kisebbség elleni fellépés, nemzetállami homogenizáció;
4. az egyházak tevékenységének korlátozása a társadalmi életben, kulturális és közművelődési szervezeteik betiltása;
5. szovjet katonai megszállás és az NKVD tevékenysége, beavatkozás a csehszlovák belpolitikába, az állami szuverenitás sértése;
6. az állampolgári jogok szűkítése, elsősorban a választójogot illetően;
7. a gazdasági verseny állami szabályozása;
8. nemzeti vagyonszerzés, államosítás;
9. földreform;
10. elkobzások;
11. a népbíróságok tevékenysége;
12. a nemzeti bizottságok mint a hatalomszerzés eszközei.

A korszakban született megnevezések pontatlanságai és kódolt ideológiai üzenetei is a politikai rendszer átmeneti jellegét bizonyítják: a kommunisták „népi demokráciáról” beszéltek, amellyel el akartak határolódni a két világháború közötti kapitalista Csehszlovákia demokráciájától; egyesek „irányított” demoráciának nevezték a fennálló rendszert; a demokraták egyik vezető politikusa, Rudolf Fraštacký „szabályozott” demokráciának hitte; egy másik demokratapárti politikus, Jozef Lettrich, „korlátozott” demokráciáról értekezett; Edvard Beneš, a háború után már következetesen szlávorientált, a magyarok számára szinte már „démoni” politikus, „szocializáló” demokráciáról nyilatkozott² (Šutaj 1999, 58).

Külön kitérő erejéig a NF-fel mint egyfajta koalíciós szervvel is foglalkozni kell, amelyet a különböző, sőt ellentétes ideológiákat képviselő pártok együttműködési kereteként hoztak létre a felkelés alatt. Az eredetileg az antifasiszta erőkké összefogására alakult NF a háború után a pártok hatalmi céljainak eszközévé vált, mind a kommunisták, mind a későbbi demokraták a politikai versenytársak megfékezésére használták fel (Šutaj 1999, 25–26). A Szlovák Nemzeti Frontban (a továbbiakban: SZNF) a Szlovákia Kommunista Pártja és a Demokrata Párt képviseltette magát. Csehszlovákban a politikai struktúrát (Cseh Nemzeti Front) négy párt alkotta: Csehszlovákia Kommunista Pártja, a Néppárt, a Nemzetiszocialista Párt (nem tévesztendő össze a náci párttal, cseh polgári pártról van szó!) és Csehszlovákia Szociáldemokrata Pártja.

Pártok és hatalmi rendszerek

A Tiso-féle szlovák államban Hlinka Szlovák Néppártja (Hlinková slovenská ľudová strana), miután mindegyik szlovák politikai párt a zsolnai egyezményt (autonóm Szlovákia, 1938. október 6.) elismerte, az egyedüli politikai erővé vált. Az 1938. október 8-án született megegyezés – Štefan Šutaj szerint erőszakos, kényszeregyez-

ség – az egykori München előtti csehszlovák pártok szlovákiai szervezeteinek és a többi szlovák pártnak az egyesülését jelentette a Hlinka-párttal.³ Ez a megegyezés a háború után hatékony fegyvert jelentett a kommunisták számára, amikor a polgári pártok politikusai ellen folytatott lejáratási kampányokban azzal vádolták ellenfeleiket, hogy a fasiszta Szlovákia létrehozásánál asszisztáltak és ugyanakkor a ludákokkal (Hlinka-pártiakkal) kollaboráltak. Gyakorlatilag ellenzéki párttevékenységre ezután nem kerülhetett sor, totalitárius hatalomgyakorlás érvényesült, a szociáldemokrata és a kommunista pártot betiltották, a polgári pártok leépültek, perifériára szorultak és csak korlátozott tevékenységet fejthettek ki, politikusaik egy része külföldre emigrált (Šutaj 1999, 11–18).

Működő párttal rendelkezett a két szlovákiai kisebbség, a német (Deutsche Partei) és a magyar. Az Egyesült Magyar Párt (a továbbiakban: EMP) az első bécsi döntést követően kormánytámogató volt. 1940-ben az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártjába olvadt be, ezzel megszűnt egy sajátos felvidéki politikai érdekérvényesítés lehetősége, szemben az erdélyi magyarokkal, akik az Erdélyi Pártot végig fenntartották (Gergely–Glatz–Pölöskei 2003, 389, 442). Szlovákiában az EMP szervezeteiből Esterházy János hozta létre a Magyar Pártot, amely korlátozott hatáskörrel 1939-től működött, de szlovák elismerése késett, csak 1941-ben ismerték el, ill. regisztrálták (G. Kovács 1993, 137–141).

A német expanzió, a szlovák állam megalakulása (1939. március 14.) és a második világháború kitörése életre hívta az ellenállási, az antifasiszta mozgalmakat. Az illegalitásban, valamint az emigrációban három szlovák irányzat jött létre: 1. az öntudatos ellenállói identitással rendelkező kommunisták, akik szovjet típusú be rendezkedést akartak és szocialista forradalmat; 2. a szociáldemokraták, akik ugyan önálló csoportokat is szerveztek, de tagjaik megtalálhatóak voltak a kommunista és a polgári ellenállási sejtekben is, demokratikus forradalomban gondolkodtak; 3. polgári-demokratikus ideológiájú, nem homogén csoportok, melyek vegyes irányzatokat képviseltek (csehszlovakisták: az egységes csehszlovák nemzet hívei, céljuk a masaryki demokrácia és Csehszlovákia felújítása; nemzeti demokraták: szlovák autonómia, de együttműködés a csehekkel; katolikus és evangélikus csoportok) (Šutaj 1999, 18–21).

A politikai táborok közeledésének eredménye volt a Szlovák Nemzeti Tanács (a továbbiakban: SZNT) megalakulása 1943 decemberében, paritásos alapon (3 kommunista, 3 polgári képviselő). 1944 elején szociáldemokrata képviselők is helyet kaptak (2 képviselő). Az SZNT a nemzeti felkelés alatt további bal- és jobboldali képviselőkkel bővült (Rákoš – Rudohradský 1973, 447–451).

A tárgyalat korszak pártjainak alapjai 1944-ben alakultak ki. A kommunisták és a szociáldemokraták egyesülését az 1944. szeptember 17-i beszercebányai találkozón mondták ki. Ez a fúzió, melyhez a Szociáldemokrata Pártnak csak néhány vezetője járult hozzá, a tagság és a járási küldöttek tudta és beleegyezése nélkül, az 1945 utáni önálló szociáldemokrata politizálás lehetőségeit minimalizálta. Az önálló szociáldemokrata bázis kiépítése emiatt a háború után kudarcot vallott. A szlovák kommunisták ezzel a baloldalon egyeduralomra tettek szert (Šutaj 1999, 27–34).

A jobboldali egység kezdetei szintén 1944 szeptemberére vezethetők vissza, amikor a különféle antifasiszta polgári irányzatok az inkább szabad társulásként, mint pártelözményként működő Demokrata Klubba tömörültek, amelyből majd a De-

mokrata Párt (a továbbiakban: DP) alakult ki. A jobboldal a háború utolsó két évében képlékeny struktúrákkal rendelkezett: az 1938 előtti mintákra nem tudtak támaszkodni, mert azok már nem léteztek, a politizáló személyek pedig egyrészt szembesültek az 1918–1938 közötti múltjukkal, illetve ezt számonkérték rajtuk (pl. a prágai centralizmus támogatását, az anyagi érdekösszefonódásokat), másrészt a szlovák nacionalizmus és szeparatizmus vádjával is szembe kellett nézniük, ezért hangoztatta a DP, hogy teljesen új párt, a forradalmi időkben alakult és a nemzet érdekében forradalmi tetteket kíván véghezvinni (Matejkin 1995, 165–173; Šutaj 1999, 47–56).⁴ A DP-ben az uralkodó irányzatok a következők voltak⁵:

1. köztársasági demokraták (önálló és független, egyéges Csehszlovákia, csehszlovák nemzet);
2. volt agrárpártiak;
3. katolikus politikusok (keresztényszocializmus);
4. evangélikus politikusok.

A nemzetiségpolitika terén a demokraták is léptek, a párt keretén belül létrehozták az ukrán–ruszin szekciót, saját lappal. Ezzel ellensúlyozni akarták az Ukrán Nemzeti Tanácsot (Priaševčina), amelyben kommunista befolyás érvényesült. Egyébként ruszin képviselőkkel 1945 októberében a SZNT-t is kiegészítették (Rákoš – Rudohradský 1973, 456).

Az új pártalakulások kérdése 1945 után

A külön csehországi és szlovákiai pártrendszer a domináns, a hatalmon osztozkodó pártok számára átmenetileg megfelelt. Ez a törekény status quo azt jelentette, hogy a cseh pártok nem terjeszkedtek Szlovákiában, a DP pedig Csehországban. Csehszlovákia Kommunista Pártja kettős pártként működött. Szlovákia Kommunista Pártjában 1945-től a cseh központ irányítása érvényesült, így regionális szervezetként működött.

A kétpólusú szlovák rendszerben hiányzott egy középpárt. A demokraták és az egyes baloldali, a kommunista előretöréstől tartó politikusok szerint a felújított Szociáldemokrata Párt ezt a szerepet tölthette volna be. A kommunisták a pártjukon belül ezeket az elkülönülő törekvéseket földelték, de országos szinten taktikai tárgyalásokat folytattak a csehszlovák Szociáldemokrata Párttal, azzal a céllal, hogy az újonnan létrejövő pártalakulatot befolyásolni tudják. A Munkapárt (Strana práce), cseh szociáldemokrata anyagi támogatással 1946 januárjában alakult meg, s márciusban a SZNT-ben is helyet kapott, de szervezete vontatottan épült ki. Gyorsan létrehozta ukrán szekcióját is, de ennek alig volt jelentősége (Hlavová 1995, 79–84; Šutaj 1999, 101–104).

A szlovák politikai katolicizmus számára is lehetőség adódott a megnyilvánulásra. A katolikus politizálás számára a Demokrata Párton belüli keretek korlátozottnak tűntek. A Demokrata Párt vezetőségében az evangélikusok fontos pozíciókat foglaltak el, akik a párt hivatalos irányává tették az egyházak politikai szerepvállalásának elutasítását, ez is csak növelte a katolikus és az evangélikus csoport közötti feszültséget. Emellett a katolikus értelmiségiek a kommunistákkal szemben határozottabb fellépést sürgettek. Az önálló katolikus párt terve, a franciaországi katolikus párt mintájára már 1945 végén körvonalazódott. Ez belső törés veszélyével fenyegetett

a demokratáknál, akik a kommunistaellenes egységfront meggyengülésétől tartottak. Végül megszületett a katolikusokkal kötött kompromisszum, az ún. áprilisi szerződés (1946. április 6.) (Letz 2006, 11–30). Ezzel a demokraták, a májusi választások előtt biztosítani tudták a szlovák katolikus lakosság szavazatait és a katolikus püspöki kar támogatását. A katolikusok az oktatásban, a kulturális életben és a tulajdonviszonyok terén akarták érdekeiket érvényesíteni. A DP-ben 7 : 3 arányban osztották el a posztokat az evangélikusokkal. Ezzel a kiegyezéssel a pártnak két „arca” lett: 1. csehszlovák, liberális irányzat; 2. nemzeti keresztény irányzat. A szlovák politikai katolicizmusnak is két változata alakult ki: 1. az önálló szlovák államiséget képviselő, emigráns, ludák katolikus politikusok; 2. a DP-n belül integrálódott, a Csehszlovákiával szemben lojális, a katolikus egyház érdekeit képviselő csoport (Šutaj 1999, 125–134).

A katolikus párt alapítására végül mégis sor került. A Szabadságpártot (Strana slobody) 1946 márciusában a Vavro Šrobár körüli csehszlovakisták és az áprilisi egyezményen elégedetlen fiatal szlovák katolikus politikusok hozták létre. A párt azonban nem szerezte meg sem a szlovák katolikusok, sem a papság támogatását. A katolikus püspöki kar ugyanis nem akarta, hogy a katolikusok szavazatai megosztódnak a demokraták és az új, a csehszlovakista irányzatot képviselő párt között, ezért ettől az új párttól kategorikusan elhatárolódtak⁶ (Šutaj 1999, 134–137).

A szlovákiai választásokon tehát összesen négy párt indult. A választásokat a demokraták fölényesen nyerték, de Csehországban a kommunista párt győzött, ez pedig a szlovákiai demokratikus pártfejlődés irányvonalát veszélyeztette. A prágai kommunista vezetés szerint Szlovákia az ország „gyenge” eleme volt, a szlovák jobboldal szeparatizmusa és csehszlovákellenessége az új Csehszlovákia egységére hatott bomlasztóan. Ebből a logikából következett a szlovák hatalmi szervek kompetenciáinak gyengítése. 1946-ra a szlovák jobboldal elleni támadás összekapcsolódott a cseh–szlovák államjogi kiegyezés körüli alkukkal.

A kommunista hatalomátvétel felé

A parlamentben, a SZNT-ben a választási eredményeknek megfelelő helyosztás történt.⁷ A Megbízottak Testületében (a továbbiakban: MT) a két kis szlovák párt nem kapott képviseletet. A hatalommegosztás szempontjából döntő volt, és a szlovák érdekérvényesítést jelentősen korlátozta, hogy az új kormányban a szlovák jobboldal kisebb súllyal rendelkezett (egy miniszterelnök-helyettesi, két miniszteri és egy államtitkári hely).

1. táblázat. Parlamenti képviselők számának alakulása

Demokrata Párt	Szlovákia Kommunista Pártja	Szabadságpárt	Munkapárt
43	21	3	2
Képviselők az SZNT-ben			
63	31	3	3

A szlovák kommunisták mindjobban fokozták a demokraták elleni uszító, lejárató kampányukat. A DP a győztes választások ellenére belülről nem konszolidálódott. Ennek több oka volt: a választási program az oktatásügy, a gazdaságpolitika, a bi-

róságok és a földreform tekintetében nem teljesült, a katolikus politikusok szerint az áprilisi egyezményben foglaltak nem valósultak meg, és Jozef Tiso kivégzése is belső problémákat okozott. A kommunisták diszkreditáló támadása 1947 nyarán, a Tiso-per idején érte el a tetőpontját, amikor államellenes összeesküvés vádjával le tartóztatták a DP két vezető politikusát (Šutaj 1999, 215–231).

1947 őszén a demokraták elleni uszító kampány csak fokozódott. Rendőri retorziók, a titkosrendőrség megfélemlítései és a kommunista irányítás alatt álló tömegszervezetek (szakszervezetek, munkástanácsok), valamint a félkatonai kommunista őrség, a népi milícia akciói követték egymást. A kommunisták az MT átalakítását akarták elérni, de patthelyzet alakult ki, amit a kormány kommunista vezetője Klement Gottwald döntött el: a megbízhatatlan elemeket távolítsák el és a két kisebb pártot is vonják be az NF-be. Ezzel nyíltan a demokraták pozícióit gyengítette. Az MT-ben az alkudozások tovább folytak az ún. erős posztokért (belügy, igazságügy, mezőgazdaság, ellátás). Az új erőviszonyokról végül a kormány döntött, ezzel a választási eredmények váltak semmissé. A DP fontos pozíciókat veszített, azonban siker volt, hogy mégsem bomlott fel.

A kommunista párt előre megtervezett forgatókönyv szerint radikalizálta a közvéleményt, és készült a hatalomátvételre, a politikai ellenfeleivel való leszámolásra. A politikai válság tovább mélyült, 1948. február 25-én, miután Beneš elfogadta a kormány kommunista minisztereinek lemondását, és Gottwald javaslatára kinevezte az újakat, az MT-t is átszervezték, és ezzel a kommunisták véglegesen átvették a hatalmat. A nem kommunista pártok sorsa megpecsételődött: 1948 tavaszára a DP gyakorlatilag felbomlott, a kommunistákkal együttműködők átszervezték és Szlovák Megújulás Pártjára (Strana slovenskej obrody) keresztelték. A Szabadságpárt a hatalmi harc idején a kivárást választotta, de február 25-e után lojalitást mutatott, és gyorsan megszűnt. A Munkapárt végét az jelentette, hogy a cseh szociáldemokraták egyesültek a kommunistákkal (Šutaj 1999, 257–287). 1948-tól 1989-ig egy pártrendszer működött Szlovákiában.

Jegyzetek

1. A továbbiakban a szlovák pártokkal és csak Szlovákia területével foglalkozom. Štefan Šutaj munkája alapvető fontosságú. (*Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*. Bratislava, Veda Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1999). Lásd még Letz, Robert: *Slovensko v rokoch 1945–1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava, Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994. Barnovský, Michal: *Politický systém v Československu v rokoch 1945–1948*. In Wiedermann, E. (ed.): *Studia historica Nitriensis III*. Nitra, UKF, 149–164. p.
2. Beneš megmaradt a központosított, cseh vezetésű Csehszlovákia platformján. A szlovákokról nem volt kedvező véleménye, sőt az egységes csehszlovák nemzet koncepcióját sem adta fel. Michal Barnovský idézi a szavait. Ezek 1943-ból származnak, amikor Moszkvában a szlovák kommunista emigráció vezetőivel tárgyalt: „Engem sohasem győznek meg arról, hogy ismerjem el a szlovák népet. Ez az én tudományos meggyőződés, amelyet nem változtatok meg. Kommunistákként védjék saját álláspontjukat, nekem az ellen semmi kifogásom, de az a rendíthetetlen véleményem, hogy a szlovákok csehek, és a nyelvük csak a cseh nyelv egyik nyelvjárása” (Barnovský 1993, 12) (saját fordítás – G. I.).

3. Československá ľudová strana, Národná fašistická obec, Slovenská remeselnícko-obchodnícka strana, Republikánska strana, Slovenská národnosocialistická strana.
4. Paradoxon, de az ideológiai folytonosság a kommunistákat hozta előnybe. Azzal érvelhetek, hogy ők már 1938 előtt is következetesen forradalmiak voltak és egyben a szlovák érdekeket is képviselték.
5. A 3. és a 4. csoport „nemzetibb” irányultságú volt és a szlovák érdekek erőteljesebb érvényesítése jellemezte őket.
6. Két pártkezdeményről is vannak hírek. A Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt létrehozta a rövid életű Államegység Pártját (Strana štátnej jednoty) és 1946-ban egy egyéni terv született parasztpárt alapítására.
7. A választások lefolyására bővebben lásd Dohnanec 2006, 228–232; Hlavová 1998, 79–88; Šutaj 2006, 56–68.

Felhasznált irodalom

- Barnovský, Michal 1993. *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava, Archa.
- Barnovský, Michal 1995. Politický systém v Československu v rokoch 1945–1948. In Wiedermann, E. (ed.): *Studia historica Nitriensia III*. Nitra, UKF, 149–164. p.
- Dohnanec, Emil 2006. Volebný zápas medzi Demokratickou stranou a Komunistickou stranou Slovenska v roku 1946. In Medvecký, Matej (ed.): *Zborník z odborného seminára*. Bratislava, Ústav pamäti národa, 228–232. p.
- G. Kovács László 1993. A szlovákiai magyarság a második világháború éveiben (1939–1945). In Gyurgyík László et al.: *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Pozsony, Kalligram, 127–154. p.
- Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc 2003. *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*. 2. kiadás. Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó.
- Hlavová, Viera 1995. Proces etablovania sociálnej demokracie na politickej scéne Slovenska v rokoch 1945–1948. In *Zborník vystúpení zo seminárov: Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika. Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku*. Bratislava, Nadácia L. Novomeského–Československá obchodná banka, 79–84. p.
- Hlavová, Viera 1998. Parlamentné voľby na Slovensku v roku 1946. In Barnovský, Michal – Ivaničková, Edita (ed.): *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava, Veda, 79–88 p.
- Letz, Robert 1994. *Slovensko v rokoch 1945–1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava, Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie.
- Letz, Robert 2006. Aprílová dohoda ako podmienka volebného víťazstva Demokratickej strany v roku 1946. In Medvecký, Matej (ed.): *Posledné a prvé slobodné(?) voľby 1946, 1990. Zborník z odborného seminára*. Bratislava, Ústav pamäti národa, 11–30. p.
- Mannová, Elena – Daniel, David Paul (ed.) 1995. *Studia historica slovacae. A Guide to Historiography in Slovakia*. Bratislava, Historický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Matejkin, Stanislav 1995. Demokratická strana a jej miesto v štruktúre politických strán na Slovensku v rokoch 1945–1948. In Wiedermann, E. (ed.): *Studia historica Nitriensia III*. Nitra, UKF, 165–173. p.
- Rákoš, Elo – Rudohradský, Štefan (ed.) 1973. *Slovenské národné orgány 1943–1968*. Bratislava, Slovenská národná správa.
- Sedliaková, Alžbeta (ed.) 2000. *Slovenská historiografia 1995–1999. Výberová bibliografia*. Bratislava, Veda.

- Šutaj, Štefan 1999. *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*. Bratislava, Veda.
- Šutaj, Štefan 2006. Voľby v roku 1946 a menšinová otázka na Slovensku. In Medvecký, Matej (ed.): *Posledné a pvé slobodné(?) voľby 1946, 1990*. Zborník z odborného seminára, Bratislava, Ústav pamäti národa, 56–68. p.

Kultúrák találkozása – a falu és város között

Az OS, Slovenská kultúra medzi rurálnosťou
s urbánnosťou 2007. 6. számához

Vissza-visszatérő téma a szlovák tudományos, irodalmi, publicisztikai közbeszédben a falu és a város, a falusi és a városi kultúra, a városiasodás és a (nemzeti) kultúra viszonyának kérdése. Tudományos konferenciák, tanulmányok, publicisztikai írások sora foglalkozott az elmúlt évtizedekben a szlovák kultúra gyökereinek és mai jellemzőinek összefüggéseivel, a polgárosodás és a városiasodás mértékével, a mai állapotok és gondok okainak elemzésével. Szlovákia ma is rurális jellegű ország, népességének 44%-a – a 2001-es népszámlálás adatai szerint – ötezer lakosnál nem nagyobb településen él. A hagyományosan a faluhoz kötődő mezőgazdaság szerepe bár a 20. század folyamán fokozatosan csökkent, jelentősége ma sem elhanyagolható a vidéki lakosság életében. A vidék átalakulásának folyamata is felgyorsult az 1989-es rendszerváltozás óta, amióta többek között a nyugati kultúra javai (vagy még inkább termékei) szabadon áramlanak be az országba. 2004-től, az európai uniós csatlakozás óta pedig egyenesen elvárható, hogy az intézmény- és jogrendszer szükségszerű harmonizációja mellett bizonyos vonatkozásaiban a kultúra is hozzáidomuljon az alapvető európai normákhoz. De hogyan? Milyen örökséget cipel magával, és milyen hagyományokat őriz magában a szlovák közgondolkodás, a kollektív emlékezet és a nemzeti identitás, amelyek segíthetik, lassíthatják vagy gátolhatják ezt a harmonizációt? Abban az európai kultúrában, amelynek legfőbb sajátosságai és legnagyobb értékei éppen a szabad (városi) polgár öntudatán alapulnak.

Hol tart ma és milyen a mai szlovák kultúra? Valóban továbbra is a falusi–városi viszonyrendszerben írható le leginkább? Az OS folyóirat 2007. 6-os tematikus számának összeállító – már a lapszám témaadó címével is (*Slovenská kultúra medzi rurálnosťou s urbánnosťou*) – mintha azt a (szerkesztői) véleményt kívánnák sugalmazni, hogy igen, ill. talán valahol a kettő között félúton tart. A kultúra (és kultúráltság), a művelődés (és műveltség) kérdéseit nagyrészt a falu–város paraméter mentén körbejáró tanulmányokban, esszéekben írók, irodalmárok, esztéták, történészek, antropológusok szólnak meg s kapcsolódnak be a közös gondolkodásba, a szlovákok mellett magyarországi szakemberek is (abból a szerkesztői hozzáállásból is talán, amely nem tagadja a szlovák múlt és történelem kötődését a magyarral).

A szkeptikus hangvételű főszerkesztői bevezetőben Rudolf Chmel utal Ludovít Štúrra, aki vagy százötven évvel ezelőtt egy városról, mégpedig egy központi városról ábrándozott, amelyben a sok művelt polgár és fejükben a – nemzet érdekében hasznosuló – tudás összegyűlik. Ám, mint jelzi, még fél évszázad múlva is kisváro-

si, de legfőképpen falusi életre ítéltettnek-írják le a szlovákságot gondolkodó tollforgatói. Így eshetett – tesszük hozzá –, hogy mint más közép-kelet-európai népek (például a magyar) kultúrája esetében, a köztudatban a „tisza forrás” helye, az „ősi”/nemzeti kultúra őrzője a szlovákban is a falu, s amint Vladimír Petrík írja, a (nagybetűs) szlovák pedig a falusi ember, a paraszt lett. A faluval szemben a város a romlott és idegen, először német, majd magyar, amelyről Vladimír Petrík irodalomtörténeti visszapillantója szerint sokáig nincs érdemi mondanivalója a szlovák irodalomnak. Ugyanakkor a két háború közti falu bár tiszta, de zárt világától, a hiedelmében és szokásaiban sok régies vonást őrző hagyományaitól felszabaduló örömmel vesz búcsút Ladislav Ballek visszaemlékezéseiben még a benne csupán pár hónapig vendégeskedő kisvárosi gyerek is. (Különösen, hogy az a gyerek addig a csehszlovák államiságra büszke, bár csak egy határ menti kisvárosban élő, ám szemüket Pozsonyra, Prágára, Párizsra, Londonra vető, állami szolgálatban álló köztisztviselők közt szocializálódott.) Az írói képzelet és (a gyermekkori) emlékek nyomán rajzolt, olykor mitizált kép a valóságos faluról persze legtöbbször szintén nem sokat mond. De akármilyen is volt – folytathatnánk Vladimír Petríkkal –, erkölcsösebb vagy csak vallásosabb, konzervatívabb és nacionalistább, az első szlovák állam megszűlésénél jelentős szerepet játszó autonomista politikai mozgalmak legfőbb támasza mégiscsak a falu lett. A hetvenes évektől viszont a köztudatban és a kultúrá(lódás)ban addig elfoglalt, akár idealizált hely és szerep, de a nagy állami kedvezmények ellenére is (tudniillik amelyek, úgymond, a falu és a város közti különbségek kiegyenlítését célozták) megkezdődött a falusi lakosság beözönlése a környező városokba, pontosabban azok lakótelepeire.

S hogy mindeközben mikor ki volt a periférián és ki a centrumban? A kultúra és a művelődés mai gondjai szempontjából talán nem is ez a fő kérdés. Hiszen a falu–város viszony a történelem folyamán mindvégig hasonlítható – Pavel Hruzt és írásának fő mondanivalóját idézve – a közlekedőedényhez vagy a mágnes két pólusához, amelyek elválaszthatatlanul összetartoznak. A ma szempontjából lényegesebb ennél, hogy e folyamatok közben ki milyen mértékben őrizte meg vagy veszítette el addigi kultúráját, önazonosságát és értékrendjét, hogy a falusiak városiasodtak, avagy a városok falusiasodtak-e inkább? Hogy az értékrend milyen elemei hulltak ki közben a kollektív tudatból, a megváltozott körülmények között használhatatlannak, az adaptálódásra alkalmatlanok csupán, vagy velük együtt mások is, amelyekről azóta esetleg kiderült, hogy mégis hiányoznak? És melyek azok, amelyek kövületekként inkább csak nehezítik, gátolják a mai valós szükségletek megfogalmazódását, akár például az európai uniós normákkal való harmonizációs folyamatokban?

Az ilyen és az ehhez hasonló kérdések megválaszolása a rendszerváltozás és főleg az ezredforduló után, amikor Szlovákiában is elkezdődött egyes vidékek, falvak elnéptelenedése, ugyanakkor a városokból való kiözönlés is a falvakba, új szempontok figyelembevételét, és sok szakmai elemzést igényel.

S itt hasznosulhatnak a szomszédságban megfigyelt jelenségek, a nemzetközi tapasztalatok és elméleti szakismeretek. Például a közben mégiscsak megvalósult štúri álom, az egyetlen nagyváros, Pozsony megértésében, ahol ma valóban koncentrálódik a szlovákiai gazdasági, politikai és kulturális elit egyaránt.

A 19. században megszülető európai (és észak-amerikai) nagyvárost – amelyhez a modernitás mint történeti jelenség és az általa megformált identitás fogalma kapcsolódott –, a városi teret első leírói mindeneke előtt képként, látványként fogták fel,

s a látványelemeket mintegy szöveggént „olvasták”, értelmezték. Az ingergazdag környezetben élő, éppen ezért fásult, ám tudatos, emberi kapcsolatait elsősorban piaci elveken szervező városlakót pedig úgy jelenítették meg – Gyáni Gábor történészt idézve a modern nagyvárosi identitás és a tér kapcsolatát elemző eme OS-beli tanulmányából –, mint aki verbális kommunikációra szinte képtelenül, jószerivel csak vizuálisan tud tájékozódni nagyvárosi világában. Az értelmezések azonban idővel árnyalódtak, a nagyvárosok társadalmáról készült elemzések mind tagoltabb struktúrákat mutattak meg. S többek között az is kiderült közben, hogy a modern személyiség – amelyet először a nagyvárosi emberrel azonosítottak – jellemzői sem feltétlenül érvényesek a város minden lakójára, az abban élők közül sem mindenki érez és gondolkodik úgy, mint a nagyváros klasszikusan Baudelaire flâneur-je nyomán leírt szemlélődő kőszálója. Hanem éppen ellenkezőleg. Ahogy Gyáni Gábor Budapestre vonatkozó saját kutatásai alapján írja, a modernitás élményszerű befogadása korántsem történik automatikusan, és nem is szükségszerű. A nagyvárosokban a társadalmi szegmentációkat megjelenítő mikroterek, atmoszférájukban gyakran a faluhoz hasonlított lakóhelyi milliók léteznek, s az itt élők városi tapasztalataik javát innen, a szomszédsági kapcsolatokon és a családi életben alapuló meleg emberi környezetben s nem a nemegyszer távolibb és személytelen munkahelyeken szerzik.

Ha szlovákiai magyar vonatkozásokkal kívánnánk a falu–város kérdéséhez kapcsolódni, itt most mindenképpen megállhatnánk és elgondolkodhatnánk például Pozsony mikrotereiről, köztük azokról a magyar falvakról, amelyeket alig néhány évtizede (1971-ben) kebelezett be a főváros. Ha Baudelaire flâneur-je ma Pozsony legkeletibb városnegyedében, a kertes, családi házas részeken kószalna, vajon e városrész jelrendszere, utcaképei alapján észlelné-e azt, hogy a házfalak mögött, a családi élet színterein itt ma is jórészt egy a többi városrészétől eltérő etnikumú és kultúrájú népesség él, a korábbi Pozsonypüspöki, Vereknye és Szunyogdi nevű csallóközi falvak magyar lakossága. Aligha, hiszen ezeknek a ma is falusias jellegű utcáknak és tereknek a vizuális megjelenésében és lakóinak térhasználatában kevés nyoma akad e másságnak, egy-két emlékművön, azok apróbetűs feliratán kívül gyakorlatilag egyetlen felirat, plakát, reklám szövege sincs magyarul, tájékozási pontok, megkülönböztetett értékkel és jelentéssel felruházott (szent) helyek nem utalnak egy más nyelvű kultúra jelenlétére. Ami a szlovákiai 20%-os nyelvtörvényküszöb ismeretében –tudniillik, hogy mivel a lakótelepekkel felduzzasztott városrészben e korábbi magyar falvak lakossága, illetve Pozsonyban a magyaroké nem éri el a 20%-ot, nincs joguk anyanyelvük nyilvános használatára – részben érthető. Európai példák közt szemlélődve azonban már korántsem ennyire egyértelmű a dolog. És nemcsak az új típusú multiethnikus városok, a bevándorlók és az európai nagyvárosok általuk lakott városrészei felől nézve. A kontinens nagyvárosaiban arra is van példa, hogy egy-egy negyed sokáig, generációkon keresztül saját hagyományokkal, helyi identitástudattal, akár saját dialektussal rendelkezik. Mint Amszterdamban a Jordaan nevű városnegyed, amely a 17. században épült, és csak a 20. század nyolcvanas éveiben, egy tehetős értelmiségi és vállalkozó réteg beköltözésével kezdett megváltozni addigi „népi” jellege. Pozsonyban ezzel szemben a kollektív emlékezetből is kihullani látszik, hogy például a mai Trnávka nevű városrész, az egykori Dornkappel – ahova 1928-ban költöztek az első lakók –, kezdetben jórészt a Csallóközből felköltöző falusiak által lakott munkásnegyed volt. És nem túl biztatóak a fővároshoz legutóbb csatolt említett csallóközi magyar falvak kilátásai sem. Persze,

igaz, Dornkappel, Pozsonypüspöki és a többi falu helyzete Pozsonyban az amsterdami Jordaanéhoz képest összetettebb – példánk kissé féloldalas –, hiszen az utóbbit nem bonyolítják az etnicitásnak gyakran a modern nagyvárosban is bonyodalmakat okozó vetületei. De számunkra a párhuzam annál inkább elgondolkodtató lehet. És még inkább az volna, ha nézőpontjaink közé a hatalom kérdéskörét is bevonnánk, amely szándékainak és törekvéseinek megnyilvánulásaiban – ahogy arra írásában Gyáni Gábor is felhívja a figyelmet – ugyancsak folyton közrejátszik a (városi) tér.

A városiasodás témája, akár több, akár kevesebb nézőpontból is vizsgálódunk, különösen élesen vetődik fel szlovákiai magyar viszonylatban, mondhatni, ez egyik kulcskérdése a kisebbségi magyar társadalom kutatásának. S nemcsak azért, mert a szlovákiai magyar a szlováknál is inkább rurális társadalom ma is, hanem mert a városodás és a városiasodás folyamata az elmúlt nyolcvan évben – mint köztudott – a demográfusok megfigyelése szerint a magyarok számára egyben etnikai tévesztéssel járt. A magyar közösségek zsugorodása a városokban – ahogy a Magyarországgal szomszédos országokban élő kisebbségi magyar közösségekben másutt is – a népszámlálások adatai szerint Szlovákiában a 20. század második felében az előzőhöz képest és a beköltözések ellenére is erőteljes folyamat volt. (Az 1991-ben ötezernél több magyar lakost számláló dél-szlovákiai városokban a század folyamán a magyarok aránya a következőképpen alakult – 1910: 70,8%; 1920: 42,8%; 1930: 31,4%; 1980: 18,8%; 1991: 18,8%.)

Vagyis, amíg a városiasodás kérdése a szlovák közgondolkodásban elsősorban a kultúra és a művelődés fogalmaival kapcsolódik össze, szlovákiai magyar vonatkozásaiban sokkal inkább alapszinten merül fel, és válik égetővé.

Számunk szerzői

A. Kis Béla (1964)
szerkesztő (Alistál, Szlovákia)

Bauko János (1970)
nyelvész (Konstantin Egyetem, Nyitra,
Szlovákia)

Fazekas József (1953)
esztéta (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Gaucsík István (1973)
történész-levéltáros (Vágsellyei
Levéltár, Vágsellye, Szlovákia)

Kocsis Aranka (1953)
néprajzkutató (Somorja, Szlovákia)

Lintner Anita (1976)
doktorandusz (ELTE Mai Magyar Nyelvi
Tanszék, Budapest, Szlovákia)

N. Tóth Anikó (1967)
irodalomtörténész (Konstantin
Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Tóth, Andrej (1975)
történész (České Budějovice,
Csehország)

Vadkerty Katalin (1928)
történész (Érsekújvár, Szlovákia)